

”Me Suomessa emme näe liennytysspolitiikalle mitään järkevää vaihtoehtoa”

SDP ja Sosialistisen internationaalien liennytyss- ja aseidenriisuntapolitiikka vuosina 1976–1983

Jouko Raitaniemi
Helsingin yliopisto
Valtiotieteellinen tiedekunta
Poliittinen historia
Maisterintutkielma
Joulukuu 2022

Tiivistelmä

Tiedekunta: Valtiotieteellinen tiedekunta

Koulutusohjelma: Yhteiskunnallinen muutos

Opintosuunta: Poliittinen historia

Tekijä: Jouko Raitaniemi

Työn nimi: ”Me Suomessa emme näe liennytysohjelmaa mitään järkevää vaihtoehtoa”. SDP ja Sosialistisen internationaalisen liennytysohjelman ja aseidenriisuntapolitiikka vuosina 1976–1983.

Työn laji: Maisterintutkielma

Kuukausi ja vuosi: Joulukuu 2022

Sivumäärä: 148 + lähteet (9 sivua)

Avainsanat: Liennytysohjelma, aseidenriisunta, kylmä sota, sosiaalidemokratia, sosialismi, puolueet, kansainvälinen työväenliike, kansainväliset järjestöt, kansainväliset suhteet

Ohjaaja tai ohjaajat: Juhana Aunesluoma

Säilytyspaikka: Helsingin yliopiston kirjasto

Muita tietoja:

Tiivistelmä:

Tutkielmassa tarkastellaan Suomen sosialidemokraattisen puolueen edustajien liennytysohjelman ja aseidenriisuntapolitiikkaan keskittyntä toimintaa sosiaalidemokraattisten ja demokraattissosialististen puolueiden kansainvälisen yhteistyöjärjestön Sosialistisen internationaalisen piirissä vuosina 1976–1983. SDP:llä oli tällöin merkittävä rooli tässä Willy Brandtin puheenjohtamassa järjestössä, erityisesti Kalevi Sorsan johtaman aseidenriisuntaryhmän kautta. Keskeisimpiä tutkielmassa käytettyjä alkuperäislähteitä ovat syyskuuhun 2022 asti saatavana olleeseen Kalevi Sorsan arkistoon sekä SDP:n arkistoon sisältyvät Sosialistista internationaalista koskevat aineistot.

Tutkielma kommentoi aiempaa Suomen sisä- ja ulkopoliittikan tutkimusta, sosialistisen internationalismin tutkimusta sekä laajempaa ”eurooppalaisen liennytyksen” tutkimusta, johon Brandt ja internationaali on usein kansainvälisessä tutkimuksessa liitetty. Pohjoiseurooppalaiset sosiaalidemokraatit pyrkivät jatkamaan supervaltojen välisen liennytyksen kariuduttua eurooppalaista liennytysohjelmaa, jota Brandt tuki erityisen vahvasti, mutta tässä selvitettävää SDP:n roolia ei ole aiemmin kattavasti käsitelty. Kotimaisen ulottuvuuden osalta tutkielmassa avataan ”virallisen ulkopoliittikan” ja puoluetason kansainvälisen toiminnan suhdetta sekä sisäpolitiikan vaikutusta SDP:n kantoihin. Toimintaa ylipäätään pyritään arvioimaan sekä sen aatteellisten että reaali- tai valtopoliittisten perusteiden osalta.

Tutkielmassa todetaan, että SDP tuki vakaasti Willy Brandtin liennytysohjelmaa, mikä nosti puolueen asemaa internationaalissa. Myös kansainvälinen tilanne toimi SDP:n eduksi ja teki siitä juuri läntisten yhteyksien vuoksi muita suomalaispuolueita kiinnostavamman keskustelukumppanin Neuvostoliitolle. Hallitusvastuussa ollut SDP pyrki pysymään myös internationaalissa Suomen ”virallisen ulkopoliittikan” linjoilla, ja joskus roolit saattoivat sekoittua. Suomettumissytytteistä huolimatta SDP onnistui pitämään hyvät suhteet myös läntisiin veljespuolueisiinsa. SDP pyrki myös kehittämään internationaalisen suhteita Neuvostoliittoon, mutta lisäksi piti kiinni tasapainottavista yhteyksistä Yhdysvaltojen hallitukseen jopa Ronald Reaganin kaudella, kun Washingtonin ja monien eurooppalaisten sosiaalidemokraattien suhteet olivat heikolla tasolla. Kun muilla puolueilla oli tarve arvostella kovin sanoin itäblokin ihmisoikeusloukkauksia tai Neuvostoliiton toimintaa Afganistanin ja Puolan tilanteiden suhteen Suomen linjan vastaisesti, ei SDP voinut tätä estää. Aseidenriisunnan suhteen puolue toimi eräänlaisena sovittelijana internationaalisen erimielisten jäsenpuolueiden välillä. Paine asetua Naton euro-ohjuspäätöstä vastaan tuli vahvimmin Nato-maiden oppositiopuolueiden suunnalta, jolloin suomalaiset kuitenkin pyrkivät yleensä konsensusmallisiin kompromissiratkaisuihin.

Korkean luokan valtiovierailuista huolimatta suurin merkitys tällä toiminnalla oli todennäköisesti SDP:lle itselleen. Joka tapauksessa aihe tarjoaa mielenkiintoisen näkökulman Suomen ulkopoliittikan, kansainvälisen puoluetason toiminnan sekä laajemman kylmän sodan aikaisen kansainvälisen politiikan risteyskohtaan.

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	1
1.1. SDP ja Sosialistinen internationaali vuosina 1976–1983.....	1
1.2. Tutkimuskohde ja näkökulma	3
1.3. Aikaisempi tutkimus.....	6
1.4. Aineisto ja menetelmät.....	15
2. Kylmä sota, liennytyt ja sosiaalidemokratia	18
3. SDP ja Willy Brandtin internationaali	26
3.1. Lähtökohdat: Miksi SDP nousi merkittävään asemaan SI:ssä?	26
3.2. SDP ja SI:n sisäiset jakolinjat ja valtataistelut	34
3.2.1. Brandtin tukipuolue.....	34
3.2.2. Aseidenriisunnan haltuunotto	40
3.3. SI:n vai Suomen linja?	49
4. SI, Neuvostoliitto ja Yhdysvallat.....	65
4.1. Itsenäinen ”kolmas voima” vai yhteisymmärrys suurvaltojen kanssa?.....	65
4.2. Tasapaino suurvaltojen suhteen ja aseidenriisunta.....	71
4.2.1. Tasapaino Reaganin kaudella.....	79
4.3. SI, Neuvostoliitto ja kommunistit	85
4.3.1. Brysselin liike	99
5. SDP, SI ja liennytyksen kriisit.....	104
5.1. Liennytyksen edistäminen ja ihmisoikeudet	104
5.2. Liennytyt Afganistanin miehityksen varjossa.....	112
5.3. Puolan tilanne jakaa internationaalia.....	118
5.4. SDP, SI ja Naton euro-ohjuspäätös	129
6. Johtopäätökset.....	143
Alkuperäislähteet	148
Arkistolähteet	148
Julkaistut lähteet.....	149
Muut lähteet	151
Kirjallisuus	151
Verkkajulkaisut	156
Julkaisemattomat muut lähteet	156

1. Johdanto

1.1. SDP ja Sosialistinen internationaali vuosina 1976–1983

”Me Suomessa emme näe liennytysoolitiikalle mitään järkevää vaihtoehtoa. Sen lähtökohtana on meille yhteinen tavoite, ydinsodan välttäminen. Kaikki voimat on koottava puolustamaan jo saavutettuja tuloksia ja turvaamaan myönteisesti alkaneen liennytysoolitiikan jatkuminen ja syveneminen.”

Kalevi Sorsa tervehdyspuheessaan Sosialistisen internationaalin aseidenriisuntakonferenssissa Helsingissä 24.4.1978¹

Toisen maailmansodan jälkeen Suomi jäi Neuvostoliiton etupiiriin, mutta säilytti demokraattisen järjestelmänsä. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue omaksui sodan jälkeen tiukan antikommunistisen linjan ja sai salaista tukea sen eurooppalaisilta veljespuolueilta sekä Yhdysvalloista.² SDP pysyi Neuvostoliiton paineessakin ”läntisenä” puolueena, jolla oli vuonna 1951 uudelleenkootun Sosialistisen internationaalin (SI) kautta vahvat yhteydet Länsi-Euroopan demokraattisiin sosialisteihin³. Moskovassa SI ja SDP:n ”tannerilaiset” nähtiin ideologisina päävihollisina, minkä vuoksi Neuvostoliitto suosikin SDP:n sijaan Suomessa kommunistien ohella usein mieluummin porvarillisia reaalipolitiikkoja, erityisesti Urho Kekkosta, jonka ulkopolitiikassa keskeistä oli Neuvostoliiton turvallisuusintressien huomioiminen YYA-sopimuksen mukaisesti, maiden välisen ”luottamuksen” vahvistaminen sekä puolueettomuus suurvaltojen välisten kiistojen suhteen.

SDP:n antikommunistinen ja Kekkosta vastustava linja johti 1950-luvun lopulla poliittiseen umpikujaan ja puolueen hajoamiseen sekä vuonna 1962 suureen vaalitappioon, minkä seurauksena sosiaalidemokraatit aloittivat työn hyvien ja luottamuksellisten suhteiden luomiseksi sekä Kekkoseen että Kremliin. Vuonna 1968 puolue solmi viralliset puoluesuhteet Neuvostoliiton kommunistiseen puolueeseen (NKP), mikä herätti kummastelua SDP:n läntisissä veljespuolueissa, ja toisaalta puolueen yhteydet SI:n kylmän sodan satureihin epäilyttivät yhä Moskovaa. Liennytysoolitiikka, erityisesti Länsi-

¹ *Sosialistisen Internationaalin aseidenriisuntakonferenssi 24.–26.4.1978*. Jaarli, Turenki 1978, 11.

² Esim. Majander, Mikko: *Demokratiaa dollareilla. SDP ja puoluerahoitus pulataloudessa 1945–1954*. Otava 2007.

³ *Demokraattista sosialismia ja sosiaalidemokratiaa* käytettiin SI:n puolueiden piirissä usein jotakuinkin synonyyminä, vaikka paikallisesti niillä saattoi olla merkityseroja. Demokraattinen sosialismi voitiin myös nähdä laajempaan katkokäsitteenä, jonka alle mahtuivat niin Pohjois-Euroopan sosiaalidemokraattiset kuin Etelä-Euroopan sosialistisetkin puolueet. Demokraattinen sosialismi esiintyi myös SDP:n ohjelmissa ja puheissa puolueen tavoitteena.

Saksan Ostpolitik ja Etyk-prosessi, suomalaisten omaksuma ”sillanrakentajan” rooli sekä lopulta Neuvostoliiton tarve saada supervaltojen välisten suhteiden kariutuessa sosiaalidemokraateilta tukea elintärkeäksi muodostuneelle liennytpolitiikallensa ratkaisivat kuitenkin tämän puoluesuhteiden dilemman, jonka eteen SDP oli joutunut.

Marraskuussa 1976 SI:n puheenjohtajaksi valittiin Genevessä idänpolitiikastaan tunnettu kansainvälisen politiikan tähti, Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen puheenjohtaja ja Länsi-Saksan entinen liittokansleri Willy Brandt. Järjestö koki tällöin eräänlaisen renessanssin sekä sen aktiivisuuden että näkyvyyden osalta, ja Brandtin lisäksi sen vaikutusvaltaisina kasvoina toimivat etenkin Itävaltan ja Ruotsin puoluejohtajat Bruno Kreisky ja Olof Palme. Puolitoista vuotta myöhemmin muodostettiin SI:n aseidenriisuntatyöryhmä, jonka puheenjohtajaksi valittiin SDP:n puheenjohtaja Kalevi Sorsa, ja siitä taas viiden vuoden päästä järjestön pääsihteeriksi nousi puolueen kansainvälisten asioiden sihteeri ja Sorsan avustaja Pentti Väänänen. Internationaali, joka oli varsinkin ensimmäiset sodanjälkeisen vuosikymmenensä käynyt kovaa ideologista sotaa Neuvostoliittoa vastaan, oli kääntynyt vähitellen liennytpolitiikan kannalle, ja vuoden 1976 Geneven kongressiin mennessä tämä virtaus oli vahvistunut niin voimakkaaksi, että ulkopolitiikkansa ”Paasikiven–Kekkonen linjaan” sitonut puolue saattoi Sorsan johdolla ottaa tässä läntisessä ja perinteisesti neuvostovastaisessa järjestössä vahvan roolin – sekä puheenjohtaja Brandtin että Moskovan tukemana.

SDP:n ensimmäinen suuri saavutus SI:ssä oli ollut internationaalien tuen voittaminen Etyk-prosessille jo vuonna 1971. Brandtin puheenjohtajakaudella kaivattiin kuitenkin kannanottojen ja SI:n sisäisten keskustelujen lisäksi uudenlaista näyttävämpää kansainvälistä toimintaa. Vuoden 1978 huhtikuussa Helsingissä järjestettiin SI:n aseidenriisuntakonferenssi, johon oli kutsuttuna internationaaliin kuuluneiden puolueiden edustajien lisäksi edustajat sekä Neuvostoliitosta että Yhdysvalloista, ensimmäistä kertaa järjestön historiassa. Vaikka SDP:llä oli jo vuosikymmenen ajan ollut omat puoluesuhteensa NKP:hen ja muutkin sosiaalidemokraatit olivat tehneet vierailuja Moskovaan, nähtiin Neuvostoliiton osallistuminen suurena askeleena kansainvälisen kommunismin ja sosiaalidemokratian aiemmin viileissä suhteissa. Konferenssin jälkeen perustettu Sorsan johtama aseidenriisuntatyöryhmä matkusti vuonna 1979 sekä Washingtoniin että Moskovaan keskustelemaan aseidenriisunnasta ja pääsi tapaamaan molemmissa ylintä valtionjohtoa. Aseidenriisuntatyöryhmän tehtävänä oli aseidenriisuntaa koskevan raportin laatiminen, ja sen valmistuttua vuonna 1980 ryhmän pojalta muodostettiin SI:n pysyvä elin, neuvoa-antava aseidenriisuntaneuvosto eli SIDAC (Socialist International Disarmament Advisory Council), joka pyrki jatkamaan toimintaansa pitkälti saman kaavan mukaan. Toiminnan korkeimpana tavoitteena oli tukea supervaltojen välisiä neuvotteluita ja varmistaa liennytyksen jatkuminen.

Tässä tutkielmassa tarkastelen suomalaisten sosiaalidemokraattien liennyttä- ja aseidenriisuntapolitiikkaan keskittynyttä toimintaa SI:ssä. Tutkielma käsittää vuodet 1976–1983, joiden aikana kansainvälinen tilanne muuttui huomattavasti. Sekä länsi- että itäeurooppalaiset hallitukset olivat vuosikymmenen ajan hokeneet fraasia ”liennytykselle ei ole realistista vaihtoehtoa”, mutta vuosikymmenen päätyessä alkoi yhä enemmän näyttää siltä, ettei liennytys ainakaan entiseen malliin ollut enää realistinen vaihtoehto. Tätä oli suomalaisille ja monille muillekin eurooppalaisille, etenkin sosiaalidemokraateille, vaikea hyväksyä, sillä liennytyksen kaatuminen ei johtunut heistä itsestään, vaan Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen kilpailusta kolmannessa maailmassa. Viimeistään joulukuussa 1979, jolloin Neuvostoliitto hyökkäsi Afganistaniin, oli supervaltojen välinen liennytyskausi ohi. Hieman tätä ennen Nato oli hyväksynyt niin sanotun kaksoispäätöksen, jonka mukaan Länsi-Eurooppaan sijoitettaisiin uusia keskimatkan ydinohjuksia, mikäli Neuvostoliitto ei neuvottelisi omiensa poisvetämisestä ennen marraskuuta 1983. Kaiken lisäksi samaan aikaan Puolassa oli Gdańskin telakkatyöläisten keskuudessa muodostumassa voimakas itsenäinen ammattiyhdistysliike, joka sai kontrollinsa menettäneen maan hallituksen lopulta julistamaan joulukuussa 1981 sotatilan.

1.2. Tutkimuskohde ja näkökulma

Tutkielman kohteena on siis Sorsan, Väänänen ja muiden mukana olleiden SDP:n edustajien toiminta SI:n piirissä vuonna 1976 järjestetystä Geneven kongressista vuoteen 1983 keskittyen erityisesti internationaalinen liennytys- ja aseidenriisuntapolitiikkaan, joita suomalaiset pitivät omana ydinalueenaan. Tarkastelu keskittyy siis lähinnä kohtalaisen pieneen joukkoon Kalevi Sorsaa avustaneita ulkopoliittiseen suuntautuneita sosiaalidemokraatteja eikä koko puolueeseen. Aihe sisältää useita tasoja, jotka eri tavoin nivoutuvat yhteen: ensinnäkin suomalaisen politiikan tason, toiseksi SI:n eli SDP:n ja sen veljespuolueiden kansainvälisen yhteistyön ja kontaktien tason ja kolmanneksi laajemman kansainvälisen järjestelmän, erityisesti *kylmän sodan* ja suurvaltojen, tason. Toisaalta toiminnan motiiveja ajatellen voidaan myös erotella eräänlainen ideologinen taso ja reaali- tai valtopoliittinen taso. Tutkimuskysymyksiäni ovat: 1) mistä syistä suomalaiset sosiaalidemokraatit pyrkivät vahvaan asemaan internationaalissa ja miten he onnistuivat tavoitteissaan, 2) millaista linjaa liennytys- ja aseidenriisuntapolitiikassa yleisesti sekä erityisesti suhteessa liennytyksen kohtaamiin kriiseihin suomalaiset sosiaalidemokraatit ajoivat SI:ssä ja mitä motiiveja oli tämän linjan taustalla, 3) miten heidän linjansa sekä toimintansa suhteutui yhtäältä muihin SI:n jäsenpuolueisiin ja toisaalta Suomen ”viralliseen ulkopoliittikkaan”, 4) mikä oli SDP:n edustajien rooli SI:n Neuvostoliittoon ja

Yhdysvaltoihin ylläpitämien suhteiden kannalta sekä 5) miten SDP:n edustajat vaikuttivat vai vaikuttivatko he ylipäättään SI:n ja länsieurooppalaisten sosiaalidemokraattien liennytpolitiikkaan?

Tutkielman rakenne on seuraavanlainen: Toisessa luvussa taustoitan lyhyesti seuraavia käsittelylukuja sekä avaan joitakin tutkielman kannalta olennaisia käsitteitä. Kolmannessa luvussa käsittelen SDP:n motiiveja ja edellytyksiä toimia SI:ssä, puolueen ja muiden SI-puolueiden välisiä suhteita sekä SDP:n SI-toiminnan suhdetta Suomen ulkopolitiikkaan. Neljännessä luvussa käsittelen SDP:n näkökulmasta SI:n suhteita kylmän sodan blokkeihin, kahteen supervaltaan ja kommunisteihin. Viidennessä luvussa puolestaan käsittelen SDP:n toimintaa ja linjauksia SI:ssä suhteessa ajanjakson polttavimpiin ja liennytykselle hankaliin kansainvälisiin kysymyksiin: liennytyksen ja ihmisoikeuksien suhteeseen, Afganistanin miehitykseen, Puolan sotatilaan ja euro-ohjuskriisiin. Tutkimuksen tehtävänanto tekee siitä väistämättä jonkin verran laajemman kuin mitä maisterintutkielmalta odotetaan, mutta olen pitänyt tärkeänä pysyä kiinni rajauksessani, sillä tutkimuksen eri tasot ja tutkimuskysymykset käytännössä nivoutuvat monella tavalla yhteen ja olen kokenut niiden kaikkien läpikäymisen kokonaisuuden ymmärtämisen kannalta tärkeäksi. Lisäksi syynä tutkielman perusteellisuuteen on aikaisemman kattavan perustutkimuksen puute eräiden teemojen osalta.

Ajalliseksi rajaukseksi olen määritellyt vuodet 1976–1983, koska niiden väliin sijoittuu nähdäkseni aktiivisin ja kiinnostavin kausi suomalaisten SI-toiminnassa, joka muodostaa myös tutkimuksen kannalta mielekkäimmän kokonaisuuden. Vuosi 1976 toimii hyvin lähtöpisteenä, sillä tällöin SI:n toiminnassa alkoi selvästi uusi kausi. Sen ja vuoden 1983 välillä liennytyks sekä SDP:n SI-toiminta kohtasivat merkittävimmät kriisinsä. ja esimerkiksi Naton kaksoispäätökseen sisällytetyn neuvottelutarjouksen takaraja oli määritelty vuodelle 1983, minkä lisäksi Pentti Väänänen valittiin samana vuonna SI:n pääsihteeriksi. Internationaalinen merkittävyys alkoi näihin aikoihin kuitenkin laskea, ja sen asialistalla alkoivat nousta muut kuin suoraan idän ja lännen suhteita koskevat kysymykset. Sorsan aseidenriisuntatyöryhmän – jonka jännitteisessä tilanteessa suoritettu ”toinen kierros” Washingtoniin ja Moskovaan vuosina 1981–1982 koettiin monella tavalla epäonnistuneeksi – rinnalle syntyi muita jokseenkin samankaltaisia toimijoita ja muutkin sosiaalidemokraatit kuin suomalaiset muodostivat yhä enemmän keskusteluyhteyksiä Moskovaan. Lisäksi SDP:n rooli Suomen ulkopolitiikassa vahvistui ja vakiintui Mauno Koiviston presidenttiyden myötä, ja Sorsan paluu pääministeriksi vuonna 1982 vähensi konkreettisesti SI-toimintaan käytettävissä ollutta aikaa. Gorbatšovin kauden alussa kansainvälisen tilanteen taas liennyttyä SIDACin toiminta sai taas jonkin verran tuulta alleen, mutta sen käsittely on jätetty tutkielman ulkopuolelle, koska jo vuodet 1976–1983 muodostavat maisterintutkielmaa varten varsin laajan kokonaisuuden.

Kansainvälisessä tutkimuksessa SI:n roolia on tuotu esiin etenkin eurooppalaisen liennytyksen tai ”pitkän detenten” näkökulmasta, joka on kytketty Länsi-Saksan sosiaalidemokraattien Ostpolitik-linjaan ja yleisemmin länsieurooppalaisten tai erityisesti pohjoiseurooppalaisten sosiaalidemokraattien haluun pitää yllä liennytystä ja kontakteja itään suurvaltasuhteiden heikentyessä. Suomen ja SDP:n roolia tämänkaltaisessa tutkimuksessa ei ole kuitenkaan juuri analysoitu, vaikka kysymystä voi melkein itsestään selvästi pitää kiinnostavana ottaen huomioon Sorsan ja Väänäsen vahvat roolit SI:ssä, Suomen poikkeuksellisen aseman kylmässä sodassa sekä syytökset suometumisesta, joita varsinkin SI:n puheenjohtaja Brandt oli saanut osakseen. Eri näkökulmista voisi kysyä joko, että suomettiko SDP länsieurooppalaiset sosialistipuolueet ja murensi näin Naton yhtenäisyyttä vai toimi SDP tarpeellisenä sillanrakentajana niiden ja Neuvostoliiton välillä, kun eurooppalaisista riippumatta Yhdysvallat päätti lopettaa liennytyksen? Vai mukautuiko sen sijaan SDP:n linja yleiseurooppalaiseen tai saksalais-pohjoiseurooppalaiseen sosiaalidemokraattiseen linjaan, joka oli olemassa Suomesta riippumatta?

Vaikka kansainvälisessä tutkimuksessa SDP:n ja Sorsan roolia SI:ssä ei ole juuri käsitelty, on siitä Suomessa esitetty kovastikin näkemyksiä, jotka ovat olleet usein melko polarisoituneita. Erityisesti Kalevi Sorsan rooli on viime vuosinakin puhuttanut muun muassa iltapäivälehdissä, jossa hänen ja koko SI:n aseidenriisuntatyöryhmän ryhmän on väitetty olleen Neuvostoliiton talutushihnassa.⁴ Osa aihetta käsitelleestä kirjallisuudesta on tukenut näitä väitteitä, osa on suhtautunut niihin kriittisesti ja painottanut SI:n merkitystä myös länsisuhteiden kannalta. Asianosaisten henkilöiden käsitykset asiasta ovat puolestaan olleet usein kovin itsekritiikittömiä.

Tutkimuksen kannalta erityisen kiinnostavana näkökulmana pidän myös sitä kansainvälisen poliittisen toiminnan sekä toisaalta poliittisten linjojen risteyskohtaa, johon tutkielma keskittyy, eli SDP:n kylmän sodan Suomen oloihin mukautuneen ”kekkoslaisen” politiikan ja laajemman länsieurooppalaisen sosiaalidemokratian kohtaamista. Ylipäätään internationaalinen roolia valtiollisen politiikan kannalta voidaan pitää mielenkiintoisena ja poikkeuksellisen. Vaikka SI oli sinänsä täysin valtioista erillinen puolueiden kansainvälinen yhteistyöjärjestö, olivat siihen kuuluvat puolueet vallassa monessa Länsi-Euroopan valtiossa, ja myös muiden kuin SDP:n linja oli sidoksissa kansallisiin intresseihin sekä sisäpoliittisiin pyrkimyksiin. Internationaalissa nämä puolueet pyrkivät luomaan yhteisiä kannanottoja ja koordinoimaan politiikkaansa. SI:n roolia ei pidä kuitenkaan yliarvioida

⁴ Esim. Rusi, Alpo: ”Torpattiinko suomettumiskeskustelu tammikuussa 1993 - miksi mediat vaikenivat Kalevi Sorsan KGB-yhteydestä?”. *Iltalehti* 29.10.2018. <<https://www.iltalehti.fi/politiikka/a/e12b00c7-754a-4a77-bed9-d3d4153ad7fa>> (Haettu 14.6.2022.)

sosiaalidemokraattisten hallitusten kantojen muodostuksessa, sillä internationaalien kannanotot eivät sitoneet jäsenpuolueita mihinkään päätöksiin ja puolueiden kantojen eriävyys oli tunnustettu tosiasia. Sen rooli oli kuitenkin merkityksellinen aatteellisesti samankaltaisten puolueiden keskustelufoorumina ja yhteyksien luojana.

Vaikka tutkielmani on lähestymistavaltaan ongelmalähtöinen, on aiheen valintaan vaikuttanut myös saatavilla ollut uusi aineisto. Työväen arkistossa sijainnut Kalevi Sorsan arkisto oli tiukasti rajoitettuna käytössä vuoden 2022 syyskuuhun saakka, mutta itse pääsin siihen käsiksi etukäteen toimiesani professori Henrik Meinanderin tutkimusavustajana hänen kirjoittaessa Kalevi Sorsan elämäkerrtaa, jolloin aihe ja sitä koskevat aineistot tulivat muutenkin itselleni hyvin tutuiksi. Huomattava osa aiheen kannalta relevantista aineistosta on toki ollut saatavilla myös muualta. Myöskään tämän syvällisempää henkilökohtaista sidettä minulla ei tutkimuksen kohteena oleviin henkilöihin ole.

1.3. Aikaisempi tutkimus

Arvioin ja tulkiten tässä tutkielmassa aineistoani suhteessa sekä kotimaisessa että kansainvälisessä tutkimuskirjallisuudessa esitettyihin näkökulmiin ja teorioihin, jotka täten muodostavat tutkielmani teoreettisen viitekehyksen. Tutkielman aihepiiri sijoittuu suureksi osaksi suomalaisen ja kansainvälisen poliittisen historian tutkimuksen kohtalaisen perusteellisesti läpikäymälle alueelle, vaikkakin niiden tämä risteyskohta on vielä suureksi osaksi kartoittamaton.

Kotimaisen ulottuvuuden osalta tutkielmalla on kosketuspintaa kylmän sodan suomea ja etenkin Kekkosen valtakauden loppupuolta, puolueiden ulko- ja sisäpoliittista kamppailua sekä vallanvaihtoa koskeviin tutkimuksiin, joissa myös Sorsan ja SDP:n toimintaa SI:ssä on usein käsitelty jollain tapaa, mutta ei kovin kattavasti. Kirjallisuus tällä saralla on jokseenkin jakautunutta suhteessa siihen, miten kenenkin keskeisen toimijan – erityisesti Sorsan, Kekkosen ja Koiviston – roolia ja usein erityisesti idänsuhteita arvioidaan. Vaikutusvaltaisena voidaan nähdä etenkin Juhani Suomen aiheesta tekemä sinänsä laadukas perustutkimus.⁵ Suomen tulkinnessa, jossa Kekkonen näyttäytyy Suomen puolueettomuuden takaavana sankarina, on sosiaalidemokraattien ulkopoliittista aktiivisuutta – oli kyse sitten tannerilaisuudesta tai nuorten vasemmistososiaalidemokraattien ”uudesta

⁵ Olennaiset tämän tutkielman kannalta: Suomi, Juhani: *Umpeutuva latu. Urho Kekkonen 1976–1981*. Otava, Keuruu 2000; Suomi, Juhani: *Pysähtyneisyyden vuodet. Mauno Koiviston aika 1981–1984*. Otava, Keuruu 2005.

ulkopolitiikasta” – yleensä arvioitu melko kielteisesti, joskaan arvio Kekkoselle läheisemmästä Sorsasta ei ole aivan yhtä kielteinen kuin Koivistosta. Kuitenkin SI-toimintaa Suomi on käsitelty yksinomaan puolueen idänsuhteiden vahvistamisen – ja toki siihen liittyneen presidenttipelin – näkökulmasta⁶ vaikka, aktiivisen toiminnan ”läntisten” puolueiden järjestössä voisi toki olettaa vahvistavan vähintään yhtä paljon myös länsisuhteita. Enemmän tai vähemmän samansuuntaista tulkintaa SDP:n toiminnasta edustavat Alpo Rusin ja Jukka Seppisen teokset, joissa SI-asiakin on käsitelty enemmän.⁷ Tasapainoisemmin ulkopoliittisia valtataisteluita on käsitellyt Timo Soikkanen ulkoasiainhallinnon hallinnon historiikissa, jossa myös SI:n merkitystä SDP:lle tuodaan esiin, joskin se pysyy vain kohtalaisen pienenä sivujuonteena tässä viralliseen ulkoasiainhallintoon keskittyvässä tutkimuksessa.⁸ Yleisesti sosiaalidemokraatteja ymmärtävissä tai puolustavissa tutkimuksissa on korostettu sitä, miten Kekkonen ja muut toimijat olivat jo aloittaneet idänsuhteiden hyväksikäytön poliittisen vallan takeena ja miten tässä tilanteessa kurssinmuutos Neuvostoliiton ja Kekkonen suhteen oli SDP:lle välttämättömyys, mikäli se halusi päästä toteuttamaan puolueen kannalta tärkeitä yhteiskunnallisia tavoitteitaan.⁹ Lisäksi SI-suhteiden merkitystä on käsitelty myös länsisuhteiden näkökulmasta. Kansainvälistä näkökulmaa SDP:n asemaan kylmän sodan Suomessa on tuotu esiin etenkin Mikko Majanderin tutkimuksissa, joissa on korostettu SDP:n yhteyksiä sen veljespuolueisiin sekä niiden merkitystä puolueelle ja Suomelle, tosin nämä tutkimukset eivät yllä tämän tutkielman käsittelemälle ajanjaksolle. Tutkielman taustan kannalta olennainen on kuitenkin erityisesti Majanderin SDP:n idänpolitiikkaa kahden Saksan suhteen tarkasteleva saksankielinen artikkeli, jossa käsitellään hyvin SDP:n suhteita länsisaksalaisiin sosiaalidemokraatteihin aikana, jolloin Saksan sosiaalidemokraattinen puolue (SPD) käynnisti Ostpolitik-linjaansa. Tällöin SPD sai aikaan myös ensimmäisen läpimurtonsa SI:ssä, kun internationaali asettui Etykin kannalle.¹⁰

Olennaisin tutkimus tässä tutkielmassa keskeisen hahmon eli SDP:n ja SI:n aseidenriisuntatyöryhmän puheenjohtajan Sorsan poliittisesta toiminnasta on epäilemättä Henrik Meinanderin tuore Kalevi Sorsa -elämäkerta, jossa Sorsan toimintaa käsitellään verrattain myönteisesti myös suhteessa

⁶ Suomi 2000, 275–279.

⁷ Rusi, Alpo: *Vasemmalta ohi. Kamppailu Suomen ulkopoliittisesta johtajuudesta rautaesiripun varjossa 1945–1990*. Gummerus, Jyväskylä 2007; Rusi, Alpo: *Kremlin kortti. KGB:n poliittinen sota Suomessa 1982–1991*. E-kirja, Docendo 2022; Seppinen, Jukka: *Kalevi Sorsa. SDP:n vallan vakauttaja*. Edita, Helsinki 2008.

⁸ Soikkanen, Timo: *Presidentin ministeriö. Ulkoasiainhallinto ja ulkopoliitiikan hoito Kekkonen kaudella II. Uudistumisen, ristiriitojen ja menestyksen vuodet 1970–1981*. Otava, Keuruu 2008, SI:stä esim. 52–53.

⁹ Esim. Kujala, Antti: *Neukkujen taskussa? Kekkonen, suomalaiset puolueet ja Neuvostoliitto 1956–1971*. Tammi, Helsinki 2013, 330–335; Majander, Mikko: “Die Ostpolitik der Sozialdemokratischen Partei Finnlands und die deutsche Frage”. Teoksessa Hösch, Edgar & Kalela, Jorma & Beyer-Thoma, Hermann (toim.): *Deutschland und Finnland im 20. Jahrhundert*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1999, 199.

¹⁰ Majander 1999; myös Majander, Mikko: *Pohjoismaa vai kansademokratia? Sosiaalidemokraatit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–51*. SKS, Helsinki 2004; Majander 2007.

Koivistoon.¹¹ Meinanderin käsittelemiä sisäpoliittisia valtakuvioita presidenttivalinnan ja muiden olennaisten kysymysten suhteen sivutaan myös tässä tutkimuksessa, mutta Koivisto–Sorsadynamiikkaa, joka myös muussa kirjallisuudessa on saanut paljon huomiota, en ole kokenut aiheeni kannalta mitenkään ensiarvoisen tärkeänä. Meinanderin kirjan SI-toimintaa käsittelevä osa on noin kymmenen sivun pituinen yleiskatsaus, jossa käydään tiiviisti läpi muutama pääasia Sorsan toiminnasta SI:ssä noin vuoteen 1980 asti. Meinander käsittelee aihetta kirjan yleissävyn mukaisesti hyvin tasapainoisesti eikä tue yliampuvia väitteitä siitä, että Sorsa tai peräti koko SI olisi ollut Neuvostoliiton ohjauksessa, muttei myöskään suhtaudu siihen kritiikittömästi.¹²

Ehkä kielteisemmin Sorsan toimintaa, SI:ssä ja yleisesti, on arvioinut Alpo Rusi, muun muassa kirjoissaan *Vasemmalta ohi* ja *Kremlin kortti*. Vaikka Rusilla on ansionsa, vaivaa hänen tutkimuksiaan tästä aiheesta tietty värityneisyys sekä usein kyseenalaistettavissa oleva lähteiden käyttö. Suometumisesta melko yksipuolisesti sosiaalidemokraatteja syyttävän Rusin perusteena on, että Suomen kylmän sodan aikainen realistinen puolueettomuutta korostava ulkopoliittikka muuttui juuri sosiaalidemokraattien käsissä ”uuden ulkopoliittikan” kautta ideologiseksi neuvostomielisyydeksi, josta merkinä olivat SDP:n yhteydet itäblokin kommunistipuolueisiin, ja toisaalta että 1970-luvun lopulla ja 1980-luvulla vallassa olleiden sosiaalidemokraattien puoluesuhteiden vuoksi Suomi oli pahemmin itäblokkiin sidoksissa kuin aiemmin Kekkonen aikana.¹³ SDP:n SI:ssä vahvistuneiden länsiyhteyksien Rusi ei kuitenkaan jostain syystä näe vastaavasti sitoneen puoluetta tai Suomea millään tavalla länteen. SI-toimintaa on kirjassa käsitelty suureksi osaksi tukeutuen Stasin tiedusteluraportteihin, ja se on nähty hyvin olennaisena Rusin narratiivissa. On toki selvää, että niin Neuvostoliitolla kuin ilmeisesti Itä-Saksallakin oli itsekäitä pyrkimyksiä yhteydenpidossaan SI:n ja läntisten sosiaalidemokraattien kanssa ja että se pyrki saamaan lännessä apua kilpavarustelukierteen paineessa. Rusi kuitenkin sovittaa kaiken mustavalkoiseen narratiiviin, jossa eurooppalaisten sosiaalidemokraattien kiinnostusta blokkien välisiin yhteyksiin ei edes yritetä käsitellä ymmärtävästi. Koville väitteillensä Rusi ei aina myöskään esitä lähteitä, eivätkä lähteisiin pohjaavat kuvauksetkaan välttämättä juuri vastaa viitatuista tai muistakaan saatavilla olevista lähteistä saatavaa kuvaa.¹⁴ Todisteeksi neuvosto-ohjauksesta riittää Rusille se, että NKP:n edustajat esittivät erilaisia vetoamuksia

¹¹ Meinander, Henrik: *Kansakunnan kakkonen. Kalevi Sorsan poliittinen toiminta 1969–1993*. Otava, Keuruu 2022.

¹² Meinander 2022, 229–241.

¹³ Rusi 2007, esim. 547–548; Rusi 2022, Johdanto (E-kirja).

¹⁴ Tästä esimerkkinä Rusin päätelmä Suomen YK-edustustossa New Yorkissa työskennelleen Jaakko Blombergin Sorsalle 11.5.1978 lähettämästä kirjeestä (HC 1978.15, KSA, TA), jossa Blomberg kritisoi Kekkonen 8.5.1978 pitämää varsinkin lännessä hyvin Moskova-vaikutteisena pidettyä PYV-puhetta sen liiallisesta länsivastaisuudesta. Rusi kuitenkin päinvastoin väittää, että Blombergia ärsytti PYV:n ”länsiystävällinen vesitys”, viittaamatta mihinkään muihin lähteisiin, jotka tämän vahvistaisivat. Rusi 2007, 364.

”Sorsan ryhmälle”, tarkastelematta erityisemmin sitä, kuinka paljon näitä ”ohjeita” noudatettiin käytännössä tai mitä muita syitä SI:n työryhmän eri linjauksille saattoi olla kuin NKP:n ”ohjeet”.¹⁵

Väitteet, joiden mukaan Sorsa olisi toistanut suoraan NKP:n ajatuksia, eivät toki ole vain Rusilta peräisin, vaan niitä esitettiin jo heinäkuussa 1993 *Ilta-Sanomien* toimittaja Pekka Ervastin jutussa, jossa tuotiin esiin Moskovan osoittama arvostus Sorsan toiminnalle SI:ssä.¹⁶ Juttu herätti aikanaan paljon huomiota, ja Sorsa myös vastasi siihen pitkällä kirjoituksella *Turun Sanomissa*, jossa hän vastasi artikkelissa esitettyihin väitteisiin, puolusti voimakkaasti toimintaansa ja syytti SDP:n idän-suhteista kohua nostaneita toimittajia puolueellisuudesta.¹⁷ Tämän jälkeen kovimpia syytöksiä Rusin ohella suomalaisten SI-toiminnasta ja oikeastaan koko SI:stä ovat esittäneet vuonna 1997 neuvostolohkari Oleg Gordijevski ja toimittaja Inna Rogatchi kirjassaan *Sokea peili*, johon Rusikin on Stasi-raporttien ohella tukeutunut.¹⁸ Kirjassa SI:n väitettiin olleen jo 1970-luvun alusta lähtien Neuvostoliiton ”tiukassa kontrollissa” Pentti Väänästä pääsihteerinä edeltänyttä ruotsalaista Bernt Carlssonia myöten ja että suomalaisia pidettiin luotettavimpana SI:n sisäisenä ”kakkosportaana”, joka oli ”aina valmis suorittamaan kaikki KGB:n suunnittelemaat toimenpiteet ja teki sen erittäin uutterasti ja vastuuntuntoisesti”. Vaikka Gordijevski esittää epäilemättä kiinnostavaa tietoa KGB:n toimintatavoista, ei tätä lähinnä muistelmiin pohjaavaa kirjaa tai Gordijevskin muitakaan puheita voi pitää puolueettomana totuutena SI:stä tai oikein muistakaan asioista esitettyjen kuvausten suhteen. Esimerkiksi Etelä-Afrikan ANC on esitetty kirjassa lähinnä KGB:n tukemana ”terroristijärjestönä”, mikä kertoo paljon Gordijevskin ja Rogatchin varsin yksipuolisesta näkökulmasta kylmän sodan monisyisempiin ilmiöihin.¹⁹

Jukka Seppinen on käsitellyt SI:tä etenkin osana Sorsaa käsitellyttä kirjaansa. Seppisen kuvaus nojaa pitkälti muun muassa Rusin edellä mainittuun tutkimukseen, ja hänen kuvansa Suomen kansainvälisestä asemasta sekä sen muutoksesta 1970–1980-luvuilla samoin kuin sosiaalidemokraateista on samankaltainen kuin Rusilla. Tästä huolimatta Seppinen vetää SI-asiasta jossain määrin erilaiset johtopäätökset kuin Rusi: hänen mukaansa SI-toiminta oli myös hyödyksi niin SDP:lle kuin Suomellekin, sillä se satoi puoluetta länteen ja ”toimi jarruna” kun puolueen ”liukuminen itään kiihtyi”

¹⁵ Rusi 2022, luku ”Sorsa vai Koivisto” (E-kirja). ”Sorsan ryhmä sai jatkossa suorat ohjeet Brezhneviltä, kuten SI:n Moskovan-vierailulla 1.–4.10.1979...”

¹⁶ Ervasti, Pekka: ”Moskovan arkistot paljastavat: Sorsa oli Nkp:n mieleen ja Sdp kerjäksi kutsua Moskovaan”. *Ilta-Sanomien* 10.7.1993.

¹⁷ Sorsa, Kalevi: ”Ajokoira hakoteillä”. *Turun Sanomat* 1.8.1993.

¹⁸ Rusi 2022, Johdanto (E-kirja).

¹⁹ Gordijevski, Oleg & Rogatchi, Inna: *Sokea peili. Ihmisiä vallan ja vakoilun puristuksessa*. WSOY, Juva 1997, 243–249, 254–255.

1980-luvulla. Samalla SI:n aseidenriisuntatoiminnan kautta SDP heikensi suomalaisten kommunistien vaikutusvaltaa tekemällä itsestään Neuvostoliitolle arvokkaan. Seppinen huomioi KGB:n ja Stasin suuren kiinnostuksen SI:tä kohtaan sekä niiden tavoitteen järjestön ”pehmentämiseksi kommunisteille suosiollisemmaksi SDP:n ja Sorsan avulla”, mutta näkee toisaalta SI:n liennytysoikeuden samankaltaisena kuin Brandtin Ostpolitik, järkevänä tavoitteena, joka ”tarkoitti aidosti sotilaallisen konfliktin kynnyksen nostamista erityisesti Euroopassa”.²⁰ Vaikka Seppinen jakaa käsityksen siitä, että SI-toiminnalla hoidettiin neuvostosuhteita, toteaa hän toisaalta tekstianalyysien osoittavan vääräksi väitteen, jonka mukaan ”Sorsa olisi apinoinut NKP:n ajatuksia sellaisinaan”.²¹

Aihetta on käsitelty myös muussa kuin varsinaisen tutkimuksen muotoon laaditussa kirjallisuudessa, eivätkä siinä esitetyt tulkinnat ole välttämättä huonompia kuin tutkimuskirjallisuuden tulkinnat. Jo vuonna 1985 Sorsan SI-toimintaa käsiteltiin *Helsingin Sanomien* toimittajien Antti Blåfieldin ja Pekka Vuoriston kirjassa *Kalevi Sorsan suuri rooli*, joka perustuu laajaan haastattelu- ja dokumenttiaineistoon.²² Kirjan väitteet ovat yleensä kohtalaisen päteviä tai ainakin oikeansuuntaisia, vaikka niistä usein huomaakin, etteivät monet oleelliset aineistot kuten salaisiksi tai luottamuksellisiksi merkityt raportit ja kirjeet olleet kirjoittajien käytössä.

Tätäkin olennaisempi on kuitenkin Pentti Väänänen ”viimeinen matkaraportti”, muistelmateos *Purppuraruusu ja samettinyrkki* vuodelta 2012, joka on epäilemättä kattavin esitys suomalaisten SI-toiminnasta. Kirjan sisältöön ei tietenkään pidä suhtautua kriittikittömästi, mutta se kuitenkin antaa hyvän yleiskuvan suomalaisen sosiaalidemokraatin näkökulmasta ja perustuu suureksi osaksi SDP:n arkistoaineistoon, josta huomattavan osan Väänänen on itse aikanaan tuottanut. Väänänen kirjassa SDP:n SI-toiminta oli suuri menestystarina, mistä suuri kunnia kuuluu Kalevi Sorsalle. Sorsa oli ”suomalainen suurmies”, joka ”menestyksellisesti sukkuloi vuosikaudet kansainvälisen politiikan huipulla”. Vahvan aseman saavuttamisessa auttoi Väänänen mukaan erityisesti Suomen kylmän sodan aikainen ”erityisasema”, jota Willy Brandt ymmärsi ja tajusi käyttää hyväkseen. Samalla SDP:n toiminta internationaalissa ”tuki ja vahvisti Suomen asemaa”.²³ Samansuuntaisen tulkinnan on esittänyt vuosina 1967–1970 SDP:n kansainvälisten asioiden sihteerinä ja myöhemmin diplomaattina toiminut ”tannerilainen” Pekka J. Korvenheimo, joka väitetysti hävisi Moskovan vastustuksen vuoksi puoluesihteerivalinnan Sorsalle vuonna 1969. Korvenheimon mukaan Sorsaa puoluesihteerinä edeltänyt Erkki Raatikainen kyllä ajoi liian neuvostomyönteistä linjaa, jota ihmeteltiin

²⁰ Seppinen 2008, 338–341, 421, 479.

²¹ Seppinen 2008, 391–392.

²² Blåfield, Antti & Vuoristo, Pekka: *Kalevi Sorsan suuri rooli*. Kirjayhtymä, Helsinki 1985.

²³ Väänänen, Pentti: *Purppuraruusu ja samettinyrkki*. Kellastupa, Porvoo 2012, 35–41, 258–260, 262–263.

SI:ssä, mutta Sorsan aikana suhteet itään ja länteen tasapainotettiin. Lisäksi Sorsan hyvillä ja luottamuksellisilla suhteilla läntisiin sosiaalidemokraatteihin, etenkin Brandtiin ja SPD:hen, oli suurta merkitystä koko Suomelle. Brandt oli Korvenheimon mukaan suuri Suomen ystävä, joka ymmärsi hyvin maan geopoliittista asemaa ja luotti Suomen itsenäisyyteen sekä SDP:n pysymiseen ideologisesti ja poliittisesti läntisenä puolueena.²⁴

Myös Sorsa, joka ikävä kyllä ehti päästä muistelmiensa kirjoittamisessa vain vuoteen 1976 asti ennen kuolemaansa, on käsitellyt suomalaisten SI toimintaa hieman lyhyemmin omissa muistelmissaan. Hän arvioi Ulf Sundqvistia lainaten oman roolinsa SDP:ssä olleen merkityksellinen juuri puolueen kansainvälisten suhteiden ja ulkopoliittikan kehittäjänä. Näiden muodostaminen oli Sorsalle tärkeää etenkin siksi, ettei koko ulkopoliittikkaa ”saanut jättää enää muitten huoleksi, ei edes Kekosen. Muuten puolue olisi helppo ajaa paitsioon tulevaisuudessakin.” Sorsa huomauttaa, myös miten muilla puolueilla ei ollut vastaavaa veljespuolueiden verkostoa kuin SDP:llä, paitsi kommunisteilla idässä. SI oli Sorsalle ”ylivoimaisesti tärkein länsisuhteidemme väylä”.²⁵

Kansainvälisemmällä tasolla tutkielma voidaan sijoittaa osaksi sosialistisen tai sosiaalidemokraattisen internationalismin sekä erityisesti ”eurooppalaisen liennytyksen” tutkimusta. Sotien jälkeistä SI:tä ei ole tutkimuksessa yleensä pidetty erityisen merkittävänä järjestönä, ja sosialistisesta internationalismista vuodesta 1914 vuoteen 1960 asti kattavan tutkimuksen tehneen Talbot Imlayn mukaan sotien jälkeinen sosialistinen ja sosiaalidemokraattinen internationalismi on useimmiten ohitettu kokonaan sotienjälkeistä Eurooppaa ja kansainvälistä politiikkaa käsittelevässä historiankirjoituksessa.²⁶ Imlay pitää tähän mahdollisena syynä sitä, että vertailukohtana on pidetty 1920-luvun Kominternin kaltaista ylhäältä päin johdettua organisaatiota, millainen Sosialistisen internationaalien ei koskaan ollut tarkoituskaan olla. Hänen mukaansa sosialistisessa internationalismissa on sen sijaan ollut kyse sosialististen puolueiden välisestä neuvottelusta ja yhteistyöstä sekä pyrkimyksestä muodostaa yhteisymmärryksessä ”sosialistisia” ratkaisuja kansainvälisiin ongelmiin. Internationaalien tarkoituksen väärinymmärtämisestä hän syyttää myös merkittävän 1900-luvun länsieurooppalaista vasemmistoa käsittelevän tutkimuksen kirjoittanutta Donald Sassoonia, joka taas pitää SI:n suurimpana merkityksenä legitimitetin antamista sen jäsenikseen hyväksymille puolueille, mutta ei juuri-

²⁴ Korvenheimo, Pekka J.: ”Kalevi Sorsa muistelee”. *Kanava* 1996:9; Leppänen, Veli-Pekka: ”Oikeistodemari Pekka J. Korvenheimo ei ole koskaan kursaillut lausua näkemyksiään Suomen poliittisesta historiasta”. *Helsingin Sanomat* 15.1.2021. <<https://www.hs.fi/politiikka/art-2000007740116.html>> (Haettu 30.11.2022.)

²⁵ Sorsa, Kalevi: *Kansankoti ja punamulta*. Otava, Keuruu 2003, 518

²⁶ Imlay, Talbot: *The Practice of Socialist Internationalism. European Socialists and International Politics 1914–1960*. Oxford University Press 2018, 263.

kaan näe sillä roolia todellisena päätöksentekoon vaikuttaneena voimana.²⁷ Imlay tosin näkee sosialistisen internationalismin jo hiipuneen 1960-luvulle tultaessa ja onkin rajannut tutkimuksensa päätymään vuoteen 1960 jättäen siis Willy Brandtin puheenjohtajakauden tutkimuksen ulkopuolelle. Brandtin kauden Sosialistisen internationaalien kukoistus oli Imlayn mukaan Brandtin, Palmen ja Kreiskyn kaltaisten näkyvien puoluejohtajien aikaansaannos ja vahvasti sidoksissa heidän persooniinsa, minkä vuoksi kausi jäikin melko lyhyeksi ja toiminta hiipui jälleen, kun he väistyivät internationaalien johdosta.²⁸

Brandtin kauden SI:tä onkin käsitelty usein juuri osana Brandtin liittokanslerikauden jälkeistä kansainvälistä uraa, kuten Bernd Rotherin ja Klaus Larresin toimittaman *Willy Brandt and International Relations* -kokoelman monissa artikkeleissa sekä yleisemminkin erityisesti Rotherin tutkimuksissa. Liennytyks- ja aseidenriisuntakysymysten ohella SI on Brandt-tutkimuksessa liitetty usein Latinalaiseen Amerikkaan, jossa se tänä aikana aktivoitui. Rotherin mukaan Brandt ja SI pyrkivät tarjoamaan kolmannen maailman maille sosiaalidemokraattista vaihtoehtoa kylmän sodan kommunismille ja kapitalismille eräänlaisena ”kolmantena tienä”, mikä kuitenkin suureksi osaksi epäonnistui. SI:n 1970-luvun loppupuolella 1980-luvun alussa lisääntyneet kansainväliset suhteet itään, länteen ja etelään sekä sen näkyvämpi kansainvälinen asema olivat kuitenkin Rotherin mukaan enemmänkin seurausta kansainvälisten suhteiden tyhjiöstä, joka syntyi supervaltojen välisten suhteiden heikentyessä, kuin Brandtin ja SI:n oman aktiivisen työn tulosta, ja supervaltasuhteiden parantuessa 1980-luvun puolivälissä, menetti SI:kin kansainvälisen asemansa.²⁹

Ehkä kattavimman esityksen sotien jälkeisestä SI:stä on kirjoittanut ranskalainen sosiologi Guillaume Devin, joka on analysoinut hyvin internationaalien toimintaa yleisellä tasolla. Suomalaisten roolin käsittely jää kirjassa kuitenkin hyvin vähäiseksi siitä huolimatta, että Devin on haastatellut myös Pentti Väänästä. Lyhyesti kirjassa käsitellyn SIDACin suhteen Devin korostaa sen sisäpoliittista merkitystä pohjoismaisille ja länsisaksalaisille puolueille. Ranskalaiset puolestaan kaipasivat toisenlaista julkisuutta, mikä johti konflikteihin internationaalissa. Todellista kansainvälispoliittista

²⁷ Imlay 2018, 308, 1–11; Sassoon, Donald: *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century*. I.B. Tauris 1996, 210.

²⁸ Imlay 2018, 466.

²⁹ Rother, Bernd & Larres, Klaus (toim.): *Willy Brandt and International Relations. Europe, the USA, and Latin America, 1974–1992*. Bloomsbury 2019; Rother, Bernd: “Between East and West – social democracy as an alternative to communism and capitalism: Willy Brandt’s strategy as president of the Socialist International”. Teoksessa Nuti, Leopold (toim.): *The Crisis of Détente in Europe. From Helsinki to Gorbachev, 1975–1985*. Routledge 2009, 219, 228.

merkitystä SIDACilla ei hänen mukaansa ollut.³⁰ Vaikka nämä päätelmät tuskin ovat ainakaan täysin vääriä, on asian käsittely tutkimuksessa varsin pintapuolista.

Jonkin verran tavallista suuremman merkityksen SI:lle ja sen aseidenriisunta-aktivismille on antanut tutkimuksissaan tanskalainen professori Rasmus Mariager, joka on käsitellyt sosiaalidemokraattisten puolueiden liennytykseen ja aseidenriisuntaan tähdännyttä toimintaa niiden kansainvälisten yhteistyöjärjestöjen SI:n ja Scandiluxin sekä etenkin Ann-Marie Ekengrenin kanssa kirjoittamassa artikkelissaan myös niin kutsutun Palmen komission puitteissa juuri 1970-luvun lopulta 1980-luvulle. Mariagerin mukaan SI:n aseidenriisuntatoiminnalla oli myös todellisia vaikutuksia puolueiden linjoihin. Hän keskittyy artikkeleissaan kuitenkin pääasiassa muihin länsi- tai pohjoiseurooppalaisiin toimijoihin kuin SDP:hen. SI:n aseidenriisuntatyöryhmää suuremman huomion ja merkityksen hän ja Ekengren antavat Palmen komissiolle, jonka johtajatusten hän kuitenkin näkee ilmaantuneen SI:n sisäisistä keskusteluista.³¹ Yleisemminkin kansainvälisessä tutkimuksessa ”Sorsan ryhmää” selvästi enemmän huomiota on annettu Palmen komissiolle, joka oli itsenäinen toimija eikä SI:n virallinen elin, mutta joka on silti usein liitetty yhteen SI:n toiminnan kanssa. Esimerkiksi Ostpolitikia tutkineen Timothy Garton Ashin kysyessä kirjassaan, lopettiko kylmän sodan ”SDI vai SI”, hän viittaa juuri Palmen komissioon eikä mainitse sanallakaan Sorsaa.³² Kuten Garton Ashkin tuo ilmi, johtuu tämä Palmen komission saama erityishuomio erityisesti teoriasta, jonka mukaan sen toimintaan osallistunut Georgi Arbatov ja sitä kautta myös Mihail Gorbatšov omaksuivat piirteitä ”uuteen ajatteluunsa” juuri Palmen komission kautta. Gorbatšov itse esitti tämän ajatuksen jo vuonna 1987, minkä Willy Brandt toi ilmi muistelmissaan. On kuitenkin huomioitava, että Gorbatšov oikeastaan puhui Palmen komission ohella myös SI:stä ja sosiaalidemokrateista yleisemmin sekä myös pohjoinen–etelä-kysymyksiin keskittyneestä ”Brandtin komissiosta”.³³ Ei siis ole mitenkään selvää, etteivätkö SDP:n yhteydet SI:n puitteissa ja muutenkin olisi voineet yhtä todennäköisesti vaikuttaa Gorbatšovin ajatteluun kuin Palmen komissiokin, mutta suomalaisten mahdollinen vaiku-

³⁰ Devin, Guillaume: *L'Internationale Socialiste. Histoire et sociologie du socialisme international (1945–1990)*. Presses de la fondation nationale des sciences politiques 1993, 212–213.

³¹ Mariager, Rasmus: “New Security Concepts and Transnational Party Networks, 1976–1983”. Teoksessa Bange, Oliver & Villaume, Poul (toim.): *The Long Detente. Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe, 1950s–1980s*. Central European University Press, Budapest 2017; Ekengren, Ann-Marie & Mariager, Rasmus: “The Socialist International, Common Security, and the Palme Commission”. Teoksessa Villaume, Poul & Ekengren, Ann-Marie & Mariager, Rasmus (toim.): *Northern Europe in the Cold War, 1965–1990. East-West Interactions of Trade, Culture and Security*. Aleksanteri Cold War Series 3/2016, Turku 2016; Mariager, Rasmus: “‘Ostpolitikens anden fase’ Socialdemokratiet og sikkerhedspolitikken 1975–88”. *Historisk Tidsskrift* 115 1/2015.

³² Garton Ash, Timothy: *In Europe's Name. Germany and the Divided Continent*. Vintage, London 1994, 119.

³³ Brandt, Willy: *My Life in Politics*. Viking/Penguin Books 1992, 370.

tus SI:ssä ja erityisrooli SI:n neuvostosuhteiden kannalta on silti useimmiten ohitettu kansainvälisessä tutkimuksessa.

Joka tapauksessa kansainvälisessä kontekstissa SDP:nkin SI-toiminta on kytkettävä myös laajemman eurooppalaisen liennytyksen ja erityisesti Willy Brandtin käynnistämän Ostpolitikin yhteyteen, johon myös Brandt-tutkijat, Mariager ja Garton Ashkin ovat Brandtin kauden SI:n liittäneet. Eurooppalainen liennytys on usein nähty onnistuneempaan ja pitkäkestoisempaan kuin Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välinen liennytys. Etenkin uudemmassa eurooppalaisessa kylmän sodan tutkimuksessa Euroopassa on katsottu pitkän kylmän sodan sijaan vallinneen ”pitkä detente”, sillä liennytyksen aikana muodostuneet kommunikaatiokanavat tai erilaiset yhteistyön muodot idän ja lännen välillä eivät suurimmaksi osaksi hävinneet 1970-luvun lopussa tai 1980-luvun alussa, jolloin supervaltojen välisen ”toisen kylmän sodan” on katsottu lopettaneen liennytyksen.³⁴ Euroopassa myös kylmän sodan muuttuminen kuumaksi sodaksi olisi ollut tuhoisinta ja taloudelliset ja muut siteet blokkijaon eri puolilla olleiden valtioiden välillä koettiin tärkeiksi molemmiin puolin tärkeiksi. Kuten käy ilmi esimerkiksi Oliver Bangen ja Poul Villaumen esipuheesta *The Long Detente* -kokoelmaan, on tässä eurooppalaisuutta korostavassa näkökulmassa myös kyse eräänlaisesta vasta-reaktiosta siihen, miten amerikkalaiset kylmän sodan tutkijat ovat toisinaan painottaneet kylmän sodan ”amerikkalaista voittoa”, käsitelleet liennytystä lähinnä ohimennen tai vähätelleet eurooppalaisten roolia kylmän sodan rauhanomaisessa päätöksessä. Tällöin tarkoituksena on joskus myös ollut argumentoida itä-länsi-konfliktin ”eurooppalaisen” ratkaisustrategian, eli Ostpolitikin, Etykprosessin, sillanrakennuksen ja muun ”transformatiivisen” liennytyspolitiikan, puolesta reaganilais-ta konfrontatiivisempaa strategiaa vastaan.³⁵

Tätä kylmän sodan lopun ”historiakiistaa” ei kuitenkaan välttämättä käydä suurimmaksi osaksi eurooppalaisten ja amerikkalaisten välillä, vaan usein enemmänkin eurooppalaisten välillä, ja se on monesti ainakin jossain määrin poliittisesti värittyä, mistä myös tämän tutkielman aiheen aiempi käsittely Suomessa on hyvä esimerkki. Samankaltaista väittelyä pohjoiseurooppalaisten sosiaalidemokraattien ja vasemmiston linjasta 1980-luvun alussa on käyty myös esimerkiksi Tanskassa koskien etenkin sosiaalidemokraattihallituksen niin sanottua ”alaviitepolitiikkaa”, joka on nähty epälojalisena Nato-liittolaisia kohtaan. Kiinnostavasti Rasmus Mariagerin mukaan tämän linjan taustalla

³⁴ Esim. artikkelit kokoelmassa Oliver & Villaume, Poul (toim.): *The Long Detente. Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe, 1950s–1980s*. Central European University Press, Budapest 2017.

³⁵ Bange, Oliver & Villaume, Poul: ”Introduction”. Teoksessa Bange, Oliver & Villaume, Poul (toim.): *The Long Detente. Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe, 1950s–1980s*. Central European University Press, Budapest 2017.

olivat juuri SI:n piirissä käydyt keskustelut.³⁶ Sitäkin enemmän on kiistelty kuitenkin länsisaksalaisen Ostpolitik-linjasta,³⁷ jonka on usein nähty olleen eurooppalaisen liennytyksen keskiössä ja johon suuri osa eurooppalaista liennytystä käsittelevästä tutkimuksestakin keskittyy. Ottaen huomioon Brandtin aseman SI:ssä on selvää, että länsisaksalaisella liennytyksipolitiikalla on myös tässä tutkielmassa huomattava rooli. Esimerkiksi Mariager on esittänyt, että SI:ssä näkynyt pohjoiseurooppalainen vahva reaktio idän ja lännen välisten jännitteiden kasvua vastaan 1970-luvun lopussa ja 1980-luvun alussa tulisi nähdä erityisesti pyrkimyksenä jatkaa Brandtin Ostpolitik-linjaa. Tätä kutsuttiin myös ”Ostpolitikin toiseksi vaiheeksi”.³⁸

1.4. Aineisto ja menetelmät

Tärkeimpiä alkuperäislähteitä tutkielmassani ovat Työvään arkistossa (TA) sijaitseviin Kalevi Sorsan arkistoon (KSA) ja SDP:n arkistoon sisältyvät SI:tä koskevat ja muut aiheen kannalta relevantit aineistot. SI:tä suoraan käsittelevät arkistosarjat olen käynyt itse kokonaan läpi olennaisilta vuosilta, kun taas muihin Sorsan arkistoihin sijoittuvia aineistoja olen käynyt läpi tarpeen mukaan käyttäen apuna Henrik Meinanderin omaa tutkimustaan varten laatimia yksityiskohtaisia muistiinpanoja Sorsan arkistosta.³⁹ Tätä aineistoa on hyvin runsaasti, joten olen suodattanut siitä tutkimuskysymysteni kannalta kiinnostavimmiksi arvioimani asiakirjat, joihin kuuluu erilaisia raportteja, muistioita, pöytäkirjoja, kirjoja ja lehtileikkeitä. Näihin arkistoihin koottujen lehtileikkeiden lisäksi olen käyttänyt hyödyni Työvään arkistossa myöskin sijaitsevaan Kalevi Sorsa -bibliografiaan koottuja lehtileikkeitä sekä etenkin *Helsingin Sanomista* olennaisilta päivämääriltä etsimiäni SI:tä koskeneita juttuja, joista aivan kaikki eivät sisältyneet lehtileikekokoelmiin. Kokonaisuudessaan olen kuitenkin arvioinut näiden lehtileikekokoelmien muodostavan melko edustavan otoksen erityisesti suomalaisesta sanomalehdistöstä. Vaikkei kyseessä ole varsinainen lehdistötutkimus, antaa tämä aineisto tarpeellisen aikalaiskuvan siitä, miten SI-toiminta on nähty laajemmin Suomessa, ja kertoo siten

³⁶ Esim. Villaume, Poul: “Confronting the ‘Small State Syndrome’: Danish Post-Cold War Foreign Policy and the Use of Cold War History”. Teoksessa Aunesluoma, Juhana & Kettunen, Pauli (toim.): *The Cold War and the Politics of History*. Edita, Helsinki 2008; Mariager 2015.

³⁷ Tähän keskusteluun hyvä joskin jo hieman vanhempi katsaus: Majander, Mikko: ”Onnistuiko Ostpolitik? Kolme näkökulmaa kylmän sodan päättämiseen”. Teoksessa Soikkanen, Timo (toim.): *Lähihistoria. Teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*. Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia 1, Turku 1995.

³⁸ Mariager 2017, 129; Mariager 2015.

³⁹ Henrik Meinanderin yksityiskohtaiset muistiinpanot Sorsan arkistosta. HK:DIGI, KSA, TA. <<http://yksa.fi/100202/166496143348600>> (Haettu 10.12.2022).

myös mahdollisista sisäpoliittisista ongelmista ja hyödyistä, joita siihen on liittynyt. Olen käyttänyt myös ulkoministeriön arkistosta löytyneitä raportteja, etenkin suurlähetystöjen lehdistötiedotteita SI-asioista ulkomaisissa lehdissä, joskin totesin melkein kaikkien tutkimukseni kannalta kiinnostavimpien ulkoasiainhallinnon tuottamien asiakirjojen löytyvän myös Sorsan tai SDP:n arkistoista, ja teknisistä käytännöllisyyssyistä olen myös viitannut niihin sen mukaan, missä ne esiintyvät Sorsan tai SDP:n arkistoissa. Lisäksi CIA:n internet-arkiston SI:tä koskevista raporteista on ollut hyötyä toisen supervallan näkökulman selvittämiseksi.

Tutkielmassa sovelletaan historiantutkimuksen perusmenetelmää eli lähdekritiikkiä. Käyttämieni lähteiden voidaan sinänsä melko turvallisesti olettaa olevan aitoja ja jokseenkin sellaisenaan pysyneitä ”jälkiä” menneestä toiminnasta, vaikka onkin huomioitava mahdollisuus, että jotakin asiakirjaa on haluttu muuttaa jälkeempään. Lisäksi on erittäin mahdollista, että tästä aineistosta puuttuu jotakin sellaista, joka olisi myös tutkimuskysymysteni kannalta relevanttia, mutta jota asiakirjan tuottaja tai arkiston luovuttaja tai kokoaja ei ole syystä tai toisesta halunnut säästää historiantutkijoiden tarkasteltavaksi. On kuitenkin hyväksyttävä, ettei mennyttä voi sellaisenaan palauttaa nykyisyyteen, vaan historiantutkijan piirtämä kuva on aina puutteellinen. Lähteinä käyttämieni aineistojen hyvä puoli tutkimuksen kannalta on siinä, että niistä usein käy melko selvästi ilmi mihin tarkoitukseen ne on laadittu ja keille ne on osoitettu. Raportit ja muistiot on esimerkiksi tehty suureksi osaksi muita asianosaisia suomalaisia, useimmiten tiettyjä puoluetovereita, varten ja suuri osa niistä on merkitty ”luottamukselliseksi”, ”salaiseksi” tai joskus jopa ”erittäin salaiseksi”, mikä yleensä kertoo, ettei niiden sisällön ole tarkoitettu tulevan julkisuuteen.

Jos katsotaan lähteiden paikkansapitävyyttä, siis sitä, miten hyvin ne kuvaavat menneisyyttä ”sellaisena kuin se oli”, on pääasiallisen aineistoni puutteena epäilemättä se, että sen ovat suureksi osaksi tuottaneet kohtalaisen pieni joukko suomalaisia sosiaalidemokraatteja, joiden voi olettaa tulkitsevan asioita samankaltaisella tavalla värityneesti, eikä usein saatavilla ole toisesta näkökulmasta kirjoitettua asiakirjaa. Kokousraporttien suhteen tätä puutetta olen voinut korjata etenkin SI:n virallisten kokouspöytäkirjojen avulla, jotka eivät tosin ole kovinkaan yksityiskohtaisia, mutta ovat vahvistaneet suomalaisten raporttien kuvaukset yleensä todellisuutta pääpiirteissään vastaaviksi, ja osin lehdistärtikkeleiden tai muiden lähteiden avulla, joihin niihinkin toki sisältyy laatijan omaa tulkintaa ja joskus myös asiavirheitä. Suomalaisten kirjoittamissa raporteissa ja muistioissa ei tosin ole ongelmana niinkään se, että varsinainen faktatieto olisi väärin, vaan enemmänkin on kyse siitä, mitä niissä jätetään kertomatta, sekä selkeästi subjektiivisista tulkinnoista. Tämä ei kuitenkaan tee näistä lähteistä hyödyttömiä, vaan ainoastaan muuttaa sitä, mitä niiltä voidaan kysyä. Samalla, kun raporttien subjektiivisuus vaikeuttaa tietynlaisen ”totuuden” selvittämistä, antaa se kuitenkin toisaalta

kiinnostavaa tietoa raporttien kirjoittajista, jotka ovatkin tämän tutkielman pääasiallisia tutkimuskohteita. Pahimmillaan tämä ”ongelma” on yksityisistä keskusteluista kirjoitettujen muistioiden ja raporttien kohdalla, jolloin mitään virallisia asiakirjoja tai lehtiartikkeleita ei ole saatavilla. Varmempaa tietoa näiden keskusteluiden sisällöstä saisi toki silloin, jos käytössä olisi myös vastapuolen samasta keskustelusta kirjoittama muistio, jollaisia minulle ei kuitenkaan ole ollut ainakaan kovin helposti saatavilla. Onkin hyväksyttävä, etteivät aineistot tällöin kerro täysin luotettavasti muusta kuin siitä, minkä keskustelun yksi osapuoli on kokenut tarpeelliseksi panna merkille.

Historiantutkijan eettisenä velvoitteena on pidetty oikeudenmukaisuutta: oikeuden tekemistä tutkimuksen kohteelle. Jorma Kalela on esittänyt pysyvän ristiriidan vallitsevan tämän ja toisen historiantutkijan eettisen velvoitteen, ”hän tukee aikalaistensa pyrkimyksiä tehdä maailmasta käsitettävä”, välillä.⁴⁰ Aineistostani onkin helposti nostettavissa huomiota herättäviä lainauksia, jotka nykynäkökulmasta kuulostaisivat erikoisilta tai kyseenalaisilta, esimerkiksi ”suomettuneilta”, mutta kontekstissaan ovat täysin ymmärrettäviä. On selvää, että tutkimus, jossa keskityttäisiin vain tällaisten kohtien puimiseen muutaman suomalaisen sosiaalidemokraatin osalta ei olisi ensinnäkään oikeudenmukainen näiden henkilöiden kannalta eikä toiseksi kertoisi lopulta mitään kovin erityislaatuista juuri näiden henkilöiden toiminnasta, jos samanlaisia lainauksia olisi mahdollista nostaa samalta aikakaudelta myös muiden suomalaisten puolueiden vastaavassa asemassa olevilta poliitikoilta tai vaihtoehtoisesti myös monilta näiden länsieurooppalaisilta aatetovereilta. Toki näitäkin kohtia on kattavan tutkimuksen kannalta tarpeen nostaa esiin, mutta ne on kuitenkin suhteutettava niiden oman ajan tai ”kulttuurin” kontekstiin, kuten Kalela on asian ilmaissut⁴¹.

Toisaalta ei ole sen oikeudenmukaisempaa, jos tehdään oikeutta ainoastaan pääasialliselle tutkimuskohteelle ja hyväksytään esimerkiksi heidän tulkintansa muista toimijoista sellaisinaan totuuk-sina. On otettava yhtä lailla huomioon myös muiden osapuolien erilaiset kulttuurit ja vaikuttimet heidän taustallaan. Esimerkiksi SI:n sisäisissä kiistoissa oli epäilemättä usein kyse myös erilaisten kulttuurien yhteentörmäyksestä, jolloin ei oikeudenmukaisuuteen pyrkivän historioitsijankaan tule asettautua yksinomaan pääasiallisen tutkimuskohteensa saappaisiin, vaan pyrittävä ymmärtämään myös vastapuolen näkökulmaa.

Tutkielman kannalta on myös tärkeää huomioida kysymys yksittäisten havaintojen yleistettävyydestä. Ei voida tietenkään yleistää vaikkapa Pentti Väänäsen näkemyksen edustavan aikansa suomalais-

⁴⁰ Kalela, Jorma: *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Tampere 2002, 67.

⁴¹ Kalela 2002, 98–102.

ta sosiaalidemokratiaa kokonaisuutena, ja tämän tutkimuksen tarkoituksena onkin käsitellä vain SI-asioissa mukana olleen melko pienen joukon toimintaa. Kuitenkin myös tämän joukon sisällä voidaan olettaa olleen näkemuseroja. Pyrin ottamaan tämän huomioon ja esittelemään myös aineistosani ilmenneitä vastakkaisia näkemyksiä. Kun tässä tutkielmassa toisinaan kirjoitan esimerkiksi ”SDP:n näkemyksestä” tai ”suomalaisten näkemyksestä”, tulee huomioida, että tarkoitan vain kyseisessä kontekstissa relevanttien suomalaisten sosiaalidemokraattien näkemystä.

2. Kylmä sota, liennytyks ja sosiaalidemokratia

”Jos sosialidemokraatit kylmän sodan aikana asettuivatkin demokratian puolelle totalitarismia vastaan, niin kuin sanonta kuului, ei ole oletettavissa, että he taloudellisessa sodankäynnissä asettuivat kapitalismin puolelle sosialismia, olkoon vaikka toisentyypistä, vastaan. Modus vivendi on löydettävä, sillä tuo rintamajako olisi sosialidemokraateille sietämätön.”

Kalevi Sorsa 4.2.1973 Jyväskylän Talvessa⁴²

SDP:n edustajien SI:ssä edistämää liennytykspolitiikkaa arvioidakseen on ensin tarkasteltava hieman yleisemmin kontekstia, jossa he toimivat sekä avattava tiettyjä tutkielman kannalta tärkeitä peruskäsitteitä. Ensimmäinen olennainen kysymys on, mistä kylmässä sodassa ja liennytykspolitiikassa nähtiin ylipäättään olevan kysymys. Kuten edellä olevasta lainauksestakin käy ilmi, koettiin 1970-luvulla ja 1980-luvun alussakin kylmän sodan sijoittuvan jonnekin menneisyyteen, 1940- ja 1950-luvuille. Esimerkiksi Pauli Kettunen on huomauttanut, että ”kylmä sota” vakiintui laajemmassa nykymerkityksessään vasta kylmän sodan loppuvaiheessa. Toiseksi kylmä sota voitiin nähdä tietynlaisena politiikkana tai ”kylmän sodan soturien” jyrkkänä ideologisena asennoitumisena toista blokkia vastaan.⁴³ Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö ”itä-länsi-konfliktia”, kapitalistisen lännen ja sosialistisen idän välistä ”jännitystä”, olisi ajateltu olevan olemassakaan. Jännitystä kiristäväälle kylmälle sodalle vaihtoehtoisena linjana suhteessa itä-länsi-konfliktin nähtiin blokkien välisten suhteiden parantamiseen ja rauhanomaiseen yhteistyöhön pyrkinyt liennytyks eli detente, joka myös-

⁴² Sorsa, Kalevi: *Kansanvallan kysymyksiä*. Tammi, Helsinki 1974, 89.

⁴³ Kettunen, Pauli: ”Kylmä sota ja Suomi historiapolitiittisina konstruktioina”. Suomen Historiallinen Seura (blogisarja), 21.3.2022. <<http://www.histseura.fi/blogisarja-kylma-sota-ja-suomi-historiapolitiittisina-konstruktioina-pauli-kettunen/>> (Haettu 27.10.2022.)

kin voitiin nähdä joko kansainvälisen politiikan vallitsevana – tai tiettyinä aikoina vallinneena – asiantilana, jonkinlaisena edistyvänä prosessina tai sitten valtioiden tai muiden toimijoiden harjoittamana (liennyty)spolitiikkana⁴⁴.

Liennytykseen kytkeytyi olennaisesti myös kansainvälinen *aseidenriisuntapolitiikka* tai ehkä paremmin todellisuutta kuvannut *asevalvontapolitiikka*, jonka muotoja olivat muun muassa ydinsulkusopimus, Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton väliset Salt-neuvottelut ja keskimatkanohjuksia koskevat INF-neuvottelut, Naton ja Varsovan liiton väliset Euroopan tavanomaista aseistusta ja joukkoja koskeneet MBFR-neuvottelut ja myös Suomen aloite Pohjolan ydinaseettomasta vyöhykkeestä. Aseidenriisuntaa voitiin pitää ”sotilaallisena liennytyksenä” erotukseksi ”poliittisesta liennytyksestä”, ja sen etenemisen tai vähintään neuvotteluiden käynnissä pitämisen nähtiin usein olevan tiukasti sidoksissa liennytyksen muihin osa-alueisiin. Tällöin ajateltiin, että poliittista liennytystä, jota Euroopassa edusti esimerkiksi Etyk-prosessi, tulisi seurata asevoimien supistamiseen johtava sotilaallinen liennytykset, jotta liennytykset todella etenisi ja saisi pysyvämmän muodon eikä asevarustelukilpa turmelisi liennytyksprosessia.⁴⁵ Suomen ulkopoliittikan ”virallinen linja”, eli ”aktiivinen ja rauhantahoton puolueettomuuspolitiikka”, painotti aseidenriisunnan suhteen Suomen mahdollisuuksia toimia puolueettomana välittäjänä kansainvälisessä aseidenriisuntapolitiikassa ”jännityksen lientymisen” edistämiseksi.⁴⁶ Tässä tutkielmassa aseidenriisuntaa käsitelläänkin lähinnä osana liennytystä sekä ylipäättään sen poliittisen ulottuvuuden osalta eikä niinkään paneuduta aseidenriisunnan tekniikkiin puoliin, jotka myös SI:n työryhmän työssä olivat nähdäkseni toissijaisia.

Vaikka ”kylmä sota” sijoitettiin tutkielman käsittämänä ajanjaksona yleensä menneisyyteen, käytetään tässä tutkielmassa käsitettä nykyistä historian tutkimusta vastaavalla tavalla. Ehkä hallitsevimaksi näkemykseksi uudessa kylmän sodan tutkimuksessa on muodostunut käsitys kylmästä sodasta kahden omaa universalistista ideologiaansa ja yhteiskuntamalliaan levittämään pyrkivän imperiumin valtataisteluna. Uuden kylmän sodan tutkimuksen kärkinimi Odd Arne Westad esimerkiksi painottaa kylmän sodan erityisesti olleen Yhdysvaltojen mallin mukaisen kapitalismin ja Neuvostoliiton mallin mukaisen sosialismin välinen kamppailu, jonka huippukohta oli vuosina 1945–1989, mutta juuret olivat teollisessa vallankumouksessa ja modernisaatiossa sekä niistä syntyneissä yh-

⁴⁴ Merriam-Websterin määritelmät *détente*lle. <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/d%C3%A9tente>> (Haettu 9.12.2022.)

⁴⁵ Joenniemi, Pertti: ”Asevoimien supistamisneuvottelut ja asevalvonta Euroopassa”. Teoksessa Ruhala, Kalevi (toim.): *Aseidenriisunta kansainvälisessä politiikassa*. Ulkopoliittinen instituutti, Helsinki 1987, 265.

⁴⁶ Vesa, Unto: ”Suomen aseidenriisuntapolitiikka”. Teoksessa Ruhala, Kalevi (toim.): *Aseidenriisunta kansainvälisessä politiikassa*. Ulkopoliittinen instituutti, Helsinki 1987, 211–212.

teiskunnallisissa ristiriidoissa ja kilpailevissa universalistisissa internationalismeissa.⁴⁷ Tässäkin tutkielmassa ideologisen kylmän sodan näkökulma on tärkeä, koska ideologinen kahtiajako vaikutti olennaisesti myös SI:n asemaan ja toimintaan. Kylmän sodan ideologinen kaksinaisuus asetti erityisen hankalaan asemaan ne, jotka eivät halunneet tai voineet asettua selvästi kummallekaan puolelle. Esimerkiksi Johanna Rainio-Niemi on todennut, että puolueettomuuspolitiikan kylmässä sodassa omaksuneet demokraattiset valtiot joutuivat kylmän sodan vakiintuessa helposti paradoksaalisena nähtyyn asemaan, jossa ne joutuivat selittelemään omaa puolueettomuuttaan sekä länteen että itään päin. Lännessä ihmeteltiin, olivatko puolueettomat puolueettomia myös demokratian ja vapauden suhteen ja idässä puolestaan epäiltiin puolueettomien mutta yhteiskuntamalleiltaan läntisten demokratioiden puolueettomuuden aitoutta. Tämän vuoksi puolueettomat maat pyrkivät erityisesti korostamaan sekä omaa demokraattisuuttaan että puolueettomuuttaan ja myös niiden yhteensopivuutta.⁴⁸

Myös sosiaalidemokraattien ja demokraattisten sosialistien voi helposti katsoa olleen samankaltaisessa asemassa. Kuten tiukan neuvostovastainen asevelisocialisti Unto Varjonen totesi vuonna 1946, olivat eurooppalaiset sosiaalidemokraatit jäämässä blokkijärjestelmän myötä ”kapitalistisen paistinpannun ja kommunistisen tulen väliin”⁴⁹. Vaikka Neuvostoliiton ideologiaa ja järjestelmää pidettiin vääristyneinä ja reformististen ja vallankumouksellisten sosialistien välinen syvä ristiriita ulottui jo ainakin 1890-luvulle,⁵⁰ oli demokraattisillakin sosialisteilla silti pitkään pyrkimyksenä siirtyä kapitalismista kohti sosialismia. Lisäksi puolueet joutuivat monissa maissa kilpailemaan sosiaalidemokraatteja sosialismin pettämisestä syyttäneiden kommunistien kanssa. Ennen kylmää sotaa Euroopan sosiaalidemokraattiset ja sosialistipuolueet olivat suureksi osaksi kannattaneet jonkinlaista ”sillanrakennukseen” pyrkivää puolueettomuuspolitiikkaa tai hyviä suhteita Neuvostoliittoon, mutta kylmän sodan myötä erottautuminen kommunisteista ja oman demokraattisuuden korostaminen tuli entistä tärkeämmäksi, ja 1950-luvulla tai viimeistään 1960-luvulla suurin osa läntisistä sosialisteista kääntyikin länsimielisen atlantismin tai kansallisista syistä porvaripuolueidenkin tukeman puolueettomuuspolitiikan kannalle.⁵¹ Myös *demokraattisen sosialismin* käsitteen ylipäättään voi nähdä liittyneen kylmän sodan aikana tarpeeseen korostaa erityisesti omaa demokraattisuutta ja

⁴⁷ Westad, Odd Arne: *The Cold War. A World History*. Penguin Books 2017, luku ”World Making”.

⁴⁸ Rainio-Niemi, Johanna: *The Ideological Cold War. The Politics of Neutrality in Austria and Finland*. Routledge 2014, 15.

⁴⁹ Majander 2004, 239.

⁵⁰ Westad 2017, 11.

⁵¹ Sassoon 1996, 167–169.

eroa Neuvostoliiton ja kommunistien epädemokraattiseen sosialismiin.⁵² Varsinkin kylmän sodan alkuvaiheessa konflikti pyrittiinkin usein näkemään ennemmin demokratian ja totalitarismin välisenä kuin kapitalismin ja sosialismin välisenä, mutta kuten luvun alussa lainatusta Sorsan puheestakin käy ilmi, ei jännite demokraattisen sosialismin ja kylmän sodan ideologisen kaksinapaisuuden välillä kuitenkaan hävinnyt, varsinkaan ”taloudellisen sodankäynnin” korostuessa. Tiukan antikommunistiset sosiaalidemokraatit kääntyivätkin suureksi osaksi vähitellen liennytyksen kannalle, mihin esimerkiksi Donald Sassoon on nähnyt syynä kylmän sodan heikon yhteensopivuuden läntisen vasemmiston poliittisten mahdollisuuksien kanssa. Liennytyksipolitiikan tavoitteena oli tällöin kylmän sodan ja kaksinapaisen järjestelmän päättäminen.⁵³

On samalla huomioitava, ettei kylmää sotaa käsitetty sellaiseksi kapitalismin ja sosialismin väliseksi kamppailuksi, jonka päätyminen tarkoittaisi välttämättä toisen niistä häviämistä ja toisen voittoa, vaan kuten esimerkiksi Willy Brandt -tutkija Bernd Rother on todennut, kylmän sodan päätyminen tarkoitti Brandtille ja monille muillekin kansainvälisen jännityksen ja varustautumiskierteen päätymistä sekä eri järjestelmiin kuuluneiden valtioiden rauhanomaista yhteistyötä, joka pidemmällä aikavälillä *saattaisi* johtaa Neuvostoliiton otteen hellittämiseen ja mahdollisesti demokratisoitumiseen sosialistisissa maissa. Liennytykseen nähtiin olennaisesti kuuluvan myös kaksinapaisen järjestelmän moninapaistuminen, minkä turvin sosiaalidemokraatitkin saattoivat paremmin esittää tarjoavansa ”kolmatta tietä” kapitalismin ja kommunismin välillä. Sellaista kylmän sodan loppua, joka toteutui reaaliosialismin luhistuessa, ei kuitenkaan osattu vielä aavistaa.⁵⁴

Ideologisen kylmän sodan ja liennytyksen suhde on myös siksi kiinnostava, että juuri liennytykseen on usein liitetty ajatus kylmän sodan epäideologisoimisesta. Esimerkiksi Ranskan porvarillisen presidentin Charles de Gaullen politiikan taustalla oli ajatus kommunismista ohimenevänä vaiheena ja de Gaulle nimittikin yleensä neuvostoliittolaisia yksinkertaisesti ”venäläisiksi”.⁵⁵ Myös Richard Nixon ja Henry Kissinger toteuttivat liennytystä puhtaasti reaaliolipoliittisista ”kansallisen edun” lähtökohdista ja pyrkivät riisumaan ideologisuutta ja moralismia Yhdysvaltojen aiemmin toteuttamasta

⁵² Kalevi Sorsa esimerkiksi kritisoi muistelmissaan SDP:n nuorisoliitto SNK:n tapaa puhua määrittelemättömästä ”sosialistisesta liikkeestä” mainitsematta erikseen *demokraattisuutta* rajanvetona kommunisteihin. Sorsa 2003, 449; ks. myös Meinander 2022, 65.

⁵³ Sorsa 1974, 89; Sassoon 1996, 323–326.

⁵⁴ Rother, Bernd: ”Common Security as a Way to Overcome the (Second) Cold War? Willy Brandt’s Strategy for Peace in the 1980s”. Teoksessa Bozo, Frédéric & Rey, Marie-Pierre & Rother, Bernd & Ludlow, N. Piers (toim.): *Visions of the end of the Cold War*. Berghahn Books 2012, 241; Sassoon 1996, 326.

⁵⁵ Esim. Bozo, Frédéric: ”France, ”Gaullism,” and the Cold War”. Teoksessa Leffler, Melvyn P. & Westad, Odd Arne (toim.): *The Cambridge History of the Cold War. Volume II: Crises and Détente*. Cambridge University Press 2010, 165–166.

ulkopolitiikasta, mikä toisaalta johti sen epäonnistuksessa juuri ideologisuuden ja moralismin korostumiseen seuraavien presidenttien Jimmy Carterin ja Ronald Reaganin kausilla.⁵⁶ Samoin Euroopan sosialisteilla ja sosiaalidemokraateillakin oli muita kuin ideologiaan liittyviä syitä tukea liennytpolitiikkaa tai sillanrakennuspolitiikkaa, ja etenkin Suomessa liennytyksen ja blokkien välisen yhteistyön puolesta puhuivat ainakin lähes yhtä innokkaasti myös porvarilliset puolueet sekä aivan erityisesti presidentti Kekkonen. Suomelle, jolle oli geopolitiisesta asemastaan sekä myös vientiteollisuutensa tarpeista johtuen ensiarvoisen tärkeää pitää hyviä suhteita niin länteen kuin itäänkin, tuki liennytykselle oli sinänsä itsestäänselvyys. Suomi ei toki blokkien ulkopuolisena valtiona samassa mielessä edes voinut harjoittaa liennytytpolitiikkaa kuin Yhdysvallat tai Länsi-Saksa, vaan kyseessä oli juuri puolueettomuusasemaan nojaava kansainvälistä liennytystä tukemaan pyrkinyt sillanrakennuspolitiikka.

Myös SDP:n, joka oli Neuvostoliittoon jo 1960-luvulla suhteitaan parantaneena eräänlainen edelläkävijä sosiaalidemokraattisten puolueiden joukossa, on yleensä nähty kääntyneen Kekkonen linjoille pääasiassa taktisista tai reaalipoliittisista syistä eikä niinkään ideologian vuoksi. Kuvaavaa on, että puolueenidänpoliittista käännöstä pyrki vauhdittamaan muiden muassa Otto von Bismarckin reaalipolitiikkaa ihailnut professori L. A. Puntila.⁵⁷ SDP:lle tärkeintä oli ulkopoliitiikan sijaan suomalaisen yhteiskunnan uudistaminen työväestölle edulliseen suuntaan, eikä puolueella olisi ollut siihen mahdollisuutta, jos se olisi pysynyt tannerilaisella linjalla. Lisäksi SKP, SKDL ja myös SDP:n entisen opposition muodostama TPSL kilpailivat sen kanssa työväestön äänistä, minkä vuoksi sen täytyi saada aikaan tuloksia. Samalla tosin vahvistuva yleislänsimäinen opiskelijanuorison vasemmistosuuntaus vei puolueen nuorempaa polvea vahvasti vasemmalle, mikä jonkin verran saattoi myös vaikuttaa ulkopoliitiikkaan ja huoletti puolueen johtoa – erityisesti koska kehitys tapahtui samaan aikaan, kun SDP koitti kehittää suhteitaan Neuvostoliittoon, kommunisteihin ja Kekkoseen.⁵⁸

Joka tapauksessa ”Paasikiven–Kekkonen linja” sekä ”aktiivinen ja rauhantahtoinen puolueettomuuspolitiikka” ulkopoliitiikan ohjenuorana edelsivät SDP:n ulkopoliittisen kääntymyksen täysmääräistä toteutumista eikä demokraattisella sosialismilla tai SDP:llä ollut merkittävää roolia niiden muotoilussa. 1970-luvulla SDP:stä tuli kuitenkin olennainen tekijä Kekkonen linjan sekä ylipäätään Suomen ulkopoliitiikan toteuttamisessa. Merkittävän panoksen tähän antoi SDP:n puoluesihteeriksi vuonna 1969 ja puheenjohtajaksi vuonna 1975 noussut Kalevi Sorsa, jonka nousujohteinen poliitti-

⁵⁶ Hanhimäki, Jussi M.: ”Ironies and Turning Points. Détente in perspective”. Teoksessa Westad, Odd Arne (toim.): *Reviewing the Cold War. Approaches, Interpretations, Theory*. Routledge 2000, 331–332.

⁵⁷ Majander 1999, 202.

⁵⁸ Rentola, Kimmo: *Vallankumouksen aave. Vasemmisto, Beljakov ja Kekkonen 1970*. Otava, Keuruu 2005, 122–126.

nen ura nautti tällöin erityisesti Kekkonen suosiota.⁵⁹ Välttääkseen riippuvuuden Kekkoesta SDP kuitenkin pyrki pitämään yllä myös omia idänsuhteita ilman Kekosta ”välimiehenä” astumatta kuitenkaan presidentin varpaille tai poikkeamatta liikaa Suomen ”viralliselta” linjalta. Osmo Apunen on esittänyt SDP:n 1970-luvun korkean ”ulkopoliittisen kurssin” nojanneen kolmeen ”pilariin”: 1) Kekkonen tarvitsi SDP:n tukea erityisesti EEC-sopimuksen läpiviemiseksi, 2) puolue tarjosi Moskovalle yhteyskanavan länsieurooppalaisiin sosiaalidemokraatteihin, joita se tarvitsi yhä enemmän vaikeuksiensa selvittämiseksi, sekä 3) puolue noudatti idänsuhteissaan YYA-sopimukseen perustunutta Paasikiven–Kekkonen linjaa.⁶⁰

Vaikka sosiaalidemokraatit sen enempiä Suomessa kuin kansainvälisestikään eivät keksineet liennytyspolitiikkaa, oli erityisesti länsisaksalaisella sosiaalidemokratialla Willy Brandtin Ostpolitikin muodossa olennainen rooli eurooppalaisessa liennytyksessä, joskin Brandtin toteuttama linja muodostui yhdessä liberaalin hallituskumppanin FDP:n kanssa eikä täten ollut ”puhtaan” sosiaalidemokraattinen ja sitä pääpiirteissään jatkoivat myös Länsi-Saksan myöhemmät hallitukset. Esimerkiksi Timothy Garton Ash kutsuu Ostpolitikia ”sosiaaliliberaaliksi” eikä niinkään sosiaalidemokraattiseksi. Brandtin SI:ssä ajama liennytyspolitiikka oli kuitenkin epäilemättä jollain tasolla jatkoa hänen liittokanslerina aloittamallensa politiikalle. *Neue Ostpolitik*, uusi idänpolitiikka, tarkoitti yksinkertaisimmillaan Länsi-Saksan suhteiden normalisoimista Neuvostoliittoon ja muihin itäblokin maihin. Länsi-Berliinin pormestarina toimineelle Brandtille kyse oli alkujaan Länsi-Berliinin asemasta, sillä hän pelkäsi lännen saattavan luopua uhatusta DDR:n ympäröimästä Länsi-Berliinistä jossakin vaihtokaupassa. Viimeistään Berliinin kriisin myötä oli tullut selväksi, ettei lännestä olisi apua Saksan kahtiajaon purkamisessa, minkä vuoksi oli keksittävä uusi strategia jaetun maan keskeisimmän kansallisen pyrkimyksen toteuttamiseksi. Yleiseurooppalaisemmasta näkökulmasta sen esitettiin tähtäävän pitkällä aikavälillä myös de Gaullen tapaan ”Jaltan” eli Euroopan blokkijaon rauhanomaiseen purkamiseen ja pysyvän rauhan aikaansaamiseen. Samalla laajentumishaluista Saksaa pelänneen ja tällä pelolla puolta Eurooppaa hallitsemaan pyrkineen Neuvostoliiton ajateltiin hellittävän otettaan etupiiristään, jos sen ei tarvitsisi enää nähdä Saksaa uhkana, mihin liittyi osin myös YYA-sopimuksella osaksi Neuvostoliiton Saksaa ja ”sen liittolaisia” vastaan suunnattuja puolustusjärjestelyjä sidotun Suomen pyrkimys edistää Brandtin idänpolitiikkaa. Länsisaksalaisten puheeseen rauhasta ja yhteistyöstä liittyikin erittäin olennaisesti ajatus Natsi-Saksan tuhoisan perinnön korvaamisesta uudella rauhantahtoisella Saksalla, joka ei havittelisi ”elintilaa” idästä ja jonka vahvistuvaa

⁵⁹ Meinander 2022, 118.

⁶⁰ Apunen, Osmo: *Linjamiehet. Paasikivi-seuran historia*. Tammi, Keuruu 2005, 285.

roolia kenenkään ei tarvitsisi pelätä. Näyttävästi Varsovan juutalaisgeton muistomerkin edessä vuonna 1970 polvistunut Brandt oli natsiajan maanpaossa eläneenä pitkän linjan antifasistina sopiva henkilö käynnistämään uuden idänpolitiikan.⁶¹

Sosiaalidemokraattis-liberaalinen Ostpolitik erosi Nixonin ja Neuvostoliiton liennytyksestä siinä, että sen perusteluihin kuului vahvasti Brandtin läheisen liittolaisen Egon Bahrin 1960-luvun alkupuolella muotoilema ajatus ”muutoksesta lähentymisen kautta”, jonka mukaan itäblokin järjestelmiä voitaisiin muuttaa rauhanomaisen yhteistyön ja ihmisten välisien kontaktien lisäämisen kautta, mutta sen onnistuminen vaatisi ennen kaikkea idän ja lännen valtioiden välisen luottamuksen sekä poliittisten ja taloudellisten siteiden vahvistamista. Strategian haasteena oli se, että avoin pyrkimys muuttaa reaaliosialistista järjestelmää tietenkin vaikeutti luottamuksen muodostamista, minkä vuoksi käytännössä oli painotettava ensisijaisesti vakautta, rauhaa ja kahden järjestelmän rinnakkaiseloja ja vasta toissijaisesti pyrittävä edistämään ihmisten ja informaation liikkuvuutta blokkien välillä. Tšekkoslovakian miehitys vuonna 1968 oli osoittanut Brandtille ja Bahrille, ettei muutoksessa voitaisi edetä liian nopeasti tai välittämättä itäblokin sisäisestä vakaudesta. Kriitikoiden mukaan ”muutos lähentymisen kautta” tarkoittikin usein lähinnä itäblokin maiden vakauttamista ilman merkittävää panosta niiden muuttamiseksi, ja länsisaksalaiset tällä tavalla vain pitkittivät kansalaisensa tuen jo kauan sitten menettäneiden kommunistipuolueiden valtakautta. Ostpolitik-linjansa vuoksi länsisaksalaiset poliitikot olivat myös hyvin varovaisia itäblokin ihmisoikeusloukkauksista puhumisen suhteen eivätkä juuri osoittaneet tukea sosialistimaiden oppositioliikkeille.⁶² Näistä Ostpolitikin ongelmista huolimatta on Länsi-Saksan linjanmuutoksella ja sitä seuranneella eurooppalaisella liennytyksellä nähty keskeinen rooli kylmän sodan päättyemisessä. Esimerkiksi Odd Arne Westad on nähnyt molemminpuolisia pelkoja lievittäneen eurooppalaisen liennytyksen olennaisena edellytyksenä kylmän sodan päättymiselle Euroopassa.⁶³

Ostpolitik ratkaisi myös Suomen kannalta hankalan Saksan-kysymyksen ja Suomi saattoi vihdoin solmia diplomaattisuhteet sekä Itä- että Länsi-Saksaan tinkimättä puolueettomuuspolitiikastaan. Erityisesti tässä asiassa SDP:llä ja Länsi-Saksan SPD:llä oli yhteinen päämäärä, joskin SPD halusi edetä asiassa hitaammin etenkin vielä toimiessaan koalitionhallituksessa kristillisdemokraattien kanssa. Tilannetta helpotti Suomen ja myös erityisesti Neuvostoliiton tukema Etyk-prosessi, jota myös

⁶¹ Hyviä katsauksia Ostpolitikiin esim. Niedhart, Gottfried: ”Ostpolitik: Transformation through Communication and the Quest for Peaceful Change”. *Journal of Cold War Studies* Vol. 18, No. 3, 2016; Garton Ash 1994; Westad 2017, 385–388.

⁶² Samat kuin edellä. Kritiikkiä käsiteltyt ja esittänytkin erit. Garton Ash 1994.

⁶³ Westad 2017, 579.

SPD ja SI siirtyivät tukemaan, mikä oli suuri saavutus SDP:n idänpolitiikan ja myös Suomen ulkopoliitiikan kannalta. Tällöin alkoi myös Suomen ja Länsi-Saksan SI-puolueiden idänpoliitikkojen toimiva yhteistyösuhde ja ratkesi SDP:n SI-toiminnan ja idänsuhteiden välillä vallinnut ristiriita.⁶⁴

Toinen tapa, jolla SDP:n ulkopoliittinen käänös ja Brandtin linja kytkeytyivät toisiinsa, oli ”suomettuminen”, joka nousi merkittäväksi käsitteeksi Saksan liittotasavallassa juuri Brandtin idänpolitiikan myötä. Vaikka käsitettä oli väitetyksi ensimmäisenä käyttänyt SPD-taustainen Brandtin liittolainen professori Richard Löwenthal, tuli siitä varsinkin 1970-luvulla oikeisto-oppositiossa ja -lehdistössä lyömäase Ostpolitikia vastaan. Brandtin syytettiin saattavan Länsi-Saksan Suomen kaltaiseen asemaan, riippuvaiseksi Neuvostoliitosta. Muuallakin Euroopassa ja Yhdysvalloissa keskusteltiin ”Länsi-Euroopan suometumisesta”, jolla tarkoitettiin Länsi-Euroopan maiden läheisempiä yhteyksiä itäblokkiin tai amerikkalaisten mahdollista sotilaallista vetäytymistä Euroopasta, minkä uskottiin johtavan Neuvostoliiton sotilaallisen voiman johdosta Suomen kaltaiseen tilanteeseen koko Euroopassa.⁶⁵ Käyttö tässä merkityksessä eroaa selvästi merkityksestä, joka suometumiselle on erityisesti kylmän sodan jälkeen usein annettu Suomessa, eli Kekkonen presidenttikaudella yleistynyt sisäpoliittinen kulttuuri, jossa idänsuhteita käytetään sisäpoliittisen vallan apuna. Suomen maantieteestä ja toisen maailmansodan jälkeisestä kansainvälispoliittisesta tilanteesta joutunut ”ulkoinen suomettuminen” on nähty yleensä järkevänä linjana ja ”menestystarinana” kansainvälisestikin, kun taas ”sisäistä suomettumista” on pidetty vähemmän kunniallisena ja demokratian kannalta kyseenalaisena. Toisaalta Kekkonen ja häntä seuranneiden toimintaa on perusteltu kommunistien vastaavilla pyrkimyksillä käyttää Neuvostoliiton tukea oman asiansa edistämiseen, mitä vastaan Kekkonenkin on nähty toimineen, tosin on hyvin kyseenalaista olisiko suomalaisilla kommunisteilla ollut edellytyksiä päästä valtaan edes Neuvostoliiton tuella.⁶⁶ Lisäksi suomettumisen, tai ”luottamuksellisten” idänsuhteiden, on todettu myös edistäneen Suomen liikkumista länteen. Esimerkiksi suomettumisen huippuna usein nähty Kekkonen uudelleenvalinta poikkeuslailla vuonna 1974 tehtiin erityisesti vientiteollisuuden kannalta tärkeänä pidetyn EEC-vapaakauppasopimuksen läpiviemiseksi.⁶⁷

⁶⁴ Majander 1999.

⁶⁵ Esim. Soikkanen 2008, 358–359.

⁶⁶ Kähönen, Aappo: ”Ulkoinen ja sisäinen liikkumatila”. Teoksessa Bäckman, Johan (toim.): *Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia*. WSOY, Juva 2001.

⁶⁷ Meinander, Henrik: *Tasavallan tiellä: Suomi kansalaissodasta 2010-luvulle*. Schildts & Söderströms 2012, 242–249.

3. SDP ja Willy Brandtin internationaali

3.1. Lähtökohdat: Miksi SDP nousi merkittävään asemaan SI:ssä?

SI:n Geneven kongressi marraskuussa 1976, jossa puheenjohtajaksi valittiin Willy Brandt, oli järjestön historian merkittävimpiä ja huomiota herättäneimpiä hetkiä. Samalla se oli SDP:n kansainvälinen läpimurto, jonka jälkeen puolueesta tuli Kalevi Sorsan mukaan ”todella tunnettu ja arvostettu” maailman sosialistipiireissä. Sorsa ja puoluesihteerit Ulf Sundqvist olivat kongressissa näkyviä hahmoja ja saivat paljon kansainvälistä julkisuutta.⁶⁸ Puolueen asema SI:ssä vain vahvistui, kun se Brandtin tukemana otti johtoaseman ensin liennytykseen ja sen jälkeen etenkin aseidenriisuntaan liittyneissä kysymyksissä. Kalevi Sorsasta tuli pian yksi SI:n varapuheenjohtajista ja Pentti Väänänen valittiin vuonna 1983 internationaalinaaliksi.

SDP:n aktivoitumiselle SI:ssä oli olemassa tietyt edellytykset, jotka toteutuivat viimeistään 1970-luvun puolivälissä. Ensinnäkin Suomen ulkopoliittinen asema oli poikkeuksellisen vakaa ja maan suhteet sekä länteen että itään olivat kunnossa. Etyk-prosessi sekä sen onnistunut huipennus Helsingissä vuonna 1975 olivat vahvistaneet Suomen asemaa kummallakin suunnalla, minkä puolesta SDP:kin oli 1970-luvun alkupuolella SI:ssä toiminut.⁶⁹ Toiseksi internationaalissa vallinnut kielteinen asenne idänsuhteita ja kommunistien kanssa tehtävää yhteistyötä kohtaan oli heikentynyt. Länsi-Saksa oli tietysti Brandtin johdolla harjoittanut uutta idänpolitiikkaansa, mutta myös muut SI:n suuret puolueet olivat kääntyneet liennytyksen kannalle. SDP:n pari vuotta aikaisemmin vielä yleisesti epäilyttävinä pidetyt idänsuhteet ja hallitusyhteistyö kommunistien kanssa alkoivat näyttää vähitellen hyväksyttävämiltä. Yhteistyö kotimaisten kommunistien kanssa oli ehkä jopa kiistanalaisempi kysymys, mutta SDP edusti toisaalta selvästi varauksellisempaa linjaa kuin Ranskan sosialistit, joilla oli jopa yhteinen ohjelma maansa vahvan kommunistipuolueen kanssa. Lisäksi monet sosiaalidemokraattijohtajat, kuten Olof Palme ja Hollannin Joop den Uyl, olivat osoittaneet kykyään itsenäiseen ulkopolitiikkaan asettumalla tiukasti vastustamaan Yhdysvaltojen toimintaa Vietnami-

⁶⁸ Sorsa 2003, 540.

⁶⁹ Meinander 2022, 230.

sa, mikä etäännytti heitä Yhdysvalloista ja sai Moskovian kiinnostumaan uusien yhteyksien solmisesta.⁷⁰

SDP:llä oli monenlaisia omia motiiveja vahvistaa asemaansa veljespuolueidensa keskuudessa. Ensimmäkin kansainvälisen sosiaalidemokraattisen liikkeen vireytyminen varmasti kannusti jo itsessään aktiivisuuteen. 1970-luku ja vielä 1980-luvun alkukin olivat monessa mielessä kansainvälisellä tasolla sosiaalidemokratian ja demokraattisen sosialismin kulta-aikaa, jolloin SI:n jäsenpuolueilla oli näkyvä ja vaikutusvaltainen rooli niin monen maan kansallisessa politiikassa kuin kansainvälisestikin. Erityistä näkyvyyttä kansainvälisillä kentillä saivat Länsi-Saksan, Ruotsin ja Itävallan puoluejohtajat Willy Brandt, Olof Palme ja Bruno Kreisky. Suomessakin myönteistä näkyvyyttä näille kansainvälisen sosiaalidemokratian johtohahmoille sekä uudistuvalla Sosialistiselle internationaalille oli tarjonnut esimerkiksi vuonna 1975 julkaistu teos *Demokraattinen sosialismi: Kirjeitä ja keskusteluja 1972–1975*, jossa Brandt, Palme ja Kreisky esittelivät demokraattisen sosialismin tarjoamia mahdollisuuksia ajankohtaisten yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisuun. Tammen julkaiseman suomenkielisen painoksen esipuheen oli kirjoittanut SDP:n puheenjohtaja Kalevi Sorsa, joka asemoi itsensä ja suomalaisen sosiaalidemokratian osaksi tätä kansainvälistä liikettä.⁷¹

Suomalaiseen sosiaalidemokratiaan kuului kuitenkin omat kansalliset erityispiirteensä, mutta ne eivät estäneet heitä toimimasta yhdessä veljespuolueidensa kanssa, joiden ajattelu oli myöskin kansallisen kokemuksen muovaamaa, vaan pikemminkin auttoivat näkemään maailman ja Euroopan kehityksen eri tavalla sekä jopa velvoittivat tietynlaiseen *sillanrakentajan* rooliin. Brandtin, Kreiskyn ja Palmen kirjaan kirjoittamassaan esipuheessa Sorsa kiinnitti huomiota kirjoittajien länsieurooppalaiseen painotukseen ja niin poliittiseen kuin kulttuurihistorialliseenkin etäisyyteen Itä-Euroopan ongelmista. Toisin kuin suomalaisille, Itä-Eurooppa oli heille ”eräänlainen ulko-olento”. Suomen asema oli toisenlainen, idän ja lännen välissä: ”*Kulttuurissamme yhdistyvät itäiset ja läntiset virtaukset, poliittisesti olemme omaksuneet sillanrakentajan tehtävän, samastuksemme eroavat monista muista ja monesti olemme katsomuksissamme yksin. Finlandisoituneita. Perinpohjin suomettuneita.*” Sorsa korosti Suomen kansainvälisen aseman poikkeuksellisuutta ”etuineen ja heikkouksiin” ja Kekkonen tapaan pyrki suomettumisen kieltämisen sijaan näkemään käsitteessä myös

⁷⁰ Sorsa 2003, 521–524, 528–530, 538–539. Tosin Vietnamin sodan ja Yhdysvaltojen kritisoinnin suhteen monet, etenkin länsisaksalaiset, pysyivät varovaisina.

⁷¹ Brandt, Willy & Kreisky, Bruno & Palme, Olof: *Demokraattinen sosialismi. Kirjeitä ja keskusteluja 1972–1975*. Tammi, Helsinki 1976.

myönteisiä puolia.⁷² Suomalaisilla haluttiin osoittaa olevan annettavaa kansainväliselle sosiaalidemokratialle.

Sen lisäksi, että sillanrakentajan rooli nähtiin tarpeellisena kansainvälisen sosiaalidemokratian, Euroopan ja maailman kehityksen kannalta, nähtiin siinä epäilemättä myös sisäpoliittisia hyötyjä. Vahvat länsieurooppalaiset ja maailmanlaajuisetkin verkostot, joita SI tarjosi, toivat puolueelle ja etenkin puolueen puheenjohtajalle vakaampaa asemaa myös sisäpoliittisesti. Kun samalla myös Neuvostoliitto oli vahvasti kiinnostunut parantamaan suhteitaan länsieurooppalaisiin sosiaalidemokraatteihin, saattoi SI parhaimmillaan toimia väylänä samanaikaisesti sekä puolueen idänsuhteiden että länsisuhteiden parantamisessa. Samaan tapaan kuin Suomi pyrki toimimaan sillanrakentajana idän ja lännen välillä, ja tekemään itsestään sekä puolueettomuuspolitiikastaan hyödyllisen niin Neuvostoliitolle kuin lännellekin, pyrki SDP selvästi omaksumaan vastaavan roolin lännen sosiaalidemokraattien ja itäblokin välisenä sillanrakentajana ja tekemään itsestään tärkeän sekä Neuvostoliitolle että vaikutusvaltaisille läntisille veljespuolueilleen, joista ensiksi mainitulla uskottiin olevan paljon vaikutusta Suomen sisäpolitiikkaan. Asetelma saattoi vahvistaa myös Kalevi Sorsan henkilökohtaista asemaa niin Suomen politiikassa kuin SDP:n sisälläkin.

Suomen presidenttivaltaisesta järjestelmästä johtuen sisäpoliittisen valta-aseman kannalta kysymys presidentti Kekkonen seuraajasta oli tärkeä, ja sen osalta korostuivat usein etenkin idänsuhteet. SDP oli sen parantuneista idänsuhteista huolimatta takaa-ajoasemassa, sillä Neuvostoliitto piti yleisen käsityksen mukaan keskustalaista, etenkin Ahti Karjalaista, tai muuta porvarillista ehdokasta ensisijaisena vaihtoehtona.⁷³ Samalla se kuitenkin piti erittäin hyödyllisenä SDP:n yhteyksiä kansainväliseen sosiaalidemokraattiseen liikkeeseen, ja niiden nähtiin usein olevan puolueen jopa tärkein valtti idänsuhteissa sekä tulevassa presidenttivalinnassa. Tähän tapaan SI-suhteiden mahdollisuuksia arvioi Valentin Kossovin kanssa käymänsä keskustelun pohjalta esimerkiksi toimittaja Pauli Myllymäki Sorsalle joulukuussa 1978 lähettämässään kirjeessä. Sorsan asema oli Myllymäen mukaan jo tällöin kansainvälisten suhteiden osalta selvästi parempi kuin muiden mahdollisten ehdokkaiden.⁷⁴ Henrik Meinanderin mukaan Sorsan SI-toimintaa tulkittiin Suomessa yleisemminkin usein juuri presidenttikysymyksen näkökulmasta.⁷⁵

⁷² Brandt & Kreisky & Palme 1976, 16 (Kalevi Sorsan kirjoittama esipuhe); Sorsan suomettumiskäsityksistä ks. myös Meinander 2022, 132–133.

⁷³ Meinander 2022, 261.

⁷⁴ Pauli Myllymäen kirje Kalevi Sorsalle 27.12.1978, HB 1978.7, KSA, TA; Samasta aiheesta myös esim. Meinander 2022, 129.

⁷⁵ Meinander 2022, 237.

Vaikka suhteiden parantaminen Neuvostoliittoon sekä Neuvostoliiton kiinnostus luoda yhteyksiä kansainväliseen sosiaalidemokratiaan vaikuttivat epäilemättä SDP:n motivaatioon pyrkiä vahvaan asemaan SI:ssä, voidaan toisaalta kuitenkin arvioida, että SI-yhteyksillä pyrittiin samaan aikaan myös tasapainottamaan Suomen politiikassa tänä aikana ylikorostuneita idänsuhteita sekä korostamaan puolueen omaa aatteellista viitekehystä, jonka koettiin ehkä hämärtyneen, kun puolue oli siirtynyt Kekkonen ulkopoliittiselle linjalle ja pyrki välttämään neuvostovastaisia ja antikommunistisia lausuntoja sekä toisaalta joutui porvarillisten puolueiden kanssa muodostetuissa koalitiollahituksissa tekemään huomattavia kompromisseja myös sisäpolitiikassa. Näkyvä toiminta SI:ssä oli tällöin keino painottaa suomalaisille omaa demokraattissosialistista vaihtoehtoa, jonka omaleimaisuutta saattoi muuten olla vallitsevissa olosuhteissa hankala erottaa muista vaihtoehdoista, näyttämällä sen olevan osa suurta kansainvälistä liikettä, jota vastaavaa verkostoa ei muilla puolueilla ollut, kuten sosiaalidemokraatit tapasivat itsekin korostaa. Se, että länsisuhteita sekä puolueen aatteellista viitekehystä voitiin korostaa tavalla, joka miellytti myös Neuvostoliittoa, teki SI:stä lähes täydellisen poliittisen välineen puolueelle.⁷⁶

Puolueen johdossa saatettiin nähdä länsisuhteiden vahvistaminen tarpeellisenä 1970-luvulla myös siksi, että puolueen nuoriso- ja opiskelijajärjestöt olivat liikkuneet lähemmäksi kommunisteja kuin puolueen johto olisi toivonut. Varsinkin ylioppilasnuorison keskuudessa oli SKP:n vähemmistösiipeen tukeutunut neuvostomielinen nuortaistolaisuus keskustelua hallitseva liike, ja pysyäkseen kilpailussa mukana SDP:n tuli näkyvällä toiminnalla osoittaa olevansa rauhan puolue, mikä oli parempi tehdä osallistamalla ja osallistamalla radikaalimpaa nuorisoa SI:n ”rauhanpolitiikkaan” kuin menemällä mukaan taistolaisten hallitsemiin liikkeisiin. Tämän suuntaisesti SDP:n kansainvälistä aseidenriisunta- ja rauhanpolitiikkaa arvioivat myös SNK:n entiset aktiivit, erityisesti Raimo Väyrynen, Sorsan omaelämäkerta varten järjestetyssä keskustelutilaisuudessa vuonna 1999.⁷⁷ CIA:n tutkimuspaperi SI:stä vuodelta 1983 arvioi samassa hengessä, että SI:n aseidenriisuntatoiminnan taustalla oli erityisesti tiettyjen puolueiden sisäpoliittinen tarve osoittaa vasemmistolaisemmille kilpailijoilleen aktiivisuutta rauhan puolesta tekemättä kuitenkaan suoraan länttä vastaan suuntautuneita vaatimuksia.⁷⁸

⁷⁶ Ks. esim. Väänänen 2012, 178; Meinander 2022, 230–231.

⁷⁷ ”Sosialidemokraattista kv- ja ulkopoliitiikkaa 1972–1981”, nauhoitettu ja litteroitu keskustelutilaisuus 12.4.1999, osa 2, U 26, KSA, TA.

⁷⁸ ”THE SOCIALIST INTERNATIONAL: ITS ORGANIZATION AND ACTIVITIES”, March 1, 1983. CIA FOIA Reading Room. <<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp84s00555r000100160001-5>> (Haettu 12.11.2022.)

Brandtille, Palmelle ja Kreiskylle SI:n uudistamisessa oleellisinta oli alun perin kuitenkin idänpolitiikan sijaan internationaalinen Eurooppa-keskeisyyden murtaminen ja yhteyksien muodostaminen kolmannessa maailmassa toimiviin sosiaalidemokratiaa lähellä oleviin liikkeisiin. Brandtin toimintakenttänä tuli olemaan Latinalainen Amerikka, Kreiskyllä Lähi-Itä ja Palmella Afrikka. Uskoa sosiaalidemokraattien mahdollisuuksiin toimia edistyksellisenä demokraattisena voimana globaalisti vahvasti menestyksellä toiminta Etelä-Euroopassa oikeistodiktatuurien murtuessa 1970-luvulla. Etenkin Portugalissa sosiaalidemokraattien tuki Mario Soaresin johtamille sosialisteille oli auttanut voittamaan valtataistelun neuvostomielisten kommunistien kanssa ja saattamaan maan demokraattiselle tielle. Myöskään kolmannen maailman radikaaleja liikkeitä ei haluttu jättää pelkästään Neuvostoliiton armoille. Vaikka tätä kautta kommunismia vastaan toimiminen oli olennaisena perusteenä sosiaalidemokraattien globaalille aktiivisuudelle, kiristi Brandtin ja SI:n aktiivisuus varsinkin Latinalaisessa Amerikassa kuitenkin välejä erityisesti Yhdysvaltoihin. Tarvittiin blokkien ulkopuolista liikkumavaraa, jota Brandtille antoi se, että hän oli vakoilukohun jälkeen luovuttanut liittokansleripaikkansa puoluetoverilleen Helmut Schmidille, kun taas Palme ja Kreisky tulivat muutenkin puolueettomista maista. Lisäksi kansainvälisen liennytyksen ajateltiin olennaisesti parantaneen sekä pienten puolueettomien maiden että Natoon vahvasti sidoksissa olleen Länsi-Saksan liikkumavaraa, mikä vahvasti eurooppalaisten internationalistien tukea liennytykselle.⁷⁹

Kolmen kansainvälisen sosiaalidemokratian johtohahmon keskittyminen Euroopan ulkopuolisiin ja globaaleihin kysymyksiin saattoi jättää sopivasti tilaa muille ottaa haltuun liennytyks- ja Eurooppakysymykset, joista vuosikymmenen loppupuolella erityisesti aseidenriisunta nousi Etykin ohella esiin. Kiinnostusta näihin kysymyksiin oli suomalaisten lisäksi varsinkin ranskalaisilla ja hollantilaisilla, mutta voiton vei SI:n uuden puheenjohtajan tuella SDP. Puolueen toivoma rooli sillanrakentajana sopi hyvin sekä Brandtin idänpolitiikkaan että hänen kansainvälisiin visioihinsa. Brandt kuvailee muistelmissaan ”ystäväänsä” Kalevi Sorsaa Neuvostoliiton asiantuntijana ja korostaa hänen hyvin informoitua ja asiallista harkintakykyään.⁸⁰ Sorsan mukaan Brandt halusi yleisemminkin vahvistaa Pohjoismaiden, Saksan, Britannian ja Itävallan puolueiden asemaa ja jättää romaaniset maat – oletettavasti tarkoittaen erityisesti Ranskaa ja Italiaa – sivummalle. Hän oli jo aikaisin keskustellut suomalaistenkin kanssa SI:n roolin uudistamisesta, muun muassa huhtikuussa 1973 SPD:n puoluekokouksen yhteydessä sekä saman vuoden joulukuussa omilla 60-vuotispäivillään. Syntymä-

⁷⁹ Östberg, Kjell: *Olof Palme 1927–1986. Valtiomies ja humanisti*. Minerva Kustannus 2009, 341–342; Rother 2009, 217–218.

⁸⁰ Brandt 1993, 400, 404.

päiväjuhlissaan hän kävi Sorsan kanssa keskustelun, joka ”konkretisoi monella taholla ilmassa leijuvat tuntemukset, oli hyvin tärkeä internationaalinen kehittämiselle”.⁸¹

SDP:n suhde SI:hin oli ennen Geneven kongressia ollut jokseenkin varauksellinen. Vaikka SDP oli ollut jäsenenä SI:ssä jo sen uudelleenperustamisesta lähtien ja piti jäsenyyttään tärkeänä, olivat SI:n monet kansainvälistä politiikkaa koskeneet kannanotot suomalaisten näkökulmasta ongelmallisia. Vuonna 1966 SDP oli irtisanoutunut puoluekokouksessaan SI:n antikommunistisista kannanotoista, mikä oli tällöin ollut internationaalissa poikkeuksellista.⁸² SI:n suhteellisen pienestä painoarvosta SDP:n ulkopoliitikassa 1970-luvun alkupuolella kertonee se, että vuoden 1975 puoluekokouksen ulkopoliittisessa asiakirjassa SI:stä oli vain yksi lyhyt maininta, kun taas rauhanpolitiikasta, Etykistä, kehitysmaakysymyksistä, Neuvostoliiton ja Suomen välisistä suhteista, Pohjoismaisesta yhteistyöstä ja kauppapolitiikasta tekstiä kyllä riitti. Myös ”kansainvälistä työväenliikettä” käsittelevässä kappaleessa SI:tä suurempi huomio oli annettu ammattiyhdistysliikkeen kansainväliselle yhteistyölle sekä kommunistien ja sosiaalidemokraattien välisille yhteyksille. SI:stä todettiin ainoastaan, että ”Sosialistisen Internationaalinen tulee säilyttää yleismaailmallinen ja liittoutumista vapaa luonteensa. Järjestön tulee ennakkoluulottomasti etsiä yhteyksiä kehitysmaiden sosialistisiin ja vapautusliikkeisiin”.⁸³

SI:n kommunisminvastaisuus oli joidenkin mielestä liian jyrkkää suhteessa liennytysohjelman vaatimuksiin ja SDP:n linjaan, minkä lisäksi SI:n nähtiin toimineen periaatteitaan vastaan erityisesti suhteessa kolmannen maailman vapautusliikkeisiin. Näin arvosteli SI:tä esimerkiksi Kaj Laxén *Sosialistisessa Aikakauskirjassa* vuonna 1977. Kyseenalaisimpana hän näki SI:n entisen tiukan antikommunistisen ranskalaispuolueen kantoja noudattaneet julkilausumat Vietnamin ja Algerian sodista, joissa SI ei ollut tukenut vapautusliikkeitä. Laxénin mukaan SI:ssä oli tapahtunut myönteistä kehitystä, mutta vähemmän kuin sen jäsenpuolueissa, joiden aktiivisuus varsinkin liennytysohjelmassa tapahtui pääasiassa SI:n virallisten järjestöelinten ulkopuolella. Uuden puheenjohtajan eli idänpolitiikastaan tunnetun Brandtin linjaa hän piti kuitenkin lupaavana. Laxénin mielestä suomalaisten tuli SI:ssä tukea liennytysohjelmasta varsinkin Euroopassa, edistää yhteyksien syntymistä

⁸¹ Sorsa 2003, 527.

⁸² Blåfield & Vuoristo 1985, 53.

⁸³ Sosialidemokraattisen puolueen ulkopoliittinen asiakirja, Puoluekokous 1975 418-539, liitteet, CD, TA. <<http://yksa.fi/100202/136993634105100>> (Haettu 12.12.2022.)

”koko kansainvälisen työväenliikkeen sisällä” sekä toimia kehitysmailla annettavan tuen puolesta. SDP:n näkemykset veisivät ”kansainvälistä sosialidemokratiaa eteenpäin”.⁸⁴

Laxénin näkemykset SDP:n roolista SI:ssä olivat linjassa monien muidenkin suomalaisten sosiaalidemokraattien käsitysten kanssa. Tähän rooliin sisältyi sekä internationaalien jäsenpuolueiden kantojen vieminen liennytykselle myönteisempään suuntaan puheenjohtaja Brandtia tukien että yhteyksien rakentaminen lännen ja idän välille, missä SDP nähtiin edelläkävijänä. Taustalla oli todennäköisesti myös vuoden 1975 Helsingin Etyk-kokouksen jälkeinen huuma, joka sai suomalaiset uskomaan ainutlaatuisen sillanrakentaja-asemaansa idän ja lännen välillä. Liennytyksipolitiikan edistämisen SI:ssä koettiin tukevan samalla myös Suomen kansallista etua, sillä jännitteiden katoaminen parantaisi Suomenkin liikkumatilaa. Geneven kongressin valmisteluissa SDP pyrki ottamaan vahvan roolin asettamalla edustajansa Paavo Lipposen SI:n kongressia valmistelevalle toimikunnan puheenjohtajaksi. Lisäksi suomalaisten suuntautuminen liennytyksensuuntaan ja tärkeä asema internationaalissa näkyi Geneven kongressissa siinä, että keskustelun Euroopan tilanteesta avasi SDP:n puheenjohtaja Sorsa.⁸⁵

Monien Euroopan maiden kansallisten intressien lisäksi liitettiin liennytykseen sosiaalidemokraattien keskuudessa myös suuria visioita yhteiskunnallisesta muutoksesta. Liennytyksellä rakennetun luottamuksen ja kansainvälisten turvallisuusrakenteiden nähtiin mahdollistavan blokkijaon murttamisen tai ainakin ideologisen kontrollin hellittämisen molemmissa leireissä, mutta toki erityisesti idässä. Liennytyksen toivottiin myös lännessä 1960- ja 1970-lukujen aikana yleisemminkin suosittujen konvergenssiteorioiden mukaisesti edistävän sosialististen ja kapitalististen maiden välisten erojen kaventumista tavalla, joka veisi molempia sekä kansanvaltaisempaan että oikeudenmukaisempaan suuntaan. Monet, kuten Bruno Kreisky, olivat esittäneet sosiaalidemokratian toteutumisen olevan oikeastaan riippuvainen liennytyksestä.⁸⁶ Tällaisia ajatuksia oli myös suomalaisilla sosiaalidemokraateilla, minkä voi huomata Kalevi Sorsan puheesta Geneven kongressissa. Sosiaalidemokraateilla ei ollut tarvetta pelätä kommunismin ”hiipivän takaovesta”, jos valtionjohtajat puhuisivat ystävyydestä ja rauhasta, kuten jotkut lännessä olivat Sorsan mukaan pelänneet, sillä demokratian ja sosialismin ideat, joilla oli kyky vastata ajankohtaisiin haasteisiin, selviäisivät voittajina ideoiden välisessä kamppailussa ja erityisesti liennytyksen oloissa ne voimistuisivat, kun kapitalismin ja

⁸⁴ Laxen, Kaj: ”Sosialistisen Internationaalien menneisyys ja tulevaisuus”. *Sosialistinen Aikakauskirja* 1/1977.

⁸⁵ Väänänen, Pentti: ”Tämä on Sosialistinen Internationaali”. *Sosialistinen Aikakauskirja* 1/1977; Väänänen 2012, 197.

⁸⁶ Sasso 1996, 325–326; Konvergenssiteoriasta esim. Westad 2017, 415.

kommunismien valtarakenteet heikkenisivät.⁸⁷ Ajatukselle löytyi tukea Keski-Euroopan maiden reformistisesta kommunismista. Uskottiin, että jos Neuvostoliitto voisi paremmin luottaa länteen, ei sen tarvitsisi pitää etupiiriänsä tiukassa ideologisessa kontrollissa eikä puuttua sen kehitykseen kuten Tšekkoslovakiassa vuonna 1968. Käytännön liennytysohjelmien ja näiden ajatusten välillä vallitsi kuitenkin ristiriita: yhteiskunnalliseen muutokseen pyrkinyt dynaaminen liennytys ei vastannut kummankaan supervallan liennytysohjelmia, jotka perustuivat niiden omien kansallisiin intresseihin ja enemmänkin kaksinaapaisen blokkijärjestelmän jäädyttämiseen kuin sen purkamiseen, mutta samalla kaikenlaisen liennytyksen menestyksen nähtiin riippuvan juuri supervalttojen välisistä suhteista, ja käytännössä myös SI:n puolueet joutuivat suureksi osaksi toimimaan supervalttojen sekä kylmän sodan blokkijärjestelmän ehdoilla.⁸⁸ Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välien kiristyessä 1970-luvun jälkipuoliskolla heikkenivät mahdollisuudet myös mahdollisuudet eurooppalaisen liennytyksen toteuttamiselle, ja sosiaalidemokraatit pyrkivät tällöin kaikin keinoin edistämään lännen ja idän välistä dialogia, missä luottamuksellisia suhteita supervalttoihin, erityisesti itäiseen, kehittänyt SDP:kin halusi olla avuksi.

Vaikka Geneven Brandtin puheenjohtajuuden SI:n toimintaan tuoma muutos koettiin SDP:ssä myönteiseksi, kohdistui Brandtin linjaan myös epäilyksiä. Esimerkiksi *Suomen Sosialidemokraatin* kirjeenvaihtajana New Yorkissa tällöin toiminut Ulpu Iivari, silloiselta nimeltään Ulpu Tapiola, arvioi kesäkuussa 1976 Lipposelle ja puoluejohdolle suunnatussa raportissaan jokseenkin kriittisesti suomalaisten mahdollista osallistumista Brandtin johtamaan kansainväliseen toimintaan Venezuelan Caracasissa pidetyn Euroopan sosiaalidemokraattisten puolueiden ja Latinalaisen Amerikan demokraattisten puolueiden kokouksen pohjalta. Tässä kokouksessa Brandt oli esitellyt ajatuksiaan ”demokraattisten voimien maailmanlaajuisen rintaman” luomisesta. Iivari näki tämän toiminnan suuntautuvan erityisesti kommunismia vastaan, mikä oli hänen mukaansa ”täysin luonnollista”, mutta toisaalta herätti kysymyksen siitä, kuinka ”voimakkaasti tämä rintama kykenee toimimaan oikeistodiktatuuria ja imperialismia vastaan”. Hänen mukaansa puhtaan sosiaalidemokraattisen mallin tarjoaminen kehitysmaille ei ollut lyhyellä tähtämellä realistista, minkä johdosta nousi kysymys siitä, kummalle puolelle eurooppalainen sosiaalidemokratia tulisi ”valtapoliittisessa kuviossa” asettumaan. SDP:n olisi Iivarin mielestä ollut tarkoituksenmukaisempaa solmia kahdenvälisiä suhteita sopivien kehitysmaiden puolueiden kanssa kuin osallistua Brandtin kaavailemaan toimintaan. Hän kirjoitti SDP:n roolista: ”SDP ei ole Euroopan johtava sosialidemokraattinen puolue, mutta sillä on

⁸⁷ Sorsan puhe Geneven kongressissa 27.11.1976, HE 1976.8, KSA, TA.

⁸⁸ Esim. Sassoon 1996, 325–329.

toisaalta oma tärkeä tehtävänsä suomalaisen aktiivisen ja rauhantahtoisen puolueettomuuspolitiikan toteuttajana nyt ja tulevaisuudessa.”⁸⁹ Pääosin Brandtin toiminta nähtiin kuitenkin asiaa käsitelleiden suomalaisten sosiaalidemokraattien keskuudessa oikeansuuntaisena ja sitä pyrittiin tukemaan.

SI oli tunnetusti pitkään ollut vahvasti neuvostovastainen ja myös Neuvostoliitto oli pitänyt sitä vihollisenaan, joten SI:n linjan muutos ja toisaalta Neuvostoliiton hieman entistä suopeampi suhtautuminen sosiaalidemokraatteihin oli erittäin tärkeää SDP:lle, joka oli tehnyt paljon työtä saavuttaakseen Neuvostoliiton ja Kekkonen luottamuksen. 1970-luvun loppua kohden Neuvostoliitto alkoi antaa yhä enemmän merkitystä SI-toiminnalle, ja vaikuttaminen SDP:n kautta SI:n kantoihin määriteltiinkin vuonna 1979 KGB:ssä tärkeimmäksi ”aktiivisten toimenpiteiden” alueeksi Suomen johdon ja virkamiesten kautta Etyk-prosessiin vaikuttamisen ohella.⁹⁰ Vielä vuosikymmenen puolivälissä Neuvostoliiton tuki oli kuitenkin todennäköisesti epävakaammalla pohjalla. Tästä johtuen suomalaiset sosiaalidemokraatit seurasivat tänä SI:n uuden aktivoitumisen aikana myös tarkasti Moskovan näkemyksiä SI:stä ja ylipäätään länsimaisesta sosiaalidemokratiasta. Sen lisäksi, että suomalaiset puhuivat SI-asioista neuvostoliittolaisten ja muidenkin itäeurooppalaisten kontaktiensa kanssa, seurattiin myös Neuvostoliiton lehdistöä ja sen kirjoituksia SI:stä. Esimerkiksi Kaj Laxén aiemmin mainitussa artikkelissaan käsitellessään SI:n muutosta suotuisampaan suuntaan viittasi *Pravdan* artikkeliin Geneven kongressista, jossa SI:n kanta nähtiin ”rakentavana” ja muutenkin SI:tä arvioitiin aiempaa myönteisemmin.⁹¹

3.2. SDP ja SI:n sisäiset jakolinjat ja valtataistelut

3.2.1. Brandtin tukipuolue

⁸⁹ Ulpu Tapiolan kirje/raportti Paavo Lipposelle 6.6.1976 (jaettu myös Kalevi Sorsalle ja Ulf Sundqvistille) ”Joitakin henkilökohtaisia mietteitä Caracasin kokouksen jälkeen”, HFE 23, SDP, TA.

⁹⁰ Rentola, Kimmo: ”Suojelupoliisi kylmässä sodassa 1949–1991”. Teoksessa Simola, Matti (toim.): *Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949–2009*. WSOY, Hämeenlinna 2009, 90.

⁹¹ Laxen, Kaj: ”Sosialistisen Internationaalien menneisyys ja tulevaisuus”. *Sosialistinen Aikakauskirja* 1/1977. Lisäksi neuvostolehdistön aktiivisesta seuraamisesta kertonee se, että SDP:n kansainvälisen osaston ja Kalevi Sorsan arkistoista tältä ajalta löytyvät SI:tä koskevat lehdistökatsaukset käsittelevät suhteellisen paljon Neuvostoliiton lehdistöä, vaikka muutakin lehdistöä selvästi seurattiin.

SI:n sisällä oli selvästi erilaisia jakolinjoja. Ensinnäkin SI:n eurooppalaispuolueiden saatettiin nähdä karkeasti jakautuneen maltillisempiin keski- ja pohjoiseurooppalaisiin ”sosiaalidemokraattisiin” ja anglosaksisiin ”labouristisiin” puolueisiin sekä radikaalimpiin Etelä-Euroopan ”sosialistisiin” puolueisiin, joilla oli jossain määrin erilaisia käsityksiä yhteiskunnan kehittämisestä.⁹² Näiden aatteellisten erojen lisäksi jakolinjoihin vaikuttivat eri maiden erilaiset sisäpoliittiset olot, kansalliset edut ja liittolaissuhteet. Euroopan puolueettomat maat ja Nato-maat nähtiin usein ainakin ajatuksen tasolla SI:ssä erillisinä ryhminä ainakin turvallisuuspolitiikan suhteen, mutta mitään kovin syvää jakolinjaa niiden välillä on hankala nähdä. Selkeämpi jakolinja oli usein Nato-maiden oppositiopuolueiden ja hallituspuolueiden välillä, sillä Nato-maiden puolueet saattoivat oppositiossa ollessaan kritisoida Yhdysvaltojen ja Naton politiikkaa välillä voimakkaamminkin kuin puolueettomien maiden puolueet⁹³. Ehkä selkein blokki SI:ssä, johon SDP kuului, oli tietysti Pohjoismaiden sosiaalidemokraattiset puolueet, jotka olivat aatteellisesti ja kulttuurillisesti erityisen lähellä toisiaan ja myös tehneet jo pitkään yhteistyötä keskenään, vaikka maiden asemat suhteessa kylmän sodan blokkijärjestelmään poikkesivat huomattavasti toisistaan. Siitä huolimatta, että Suomi ja SDP olivat kulttuurinsa, maantieteellisen asemansa ja historiallisten kokemustensa puolesta ehkä vähemmän pohjoismaisia kuin muut, oli pohjoismainen identiteetti ja yhteydet pohjoismaisiin veljespuolueisiin suomalaiselle sosiaalidemokratialle erittäin tärkeitä. Pohjoismaisuus ja pohjoismainen sosiaalidemokratia oli varsinkin sodanjälkeisinä vuosina nähty pelastavana ulospääsynä Itä-Euroopan kansandemokratioiden tieltä.⁹⁴

Pohjoismaisiakin puolueita tärkeämmässä asemassa olivat SI-toiminnan suhteen kuitenkin SDP:n suhteet länsisaksalaisiin sosiaalidemokraatteihin, etenkin SI:n puheenjohtaja Willy Brandtiin. Sorsa kertoi muistelmakirjassaan Brandtin olleen kaikista tuntemistaan ulkomaisista poliittisista johtajista hänelle läheisin, ja myös SDP:n kansainvälisten asioiden valiokunnassa tänä aikana työskennelleen Riitta Korhosen mukaan Brandt oli suomalaisten ainoita todellisia hengenheimolaisia SI:ssä, tai ainakaan hän ei tiennyt muista, joihin olisi ollut vastaava suhde.⁹⁵ Suomalaisella ja pohjoismaisella sosiaalidemokratialla oli toki jo historiansakin puolesta vahvat kytkökset saksalaiseen työväenliikkeeseen, ja lisäksi pohjoismainen sosiaalidemokratia oli Brandtille tuttua hänen vietettyään Hitlerin valtakausi pakolaisena Norjassa ja Ruotsissa. Erityisesti SDP:tä ja Brandtia yhdisti myös Brandtin

⁹² Santonen, Arvo: *Kansainvälinen. Työväenliike hyvinvointiyhteiskunnassa*. Weilin + Göös, Espoo 1989, 225.

⁹³ Esim. Väänänen 2012, 225–226.

⁹⁴ Majander 2004, luku/artikkeli ”Paluu pohjoismaiseen perheeseen”.

⁹⁵ Sorsa, Kalevi: *Muistikuvia, mielikuvia*. Otava, Keuruu 1995, 119; Litteroitu Simo Laaksovirran tekemä Riitta Korhosen haastattelu 19.5.1999, U 29, KSA, TA.

idänpolitiikan korkea yhteensopivuus Suomen ulkopoliittisen linjan kanssa, mistä merkkinä oli ollut Brandtin merkittävä rooli Suomen kannalta vaikean Saksan-kysymyksen ratkaisussa ja Etyk-prosessin onnistumisessa.⁹⁶ Mikko Majander on myös huomauttanut, että Brandtin idänpolitiikan taustalla oli samankaltaiset laskelmat hänelle tärkeän Länsi-Berliinin mahdollisesta tulevaisuudesta kylmän sodan puristuksissa kuin Suomen poliittisella johdolla Suomen kohtalosta syksyllä 1944, kun uudenlaisia suhteita Neuvostoliittoon alettiin muodostaa.⁹⁷ Ei ollut siis ollenkaan erikoista, että Brandt ymmärsi hyvin Suomen ulkopoliittista linjaa ja tunsu läheisyyttä suomalaisia sosiaalidemokraatteja kohtaan.

Oma jokseenkin ehkä ristiriitainen vaikutuksensa SDP:n ja SPD:n välisiin suhteisiin oli joidenkin suomalaisten sosiaalidemokraattien ylläpitämällä yhteyksillä Itä-Saksaan, jotka tosin koskettivat lähinnä nuoria vasemmistososiaalidemokraatteja eivätkä ainakaan suomalaisten DDR-yhteyksiä tutkineen Seppo Hentilän tai Sorsan poliittista uraa tutkineen Henrik Meinanderin mukaan ollenkaan merkittävästi puolueen puheenjohtajaa.⁹⁸ On toisaalta myös huomioitava, että jotkut SPD:ssä saattoivat varsinkin 1970-loppupuolella ja 1980-luvun alussa myös suhtautua myönteisesti näihin DDR-yhteyksiin, sillä he pyrkivät itsekin vahvistamaan kontakteja toiseen Saksaan ja sen johtavaan puolueeseen osana Saksojen lähentymiseen ja DDR:n muuttamiseen tähdännyttä strategiaansa, vaikka sekä SPD että Itä-Saksan SED olivatkin haluttomia puoluesuhteiden muodostamiseen ennen SPD:n joutumista oppositioon 1980-luvulla.⁹⁹ Joka tapauksessa puolueessa oli useita niin saksalaisesta sosiaalidemokratiasta kuin jollakin tasolla DDR:stäkin kiinnostuneita saksankielentaitoisia toimijoita. Riitta Korhosen vuonna 1999 antamassa haastattelussa puolueen Saksa-yhteyksien osalta tuli erityisen vahvasti esiin ”syntymäsaksalaiseksi” nimetyn Paavo Lipposen vaikutus.¹⁰⁰ Haastattelun aikaan Lipponen toimi Suomen vahvasti EU-myönteisenä pääministerinä, mikä on tietenkin todennäköisin syy tähän korostukseen, mutta kieltämättä haastattelija Simo Laaksovirran arvio Lipposesta Saksa-suuntauksen suhteen ”linjansa pitävänä miehenä” vaikuttaa melko osuvalta.

Kaikilla puolueilla SI:ssä ei ollut yhtä paljon valtaa, mikä oli luonnollista, sillä internationaalien puolueet olivat myös kansallisella tasolla erilaisissa asemissa. Mukana oli niin suuria hallituspuolueita ja vahvoja oppositiopuolueita, joilla oli ainakin mahdollisuudet päästä hallituspuolueiksi, kuin po-

⁹⁶ Esim. Hentilä, Seppo: *Kaksi Saksaa ja Suomi. Saksan-kysymys Suomen puolueettomuuspolitiikan haasteena*. SKS, Helsinki 2003; Majander 1999.

⁹⁷ Majander, Mikko: *Paasikivi, Kekkonen ja avaruuskoina*. Siltala, Helsinki 2010, 234–235.

⁹⁸ Hentilä, Seppo: *Harppi-Saksan haarukassa. DDR:n poliittinen vaikutus Suomessa*. SKS, Hämeenlinna 2004, erityisesti 181–182; Meinander 2022, 130.

⁹⁹ Garton Ash 1993, 321–323.

¹⁰⁰ Litteroitu Simo Laaksovirran tekemä Riitta Korhosen haastattelu 19.5.1999, U 29, KSA, TA.

liittisesti vähämerkityksellisempiäkin ryhmiä. Sekin toki vaikutti, kuinka suuresta ja kansainvälisesti merkittävästä valtiosta oli kyse. Valta-asemassa olivat olleet aiemmin etenkin Iso-Britannian ja Ranskan puolueet, mutta Länsi-Saksan puolue nousi vahvimaksi viimeistään silloin, kun Brandt nousi SI:n puheenjohtajaksi. Guillaume Devinin mukaan myös taloudellinen panos SI:hin sekä poliittisen linjan yleisempi suosio vaikuttivat olennaisesti puolueiden vaikutusvaltaan internationaalisissa, minkä vuoksi SPD säilytti asemansa myös jouduttuaan oppositioon vuonna 1982.¹⁰¹ CIA:n tutkimus vuodelta 1983 arvioi Ranskan puolueen olleen tällöin Francois Mitterrandin presidenttiyden myötä saksalaisten ohella vahvimmassa asemassa, ja näiden lisäksi merkittäviä puolueita olivat Itävallan, Ruotsin sekä jossain määrin Portugalin ja Espanjankin puolueet. Suomalaisilla oli selkeä roolinsa aseidenriisunnassa, muttei erityisemmin muilla osa-alueilla.¹⁰²

Suurin valtataistelu SI:ssä näyttää olleen usein juuri kahden keskeisimmän puolueen, Länsi-Saksan SPD:n ja Ranskan sosialistien (PS), välillä. Tässä saattoi olla osaksi kyse myös suurten eurooppalaisten valtioiden keskinäisistä suhteista ja valtapolitiikasta. Ostpolitikin myötä Ranskan ja Länsi-Saksan välille oli syntynyt idänpolitiikassa eräänlainen kilpailuasetelma, kun Ranska ei ollut enää ainut länsieurooppalainen valtio, jolla oli erityissuhde Moskovan kanssa. Vaikka yhteisen liennytysspyrkimyksen saattoi kuvitella vahvistavan maiden välisiä suhteita – ja toisinaan niillä olikin yhteisiä etuja, joita puolustettiin Yhdysvaltojen kovempaa linjaa vastaan – olivat ranskalaiset jatkuvasti epäileväisiä saksalaisten kansallisten motiivien suhteen, minkä lisäksi heidät nähtiin kilpailijana itä-länsi-kaupassa. Vaikkei Saksojen yhdistymistä vielä tällöin osattu odottaa, suhtautuivat ranskalaiset niiden lähentymiseen ja länsisaksalaisten omatoimisempaan ulkopolitiikkaan melko kielteisesti. Mahdollisesti yhdistymään pyrkivän Saksan ei täysin luotettu pysyvän länsiliitossa eikä sen omaksumia poliittisia linjoja osattu ennustaa, ja yhdistyminen joka tapauksessa kasvattaisi merkittävästi saksalaisten valtaa Euroopassa ja puolestaan veisi sitä Ranskalta. Länsi-Saksan lähentyessä Ostpolitik-kaudella Itä-Saksan ja Neuvostoliiton kanssa alkoi Ranska lähentymään Iso-Britannian ja Yhdysvaltojen kanssa.¹⁰³ SI-puolueiden tasolla asetelma näkyi niin, että SPD:n pudottua oppositioon Ranskan sosialistipresidentti Francois Mitterrand luotti usein enemmän kristillisdemokraattiseen liittokansleriin Helmut Kohliin kuin ranskalaisten näkökulmasta liiaksi neutralismiin kallellaan olleeseen SPD:n johtoon. PS:n ja SPD:n linjojen eriytymiseen vaikuttivat varmasti myös erot mai-

¹⁰¹ Devin 1993, 289–300.

¹⁰² “THE SOCIALIST INTERNATIONAL: ITS ORGANIZATION AND ACTIVITIES”, 1983, CIA.

¹⁰³ Wenkel, Christian: “Overcoming the Crisis of Détente, 1979–1983. Coordinating Eastern Policies between Paris, Bonn, and London”. Teoksessa Bange, Oliver & Villaume, Poul (toim.): *The Long Detente. Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe, 1950s–1980s*. Central European University Press, Budapest 2017.

den yleisessä mielipiteessä. Ranskassa 1970-luvun loppupuolella nousi tiukasti Neuvostoliiton ja reaaliosialismin vastainen ”antitotalitaarinen” liike – osin seurauksena juuri Ranskan sosialistien ja kommunistien eli tulevien hallituskumppanien keskinäisestä valtataistelusta – ja rauhanliike puolestaan oli melko mitätön, kun taas Länsi-Saksassa, jonne oltiin sijoittamassa Pershing II -ydinohjuksia, rauhanliike ja sitä lähellä ollut vihreä liike olivat vahvoja ja vaikuttivat merkittävästi myös SPD:n politiikkaan puolueen jäätyä oppositioon.¹⁰⁴

SDP:n suhde Ranskan sosialisteihin olikin selvästi vaihtelevampi. Puolueita yhdisti useimpia veljespuolueita hyväksyvämpi suhtautuminen yhteistyöhön kommunistien kanssa, mihin syynä oli kommunististen puolueiden Länsi-Euroopan tasolla poikkeuksellisen vahva asema kummassakin maassa. 1970-luvun alussa SI:n sisäiset kiistat koskivat usein juuri Mitterrandin yhteistyötä kommunistien kanssa. SPD:n ja muidenkin SI-puolueiden johdossa pelättiin nimittäin sosiaalidemokraattisten puolueiden vasemmistosiipien, eurokommunistien ja Italian ja Ranskan sosialistien muodostavan SI:tä ja puolueiden yhtenäisyyttä uhkaavan kansainvälisen yhteistyöverkoston.¹⁰⁵ Myös Ranskan ja Suomen ulkopoliittisten linjojen välillä oli useita samankaltaisuuksia: molemmille Saksan-kysymys oli muodostanut yhden keskeisimmistä ulkopoliittisista ongelmista ja Ranskakin oli jo Länsi-Saksaa ennen harjoittanut omanlaistaan liennytysoptiikkaa pyrkien kylmän sodan jakoon tyytymättömänä esiintymään siltana idän ja lännen välillä, joskin lähtökohdat olivat melko erilaiset.¹⁰⁶ Lisäksi molemmissa maissa idänpoliitikan takuumiehenä oli ollut vahva porvarillinen presidentti, ja molemmissa maissa valta siirtyi samoihin aikoihin 1980-luvun alussa sosialistille tai sosiaalidemokraatille. Ei siis vaikuta mahdottomalta, että suomalaiset olisivat voineet SI:ssä tehdä läheistä yhteistyötä myös ranskalaisten kanssa, ottaen huomioon myös sen, että Sorsa oli ranskaa puhuvana ja Pariisissa Unesco-tehtävissä vuosia työskennelleenä erityisen hyvässä asemassa solmimaan suhteita juuri ranskalaisiin ja mainitsikin muistelmakirjassaan ystäväystyneensä niin SI:n kuin valtiollisten edustustehtävienkin kautta monen merkittävän ranskalaispoliitikon kanssa.¹⁰⁷ Kuitenkin erityisesti sisäpoliittiset ja ehkä aatteellisetkin erot olivat puolueiden välillä sen verran suu-

¹⁰⁴ Müller, Jan-Werner: “The Cold War and the intellectual history of the late twentieth century”. Teoksessa Leffler, Melvyn P. & Westad, Odd Arne (toim.): *The Cambridge History of the Cold War. Volume III: Endings*. Cambridge University Press 2010, 5–8; Sassoon 1996, 715–717.

¹⁰⁵ Di Donato, Michele: “The Cold War and Socialist Identity: The Socialist International and the Italian ‘Communist Question’ in the 1970s”. *Contemporary European History* 24 2:2015, 198–200.

¹⁰⁶ Ranskan/Charles de Gaullen liennytysoptiikasta esim. Bozo 2010.

¹⁰⁷ Sorsa 1995, 50. Henkilökohtaisten suhteiden toimivuuteen viittaavat myös Väänänen luonnehdinnat varsinkin PS:n kansainvälisten asiain sihteeristä ja myöhemmästä puoluejohtajasta sekä pääministeristä Lionel Jospinista ystävänsään (Väänänen 2012, 214).

ret, että asiakysymyksissä SDP ja ranskalaiset olivat varsinkin 1980-luvulla internationaalien sisällä usein vastakkaisilla puolilla suomalaisten tukeutuessa Brandtiin ja länsisaksalaisiin.

Puheenjohtaja Brandt oli epäilemättä voimakkain hahmo SI:ssä, ja vaikutusvaltaisin asema internationaalissa oli SPD:llä. SDP:n menestys SI:ssä perustuikin pitkälti siihen, että puolue tuki ehkä kaikista vakaimmin Brandtin linjaa. Liennytysohjelmiikkaa ja aseidenriisuntaneuvotteluja kannattanut Brandt tarvitsi uskollista tukipuoluetta, joka pysyi jo sisäpoliittisistakin syistä varmasti aina liennytysohjelmin ja jolla oli hyvät suhteet Neuvostoliittoon. Antti Blåfieldin ja Pekka Vuoriston antama kuva SDP:n ja Brandtin suhteesta vaikuttaa olleen suureksi osaksi oikea: he kuvaavat, miten Brandtille oli tärkeää, että ”aikahelelelien sohalidemokraattisten johtajien kerhossa – oli aluksi periaatteessa ja myöhemmin käytännössäkln hyödyllistä, että edes yksi, vaikka pienikin jäsenpuolue oli aina hänen linjoillaan” sekä toisaalta miten Sorsalle ja SDP:lle saattoi antaa liennytykseen ja idänsuhteisiin liittyneitä tehtäviä, jotka olisivat saattaneet olla sisäpoliittisesti kiistanalaisia tai tahrata hänen asemaansa puheenjohtajana, jos hän olisi niihin itse ryhtynyt.¹⁰⁸ Brandt jopa antoi Sorsan toisinaan puhua puolestaan SI:n kokouksissa, ja esimerkiksi valtuuston kokouksissa Pariisissa huhtikuussa 1981 sekä Helsingissä seuraavana vuonna hän oli Sorsan puheenvuoron luettuaan päättänyt jättää oman alustuksensa pitämättä.¹⁰⁹

Vuonna 1977 SDP:n kansainvälisten asioiden sihteeristöissä aloittanut Riitta Korhonen muisteli vuonna 1999 antamassaan haastattelussa, että SDP:n asema aseidenriisuntakysymyksissä oli pitkälti sovitettu jo Geneven kongressin aikoihin suomalaisten annettua vahvan panoksensa Brandtin puheenjohtajuuden eteen,¹¹⁰ mutta aikalaisraporteista päätellen ei asiaa pidetty ihan näin selkeänä. Puolueen kannalta merkittävin valtataistelu, jos sitä sellaiseksi voi kutsua, käytiin vuosina 1976–1978, jolloin suomalaisilla ei vielä ollut aseidenriisuntatyöryhmän tuomaa virallista erityisasemaa internationaalien organisaatiossa. Hyvin pian Geneven kongressin jälkeen SDP:ssä alettiin kuitenkin suunnitella SI:tä koskevaa strategiaa, ja tavoitteeksi otettiin Väänänen muistelmien mukaan ”SI:n liennytykseen ja aseidenriisuntaan tähtäävän työn voimistaminen” sekä ”johtavan aseman ottaminen SI:ssä Willy Brandtin tuella ja häntä tukien”.¹¹¹ SDP näyttääkin päässeen tähän asemaan ensisijaisesti juuri SI:n johtoa tukien ja pitäen Brandtia sekä pääsihteerä Bernt Carlssonä kartalla heidän toimistaan. Tällöin itsenäisempään toimintaan pyrkineet kilpailijat hävisivät.

¹⁰⁸ Blåfield & Vuoristo 1985, 141, 145.

¹⁰⁹ Jaakko Kalelan laatima PM 28.5.1982 ”Itä-länsi -keskustelu SI:n valtuustossa”, HE 1982.8, KSA, TA.

¹¹⁰ Litteroitu Simo Laaksovirran tekemä Riitta Korhosen haastattelu 19.5.1999, U 29, KSA, TA.

¹¹¹ Väänänen 2012, 178–179.

3.2.2. Aseidenriisunnan haltuunotto

Alkuun erityisen pahana kilpailijana nähtiin Hollannin työväenpuolue, jonka oli jo aiemmin nähty pyrkineen Eurooppa-kysymysten ”monopolisointiin”. Suomalaisen kokema uhka hollantilaisten taholta oli todennäköisesti liioiteltu, kuten Väänänenkin toteaa muistelmissaan, ja heidän aktiivisuutensa tuskin oli suunnattu suomalaisia vastaan. Puolue oli marraskuussa 1976, hieman ennen Geneven kongressia, järjestänyt rauhankonferenssin Euroopan sosiaalidemokraattisille puolueille, missä todettiin, että tarvitaan lisää puolueiden välistä koordinaatiota liennytykseen sekä eurooppalaisten turvallisuuteen ja yhteistyöhön liittyvissä kysymyksissä ja että tätä koordinaatiota toteutettaisiin SI:n kautta.¹¹² Ilmeisesti puolue pyrki kyseisen päätöksen mukaisesti jatkamaan tätä toimintaansa internationaalina kautta, mutta SI:n johto ei halunnut antaa asiaa liiaksi hollantilaisten käsiin.

Väänänen kuuli hollantilaisten aseidenriisunta-aloitteista ensi kerran soittaessaan elokuussa 1977 pääsihteeri Carlssonille, joka ilmaisi kielteisen kantansa hollantilaisten toimintaan ja kehotti SDP:tä aktiivisuuteen omissa aloitteissaan. Carlssonin Väänäsen kertoman mukaan hollantilaiset kaavailivat aseidenriisunta-asioita käsittelevän SI:n instituutin perustamista Hollantiin ja olivat olleet asiassa yhteydessä muun muassa Yhdysvaltoihin. Tämä nähtiin selvänä yrityksenä monopolisoida SI:n aseidenriisuntakysymysten käsittely Hollannin työväenpuolueelle sekä muutenkin vahingollisena. Tällainen ”puuhailu” vaaransi Väänäsen aiheesta kirjoittaman raportin mukaan SI:n yhtenäisyyden sekä arvovallan liennytyks- ja aseidenriisuntakysymyksissä. Carlssonin lisäksi myös puheenjohtaja Brandt vastusti hollantilaisten pyrkimyksiä ja oli todennut edellisen puoluejohtajakokouksen ja vuoden 1976 konferenssin isännöineiden hollantilaisten saaneen jo riittävästi. Bruno Kreiskykin oli jo alustavasti lupautunut SDP:n ajamaan Helsingin aseidenriisuntakonferenssiin puhujaksi.¹¹³

Asian käsittelyä jatkettiin Madridissa lokakuussa 1977 järjestetyssä SI:n toimiston kokouksessa, jossa oli tarkoitus päättää, millä tavoin SI tulisi jatkossa edistämään aseidenriisuntaa. SDP:n, jota edustivat Väänänen ja Paavo Lipponen, pyrkimyksenä oli Väänäsen raportin mukaan korostaa Helsingin konferenssin merkitystä sekä ”pitää aseistariisuntakysymykset voimakkaasti esillä ja selvästi järjestön johdon käsissä”. Väänänen korosti raportissaan myös suomalaisten avoimuutta kongressin valmistelussa, kun taas hollantilaisten pyrkimykset olivat hänen mukaansa epäluottamuksen osoitus SI:n sihteeristölle. Hollantilaiset olivat viime aikoina tehneet useita erilaisia aloitteita ja järjestäneet

¹¹² Väänänen 2012, 180; Pentti Väänäsen raportti SI:n puheenjohtajakokouksesta Amsterdamissa 16.–17.4.1977, HE 1977.9, KSA, TA; Mariager 2017, 130–133.

¹¹³ Pentti Väänäsen PM 11.8.1977 ”SI, SDP ja aseidenriisunta”, HFE 24, SDP, TA; Väänänen 2012, 179–180.

kokouksia, mitä ei ilmeisesti kuitenkaan ollut yhteisesti käsitelty SI:ssä. Kielteisyyteen Hollannin työväenpuolueen toimia kohtaan vaikutti ehkä myös hollantilaisten linja, minkä Väänänen ilmaisi raportissaan toteamalla, että puolue ”edustaa Nato-näkemyttä”, vaikka sen pyrkimykset eivät olleet muidenkään ”Nato-puolueiden” mieleen. Muistelmissaan Väänänen kertoo, miten Hollannin työväenpuolueella oli hankalat suhteet sekä Washingtoniin että Moskovaan ja miten he olisivat saaneet aikaan ”räväköitä raportteja ja sutjakkaita seminaareja”, mutta eivät juurikaan edistettyä aseidenriisuntapolitiikkaa. Suomalaiset eivät selvästikään ajatelleet ”räväköiden” hollantilaisten olevan sopivia ajamaan aseidenriisuntapolitiikkaa, kun taas omaan rakentavaan ulkopoliittiseen linjaan sen koettiin sopivan täydellisesti, ja samalla kannalla oli todennäköisesti myös Willy Brandt. Kokouksessa tehdyssä aseidenriisuntaa koskevassa päätöksessä todettiin pääsihteerin Carlssonin tekemän selvityksen siitä, miten SI tulisi jatkossa käsittelemään aseidenriisuntakysymyksiä, sekä korostettiin tulevan Helsingin aseidenriisuntakonferenssin merkitystä, joten se oli SDP:tä tyydyttävä.¹¹⁴

Vaikka Väänänen esittää muistelmissaan aloitteen SI:n aseidenriisuntatyöryhmästä tulleen suomalaisilta,¹¹⁵ näyttävät ensimmäiset aloitteet asiasta ainakin julkisesti tulleen todellisuudessa muualta. Madridin kokouksessa Hollannin ja Ranskan puolueet tekivät nimittäin kumpikin omat esityksensä aseidenriisuntakysymyksiä tutkivien ryhmien perustamisesta. Näiden pohjalta tehty esitys pysyvän työryhmän perustamisesta oli käsiteltävänä internationaalisen toimiston kokouksessa Hampurissa helmikuussa 1978. Tällöin puheena oli kuitenkin vielä yleisemmin ”turvallisuuspoliittinen työryhmä”, joka olisi kaiketi käsitellyt muitakin kysymyksiä kuin aseidenriisuntaa. Aseidenriisuntatyöryhmän perustamista päätettiin Hampurissa kuitenkin suomalaisten onneksi lykätä Helsingin aseidenriisuntakonferenssin jälkeiseen toimiston kokoukseen.¹¹⁶

Helsingin aseidenriisuntakonferenssin valmistelut lähtivät Suomessa kunnolla käyntiin vuoden 1978 alussa. Vaikka kyseessä oli SI:n konferenssi, oli SDP:llä käytännössä päävastuu sen järjestelyissä. Periaatteessa vastuu olisi Väänäsen mukaan kuulunut SI:n pääsihteerille ja sihteeristölle Lontoossa, mutta suomalaiset ilmeisesti halusivat pitää asian sittenkin omissa käsissään, vaikka hollantilaisten pyrkiessä omimaan aseidenriisuntakysymyksiänsä käsittelyä he olivat nimenomaisesti tukenneet asian pitämistä sihteeristön käsissä. Väänänen kertoo muistelmissaan tämän aiheuttaneen myös kitkaa suomalaisten ja pääsihteerin Carlssonin välille. Carlsson kuitenkin leppyi, kun hänen teke-

¹¹⁴ Väänäsen raportti SI:n toimiston kokouksesta 15.–16.10.1977, HE 1977.9, KSA, TA; Väänänen 2012, 179–180.

¹¹⁵ Väänänen 2012, 179.

¹¹⁶ “Background and terms of reference of the study group on disarmament” (Työryhmän ensimmäisen kokouksen esityslistan liite), HFH 4, SDP, TA.

mänsä ehdotukset käsiteltiin vakavasti ja hänen annettiin pitää puhe konferenssin avausistunnossa.¹¹⁷

Sihteeristön sijaan SDP piti konferenssin järjestelyiden ja myös toiminnan jatkoon suhteen yhteyttä erityisesti Länsi-Saksan SPD:hen. Väänänen kävi keskustelemassa 12.4.1978 viimeisistä valmisteluista Bonnissa SPD:n kansainvälisen osaston päällikön Hans-Eberhard Dingelsin sekä Brandtin poliittisten sihteerien Thomas Mirowin ja Michael Bertrahmin kanssa. Osapuolet olivat raportin perusteella pääosin samaa mieltä konferenssin järjestelyistä, alustajista, ohjelmasta sekä SI:n aseidenriisuntatoiminnan jatkosta konferenssin jälkeen. Väänäselle annettiin myös suomalaisten kommentoitavaksi Mirowin laatima luonnos loppuyhteenvedosta, joka Brandtin oli tarkoitus pitää konferenssin päätöspäivänä. SDP ja SPD tukivat selvästi toisiaan asiassa, ja lopuksi todettiin vielä, että kummankin puolueen tulisi olla ”tehokkaasti mukana” myös tulevan Vancouverin kongressin järjestelyissä.¹¹⁸

NKP:n lähettämän ylisuuren edustajiston aiheuttamasta pienestä kohusta huolimatta Helsingin aseidenriisuntakonferenssi koettiin onnistuneeksi, ja sillä oli suuri merkitys SDP:n aseman vakiinnuttamisessa. Vaikka alun perin puhujaksi suunniteltu Kreisky ei lopulta päässyt paikalle kuten ei myöskään Mitterrand¹¹⁹, oli kokouksessa alustajina Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen edustajien lisäksi huomattavia länsieurooppalaisia poliitikkoja SI:n puolueista kuten Olof Palme, Britannian ulkoministeri David Owen, Norjan puoluejohtaja Reiulf Steen, Belgian ulkoministeri Anders Cools ja Ranskan Robert Pontillon sekä Euroopan ulkopuolelta Japanin Roo Watanabe ja Senegalin Habib Thiam. Suomalaisista kokouksessa puhuivat Sorsa ja Ulf Sundqvist, tosin heidän puheensa olivat verrattain lyhyitä ja yleisluontoisia, ja huomattavimman ja voimakkaimman puheen piti SI:n edustajista suomalaisten sijaan selvästi Palme.¹²⁰ Konferenssin yhteydessä käytiin myös paljon epävirallisia keskusteluja aseidenriisuntatyöryhmän perustamisesta, ja Brandtin konferenssin viimeisenä päivänä pitämässä yhteenvedossa siitä lopulta ilmoitettiin virallisesti. Kolme viikkoa myöhemmin työryhmä muodostettiin Senegalin pääkaupungissa Dakarissa toukokuussa 1978 pidetyssä SI:n toimiston kokouksessa.¹²¹

¹¹⁷ Väänänen 2012, 182–183.

¹¹⁸ Pentti Väänänen muistio 17.4.1978, HFH 4, SDP, TA.

¹¹⁹ *Helsingin Sanomat* 24.4.1976, ”Internationaalien isojen edustajat tulivat”.

¹²⁰ Kaikki puheet löytyvät niteestä *Sosialistisen Internationaalien aseidenriisuntakonferenssi 24.–26.4.1978*.

¹²¹ ”Background and terms of reference of the study group on disarmament” (Työryhmän ensimmäisen kokouksen esityslistan liite), HFH 4, SDP, TA.

Mikäli asiasta ei vielä aiemmin ollut varmuutta, pidettiin aseidenriisuntakonferenssin jälkeen suomalaisen valitsemista työryhmän johtoon jo selvänä. Myös Sorsan valinta oli selvä, sillä aseidenriisuntatyöryhmällä piti olla arvovaltainen puheenjohtaja. Tässä myöhemmässä vaiheessa puheenjohtajuutta olivat tavoitelleet suomalaisten lisäksi lähinnä ranskalaiset sosialistit, ja aiemmin aseidenriisuntakysymyksissä aktiivisuutta osoittaneiden hollantilaisten ei mainita olleen enää edes kiinnostuneita johtavasta roolista aseidenriisunnassa. Ranskalaisten vaatimuksiin suhtauduttiin Väänäsen ja saksalaisten keskusteluissa ymmärtäväisesti, sillä Mitterrandin nähtiin tarvitsevan kansainvälistä tunnustusta hävittyjen vaalien jälkeen.¹²²

Työryhmän puheenjohtajan ja sihteerin paikat suunniteltiin ennen Helsingin aseidenriisuntakonferenssia jaettavaksi suomalaisten ja ranskalaisten kesken, jolloin molemmilla ryhmää kohtaan erityistä kiinnostusta osoittaneella puolueella olisi ollut siinä vahva rooli. Valmistellakseen tiivistä yhteistyötä aseidenriisuntatyöryhmässä Jaakko Kalela laati helmikuussa 1978 muistion, jossa suunniteltiin yhteisiä tapaamisia ranskalaisten kanssa sekä tapoja pitää jatkuvaa yhteyttä PS:n Robert Pontilloniin. Tässä apuna olisi käytetty Pariisissa asuvia ”tovereita” diplomaatti Jukka Nevakiveä ja Kari Tapiolaa.¹²³ Ranskalaista ei kuitenkaan ilmeisesti jonkinlaisesta sekaannuksesta tai kiinnostuksen puutteesta johtuen lopulta valittu sihteerin paikalle. Pontillon ilmoitti Väänäselle Helsingin konferenssissa, ettei puolueensa olisikaan kiinnostunut sihteerin paikasta, eikä hän myöskään Dakarissa osoittanut asiaa kohtaan mielenkiintoa. Työryhmän muodostamisen jälkeen hän oli tästä huolimatta pettynyt siitä, ettei tullut valituksi sihteeriksi, ja ilmoitti, ettei osallistuisi työryhmän kokouksiin.¹²⁴ Uhkauksesta huolimatta ranskalaiset osallistuivat niihin kuitenkin aktiivisesti.

Aseidenriisuntatyöryhmän muodostuksessa pyrittiin konsensukseen, mutta vetovastuu oli suomalaisilla ja länsisaksalaisilla. Ehdotuksen työryhmän kokoonpanosta olisivat Brandtin ehdotuksen mukaisesti tehneet SDP:tä kokouksessa edustanut Väänänen sekä työryhmän sihteeri, mutta käytännössä työryhmän kokoonpanon suunnittelivat Väänänen ja SPD:n Dingels, tosin Espanjan sosialistipuolue otettiin mukaan sen omasta pyynnöstä. Koska ranskalaiset eivät enää osoittaneet mielenkiintoa asiaa kohtaan, valittiin sihteeriksi itävaltalainen Walter Hacker. Myös Norjan ja Israelin työväenpuolueet olisivat halunneet edustajansa työryhmään mukaan, mutta ne tyytyivät lopulta ”yksimieliseen” päätökseen ryhmän kokoonpanosta. Norjan Thorvald Stoltenbergin kanssa suomalaiset so-

¹²² Pentti Väänäsen raportti Sosialistisen internationaalien toimiston kokouksesta Dakarissa 12.–13.5.1978, HFE 25, SDP, TA; Pentti Väänäsen muistio 17.4.1978, HFH 4, SDP, TA

¹²³ Jaakko Kalelan kirjoittama muistio 16.2.1978, HE 1979.12, KSA, TA.

¹²⁴ Pentti Väänäsen kirjoittama muistio 17.4.1978, HFH 4, SDP, TA; Pentti Väänäsen muistio 29.5.1978 ”Sosialistisen internationaalien aseidenriisuntatyöryhmän työohjelma”, HFH 4, SDP, TA; Pentti Väänäsen kirjoittama muistio 15.5.1978, HE 1978.9, KSA, TA.

pivat, että heitä pidettäisiin ajan tasalla ryhmän toiminnasta ja keskusteltaisiin aseidenriisuntakysymyksistä pohjoismaisella tasolla.¹²⁵ Koska aseidenriisuntatyöryhmän kantojen tuli edustaa koko internationaalia, pyrittiin selvästi myös työryhmän koostumuksessa jonkinlaiseen edustavuuteen. Vahvin asema työryhmässä oli kuitenkin puolueettomilla mailla, mitä Väänänen muistelmien mukaan Brandt piti sopivana. Nato-maista työryhmässä oli kuitenkin mukana Länsi-Saksan, Iso-Britannian, Hollannin ja Ranskan puolueiden edustajat, minkä lisäksi eteläeurooppalaisia edusti silloin vielä Naton ulkopuolisen Espanjan sosialistipuolueen edustaja. Euroopan ulkopuolisia maita työryhmässä edustivat Senegalin, Venezuelan ja Japanin puolueiden edustajat.¹²⁶

SDP:n SI-toiminnan huipun voi ehkä nähdä osuneen Helsingin aseidenriisuntakonferenssin ja aseidenriisuntatyöryhmän loppuraportin hyväksyneen vuoden 1980 Madridin kongressin väliin. Madridissa Kalevi Sorsasta tuli myös SI:n varapuheenjohtaja, joskaan asemaan ei liittynyt mitään merkittäviä valtaoikeuksia ja internationaalilla oli jo ennestään parikymmentä varapuheenjohtajaa. Brandtin kaudella nimittäin lähes kaikki aktiiviset jäsenpuolueet saivat itselleen yhden varapuheenjohtajan paikan.¹²⁷ Merkittävämpi päätös SDP:n kannalta oli työryhmän toiminnan jatkaminen SIDACin muodossa, mutta siinäkin SDP:n mahdolliset vaikuttaa jäivät varsin rajallisiksi SI:n sisäisten turvallisuuspoliittisten erimielisyyksien korostuessa.

Aseidenriisuntatyöryhmälle ja sen seuraajalle SIDACille keskitettiin SI:n aseidenriisuntakantojen muotoilu, joten se oli internationaalinen organisaatiossa kuitenkin merkittävä elin ja SDP:llä oli siinä kiistatta vahva rooli. Luonnokset SI:n raportista kuten myös SI:n aseidenriisuntakannanottojen luonnokset tehtiin suureksi osaksi suomalaisin voimin. SDP:n asemaa ei kuitenkaan tulisi liioitella, eikä suomalaisten valta SI:n aseidenriisuntakantojen sisällön kannalta ei ollut käytännössä ollenkaan niin merkittävä kuin tämän aseman perusteella olisi voinut kuvitella, sillä kuten Henrik Meinander toteaa Sorsa-elämäkerrassaan, suomalaiset pyrkivät ennen kaikkea tasapainottelemaan eri puolueiden tavoitteiden välillä.¹²⁸ Tämä oli luonnollisesti edellytyksenä sille, että SDP ylipäättään pysyi aseidenriisuntatoiminnan johdossa. On myös huomioitava, että muualla kuin Suomessa SDP:tä tai Sorsaa harvemmin laskettiin SI:n vaikutusvaltaisimpien toimijoiden joukkoon. Esimerkiksi SI:ssä aktiivinen Hollannin Maarten Van Traa luetteli vuonna 1982 seuraavat nimet haastattelussa, jossa häneltä kysyttiin SI:n keskeisistä vaikuttajista: Brandt, Kreisky, Palme, Ranskan Lionel

¹²⁵ Pentti Väänänen kirjoittama muistio 15.5.1978, HE 1978.9, KSA, TA; Väänänen 2012, 188–189.

¹²⁶ Väänänen 2012, 188.

¹²⁷ Report of the Bureau Meeting of the Socialist International, Madrid, 12–15.11.1980, HE 1980.12, KSA, TA; *Socialist Affairs* 3/1983 (lista SI:n varapuheenjohtajista vuodelta 1983).

¹²⁸ Meinander 2022, 237.

Jospin, Hollannin Joop den Uyl, Belgian Karel van Miert, amerikkalainen Michael Harrington sekä hieman vähemmissä määrin Italian Bettino Craxi, Espanjan Felipe Gonzales ja Portugalin Mario Soares.¹²⁹ Sorsa ei mahtunut tähän joukkoon mukaan. CIA:n raportissa vuodelta 1985 SIDACin laatimien esitysten esitettiin olleen etenkin Itävallan, Japanin ja Skandinavian puolueiden – tässä järjestyksessä – muovaamia, minkä lisäksi huomioitiin, että näitä esityksiä yleensä muutettiin etelä-eurooppalaisten toimesta Nato-myönteisemmiksi ennen hyväksymistä.¹³⁰ Perusteellisemmassa CIA:n tutkimusraportissa vuodelta 1983 huomioitiin myös suomalaisten merkittävä rooli SI:n aseidenriisuntatyössä itävaltalaisien, skandinaavien ja hollantilaisten ohella, mutta samalla huomautettiin työryhmän raportin heijastaneen lähinnä toisistaan eroavia näkemyksiä SI:n sisällä ja etenkin Ranskan ja Italian puolueiden todennäköisesti estävän SI:tä ottamasta erityisen radikaaleja kantoja aseidenriisuntakysymyksissä.¹³¹ Joka tapauksessa SDP:n erityisen merkittävästä vaikutuksesta SI:ssä puhuttiin harvoin muualla kuin Suomessa ja ehkä Neuvostoliitossa.

SI:n pohjoiseurooppalaisten ja eteläeurooppalaisten – etenkin ranskalaisen – puolueiden välille kehittyi 1980-luvun alkupuolella aiempaa selvempi jakolinja, erityisesti suhteessa ajankohtaisiin aseidenriisuntakysymyksiin. Sen taustalla voi nähdä päinvastaiset muutokset Länsi-Saksan SPD:n ja Ranskan PS:n suhtautumisessa varsinkin euro-ohjuskysymykseen ja ehkä yleisemminkin liennytysohjelmiin, kun Francois Mitterrand nousi maansa presidentiksi vuonna 1981 ja seuraavana vuonna SPD joutui oppositioon. Mitterrand otti kommunistit mukaan ensimmäiseen hallitukseensa, mutta samalla teki eroa maan vanhaan gaullistiseen linjaan ottamalla vahvasti etäisyyttä Neuvostoliittoon ja pyrki parantamaan Ranskan suhteita Natoon. Oppositiossa SPD käänsi linjansa Naton euro-ohjuksia vastaan.¹³² Kun myös useamman muun länsieurooppalaisen Nato-maan kuten Hollannin, Belgian ja Iso-Britannian työväenpuolueet olivat oppositioasemassa asettuneet ohjuksia vastaan ja samansuuntaista politiikkaa ajoivat myös hallitusasemasta riippumatta puolueettomien maiden ja suureksi osaksi pohjoismaiden puolueet, muodostui näistä kaikista varsin vahva blokki Brandtin linjan tueksi SI:n sisällä. SDP:kin kuului näkemystensä puolesta tähän saksalais-pohjoiseurooppalaiseen blokkiin, vaikka puolue pyrkiikin pitämään suhteensa ranskalaisiin asiallisi-

¹²⁹ “JPRS ID: 10430 WEST EUROPE REPORT”, 1 April 1982. CIA FOIA Reading Room.

<<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp82-00850r000500050006-5>> (Haettu 15.11.2022.)

¹³⁰ “EUROPEAN REVIEW”, April 24, 1985, CIA FOIA Reading Room.

<<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp85t01184r000301150002-5>> (Haettu 15.11.2022.)

¹³¹ “THE SOCIALIST INTERNATIONAL: ITS ORGANIZATION AND ACTIVITIES”, 1983, CIA.

¹³² Judt, Tony: *Postwar. A History of Europe Since 1945*. The Penguin Press 2005, 553–554, 591; Sassoon 1996, 716–720.

na. Ranskalaiset taas pyrkivät tukeutumaan erityisesti eteläeurooppalaisiin puolueisiin, jotka nousivat 1980-luvulla hallitusvastuuseen.

Linjojen ympärille syntyi 1980-luvun alussa myös uusia internationaalista erillisiä Euroopan turvallisuuskysymyksiin keskittyneitä SI-puolueiden organisaatioita, jotka saattoivat vahvistaa internationaalien kahtiajakoa. Vuonna 1980 aloitti toimintansa Scandilux-ryhmä, johon kuuluvat Belgian, Hollannin, Tanskan, Norjan ja Luxemburgin SI-puolueet sekä tarkkailijajäsenenä Länsi-Saksan, Ranskan ja Iso-Britannian puolueet. Scandilux koostui pienten Nato-maiden puolueista, joten SDP ei ollut siinä mitenkään mukana kuten ei myöskään Ruotsin SAP. Rasmus Mariagerin mukaan Scandiluxissa merkittävässä roolissa oli kokouksiin vuodesta 1981 osallistunut Egon Bahr, jonka turvallisuuspoliittisesta ajattelusta puolueet omaksuivat vaikutteita. Scandilux-puolueet yleisesti ottaen olivat kriittisiä Reaganin liennytysvastaista politiikkaa sekä Naton ohjuspäätöstä kohtaan. Ostpolitiikkaa vastustanut Ranskan sosialistipuolue puolestaan perusti vuonna 1981 vastaiskuna Scandiluxille eteläeurooppalaisen Eurosud-ryhmän, johon kuuluivat Italian, Espanjan, Portugalin ja Kreikan puolueet.¹³³ Tämä kehitys, vaikka vahvistikin Brandtin linjaa, saattoi toisaalta heikentää suomalaisten merkitystä SI:ssä, sillä muut puolueet ja uudet kansainväliset toimijat olivat tulleet sille varattuna olleelle toimintakentälle eikä Brandtkaan enää välttämättä tarvinnut suomalaisia yhtä kipeästi kuin aiemmin. Suhteita Neuvostoliittoonkin alkoi olla yhä useammalla puolueella, joten senkin suhteen suomalaisten merkittävyys väheni.

Erityisen näkyväksi toimijaksi Sorsan ryhmän kanssa samalla alueella nousi vuonna 1980 toimintansa aloittanut ”Palmen komissio”, viralliselta nimeltään *Independent Commission on Disarmament and Security Issues*. Sen taustalla on myös nähty jonkinlainen epäluottamus suomalaisten hallitsemaa SI-työryhmää kohtaan tai sitä on pidetty työryhmästä sivuun jääneiden kilpailevana, epävirallisena SI:n elimenä. Komissio muodostettiin nimeä myöten saman kaavan mukaan kuin Willy Brandtin johdolla vuonna 1977 muodostettu ”Brandtin komissio”, *Independent Commission for International Developmental Issues*, ja sen jäseninä oli kansainvälisesti tunnettuja poliittisia vaikuttajia eri maista, jotka edustivat erilaisia poliittisia suuntauksia – lännestä kuitenkin suurimmaksi osaksi sosiaalidemokraatteja ja joitakin liberaaleja – ja toimivat erillään maiden hallituksista. Komission keskeisiä vaikuttajia olivat Olof Palmen lisäksi Länsi-Saksan Egon Bahr, Jimmy Carterin aikainen Yhdysvaltain ulkoministeri Cyrus Vance, neuvostoliittolainen akateemikko Georgi Arbatov, Norjan puoluejohtaja Gro-Harlem Bruntland, Britannian entinen ulkoministeri David Owen

¹³³ Scandiluxista Mariager 2017, 144–150.

sekä Hollannin puoluejohtaja Joop den Uyl, minkä lisäksi mukana oli joukko vaikuttajia kolmannen maailman maista. Henrik Meinander epäilee Sorsa-elämäkerrassaan Palmen komission muodostamisen olleen vastareaktio Sorsan työryhmälle sen vuoksi, että komission perustamista tuki alkuvaiheessa SI:n työryhmään Brandtia varautuneemmin suhtautunut Helmut Schmidt. Lisäksi sitä tuki tällöin Ranskan keskustaoikeistolainen presidentti Valéry Giscard d'Estaing, jonka puolueesta sen toimintaan osallistui Jean-Marie Daillet tammikuuhun 1982 asti, minkä jälkeen ranskalaiset kuitenkin jättivät Palmen komission. Blåfieldin ja Vuoriston Sorsa-kirjassa taas epäillään Palmen halunneen Sorsan menestyksestä hämmästyneenä kilpailuhengessä palauttaa kansainvälisen aloitteen ruotsalaisille sosiaalidemokraateille todeten, että kun ”Palme oli saavuttanut mainetta jakamalla tuomioita joka suuntaan, Sorsa saavutti nyt menestystä välttämällä mahdollisimman pitkälle tuomitsemasta ketään”.¹³⁴

Palmen komission alkuvaihetta katsoessa vaikuttaa mahdolliselta, että osasy s s en perustamiseen oli länsieurooppalaisten tyytymättömyys Sorsan varovaisia kannanottoja ja suomalaisten liian läheisiä neuvostosuhteita kohtaan, mutta käytännössä Palmen komission toimintaa erotti Sorsan ryhmästä kuitenkin erityisesti se, että sen edustajat toimivat yksityishenkilöinä eivätkä ainakaan periaatteessa olleet sidottuja puolueidensa tai maidensa kantoihin, minkä vuoksi he saattoivat toimia Sorsan ryhmää vapaammin ja tehdä konkreettisempia ehdotuksia, kun taas SI:n virallisena elimenä toimineen SIDACin kannat pidettiin kohtalaisen epämääräisinä ja maltillisina. Toki Palmen komissionkin sisällä oli ristiriitoja, Ann-Marie Ekengrenin ja Rasmus Mariagerin mukaan etenkin lähempänä virallista Nato-linjaa pysyneiden Vancen ja Owenin ja oppositioon jääneen SPD:n linjaa edustaneen Bahrin välillä, mutta verrattuna SI:n työryhmän raporttiin Palmen komissio esitti myös konkreettisempia ehdotuksia kuten ajatuksen Keski-Euroopan ydinaseettomasta käytävästä. Palmen komissio vaikutti silti selvästi samaan suuntaan SI:n saksalais-pohjoiseurooppalaisten puolueiden kanssa ja Ekengrenin ja Mariagerin mukaan sen ehdotukset olivat täysin linjassa Sorsan työryhmän työn kanssa.¹³⁵ Komission vuonna 1982 ilmestyneen raportin keskeinen käsite ”yhteinen turvallisuus”

¹³⁴ Lista komission jäsenistä teoksessa *Common Security. A Blueprint for Survival*. The Independent Commission on Disarmament and Security Issues. Simon and Schuster, New York, 1982; Meinander 2022, 240; Suomen Wienin-suurlähetystön muistio ”Aseidenriisun ja turvallisuuden riippumaton komissio (’Palmen komissio’)”, HE 1980.13, KSA, TA; Blåfield & Vuoristo 1985, 145–146.

¹³⁵ Ekengren & Mariager 2016, 229.

(common security) tuli nopeasti osaksi myös SI:n julkilausumia, ja Brandtille läheinen Egon Bahr osallistui myös joihinkin SIDACin kokouksiin SPD:n edustajana.¹³⁶

Kun muita toimijoita oli tullut SDP:n vastuualueelle, auttoi Pentti Väänänen valinta internationaalinen pääsihteeriksi Portugalissa Albufeiran kongressissa vuonna 1983 puoluetta jossain määrin säilyttämään vahvan asemansa SI:ssä. Väänänen valinnan mahdollisti se, että Bernt Carlssonin ja Brandtin välit olivat viilentyneet ja Brandt oli todennut jatkavansa puheenjohtajana vain, jos Carlssonin tilalle valitaan uusi pääsihteeriksi. Brandt toivoi ilmeisesti Carlssonin tilalle lojaalimpaa ja maltillisempaa työtoveria. Carlssonin on nähty edustaneen pääsihteerinä melko ”idealistista” ja joustamatonta linjaa, joka erosi selvästi Brandtin tyylistä, ja hänen nähtiin olleen vankkana vapautusliikkeiden tukijana syyllinen esimerkiksi Grenadan radikaalin New Jewel Movementin hyväksymiseen SI:hin, mitä yleisesti pidettiin virheenä. Lisäksi Carlsson halusi SI:n tukevan Puolan Solidaarisuutta, missä etenkin länsisaksalaiset halusivat toimia varovaisemmin. Hiukan ennen Albufeiran kongressia Carlsson oli kritisoinut Brandtia autoritaarisuudesta SI:n puheenjohtajana ja todennut hänelle, että ”tämä on Sosialistinen internationaali, ei saksalainen internationaali”.¹³⁷ Myös suomalaisilla oli toisinaan vaikeuksia Carlssonin kanssa, etenkin SIDACin vuoden 1982 Moskovan-matkan yhteydessä ja sen jälkeen. Maaliskuussa 1982 Väänänen ilmoitti Sorsalle Carlssonin soittaneen, koska oli kuullut SDP:n Marianne Laxénin arvostelleen häntä. Carlsson oli Väänänen mukaan todennut tällaisten puheiden vahingoittavan SDP:tä ja halunnut selvittää asiaa SDP:n johdon kanssa, missä Väänänen arvioi olleen kyse siitä, että Carlsson ”tapansa mukaan pyrkii suuretelemaan asioita”.¹³⁸ Riitta Korhonen taas kuvasi vuonna 1999 Carlssonilla olleen ruotsalaisena ”tietty asenne” suomalaisia kohtaan ja että hän epäili heidän olleen ”Neuvostoliiton talutusnuorassa”, joskin Korhonen totesi myös Carlssonin olleen ”erittäin pätevä mies”.¹³⁹

Uuden pääsihteerin toivottiin kuitenkin SI:n entisen valtatasapainon säilyttämiseksi edustavan Pohjoismaita. SPD:n näkökulmasta paras vaihtoehto olisi ollut juuri suomalainen, Hans-Eberhard Dingelsin Väänäselle kertoman mukaan joko Lipponen tai Väänänen, mutta suomalaisen valintaa ei pidetty todennäköisenä, mikäli tämä ei edustaisi yhteisesti kaikkia Pohjoismaita. Väänäselle löytyi kyllä tukea myös muista Pohjoismaista, mutta asiaa hankaloitti se, että Carlsson halusi edelleen

¹³⁶ Amendment to the 1980 Report of the Socialist International Disarmament and Arms Control Advisory Council (SIDAC), Congress of the Socialist International, Algarve Portugal 7–10 April 1983, HFE 30, SDP, TA; Väänänen 2012, 97.

¹³⁷ Devin 1993, 326–327; *Time* 18.4.1983, ”Socialists: Never at a Loss for Words”.

<<https://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,953794,00.html>> (Haettu 31.10.2022.)

¹³⁸ Pentti Väänänen kirje Kalevi Sorsalle 15.3.1982, HB 1982.7, KSA, TA.

¹³⁹ Litteroitu Simo Laaksovirran tekemä Riitta Korhosen haastattelu 19.5.1999, U 29, KSA, TA.

jatkaa pääsihteerinä sekä se, ettei SDP jostain syystä tehnyt ennen kongressia juuri mitään edistääkseen Väänäsen ehdokkuutta. Tästä syystä Väänäsen asettumisesta SI:n ehdokkaaksi nimenomaan pohjoismaisena ehdokkaana ei aluksi tiedetty SPD:ssä, minkä vuoksi asiasta syntyi hieman sekaannusta ja Brandt ehdotti pääsihteeriehdokkuutta ensin norjalaiselle Leonard Larssenille. Väänänen tällöin lähetti Sorsalle kirjeen, jossa hän ehdotti SDP:n luopuvan suomalaisesta ehdokkaasta, koska kolme pohjoismaista ehdokasta näyttäisi pahalta. Larssenia tukeneita norjalaisia lukuun ottamatta pohjoismaiset puolueet asettuivat kuitenkin Väänäsen taakse, mahdollisesti Brandtin myötävaikutuksesta. Väänänen valittiin lopulta yksimielisesti, kun Nato-maiden ehdokkaana pidetty hollantilainen Maarten van Traa luopui hieman ennen kongressia ehdokkuudestaan Väänästä tukeakseen, ja myös Britannian työväenpuolue kääntyi hänen kannalleen, kun Väänänen lupasi säilyttää SI:n sihteeristön tilat Lontoossa. Edes ranskalaiset eivät vastustaneet valintaa, vaikka vaativatkin saada oman edustajansa sihteeristöön.¹⁴⁰

3.3. SI:n vai Suomen linja?

Sosiaalidemokraattien SI-toiminnasta esitettiin aikanaan usein kriittinen kysymys: missä määrin puolue ajoi Suomen etua tai vähintään Suomen ulkopoliittisen linjan mukaista politiikkaa SI:ssä vai menikö asia peräti niin päin, että ulkoasiainhallinnossa nousseet sosiaalidemokraatit ajoivatkin Suomen ulkopoliittikan sijaan SI:n politiikkaa Suomen ulkoasiainhallinnon kautta? Tämän kotimaisen ulottuvuuden lisäksi kysymyksellä oli myös kansainvälinen ulottuvuus eli kysymys suomettamisesta, etenkin sanan alkuperäisessä merkityksessä eli Suomen kaltaiseksi muuttumisesta. Suomettiko suomalaista linjaa ajanut SDP länsimaista sosiaalidemokratiaa? Sosiaalidemokraattien poliittiset vastustajat Länsi-Euroopassa saattoivat helposti käyttää SDP:n asemaa SI:ssä sisäpoliittisena lyömäaseena, kun vielä SDP:n tukemana internationaalinen puheenjohtajana toimi Willy Brandt, jonka idänpoliittikka oli erityisesti ollut suomettumissyytteiden kohteena. Vaikka tätä on helppo pitää sekä epärealistisena ottaen huomion SI:n lopulta varsin rajallisen roolin kansallisen politiikan kannalta että etenkin länsieurooppalaisten sosiaalidemokraattien omaa ajattelukykyä ja omia pyrkimyksiä vähättelevänä, on näidenkin kysymysten kautta kuitenkin kiinnostavaa tarkastella sitä, mitä Suomen linja tarkoitti SDP:n SI-toiminnan kannalta.

¹⁴⁰ Pentti Väänäsen kirje Kalevi Sorsalle 29.3.1983, HE 1983.8, KSA, TA; Väänänen 2012, 64–71. Väite siitä, ettei SDP tehnyt mitään Väänäsen pääsihteerivalinnan edistämiseksi, perustuu Väänäsen muistelmiin, mutta myöskään SDP:n kansainvälisen toimikunnan arkistoista tai Sorsan arkistoista ei löydy mitään, mikä viittaisi asian olleen toisin.

Vastakkaisista väitteistä¹⁴¹ huolimatta vaikuttaa siltä, että SDP:n linjaukset SI:ssä tutkielman käsittelemänä ajanjaksona olivat suureksi osaksi yhteneväisiä Suomen ulkopoliittisen linjan kanssa niin Kekkonen kuin Koivistonkin aikana niiltä osin kuin siitä ylipäättäen oli olemassa jonkinlainen konsensus. Pieniä eroja selittää lähinnä se, että Sorsan toimiessa aseidenriisuntatyöryhmän puheenjohtajan roolissa hän ei edustanut ensisijaisesti Suomea tai SDP:tä vaan SI:tä. Yleisesti ottaen on kuitenkin hankala löytää esimerkkejä, joissa hän olisi mennyt kovin kauas Suomen ”virallisesta linjasta”.¹⁴² Tähän varmasti vaikutti jo sekin, että SDP oli hallituspuolueena suurimman osan tutkielman käsittelemästä ajanjaksosta ja Sorsa vielä pääministerinä vuosina 1977–1979 sekä uudestaan vuodesta 1982 lähtien. Pääministeri Sorsa ja Kekkonen pitivät tällöin kohtalaisen tiiviisti yhteyttä, ja lisäksi presidentin ulkopoliittisena neuvonantajana sekä Kekkonen että Koiviston aikana ja myöhemmin myös kansliapäällikkönä toiminut Jaakko Kalela muodosti tärkeän linkin presidentin ja SDP:n kansainvälisen toiminnan välille. Kalela oli melko aktiivisesti mukana myös aseidenriisuntatyöryhmän työssä ja raportoi presidenteille muun muassa työryhmän Moskovassa käymistä keskusteluista. Kalelan merkittävää roolia kuvaa hyvin se, että hänen tehtäväkseen aseidenriisuntatyöryhmän ensimmäisiä raporttiluonnoksia valmisteltaessa määriteltiin ”editointi sekä sen seuranta, että esitykset ovat sopuosinnussa Suomen ja SDP:n linjan kanssa”.¹⁴³

Kalelan ja Sorsan lisäksi SI-kuvioissa oli tavalla tai toisella muutenkin mukana vaikuttava joukko suomalaisia SDP-taustaisia ulkopoliittisia vaikuttajia, jotka olivat jo nousseet tai olivat hieman myöhemmin nousemassa merkittäviin virkoihin. SDP:n linjoja SI:n aseidenriisuntatoiminnan suhteen hahmottelivat ainakin työryhmän alkuaikoina aiemmin mainittu New Yorkissa Suomen YK-edustustossa työskennellyt Jaakko Blomberg sekä samoihin aikoihin myöskin New Yorkissa YK-tehtävissä toiminut rauhantutkija Pertti Joenniemi. Pidemmällä aikavälillä aktiivisemmin tässä työssä mukana olivat Ulkopoliittisen instituutin johtajana toiminut Kari Möttölä, rauhantutkija Raimo Väyrynen sekä oikeustieteen tohtori ja Pentti Väänäsen vanha ystävä Allan Rosas.¹⁴⁴ SI-asioiden kanssa auttoi myös varsinkin Washingtonin-vierailujen osalta Jaakko Itoniemi, joka myös osallistui

¹⁴¹ Ks. esim. Soikkanen 2008, 463; Pastinen, Ilkka: *Uusi maailmanjärjestys. Kylmästä sodasta globalisaatioon*. Otava, Keuruu 2007, 227.

¹⁴² Tosin ”virallinen ulkopoliittikka” ylipäättäen oli melko epäselvä käsite. Osmo Apusen mukaan ”[k]enelläkään ei kuitenkaan ollut selvää käsitystä, kuka sitä Kekkonen lisäksi edustaisi ja mitä se oikeastaan tarkoitti”. Apunen, Osmo: *Silmän politiikkaa. Ulkopoliittinen instituutti 1961–2006*. Otava, Keuruu 2012, 25.

¹⁴³ Pentti Väänäsen muistio Sorsan johtaman aseidenriisuntatyöryhmän varjoryhmän kokouksesta 17.8.1978, HE 1978.9, KSA, TA.

¹⁴⁴ Litteroitu Simo Laaksovirran tekemä Riitta Korhosen haastattelu 19.5.1999, U 29, KSA, TA.

työryhmän mukana näihin keskusteluihin, ja ulkoministeriön poliittiselta osastolta Sorsalle lähetti usein aihetta koskevia raportteja Pekka J. Korvenheimo.¹⁴⁵

Heistä osan ulkopoliittista ajattelua oli varsinkin vielä 1970-alkupuolella leimannut pasifistisen Sankomitean ”tutkijalinjan” piirissä kehitetty asevaraisen puolueettomuuspolitiikan kritiikki, jota esimerkiksi Blomberg ja Joenniemi olivat esitelleet vuoden 1971 kohutussa *Kaksiteräinen miekka: 1970-luvun puolustuspolitiikka* -kirjasessa. Blomberg ja Joenniemi etsivät vaihtoehtoa suureen asevelvollisuusarmeijaan pohjaavalle puolustuspolitiikalle ja esittivät kiistanalaisesti, ettei Suomen tulisi pyrkiä välttelemään kriisiajan puolustusyhteistyötä Neuvostoliiton kanssa, sillä se vain heikentäisi Neuvostoliiton luottamusta siihen, että Suomi todella noudattaisi kriisitilanteessa YYA-sopimusta. Kirjaan sisältyi jonkin verran virheellisiä tai melko kyseenalaisia väitteitä YYA-sopimuksesta ja Suomen puolustuspolitiikasta, mutta toisin kuin on joskus väitetty, ei siinä pyritty sinänsä kiistämään Suomen puolueettomuutta tai itsenäisyyttä. Blombergin ja Joenniemen lisäksi näissä piireissä tärkeitä vaikuttajia olivat etenkin Jaakko Kalela, Paavo Lipponen ja Osmo Apunen. Tämän Lipposen erään puheen pohjalta ”uudeksi ulkopoliitikaksi” nimitetyn ryhmän arvostelun kohteena ei ollut niinkään Kekkonen, jonka näkemyksiin pyrittiin usein myös tukeutumaan, vaan Kekkonen nimittämät ulkoministeriön porvarilliset virkamiehet kuten Max Jakobson, Ilkka Pastinen, Aimo Pajunen, Keijo Korhonen ja Risto Hyvärinen eli ”everstijuntta” myöskin Lipposen antaman nimityksen mukaisesti. Vilkasta keskustelua osapuolten välillä käytiin eri julkaisuissa sekä omilla nimillä että nimimerkkien Veikko Viisi ja Y. Y. Antonen takaa. Blomberg on myöhemmin todennut, etteivät näkemykset olleet mitenkään vastakkaisia, vaan kyse oli painotuseroista puolueettomuuden ja luottamuksen välillä. Samalla kuitenkin kyse oli myös valtataistelusta everstijuntan ja ulkopoliittikaan suuntautuneiden nuorten sosiaalidemokraattien välillä, ja toisaalta ulkoministeriön sosiaalidemokraateista ainakin Itoniemi oli näkemyksissään melko lähellä everstijunttaa, kun taas Korvenheimo oli oikeistososiaalidemokraatti. ”Uuden ulkopoliitiikan” kannattajien puolustuspoliittiset kannanotot eivät myöskään saaneet juuri kannatusta SDP:n johdossa, mutta ulkopoliittisen keskustelun tai sen ”ravistelun” Sorsa koki kyllä tervetulleeksi.¹⁴⁶

1970-luvun loppupuolella, kun SDP:llä alkoi olla paremmat asemat ulkoasiainhallinnossa ja kaiken lisäksi Kekkonen oli jälleen puolueen presidenttiehdokkaana vuoden 1978 presidentinvaaleissa, oli

¹⁴⁵ Pentti Väänänen kirjoittama salainen raportti ”Sosialistisen internationaalisen aseidenriisuntatyöryhmän vierailu Washingtonissa 17.–18.5.1979”, HE 1979.11, KSA, TA. Sorsan arkistoissa sijaitsevista ulkoasiainministeriön asiakirjoista melko suuri osa on signeerattu ”PJK”.

¹⁴⁶ Eri tulkintoja tästä: Meinander 2022, 134–139; Apunen 2012, *Kaksiteräisestä miekasta* erit. 98–100; Soikkanen 2008, 49–52; Blomberg, Jaakko: ”Puolueettomuus vastaan luottamus”. *Kanava* 4–5/2008.

sietokyky kriittiselle keskustelulle tai ”ravistelulle” puolueen johdossa jo selvästi heikentynyt. SDP:n terävimpänä everstijuntan – ja joskus myös Kekkonen – kriitikkona pysyi 1970-luvun loppuun asti Tampereen yliopiston professorina toiminut Osmo Apunen, joka ei ollut millään tapaa SI-toiminnassa eikä juuri muissakaan virallisissa puoluetöissä mukana. Vuonna 1977, kun Apunen oli *Suomen Sosialidemokraatissa* arvostellut Keijo Korhosta koskien tämän kirjoituksia Suomen idänpolitiikan motiiveista sekä vihjannut samalla Korhosen varsin läpinäkyvästi verhottujen oikeistolaisten asenteiden mahdollisesti paljastavan itänaapurille myös häntä tukeneen presidentti Kekkonen todelliset asenteet, haukkui Sorsa Kekkonen kehotuksesta vastineessaan kovasanaisesti Apusen vastuuttomat näkemykset ja asettui voimakkaasti Korhosen ja Kekkonen tueksi. Vaikka Apunen ja Korhosen välillä oli epäilemättä myös todellisia erimielisyyksiä, piti puheenjohtaja Sorsa kiistaa pelkkänä ”akateemisena kukkotappeluna”, joka ei ollenkaan hyödyttänyt Suomea tai SDP:tä. Nuorten sosiaalidemokraattien Risto Kolasen, Niilo Jääskisen ja Juhana Vartiainen *Sosialistinen politiikka* -lehden vuonna 1984 kirjoittamassa pitkässä ja analyttisessä Sorsa-artikkelissa tapaus nähtiin yhtenä merkinä siitä, ettei SDP:llä ollut 1970-luvun loppupuolella puolueen ”institutionalisoiduttua” sen itsenäisestä ulkopoliittisesta aktiivisuudesta huolimatta enää juurikaan omaa ulkopoliittista profiilia. SI:n hyötynä SDP:lle oli tällöin, että puolue saattoi ajaa kekkoslaista sillanrakennuspolitiikkaa astumatta silti reviiriään tarkkaan varjelleen Kekkonen tontille.¹⁴⁷

Arvio vaikuttaa olleen oikeansuuntainen, vaikka on huomioitava, ettei puolueessa aiemminkaan ollut kiinnostunut omaleimaisemmasta ”uudesta” ulkopoliitikasta kuin kohtalaisen pieni joukko ja samaan aikaan myös toiselta suunnalta kritiikkiä esittänyt puolueen kekkosvastainen oikeistosiiپی oli hiljentynyt tai hiljennetty, mikä artikkelissa ohitettiin. Joka tapauksessa uuden ulkopoliitiikan puolestapuhujat olivat 1970-luvun loppupuolella Apusen kohukirjoituksista huolimatta jo pitkälti sitoutuneet Kekkonen ”virallisen ulkopoliitiikan” linjoille. SI-toiminnassa korostettiinkin tämän linjan mukaisesti puolueettomuutta ja ristiriidoista erossa pysymistä. Esimerkiksi Blomberg ja Joenniemi linjasivat SI:n aseidenriisuntatyöryhmän raporttia varten laatimassa paperissaan SDP:n aseidenriisuntapolitiikan pyrkimykset niin, että puolueen tulisi SI:n kantoihin vaikuttaessa ”tuoda esiin eräällä tavalla puolueeton näkökulma: yhteisten periaatteiden materialisoiminen ja välitystehtävä”. SI:n tulisi myös välttää omaksumasta neuvottelujen toisen osapuolen näkökulmaa ”muuta kuin rau-

¹⁴⁷ Suomi 2000, 281–282; Apunen 2005, 286–287; Jääskinen, Niilo & Kolanen, Risto & Vartiainen, Juhana: ”Toveri puheenjohtajan pitkä varjo”. *Sosialistinen politiikka* 1/1984, 24–25.

hanpoliittisesti erittäin perustelluissa tapauksissa”.¹⁴⁸ Tällaista linjaa SDP suurimmaksi osaksi myös ajoi työryhmässä – sekä suhteessa työryhmän muihin jäsenpuolueisiin että suurvaltoihin.

Aseidenriisunnan suhteen ”everstijunttaa” oli kritisoitu Suomen aseidenriisuntapolitiikan käyttämisestä lähinnä välineenä Suomen kansallisten etujen, etenkin puolueettomuuspolitiikan, ajamiseksi. Osmo Apunen jakoi vuonna 1978 painetussa Tampereen yliopiston opetusmonisteessa aseidenriisujat kansallisia etuja tavoitteleviin ”intressimiehiin”, joihin kuuluivat ulkoministeriön diplomaatit sekä etenkin Keijo Korhonen, ja todelliseen aseidenriisuntaan pyrkiviin ”maailmanparantajiin”, joihin kuuluivat rauhantutkijat sekä SDP puoluekokouksessaan hyväksymän ulkopoliittisen asiakirjan nojalla. Suomen todellinen aseidenriisuntapolitiikka muotoutui Apusen mukaan ”näiden kahden suunnan dialektisesta suhteesta kaikella sovinnolla”.¹⁴⁹ Kuitenkin myös SDP:n täysin ilman everstijunttaa SI:ssä ajaman aseidenriisuntapolitiikan voi epäilemättä nähdä muodostuneen jonkinlaisesta dialektisesta suhteesta, oman edun tavoittelun – oli sitten kyseessä Suomen, SI:n, SDP:n tai mahdollisesti joskus sen puheenjohtajankin etu – ja todellisten aseidenriisuntapyrkimysten tai ”maailmanparantamisen” välillä. SI:n aseidenriisuntatyössä kiinnitettiin toki tavallista enemmän huomiota ainakin Brandtin puheenjohtajakaudella keskeisinä pidettyihin pohjoinen–etelä-kysymyksiin, ja tärkeänä perusteena aseidenriisunnalle esitettiin usein olevan asevarustelumenojen siirtäminen kehitysyhteistyöhön, mikä vaatisi luonnollisesti myös todellisen aseidenriisunnan edistymistä. Asia ei kuitenkaan vaikuta olleen kovin korkealla SDP:n tärkeysjärjestyksessä, vaan pikemminkin kyseessä oli hieno ajatus, jonka toivottiin joskus toteutuvan. Kun NKP:n Vitali Shaposhnikov kysyi Jaakko Kalelalta, miksi työryhmän raportissa vaadittiin viittä prosenttia asevarustelumenoista siirrettäväksi kehitysyhteistyöhön, hän vastasi sen tulleen mukaan lähinnä internationaalien kehitysmaita edustavien puolueiden vaatimuksesta ja että ”ajatus on hyvä ja esittämisen arvoinen”, vaikkei aiempikaan YK:n esittämä yhden prosentin vaatimus ollut johtanut mihinkään toimiin.¹⁵⁰ Kyse saattoi osittain olla myös eräänlaisesta imagon rakentamisesta, jota Apunenkin käsitteli osana Suomen kansalliseen etuun tähtäävää aseidenriisuntapolitiikkaa. Sorsankaan mielestä aseidenriisunnan keskeisimmät tavoitteet tai hyödyt eivät liittyneet varsinaisesti aseistuksen vähentämiseen, jota asevarustelumenojen siirtäminen kehitysyhteistyöhön olisi vaatinut, vaan *liennytykseen*, eli neuvotteluihin itsessään

¹⁴⁸ Jaakko Blombergin ja Pertti Joenniemen laatima paperi ”Aseidenriisunnan yleiset periaatteet” 19.11.1978, HE 1978.9, KSA, TA.

¹⁴⁹ Apunen, Osmo: *Ulkopolitiikkamme kiinnekohtia – artikkeleita ja arvioita*. Poliitiikan tutkimuksen laitos, Tampereen yliopisto 1978, 169–171.

¹⁵⁰ Jaakko Kalelan salainen muistio 9.5.1979 ”Suomalais-neuvostoliittolainen mielipiteidenvaihto SI:n aseidenriisuntatyöryhmän raporttiluonnoksesta”, HE 1979.12, KSA, TA.

sekä suurvaltojen välisen luottamuksen parantamiseen. Näissä voitaisiin saavuttaa ja olikin jo saavutettu menestystä, vaikka todellista aseidenriisuntaa ei tapahtuisikaan.¹⁵¹

Jaakko Kalelan kaksoisrooli puolueen ja presidentin palveluksessa herätti hieman hämmennystä ja kritiikkiä Suomessa, etenkin SIDACin vuoden 1982 Moskovan-matkan yhteydessä, jolloin valtiotieteiden tohtori Martti Häikiö kysyi *Uuden Suomen* julkaisemassa mielipidekirjoituksessaan ”Kenen ulkopoliittikkaa Jaakko Kalela edustaa?” Häikiö halusi tietää, oliko Kalela mukana matkalla presidentti Koiviston vai SDP:n puheenjohtaja Sorsan avustajana ja pohti samalla: ”*Ajaako hän Suomen vai Sosialistisen internationaalinen ulkopoliittikkaa? Ovatko ne hänen työssään yksi ja sama asia?*” Presidentin avustajan tuli Häikiön mukaan presidentin tapaan pidättäytyä puoluepolitiikasta. Seuraavan päivän lehdessä presidentin kansliapäällikkö Juhani Perttunen vastasi Kalelan olleen mukana seuraamassa keskusteluja Koiviston toivomuksesta sen vuoksi, että asiaa oli pidetty tärkeänä. Lisäksi lehden pääkirjoituksessa otettiin Häikiötä maltillisemmin kantaa asiaan toteamalla, että vaikka presidentin avustajan ei tulisikaan olla puoluepoliittisesti sitoutunut, voitiin asiaa ”toki ymmärtää tavoitteiden kannalta ja tapaamisen ’korkean tason’ kannalta”.¹⁵² Kuten Pentti Väänänen muistelmissaan huomauttaa, oli Kalela mukana vastaavassa roolissa SI:n matkoilla jo Kekkonen aikana, mutta tällöin vastaavaa kritiikkiä ei esitetty. Tuskin häntä silti voitiin puolueettomana pitää, sillä Kalelalla oli myös roolinsa SDP:ssä kansainvälisten asian toimikunnan varapuheenjohtajana, eli kyseessä siis todella oli eräänlainen kaksoisrooli.¹⁵³ Tähän kohdistuneen kritiikin ilmaantumiseen juuri Koiviston presidenttikaudella saattoi vaikuttaa se, että SDP:n asema ulkoasiainhallinnossa samoin kuin Suomen ulkopoliittikan muotoilussa oli tällöin noussut selvästi vahvemmaksi kuin se oli ollut koskaan aiemmin.

Muutenkin kuin Kalelan roolin suhteen SI-toiminnan ja virallisen Suomen ulkoasiainhallinnon rajat saattoivat toisinaan hämärtyä. Häikiö ei myöskään ollut ainut tai ensimmäinen, joka tätä arvosteli, ja esimerkiksi jo tammikuussa 1979 Jaakko Blomberg oli kertonut Sorsalle, ettei Ilkka Pastinen pitänyt siitä, kun SDP:n ja SI:n asioita hoidettiin ulkoministeriön kautta.¹⁵⁴ Sen lisäksi, että ulkoasiainhallintoa hyväksikäytettiin toisinaan SI-asioiden ajamiseen, myös SI-asioiden yhteydessä saatettiin ajaa ulkoasiainhallintoon kuuluvia tehtäviä. Aseidenriisuntatyöryhmän vuonna 1979 Washingtoniin tekemän matkan yhteydessä Sorsa selvitti varapresidentti Walter Mondalen kanssa myös Suomen ja

¹⁵¹ Sorsa, Kalevi: ”Aseidenriisunta”. *Ulkopoliittikka* 3/1979.

¹⁵² *Uusi Suomi* 4.2.1982, ”Kenen ulkopoliittikkaa Jaakko Kalela edustaa?” (Martti Häikiö); *Uusi Suomi* 5.2.1982, ”Kalela Moskovassa: Koiviston toive” ja ”Kalelan matka”.

¹⁵³ Väänänen 2012, 220.

¹⁵⁴ Jaakko Blombergin kirje Kalevi Sorsalle 4.1.1979, HC 1979.19, KSA, TA.

Yhdysvaltojen väliseen kulttuuriyhteistyöhön ja lentoliikenteeseen liittyneitä kahdenvälisiä kysymyksiä, Moskovon-matkalla hän esitteli Kekkonen pyynnöstä tämän uusia ehdotuksia Boris Ponomareville, ja keskustellessaan sitoutumattomia maita edustaneen Sri Lankan ulkoministerin kanssa hän pyrki edistämään maiden välisiä kauppasuhteita. Viimeksi mainitun osalta suotuisalta vaikuttaneet kauppamahdollisuudet vaikuttavat olleen jopa enemmän mielessä kuin yhteydenoton varsinaisen tarkoitus eli aseidenriisunta. Ulkoasiainhallinnon virkamiehille laatimassaan muistiossa Sorsa kiteytti: ”*Kaiken kaikkiaan vaikuttaa siltä, että rauta on kuuma Sri Lankassa ja että tätä kautta voisi avautua myös laajempia kauppamahdollisuuksia alueella.*”¹⁵⁵ Vaikka näistä yhteyksistä saattoi ollakin hyötyä Suomen viennille, saatettiin asia toisaalta nähdä varsinkin Keskustapuolueessa myös pääministeri Sorsan tunkeutumisena ulkoministerin vastuualueelle.

SI:n monessa jäsenpuolueessa Suomen ulkopoliittista linjaa kyllä arvostettiin, ja aivan erityisesti sitä arvosti puheenjohtaja Willy Brandt. Myös hänen puoluetoverinsa liittokansleri Helmut Schmidt kehotti syksyllä 1978 länsisaksalaisia poliitikkoja olemaan loukkaamatta ”vaikeassa asemassaan parhaansa tekevää Suomen kansaa” suomettumispuheilla¹⁵⁶. Samaan tapaan Suomen linjaa arvostettiin jopa Yhdysvalloissa, joskaan suomalaisia ei miellyttänyt se, miten esimerkiksi Zbigniew Brzezinski ihaili Suomen mallia erityisesti sopivana tapana itäblokin sosialistimaille järjestää tulevaisuudessa suhteensa Neuvostoliittoon.¹⁵⁷ Suomettumiskäsite ei kuitenkaan hävinnyt minnekään eikä sen sisältö muuttunut suomalaisten yrityksistä huolimatta myönteiseksi. Vaikka Länsi-Saksassa poliitikot irtisanoutuivat käsitteestä, käytettiin sitä samalla vilkkaaseen tahtiin lehdistössä. SDP:n ja Brandtin läheiset suhteet SI:ssä tarjosivat myös poikkeuksellisen hyvän paikan iskeä sillä SPD:tä. Heti Geneven kongressin jälkeen, kun Brandt oli valittu järjestön puheenjohtajaksi, kirjoitti toimittaja Mathias Walden konservatiivisessa *Die Welt* -lehdessä sadunomaisin ”susi lampaan vaatteissa” -vertauksin siitä, miten SDP:n puheenjohtaja oli vakuutellut Genevessä sosiaalidemokraattisia johtajia ”susien” eli kommunistien lammasmaisista ominaisuuksista. Walden kirjoitti: ”*Eurooppalaisille demokratioille ei ole koskaan ehdotettu kömpelömmän suomettumista. Ei ole vaikea arvata, miksi juuri suomalainen vakuutti pyhästi Genevessä suden luotettavuutta. Hänen maansa hallitus ja*

¹⁵⁵ Pentti Väänänen kirjoittama salainen raportti ”Sosialistisen internationaalisen aseidenriisuntatyöryhmän vierailu Washingtonissa 17.–18.5.1979”, HE 1979.11, KSA, TA; Kalevi Sorsan kirjoittama PM 11.8.1979 ”Suomen ja Sri Lankan taloudelliset suhteet”, HE 1979.11, KSA, TA.

¹⁵⁶ Suomi 2000, 488.

¹⁵⁷ Jaakko Kalelan laatima luottamuksellinen PM 7.10.1982 ”Brzezinskin ajatuksia”, HC 1982.16, KSA, TA. ”B[rzezinski] lausui ihailunsa tavalle, jolla Suomi on kyennyt järjestämään suhteensa Neuvostoliittoon. Samalla hän haki tästä järjestelystä mallia Itä-Euroopan maiden tulevalle suhteelle Neuvostoliittoon (suomalaiset yhteen ääneen torjuivat tämän).”

lehdistö ostavat suosiota, etteivät tule syödyiksi, hallituksen hyvällä käyttäytymisellä ja pidättäytyväisyydellä, mitä kritiikkiin tulee.”¹⁵⁸

Tällainen suomettumiskritiikki kohdistui ensisijaisesti länsieurooppalaisiin, kyseisessä artikkelissa etenkin Brandtiin sekä myös kommunistien kanssa yhteistyötä viritelleeseen Mitterrandiin, eikä niinkään suomalaisiin, joiden toiminnan nähtiin olevan välttämätöntä taipumista Neuvostoliiton kovan painostuksen alla. Kuitenkin nämä väitteet olivat ongelmallisia suomalaisten aktiivisen kansainvälisen roolin kannalta, ja suomettumisväitteiden myötä SDP voisi aiheuttaa SI:ssä muille puolueille suurta sisäpoliittista haittaa, jolloin suomalaiset työnnettäisiin taas sivuun. Liiallisen oman aseman ja Suomen ulkopoliittisen linjan korostamisen SI:ssä voi siksi kuvitella olleen ongelmallista SDP:lle, vaikka veljespuolueet olisivatkin pääosin luottaneet suomalaisiin.

Puolueen muut intressit vaikuttivat kuitenkin vastakkaiseen suuntaan, sillä suomalaiselle yleisölle ja ehkä myös itänaapurin yleisölle oli edullista korostaa juuri SDP:n merkittävää asemaa SI:ssä ja internationaalien linjan läheisyyttä Suomen ulkopoliittisen linjan kanssa. Tällaisen kuvan antaminen saattaisi vahvistaa SDP:n roolia Kekkosen hallitsemassa Suomen ulkopoliitikassa ja ehkä myös saada puolueen näyttämään Neuvostoliiton näkökulmasta tärkeältä. SI:n haluttiin näyttää SDP:n toiminnan tuloksena siirtyneen lähemmäs Suomen linjaa. Esimerkiksi ennen Helsingin aseidenriisuntakonferenssia maaliskuussa 1978 Pentti Väänänen korosti *Suomen Sosialidemokraatissa* suomalaisten roolia SI:n konferenssin järjestämisessä sekä huomautti, miten jo Geneven kongressissa oli keskusteltu Euroopan tilanteesta juuri Kalevi Sorsan alustuksen pohjalta.¹⁵⁹ Kun Sorsa oli valittu aseidenriisuntatyöryhmän puheenjohtajaksi, kirjoitti Väänänen samassa lehdessä kyseessä olevan ”erittäin huomattava luottamuksen osoitus SDP:lle ja sen puheenjohtajalle”. Lehden pääkirjoituksen mukaan valintaa voitiin pitää ”luottamuksen osoituksena paitsi tietenkin Sorsalle, myös SDP:n sekä Suomen aktiiviselle aseistariisuntapolitiikalle”.¹⁶⁰ Myös SI:n sisällä toimiessa koettiin paremmaksi vaihtoehdoksi Suomen linjan korostus ja perustelu kansainväliselle yleisölle kuin siihen selkeän etäisyyden ottaminen. Helsingin Etyk-huipennuksen jälkeen tämä saattoi toki kansainvälisestäkin näkökulmasta tuntua järkevältä, sillä suomalaisilla todella ajateltiin olevan liennytyksen kannalta hyödyllinen erityisasema idän ja lännen välillä. Helsingin aseidenriisuntakonferenssissa Sorsa painottikin tervetuliaispuheessaan sekä kotimaiselle että ulkomaiselle yleisölle, että ”*Me Suomessa*

¹⁵⁸ Ulkoasiainministeriön lehdistökatsaus Bonnista 3.12.1976 ”Sosialistinen internationaali: Die Welt -lehden kirjoitus”, HE 1976.8, KSA, TA.

¹⁵⁹ *Suomen Sosialidemokraatti* 17.3.1978 (Pentti Väänänen SI:tä käsittelevä juttu).

¹⁶⁰ *Suomen Sosialidemokraatti* 16.5.1978, ”Sorsalle tärkeä tehtävä”.

emme näe liennytpolitiikalle mitään järkevää vaihtoehtoa”, ja kiitosta Suomen ja SDP:n linja sai myös Olof Palmen voimakkaassa puheessa.¹⁶¹

Monet SI:n puolueiden edustajista eivät varmaankaan juuri tunteneet Suomen tilannetta ja Helsingin aseidenriisuntakonferenssin yhtenä tarkoituksena vaikuttaakin olleen myös SDP:n ja sen ulkopoliittisen linjan esittely kansainvälisille vieraille. Konferenssia varten laaditussa englanninkielisessä esitteessä selostettiin lyhyesti SDP:n historiaa, nykytilaa ja asemaa Suomen sisäpolitiikassa. Esite keskittyi erityisesti asioihin, joissa SDP saattoi poiketa muista SI:n eurooppalaisista jäsenpuolueista ja joista muiden jäsenpuolueiden ajateltiin olevan kiinnostuneita. Sen mukaan puolue oli siirryttyään Rafael Paasion puheenjohtajakaudella ”pari piirua vasempaan” vaalimenestyksen ja sisäpoliittisen aseman vahvistumisen lisäksi löytänyt nykyisen rakentavan roolinsa SI:ssä, joka perustui ainutlaatuisen suomalaisen kokemukseen rauhanomaisesta rinnakkaiselosta vahvan kommunistivaltion vieressä. Heijastaen Suomen ulkopoliittista linjaa, joka painotti rauhan, yhteistyön, liennytyksen ja puolueettomuuden vahvistamista, SDP oli solminut kahdenväliset suhteet sosialististen maiden johtavien puolueiden kanssa sekä samalla ottanut entistä enemmän osaa sosiaalidemokraattien kansainväliseen toimintaan SI:ssä. Lisäksi esitteessä perusteltiin SDP:n hallitusyhteistyötä kommunistien kanssa, josta sillä oli hyviä kokemuksia, mutta jonka suhteen pidettiin huolta siitä, etteivät kommunistit pääsisi sooloilemaan ja toimisivat reilusti sovittujen sääntöjen mukaan, sekä SDP:n tukea presidentti Kekkoselle, mihin syynä oli Kekkonen pätevyys lisäksi se, ettei sosiaalidemokraattisen ehdokkaan valinta ollut vielä todennäköistä. Puolueen kerrottiin lopulta olevan perinteidensä, käytäntönsä, politiikkansa ja ideologiansa osalta SI:n tyypillinen jäsen, jonka näkökulmat ja kohtaamat ongelmat olivat samoja kuin muissa teollistuneissa ja kehittyneissä maissa, mutta toisaalta myös kansallisten erityispiirteiden ja trendien, historiallisen kokemuksen yhteistyöstä ja suhteiden vahvistamisesta NKP:n kanssa sekä Suomen monipuoluejärjestelmän ja siitä johtuvien välttämättömien koalitiollahitusten muovaama ainutlaatuinen sekoitus.¹⁶²

Vaikka Helsingin aseidenriisuntakonferenssissa oli Neuvostoliiton edustajilla yliedustus ei konferenssi vaikuta merkittävästi lisänneen suomettumispuheita ainakaan SI:n piirissä. Päinvastoin, Suomen Kuvalehti kertoi toukokuun alussa juuri aseidenriisuntakonferenssin johdosta Suomessa vierailleen Britannian ulkoministeri David Owenin tuominneen suomettumispuheet ja antaneen tunnustusta Suomen politiikalle, mistä presidentti Kekkonenkin liitti leikkeen päiväkirjaansa.¹⁶³

¹⁶¹ *Sosialistisen Internationaalien aseidenriisuntakonferenssi 24.–26.4.1978*, 11, 17.

¹⁶² “Some current remarks on social democracy in Finland”, Helsinki, huhtikuu 1978, HFH 1, SDP, TA.

¹⁶³ *Urho Kekkonen päiväkirjat 4. 1975–1981*. Toim. Suomi, Juhani. Otava, Keuruu 2004, 273.

Tämän lisäksi aseidenriisuntakonferenssi koettiin myös sen sisäpoliittisen ulottuvuuden osalta suureksi onnistumiseksi. Jaakko Blomberg kirjoitti New Yorkista Sorsalle kirjeen, jossa hän innostuneeseen sävyyn onnitteli Sorsaa konferenssista: ”*Se oli moninkertainen täysosuma. Kun ottaa huomioon kevään muutenkin näkyvän menestyksellisen ulkopoliittisen toiminnan SDP:ssä, SI:n kokous merkitsee täydellistä läpimurtoa.*” SDP:n ulkopoliittinen rooli oli vahvistumassa, kun samalla Blombergin mielestä Suomen ulkoministeriön ote aseidenriisunta-asioihin oli Keijo Korhosen johdolla heikkotasoinen. Myös esimiehensä Ilkka Pastisen Blomberg näki olevan kääntymässä Korhosta vastaan.¹⁶⁴

Vaikka presidentti Kekkonen näyttää sinänsä suhtautuneen hyväksyvästi SDP:n aseriisuntaaktiivisuuteen SI:ssä ja hänen läheinen avustajansa Jaakko Kalela muodosti melko suoran linkin Kekkosen ja työryhmän välille, voidaan SDP:n kansainvälisen toiminnan ja Suomen tällöin keskustajohtoisen virallisen ulkopoliitiikan välillä kuitenkin havaita jonkinlainen jännite, jossa ”uuden ulkopoliitiikan” ja ”everstijuntan” välisten vastakkainasetteluiden jälkikaikujen ja sisäpolitiikan lisäksi voi mahdollisesti nähdä myös juuri 1970-luvun lopulla SI-toiminnan myötä vilkastuneen SDP:n kansainvälisen aktiivisuuden vaikutuksen. Yhdellä puolella oli suomalaisten rooli ”yleisissä aseidenriisuntakuvioissa” YK:ssä ja myös SI:ssä, jolla toki pyrittiin myös Suomen – tai SI:n tapauksessa SDP:n – kansainvälisen profiilin ja sitä kautta ehkä puolueettomuuspolitiikankin vahvistamiseen, ja toisella puolella etenkin Neuvostoliiton puolustusyhteistyön torjumispyrkimyksiin liittynyt suurempi kansallisten intressien ajaminen, joka saattoi haitata Suomen muita kansainvälisiä suhteita.

Tämän jännitteen kannalta kiinnostavan tapauksen muodostaa Suomen aseidenriisuntapolitiikan huomattavin aloite eli Pohjolan ydinaseeton vyöhyke (PYV), etenkin sen jälkeen, kun Kekkonen oli esittänyt hieman SI:n aseidenriisuntakonferenssin jälkeen Tukholmassa tunnetun Pohjolan ydinaseetonta vyöhykettä koskeneen puheensa, jonka Keijo Korhonen oli kirjoittanut. Tämän Kekkosen jo vuonna 1963 esittämää vyöhykeajatusta kahden suurvallan turvatakuilla uudistaneen sekä muutenkin aikaisempaa tarkemman ja pidemmälle menevän PYV-aloitteen, jota alettiin myös kutsua Pohjolan asevalvontajärjestelyksi (PAJ), taustalla oli pelko uudenlaisista ydinaseista, joita suunniteltiin sijoitettavaksi sekä Länsi-Eurooppaan että merialueille ydinsukellusveneisiin, sekä Pohjoisille alueillekin heijastunut kasvava jännitys suurvaltojen välillä. Aloitteen motiivina on nähty etenkin pyrkimys pitää Suomi poissa ohjusten mahdollisia kulkureittejä koskevista spekulatioista ja näin ehkäistä tilannetta, jossa Neuvostoliitto kokisi tulevansa uhatuksi Suomen suunnalta ja vaatisi

¹⁶⁴ Jaakko Blombergin kirje Sorsalle 4.5.1978, HE 1978.9, KSA, TA; Ks. myös Soikkanen 2008, 370.

YYA-sopimuksen nojalla puolustusyhteistyön tiivistämistä Suomen kanssa. Mahdollisista Suomea koskevista hyödyistä riippumatta sen nähtiin lännessä tukevan Neuvostoliiton etuja, sillä se puuttuisi Naton mahdollisuuteen sijoittaa jäsenmaihinsa ydinaseita. Neuvostoliitossa kieltäydyttiin omien alueiden sisällyttämisestä vyöhykkeeseen, mutta muuten siihen suhtauduttiin erittäin myönteisesti, jolloin aloitteen ajamista jatkaneiden suomalaisten nähtiin toimineen Moskovan tahdosta. Epärealistisuudesta huolimatta Suomi piti aloitetta sitkeästi esillä, jotta maan turvallisuushuolet tulisivat kuulluksi sekä jotta aloitteeseen voitaisiin tarvittaessa viitata myös aktiivisuuden osoittamiseksi Neuvostoliitolle.¹⁶⁵ SDP:n länteen suuntautuneen aseidenriisunta-aktiivisuuden kannalta tilanne oli kuitenkin hankala: jos neuvostovaikutteisena tai vähintään itsekkäänä oman edun ajamisena pidetty PYV hallitsisi Suomen aseidenriisuntapolitiikkaa, miten kävisi SDP:n uskottavuudelle SI:n aseidenriisuntatyöryhmän johdossa? Toisessa hieman myöhemmin Sorsalle lähettämässään kirjeessä Blomberg esittikin järkytyksensä Kekkosen puheesta, joka oli hänen mukaansa suunnattu selvästi länttä vastaan ja poikkesi Suomen vanhasta linjasta, ”joka perustuu tietynlaiseen perusyhteisymmärrykseen Neuvostoliiton ja Yhdysvaltain välillä ja kanssa”. SI:n aseidenriisuntakonferenssin hän näki osoituksena vanhan linjan toimivuudesta. Blomberg epäili, että kyseessä oli reaktio juuri SI:n onnistuneeseen konferenssiin eli yritys siirtää aloitteellisuus aseidenriisunnassa pois SDP:ltä.¹⁶⁶

Timo Soikkanen on esittänyt ulkoasiainhallinnon historiikissaan huonon tiedottamisen olleen osin taustalla Blombergin ja myös Pastisen järkytykseen: YK-edustustolle, jossa he työskentelivät, ei ilmoitettu etukäteen Korhosen uudesta linjavedosta, joka sotki pahasti heidän aseidenriisuntatoimintaansa asettumalla risteilyohjuskysymyksessä Neuvostoliiton kannalle. Blomberg näki Korhosen toiminnassa kuitenkin myös puoluepoliittisia motiiveja, ja SI:n tulevan aseidenriisuntatyöryhmän puheenjohtajaksi valittava Sorsa oli ilmeisesti samaa mieltä, vaikkei sitä julkisesti tuonutkaan esiin.¹⁶⁷ Tammikuussa 1979 Blomberg kirjoitti taas New Yorkista Sorsalle hyvin kielteiseen sävyyn Kekkosen ja Korhosen PAJ-hankkeista: ”Tällaisen aloitteen virittäminen täällä merkitsee käytännössä sitä, että meidän mahdollisuudet vaikuttaa yleisissä ar-kuvioissa tukehtuvat olemattomiin. Meidän vilpittömyytemme ei enää kukaan usko vaan kaikki katsovat mitä me taas ajamme omaa etuamme.” Blomberg vihjasi aloitteen sotkevan Suomen suhteet ”moniin suurvaltoihin, etenkin läntisiin, puhumattakaan pohjoismaista”, ja totesi, ettei tästä mahdottomasta aloitteesta puhumiseen-

¹⁶⁵ Juntunen, Tapio: ”Kaavoihin kangistumista vai käytännöllistä viisautta? Suomen alueellinen ydinasevalvontapolitiikka kylmän sodan aikana”. *Kosmopolis* 46 1/2016, 33–36; Kallenautio, Jorma: *Suomi kylmän rauhan maailmassa. Suomen ulkopoliittikka Porkkalan palautuksesta 1955 Euroopan unionin jäsenyyteen 1995*. SKS, Helsinki 2005, 405–409.

¹⁶⁶ Jaakko Blombergin kirje Sorsalle 11.5.1978, HC 1978.15, KSA, TA.

¹⁶⁷ Soikkanen 2008, 370–371.

kaan kannattaisi tuhлата aikaa. Kysymys oli selvästi kiistanalainen, sillä tämän jälkeen Blomberg kirjoitti: ”*Edellä oleva olisi kai paras jättää lähettämättä. Joten unohda se.*”¹⁶⁸

Vaikka SDP:n kansainvälisen toiminnan sabotoiminen tuskin oli ainakaan ainut ajatus Korhosen aloitteessa ja Blombergin arvosteluun Korhosta kohtaan saattoi liittyä muutakin kuin se, mitä kirjeistä suoraan käy ilmi, on silti totta, että aloite herätti muualla Euroopassa suomettumispuheita, jotka heijastuivat myös SDP:n asemaan SI:n aseidenriisuntatoiminnan johdossa. Kun Wienissä pidettiin helmikuussa 1979 SI:n puoluejohtajakokous ja samaan aikaan aseidenriisuntatyöryhmän kokous, innostui itävaltalainen lehdistö ruotimaan Suomen aseidenriisuntapolitiikkaa. Laajalevikkoinen päivälehti *Die Presse* julkaisi työryhmän kokoukseen liittyen Engelbert Washietlin kriittisen artikkelin, jossa epäiltiin Suomen joutuneen ”viime kuukausien aikana yhä enemmän tekemisiin Neuvostoliiton Pohjois-Eurooppaa koskevan suunnittelun kanssa” ja että ”neuvostoliittolaiset sotilasstrategit ohjaavat keskusteluja suomalaisten ehdotusten tai jopa joukkotiedotusvälineiden avulla toivottuun suuntaan”. Juttu keskittyi erityisesti juuri PYV-aloitteeseen, jonka nähtiin hyödyttävän yksipuolisesti Neuvostoliittoa, mutta otti lisäksi huomioon Suomen asehankinnat Neuvostoliitosta ja spekuloi myös Suomen ja Neuvostoliiton yhteisillä sotaharjoituksilla.¹⁶⁹ Suoraan SI:n tai Sorsan toimintaan ei jutussa viitattu, vaan sen kritiikki koski yleisemmin Suomen asemaa sekä sen merkitystä Neuvostoliiton sotilasstrategiassa, mutta käytännössä juttu kuitenkin asetti Suomen ulkopoliittisen linjan johdosta epäilyksenalaiseksi Sorsan puheenjohtajuuden aseidenriisuntatyöryhmässä. Länsisaksalaisen lehdistön tapaan tämä liittyi ehkä osittain myös maan sisäpolitiikkaan, sillä Sorsa oli matkallaan tavannut Kreiskyä, minkä lisäksi aseidenriisuntatyöryhmän sihteerinä toimi itävaltalainen Walter Hacker.

Sorsa ei lähtenyt kritisoimaan Kekkosen aloitetta ainakaan julkisesti ja SDP:n päääänenkannattajakin antoi sille heti tukensa,¹⁷⁰ mutta SI:n piirissä suomalaiset pysyivät vyöhykeehdotuksesta suureksi osaksi hiljaa. Jonkinlainen muutos tapahtui vasta, kun PYV alkoi saada vastakaikua myös Nato-Pohjoismaiden sosiaalidemokraateilta. Norjan työväenpuolue, joka oli hallituspuolue, teki aiheesta oman aloitteensa alkuvuodesta 1981, minkä jälkeen myös Tanskan sosiaalidemokraattinen hallitus alkoi tukea sitä. Huhtikuussa Pohjolan sosiaalidemokraatit keskustelivat ydinaseettomasta Pohjolasta norjalaisten kutsumana Oslossa SAMAK-järjestön puitteissa, ja SI:n toimiston kokouksessa Pariisissa syyskuussa 1981 PYV-asian ottivat esiin suomalaisten sijaan Ruotsin

¹⁶⁸ Jaakko Blombergin kirje Kalevi Sorsalle 4.1.1979, HC 1979.19, KSA, TA.

¹⁶⁹ Ulkoasiainministeriön lehdistökatsaus Sorsan Wienin-matkasta 14.2.1979, HE 1979.11, KSA, TA; Seppo Pietisen kirje Sorsalle 14.2.1978, HE 1979.11, KSA, TA.

¹⁷⁰ *Urho Kekkosen päiväkirjat 4. 1975–1981*, 273.

Mats Hellström ja Norjan Einar Førde.¹⁷¹ Kesällä 1982, kun Sorsa ja muut pohjoismaiset pääministerit keskustelivat Länsi-Saksan liittokansleri Helmut Schmidin kanssa kansainvälisistä kysymyksistä, puolusti Sorsa PYV:tä yhdessä Tanskan Anker Jörgensenin ja Ruotsin keskustalaisen Thorbjörn Fälldinin kanssa Schmidin ja Norjan konservatiivipääministeri Kåre Willochin kriittisiä kantoja vastaan. Hän huomioi tällöin kirjoittamassaan raportissa, miten Pohjolan ydinaseettomasta vyöhykkeestä oli nyt tullut ainakin julkisuudessa etenkin sosiaalidemokraattien ajama hanke, minkä johdosta Willochkin pyrki käyttämään Schmidin kielteistä kantaa sisäpoliittisesti hyväkseen.¹⁷² Kuitenkin kun edellä mainitun Pariisin kokouksen julkilausumaa esiteltiin SIDACin Washingtonin-matkalla samana vuonna, oli Pentti Väänänen muistelmiensa mukaan ollut ”kaikessa hiljaisuudessa” samaa mieltä Yhdysvaltojen apulaisulkoministeri Walter Stoesselin kanssa, kun tämä kritisoi PYV-aloitetta epärealistisena. Väänäsen mukaan ”Urho Kekkosen ja Suomen” PYV-aloite vähensi suomalaisia kohtaan tunnettavaa arvostusta ja aloitteen vuoksi Natossa ja Yhdysvalloissa ajateltiin heidän olevan Neuvostoliiton asialla.¹⁷³ Sekään oli tuskin avuksi SDP-johtoisen työryhmän länsisuhteiden kannalta, kun kesäkuussa 1981 puolueen oma *Suomen Sosialidemokraatti* julkaisi Brezhnevin lehdelle antaman haastattelun, jossa hän antoi tukensa Pohjolan ydinaseettomuudelle ja innostaakseen norjalaisia sosiaalidemokraatteja vihjasi olevansa valmis pohtimaan myös Neuvostoliiton alueiden sisällyttämistä jollain tapaa PYV:hen.¹⁷⁴

Vaikuttaa siltä, että PYV pysyi jokseenkin ristiriitaisena asiana SDP:n kansainvälisen aseidenriisunta-aktiivisuuden kannalta. Yhtäältä hanke oli edelleen alkuperäisessä muodossaan epärealistinen ja siihen suhtauduttiin kielteisesti useimmissa Nato-maissa, toisaalta kansallisen turvallisuuspolitiikan, sisäpolitiikan, neuvostosuhteiden ja nyt myös pohjoismaisen yhteistyön kannalta PYV saatettiin nähdä hyödyllisenä. Näkemykset Pohjolan sosiaalidemokraattien keskuudessa näyttävät jakautuneen myös erilaisten toimintakenttien mukaan. Edellä mainitussa SAMAK-kokouksessa Ruotsin Mats Hellström totesi yleisten aseidenriisuntakysymysten parissa Genevessä tai New Yorkissa työskentelevien puoluetovereidensa suhtautuvan jokseenkin kielteisesti vyöhykealoitteeseen,¹⁷⁵ mikä vaikuttaa ainakin Jaakko Blombergin ja ehkä myös puolueen SI-suhteita aktiivisimmin hoitaneen Pentti Väänäsenkin osalta pitäneen paikkansa.

¹⁷¹ Minutes of the Bureau Meeting of the Socialist International, Paris, September 24–25 1981, HE 1981.17, KSA, TA; Keskustelu ydinaseettomasta Pohjolasta Oslossa 27.–28.4.81, HE 1981.19, KSA, TA.

¹⁷² Kalevi Sorsan kirjoittama PM 28.6.1982 ”Keskustelut pohjoismaiden pääministerien ja liittokansleri Helmut Schmidin välillä Kielin viikon yhteydessä 26–27. kesäkuuta 1982”, HC 1982.18, KSA, TA.

¹⁷³ Väänänen 2012, 209–210.

¹⁷⁴ Suomi 2000, 593.

¹⁷⁵ Keskustelu ydinaseettomasta Pohjolasta Oslossa 27.–28.4.81, HE 1981.19, KSA, TA.

Paremmiin SI-kuvioiden kanssa yhteen olisi ehkä sopinut Kekkosen – tai Osmo Apusen mukaan Kekkosen ja Sorsan – jo syksyllä 1979 salassa kehittäminen minivyöhykemalli, jossa poliittisesti hankalimmat Nato-maat olisi ainakin alkuun jätetty vyöhykkeen ulkopuolelle. Näin voitaisiin saada edes jotain aikaiseksi, kun PYV ei muuten edistynyt. Riippumatta siitä, mikä oli Sorsan osuus mallin kehittämisessä, hän joka tapauksessa esitteli sitä Kekkosen toiveesta kahden kesken Boris Ponomareville SI:n aseidenriisuntatyöryhmän Moskovan-matkan yhteydessä saamatta kuitenkaan selvää vastausta Neuvostoliiton kannasta vielä pariin vuoteen. Yhteen Sorsan arkistoista löytyvään paperiin hän oli tosin jälkikäteen kirjoittanut melko epäselväksi jäävän kommentin, jonka mukaan hän ei kokenut SI-matkaa oikeaksi ajaksi kyseiselle esitykselle – mahdollisesti koska ymmärsi sen olevan Neuvostoliitolle huono vaihtoehto tai koska PYV:tä ei pitänyt sotkea SI-asioihin.¹⁷⁶ Vuonna 1980 suurin piirtein samanlaisen minivyöhykejatituksen esitti yllättäen julkisesti Ruotsin entinen sosiaalidemokraattinen aseidenriisuntaministeri ja tuleva rauhannobelisti Alva Myrdal, jonka nimeen minivyöhykemallista puhuttaessa jatkossa yleensä viitattiin.¹⁷⁷

Suomen ja Ruotsin kannalta minivyöhykkeen ideana olisi ollut kaikkien ydinasevaltojen vuonna 1978 tietyin varauksin antamien negatiivisten turvatakuiden¹⁷⁸ pätevyyden varmistaminen ja Suomen kohdalla sulkea pois mahdollisuus, että Neuvostoliitto voisi sijoittaa YYA-sopimuksessa mainitun puolustusyhteistyön nojalla ydinaseita Suomeen. Yleisemmässä kontekstissa sitä saatettiin perustella luottamusta lisäävänä toimena ja keinona vähentää kansainvälistä jännitystä. Mallissa oli kuitenkin puutteensa, joiden vuoksi sitä ei pidetty yhtä hyödyllisenä työkaluna kuin laajempaa PYV:tä.¹⁷⁹ Etenkään Neuvostoliitolle minivyöhyke ei ollut yhtä kiinnostava kuin mallit, joiden kautta voitaisiin vaikuttaa Pohjolan Nato-maiden politiikkaan, ja toiseksi sen ei nähty uskottavasti takaavan YYA-sopimuksella Neuvostoliiton puolustusjärjestelyihin sidotulle Suomelle negatiivisia turvatakuita läntisiltä ydinasevalloilta, ellei Neuvostoliitto luopuisi tietyistä mahdollisuuksista Suomen osalta. Juhani Suomen mukaan ulkoministeriössä epäiltiin Sorsan ja Olof Palmén suunnitteleman yhteistä minivyöhykealoitetta keväällä 1982 Ruotsin vaalien ja Suomen ”ulkopoliittisen valtakamppailun vuoksi”.¹⁸⁰ Tällöin myös *Uusi Suomi* syytti pääkirjoituksessaan Sorsaa ”oikotien” etsimisestä kansallisen edun kustannuksella puoluepolitiikan hyväksi, kun hänen tulkittiin tukeneen

¹⁷⁶ Suomi 2000, 569–570; Apunen 2012, 146 (tässä kutsuu aloitetta Kekkosen ja Sorsan yhdessä kehittäemäksi); Apunen 2005, 327; Kalevi Sorsan ”Aide-memoire” SI:n Moskovan-matkaa varten, HE 1979.11, KSA, TA; Muistio keskustelusta NKP:n keskuskomitean sihteerin Boris Ponomarevillä kanssa 1.10.1979, HC 1979.20, KSA, TA.

¹⁷⁷ Pohjolan ydinaseeton vyöhyke (PYV): Historiallinen kehitys ja kannanotot, U 28, KSA, TA.

¹⁷⁸ Negatiivisilla turvakuilla tarkoitettiin sitoumusta olla käyttämättä ydinaseita ydinaseettomia valtioita vastaan.

¹⁷⁹ Keijo Korhosen laatima salainen muistio 26.5.1982 Jaakko Kalelan (?) reunahuomautuksilla, ”Pohjolan ydinaseeton vyöhyke: tilanne ja tavoitteet”, HC 1982.18, KSA, TA.

¹⁸⁰ Suomi 2005, 187.

ruotsalaisen TT:n haastattelussa epäsuorasti Myrdalin minivyöhyke-ehdotusta. Lehdessä epäiltiin, että vaikuttimia tälle kannanotolle voitiin etsiä juuri Sorsan roolista SI:n aseidenriisuntatyöryhmän johdossa.¹⁸¹

Minivyöhykeasiasta syntyi pieni kiista pääministeri Sorsan ja ulkoministeri Pär Stenbäckin välille, ja Jaakko Kalela laati sen johdosta tuoreelle presidentti Koivistolle valaisevan selvityksen yleisistä painotuseroista PYV-kysymyksessä. Sosiaalidemokraattiseen aateperinteeseen viitaten hän esitti kysymyksessä olevan ”kautskylaisia”, kuten Stenbäck, keskustalaiset ja taistolaiset, joille puhdasoppisuus, siis alkuperäisessä suunnitelmassa pysyminen, oli tärkeintä, vaikkei mitään todellisuudessa tapahtuisikaan, ja ”bernsteinilaisia”, kuten Myrdal, Osmo Apunen, Sorsa edellä mainitun kannanoton osalta, osa pohjoismaisista sosiaalidemokraateista sekä ”eräissä vaiheissa” myös Keijo Korhonen, jotka ”vesittämisen uhallakin pyrkivät löytämään keinoja edistää prosessia jo tässä ja nyt” joko tekemällä siitä Pohjolan Nato-maille hyväksyttävän kytkemällä sen ”laajempaan eurooppalaiseen yhteyteen” tai aloittamalla PYV-prosessin jonkinlaisella minivyöhykkeellä. Kalelan mielestä kummallakin lähestymistavalla oli hyvät puolensa, ”yleensä ja aivan erityisesti suhteessa Neuvostoliittoon”, mutta bernsteinilaiset ottivat suuremman riskin sen epäsuosioon joutumisesta. Bernsteinilaisen lähestymistavan hyödyt Neuvostoliiton kannalta koskivat kuitenkin lähinnä kytkentää ”laajempaan eurooppalaiseen yhteyteen” eivätkä niinkään minivyöhykettä.¹⁸² Toukokuussa 1983 Neuvostoliiton varaulkoministeri V. N. Maltsev antoi lopulta suoran kielteisen vastauksen Sorsan vuonna 1979 esittelemään minivyöhykemalliin ja totesi yksiselitteisesti Neuvostoliiton PYV-linjan olevan juuri Kalelan kautskylaiseksi kutsuma ”kaikki tai ei mitään”. Myös Koivisto torjui mahdollisesti näiden tietojen pohjalta kokonaan ajatuksen minivyöhykkeestä.¹⁸³

SDP:n varovainen linja Neuvostoliiton arvostelun suhteen herätti suomettumispuheita läntisten oikeistolehtien lisäksi toisinaan myös SI:n puolueessa. Suurempi aalto näissä syytöksissä vaikuttaa ilmenneen Afganistanin miehityksen jälkeen alkuvuodesta 1980, jolloin Suomen linjalla pysynyt Sorsa oli selvästi erottunut kovempia kannanottoja vaatineista läntisistä sosialistijohtajista. SDP:n linjan kirkastamiseksi ja suomettumispuheiden torjumiseksi päätettiin tällöin kutsua SI:n puolueiden kansainväliset sihteerit kesäkuussa 1980 järjestettyyn ”kesäyliopistoon” Suomeen. Tähän viisi päivää kestäneeseen seminaariin sisältyi erilaisten rennompien ohjelmanumeroiden lisäksi luentoja, joiden aiheita olivat Suomen historia, ulkopolitiikka, puolustuspolitiikka sekä sisäpolitiikka ja joi-

¹⁸¹ *Uusi Suomi* 23.5.1982, ”Ulkopolitiikassa ei ole oikotietä”.

¹⁸² Kalevi Sorsalle lähetetty kopio Jaakko Kalelan kirjeestä Mauno Koivistolle 29.5.1982 sekä Kalelan tähän liittämä saatekirje, HC 1982.16, KSA, TA.

¹⁸³ Apunen 2005, 327–328.

den alustajina toimivat pääministeri Mauno Koivisto, Jaakko Kalela, Jaakko Itoniemi, puolustusvoimain komentaja kenraali Lauri Sutela sekä Kalevi Sorsa. Puhujia kehoitettiin oman aiheensa näkökulmasta valaisemaan ”erityisesti Suomen turvallisuuspoliittisten kannanottojen liittymistä maamme historialliseen ja geopoliittiseen taustaan, koska näitä koskeva asiantiedon puute usein johtaa finlandisaatio-tyyppisiin väärintulkintoihin”. Seminaarin tavoitteena oli ”oikoa tunnettuja väärinkäsityksiä maamme asemasta ja politiikasta”, joita esiintyi ”valitettavasti myös veljespuolueidemme piirissä”. Lisäksi se tarjosi suomalaisille mahdollisuuden keskustella muistakin kansainvälistä asioista sekä korostaa SDP:n aktiivisuutta SI:ssä.¹⁸⁴

Luentojen sisällöstä antanevat viittaa Italian sosialistipuolueista oikeistolaisemman PSDI:n *L'Umanità*-lehdessä seminaarin johdosta julkaistut kaksi juttua Suomesta, joista ensimmäisessä muun muassa kerrottiin, miten ”suomalaiset eivät unohda sitä, että muu maailma hylkäsi heidät sotien aikana” ja ”Suomen oli yksin maksettava 350 milj. dollarin (sen aikaisen) sotakorvaukset NL:lle ja yksin aloitettava sodan hävittämän ja alueitaan menettäneen maan jälleenrakentaminen”, mistä johtuen ”suomalaiset pitävät nykyistä politiikkaansa ainoana mahdollisuutena säilyttää kansallinen koskemattomuutensa ja demokratia, johon he uskovat ja jota harjoittavat korkealla yhteiskunnallisella tasolla”. Lisäksi kerrottiin, että ”suomalaiset kieltävät suomettumis-termin merkityksessä, joka sille yleensä annetaan maailmalla ja alkavat puhua ulkopoliitikastaan, ’aktiivisesta puolueettomuudesta’, itsekuristaan, jota vaatii ’ystävyyssopimus’ NL:n naapurina – – sekä historian opetusten ja maantieteellisen aseman antamasta ’reaalipoliittisesta viisaudesta’”. Toisessa jutussa puolestaan listattiin ensin merkkejä Suomen politiikan omituisuudesta suhteessa Neuvostoliittoon, kuten Kekkonen PYV-suunnitelma jonka ulkopuolelle hänen huomautettiin jättäneen Neuvostoliiton Kuolan niemimaan ydinohjukset, ja lopussa varsin pateettiseen sävyyn ylistettiin suomalaisia, ”jotka kiistävät vihaiseen sävyyn ’suomettumisen’, koska ovat niiden marttyyrien jälkeläisiä, jotka taistelivat yksi sataa vastaan säilyttääkseen itsenäisyytensä ja jotka ovat tehneet suunnattomia uhrauksia maksaakseen yksinään Stalinin heille määräämät sotakorvaukset ja jotka ’Sopimus’ pakottaa noudattamaan sangen ahdasta ulkopoliittikkaa, heidän, jotka ovat myös onnistuneet säilyttämään maan sisäisen demokratian”.¹⁸⁵

Tämä Suomen geopoliittista ja historiallista erityisasemaa korostava lähestymistapa suomettumisväitteiden oikaisemisessa on kiinnostava etenkin siksi, että se pikemminkin vahvasti kuin korjasi

¹⁸⁴ Pentti Väänänen 27.3.1980 kirjoittama muistio ”Sosialistisen internationaalien kansainvälisten sihteerien seminaari Suomessa 16.–20.6.1980” sekä seminaarin ohjelma ja Väänänen 29.5.1980 kirjoittama ohjeistus alustajille, HFE 27, SDP, TA.

¹⁸⁵ Käännökset *L'Umanità*-lehdessä 23. ja 25.7.1980 ilmestyneistä artikkeleista, HFE 27, SDP, TA.

käsityksiä siitä, että juuri Neuvostoliitto vaikutti olennaisesti suomalaisten ulkopoliittiseen linjaan. Vaikka seminaarin historialuennot saattoivat lisätä ymmärrystä ja sympatiaa SDP:tä kohtaan, ne tuskin vakuuttivat osanottajia siitä, että länsieurooppalaisten olisi hyödyllistä seurata Suomen linjaa. SDP:lle vaikuttaakin olleen tärkeämpää vakuuttaa SI:n puolueita siitä, että he olivat neuvostovaikutteisina nähdyistä kannanotoista huolimatta aitoja sosiaalidemokraatteja, kuin perustella omaa linjaansa yleispätevänä eurooppalaisena linjana. Tästä voi myös osaltaan nähdä johtuneen sen, miksi SDP pyrki ensisijaisesti toimimaan ”puolueettomana” sillanrakentajana ja tasapainottelijana eikä ajanut mitään sisällöllisesti kovin omintakeisia näkemyksiä osaksi SI:n yhteisiä linjauksia.

Samana vuoden syyskuussa Ranskan sosialistien kansainvälinen sihteeri Lionel Jospin lähetti Sorsalle kirjeen, jossa hän pahoitteli suomettumispuheita ja totesi, etteivät tämän loukkaavan käsitteen käyttäjät ottaneet huomioon Suomen erityistilannetta, jossa se joutui ulkopoliittikkansa muotoilemaan. Samalla hän huomautti, että Ranskalla oli myös oma erityistilanteensa eikä sen ollut tarpeen huomioida samoja ”rajoituksia” kuin Suomen säilyttääkseen oman itsenäisyytensä ja turvallisuutensa. Jospinin mukaan maiden ei tullut pyrkiäkään yhteisiin linjauksiin, sillä Suomen politiikan ymmärrettävyydestä ja viisaudesta huolimatta ”Ranska ei ole Suomi”.¹⁸⁶ Alkuvuodesta 1982 suomalaisten toimintaan suhtauduttiin Ranskassa vähemmän ymmärtäväisesti, kun Sorsa Puolan sotatilasta huolimatta päätti toteuttaa suunnitellun SIDACin matkan Moskovaan. Asia ei kuitenkaan jättänyt pysyviä vaurioita heidän suhteisiinsa ja jo saman vuoden toukokuussa puolueiden suhteiden kerrottiin Pariisin suurlähetystön raportissa olevan sosialisteja lähellä olleiden ranskalaislehtien arvostelusta huolimatta kunnossa: ”Puheenjohtajat tuntevat toisensa hyvin ja jos näkemyksissä on joskus eroja, johtuu se Suomen ja Ranskan poliittisen aseman erilaisuudesta. Jospin on jopa luopunut suomettumis-termin käyttämisestä ja hänen myötäään muutkin sosialistipuolueen kansainvälisellä osastolla.”¹⁸⁷

4. SI, Neuvostoliitto ja Yhdysvallat

4.1. Itsenäinen ”kolmas voima” vai yhteisymmärrys suurvaltojen kanssa?

¹⁸⁶ Lionel Jospinin ranskankielinen kirje Kalevi Sorsalle 10.9.1980, HB 1980.11, KSA, TA.

¹⁸⁷ Suomen Pariisin suurlähetystön raportti 24.6.1982 ”Jälkikaikuja Pariisissa Sosialistisen internationaalien valtuuston Helsingin kokouksesta 26–27.5.1982”, HE 1982.8, KSA, TA.

SI:n asema kylmän sodan kaksinapaisessa järjestelmässä ei ollut välttämättä aina mitenkään itseltään selvä. Kylmän sodan alkuvaiheessa SI:n puolueissa painottui antikommunismi ja sosiaalidemokraatit melko yhtenäisinä olivat sijoittuneet Sorsan vuonna 1973 esittämän puheen mukaisesti ”demokratian puolelle totalitarismia vastaan, niin kuin sanonta kuului”¹⁸⁸ mutta liennytyksen, Vietnamin sodan ja kolmannen maailman vapautusliikkeiden myötä, kun lännen ei itsestään selvästi nähtykään enää edustaneen vain demokratiaa totalitarismia vastaan ja toisaalta liennytyksen itäblokin kanssa nähtiin tuoneen merkittäviä konkreettisia hyötyjä, jonkinlainen vähemmän blokkeihin sitoutunut linja tai ”kolmantena voimana” toimiminen alkoi houkutella SI:n länsieurooppalaisissa puolueissa. Demokraattisen sosialismin saatettiin toivoa muodostavan jonkinlaisen ”kolmannen voiman” tai ”kolmannen tien” kapitalismin ja kommunismin välille. Puolueettomien maiden kuten Suomen sosiaalidemokraateille tämä kehitys oli toki myönteistä. Jo SI:n vuoden 1971 neuvoston kokouksessa Helsingissä Sorsa oli todennut, että ”[i]deologisesti emme koskaan voi olla sitoutuneita minkäänlaisiin sotilasblokkeihin, vaikka eräät Internationaalien jäsenpuolueet käytännön politiikassa ovat joutuneet blokkiutumisen hyväksymään”.¹⁸⁹

Ajatus ”kolmannesta voimasta” esiintyi kylmän sodan aikana muissakin yhteyksissä, jotka liittyivät jossain määrin myös SI:n pyrkimyksiin. Erityisesti se liitettiin kylmän sodan alkuvaiheessa Yhdysvaltojenkin tukemaan ajatukseen Saksan jättämän tyhjiön täyttämisestä vahvistamalla sodasta kärsineitä eurooppalaisia valtioita ja edistämällä niiden taloudellista integraatiota. Naton perustamisen jälkeen Yhdysvallat vähitellen hylkäsi ajatuksen eurooppalaisesta ”kolmannesta voimasta”, mutta Charles de Gaulle toi sen pian takaisin. Myös Willy Brandtilla ja Egon Bahrilla on todettu olleen de Gaullen tapaan ajatuksena koko Euroopan – ja samalla erityisesti kahden Saksan – yhdentymisen sekä vähempi riippuvuus Yhdysvalloista, mihin kuului myös Euroopan turvallisuusrakenteiden uudistaminen.¹⁹⁰ SI:n ”kolmas voima” -ajatukseen vaikuttaakin liittyneen demokraattisen sosialismin lisäksi myös erityinen *eurooppalainen* näkökulma, jota Pentti Väänänenkin korostaa muistelmissaan toteamalla, miten SI oli ”tärkeä eurooppalainen voima”, jolla ”oli osittain se poliittinen rooli, joka on sittemmin siirtynyt voimistuneelle EU:lle”. Länsi-Euroopan sosiaalidemokraattinen liike oli 1970- ja 1980-luvuilla Väänäsen mukaan poikkeuksellisen yhtenäinen verrattuna muihin poliittisiin voimiin.¹⁹¹ Tällä yhteydellä länsieurooppalaisiin voidaankin arvioida olleen arvoa myös Länsi-

¹⁸⁸ Sorsa 1974, 89.

¹⁸⁹ Brandt & Kreisky & Palme 1975, 10 (Kalevi Sorsan esipuhe).

¹⁹⁰ Jackson, Ian: “The Cold War: The Western European Perspective”. Teoksessa Larres, Klaus (toim.): *A Companion to Europe since 1945*. Wiley-Blackwell 2009, 50–51, 61; Schoenborn, Benedikt: “Pelkkää romantiikkaa? Willy Brandtin vaihtoehtoinen näkemys Natosta ja Euroopan turvallisuudesta”. *Historiallinen aikakauskirja* 108 4/2010.

¹⁹¹ Väänänen 2012, 260.

Euroopan integraatiota vielä suureksi osaksi sivusta katsoneelle Suomelle. Vaikka eurooppalaisuuden suurimmat ajajat SI:ssä olivat varmaankin ranskalaiset ja länsisaksalaiset, nousi Eurooppateema varsinkin 1980-luvun alussa myös näkyvästi esiin myös Kalevi Sorsan puheissa, mikä liittyi erityisesti ajankohtaisiin liennytyks- ja aseidenriisuntapyrkimyksiin.¹⁹² SI:n aseidenriisuntatoiminnassa tämä eurooppalaisnäkökulma näkyi muun muassa erityisesti ranskalaisten vaatimuksessa Etykin mallin mukaisesta ”Euroopan aseidenriisuntakonferenssista”, jonka perusteena oli monien länsieurooppalaisten jakama näkemys siitä, ettei Eurooppaa koskevista kysymyksistä pitäisi neuvotella vain Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen kesken eurooppalaisten päiden yli. Myös suomalaisille ranskalaisten ehdotus olisi sopinut, ja se yritettiin saada edes kompromissiversiona mukaan aseidenriisuntatyöryhmän loppuraporttiin, mutta Naton virallisen linjan mukaisesti supervaltojen välisiä Salt III -neuvotteluita korostaneiden länsisaksalaisten vaatimuksesta sitä ei sisällytetty loppuraporttiin muuten kuin hyvin epämääräisenä mainintana.¹⁹³ On myös huomionarvoista, että Keijo Korhosen aloitteesta virallinen Suomi viritteli vuosina 1980–1981 samantapaista ”Euroopan aseidenriisuntaohjelmaa”.¹⁹⁴

”Kolmas voima” -ajatuksella oli kuitenkin sosiaalidemokraateille myös epäilemättä ideologinen puolensa. Vaikka liennytykspolitiikan on toisinaan katsottu pyrkineen kylmän sodan epäideologisointiin, on huomattava, miten juuri liennytyksen aikana monet sosiaalidemokraatit katsoivat kylmän sodan ideologisen puolen korostuvan. Sorsa esitti Geneven kongressissa pitämässään puheessa juuri ideologisten kysymysten nousevan esiin uudella tavalla liennytyksen myötä. Sotilaallisen kylmän sodan väistyessä ja rauhanomaisen yhteistyön vahvistuessa idän ja lännen välinen kilpailu siirtyisi enemmän taloudelliselle ja yhteiskunnalliselle tasolle, jolloin Sorsan mukaan kapitalististen ja kommunististen valtarakenteiden heikentymisen myötä sosialismin ja demokratian ideat voittaisivat myönteisten esimerkkiensä kautta. Samankaltaisia ajatuksia oli laajemminkin sosiaalidemokraattien keskuudessa, ja yleisemminkin Geneven kongressin puheiden voidaan nähdä heijastaneen sosiaalidemokraattien pyrkimystä korostaa omaa ideologista vaihtoehtoa kapitalismille ja kommunismille. Willy Brandt totesi omassa puheessaan, ettei sortuisi ”halpaan yksinkertaistukseen” ja julistaisi SI:n nimissä ”kolmatta tietä”, mutta painotti samalla, että demokraattisten sosialis-

¹⁹² Blåfield & Vuoristo 1985, 172–174.

¹⁹³ Ranskan/Mitterrandin ehdotus esitetty esim. *Sosialistisen Internationaalinen aseidenriisuntakonferenssi 24.–26.4.1978*, 56; Jaakko Kalelan kirjoittama muistio 13.11.1979: ”Keskustelu Alfons Pawelczykin kanssa Bonnissa 12.11.1979”, HE 1979.13, KSA, TA. Tässä keskustelussa Pawelczyk torjuu ranskalaisten ehdotuksen sekä myös Jaakko Kalelan esittämän kompromissiehdotuksen; *Sosialistisen internationaalinen aseidenriisuntatyöryhmän loppuraportti*. Jaarli, Turenki 1982, 27.

¹⁹⁴ Soikkanen 2008, 372.

tien ja sosiaalidemokraattien tuli uskoa kykyynsä muodostaa vaihtoehto tai vaihtoehtoja sekä vieraannuttavalle ”kapitalistiselle kollektivismille” että diktatuuriselle ja vapauden tuhoavalle ”kommunistiselle kollektivismille”.¹⁹⁵

”Kolmas voima” tai vastaava näkökulma ei kuitenkaan tarkoittanut SI:ssä välttämättä puolueettomuutta tai tasapainoisuutta kahden blokin tai supervaltojen suhteen, ja tosiasiallisesti SI:n merkittävistä eurooppalaisista puolueista enemmistö oli koko ajan sitoutunut länsiblokkiin. Vaikka ne saattoivatkin kritisoida Yhdysvaltojen ulkopoliittikkaa, ne eivät tietenkään olleet puolueettomia tai pyrkineet asettamaan tasapainoon suhteitaan liittolaismaahansa ja Neuvostoliittoon eivätkä välttämättä ajatelleet, että SI:nkään tulisi tehdä niin. Erityisesti SI:n vuoden 1962 Oslon julistuksessa oli ilmaistu demokraattissosialististen puolueiden vahva sitoutuminen Naton ylläpitämiseen¹⁹⁶. Toisaalta SI:ssä oli vahvoissa asemissa myös puolueettomien maiden edustajia, joille kuuluminen korostetun Nato-mieliseen järjestöön olisi voinut olla sisäpoliittisesti ongelmallista, kuten oli ollutkin erityisesti SDP:lle 1960-luvulla.¹⁹⁷ Siksi SI:ssäkin näyttää vakiintuneen ajatus ”tasapainosta” supervaltojen suhteen. Siitä huolimatta, että SDP:n ajatuksena oli ehkä aiemmin ollut toimia sillanrakentajana läntisen sosiaalidemokratian ja itäblokin kommunismin välillä, oli suomalaisillekin parasta pyrkiä pitämään SI:n kannat puolueettomina ja tasapainoisina suhteessa molempiin supervaltoihin, sillä minkäänlaista neuvostomielisyyttä ei SI:ssä ollut koskaan oikein suvaittu ja käytännössä sen linja olikin aina enemmänkin tasapainottelua erilaisten puolueettomuuslinjojen ja atlantismien välillä kuin varsinaisesti Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen välillä.¹⁹⁸ Ajatus SI:n *tasapainosta* Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton suhteen oli ehkä hyväksyttävämpi Nato-maidenkin puolueille kuin ajatus *puolueettomuudesta*, tosin käytännössä tasapainoisuuskin nousi yleisemmin esiin lähinnä silloin, kun oli puhe yhteyksistä Neuvostoliittoon ja itäblokin maihin.

Tasapaino, kuten puolueettomuuskin, saattoi tarkoittaa hyvien suhteiden ylläpitämistä molempiin, niiden arvostelusta pidättäytymistä ja niiden yhteisten tavoitteiden tukemista, tai päinvastoin se saattoi tarkoittaa hankalaa suhdetta kumpaankin supervaltaan, molempien supervaltojen arvostelua sekä ylipäättään supervaltakeskeisyyden kritiikkiä. SDP:n ”tasapaino” oli selvästi ensin kuvailun kaltaista ja puolue pyrki Suomen ulkopoliittisen linjan mukaisesti ainakin ideaalitulanteessa tukeu-

¹⁹⁵ *Socialist Affairs* 1/1977, “Before and after Belgrade” (Kalevi Sorsan puhe) ja “Future tasks of the International” (Willy Brandtin puhe).

¹⁹⁶ “*The World Today: The Socialist Perspective*” Declaration of the Socialist International endorsed at the Council Conference held in Oslo on 2–4 June, 1962. <<https://www.socialistinternational.org/councils/oslo-1962/>> (Haettu 7.7.2022.)

¹⁹⁷ Blåfield & Vuoristo 1985, 52.

¹⁹⁸ Länsieurooppalaisten sosialistien atlantismista ja neutralismista ks. Sasso 1996, 209–213.

tumaan ”tietynlaiseen perusyhteisymmärryksen”, joka vallitsi ”Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen välillä ja kanssa”, kuten Jaakko Blomberg oli asian ilmaissut.¹⁹⁹ Suoran kritiikin sijaan tuli pyrkiä tukemaan neuvotteluita, ja jos se ei onnistunut, tuli kritiikkiä tuli suunnata mahdollisimman tasapuolisesti molempia tai kaikkia osapuolia kohtaan, mutta parempi oli tällöinkin pitää julkinen arvostelu maltillisena ja epämääräisenä. Tämä oli SDP:n linjana jo tietysti siksi, ettei puolue halunnut pilata suhteitaan suurvaltoihin tai etenkin Neuvostoliittoon, mutta se oli myös avuksi kansainvälisissä aseidenriisuntakuvioissa, joissa Suomi oli rakentanut profiilinsa juuri tämän linjan varaan. Tätä linjaa saatettiin kritisoida ”palveluiden tarjoamisena” suurvalloille. Toisenlaista ”tasapainoista” linjaa, ja toisenlaista puolueettomuutta, edustivat Ruotsin sosiaalidemokraatit etenkin Olof Palmen johdolla. Ruotsi oli Suomen tapaan aktiivinen aseidenriisuntapolitiikassa, mutta Suomesta huomattavasti poikkeavassa kaikkia ydinasevaltioita tiukasti kritisoivassa ”maailman omatunnon” roolissa.²⁰⁰ Vaikka Palmekin mielestä supervaltojen välinen liennytyks oli rauhan kannalta tärkeää, ei hän varmasti ajatellut, että demokraattisten sosialistien tulisi pääasiassa toimia yhteisymmärryksessä kahden supervallan kanssa. Linjaerot näkyivät myös SI:ssä suomalaisten ja ruotsalaisten sosiaalidemokraattien välillä, kuten käy hyvin ilmi Inga Thorssonin kommentteista aseidenriisuntatyöryhmän raporttiluonnokseen sekä Jaakko Kalelan Sorsalle niistä esittämästä osin kriittisestä arviosta: ”*Ruotsin aseidenriisuntapolitiikan ’parhaiden perinteiden’ mukaisesti Inga vaatisi suurempaa kriittisyyttä suurvaltoja ja niiden solmimia sopimuksia kohtaan.*” Thorsson oli myös toivonut konkreettisempaa otetta ja osapuolten ”erilaisten turvallisuuskäsitysten” vertailua, mitä Kalela ei pitänyt hyödyllisenä.²⁰¹ Tässäkin suhteessa SDP:tä lähempänä olivat idänpolitiikkansa ja Nato-suhteensa kanssa tasapainottelevat länsisaksalaiset kuin ruotsalaiset.

Palmen linja oli ehkä aatteellisesta näkökulmasta oikeaoppisempi, ja siihen sopi myös paremmin ajatus itsenäisenä demokraattissosialistisena ”kolmantena voimana” toimimisesta, minkä suhteen suomalaiset olivat lopulta melko varovaisia. Jaakko Blomberg ja Pertti Joenniemi kirjoittivat kesällä 1978 laatimassaan paperissa ”työryhmän työn kansainvälisen dimension kannalta” olevan tärkeää, ettei ”SI:n puitteissa niinkään esiinnyttä ’kolmantena voimana’ korostamalla esimerkiksi supervallateesiä”, vaikka tällaiseen uskottiinkin syntyvän paineita Länsi-Euroopassa johtuen pinnalle nousevista ajatuksista Euroopassa käytävästä ”rajoitetusta ydinsodasta”. Kannanottojen tuli Blombergin

¹⁹⁹ Jaakko Blombergin kirje Sorsalle 11.5.1978, HC 1978.15, KSA, TA.

²⁰⁰ Suomen ja Ruotsin erilaisista profiileista aseidenriisuntapolitiikassa esim. Apunen 2005, 238; Soikkanen 2008, 367–368.

²⁰¹ Jaakko Kalelan kirje Kalevi Sorsalle 10.3.1980, jossa liitteen Inga Thorssonin kommentit ”Sorsa-raporttiin”, HE 1980.12, KSA, TA.

ja Joenniemen mielestä olla ”itä–länsi-akselilla neutraaleja ja omintakeisia vain myönteisellä aseidenriisuntaa eteenpäin vievällä tavalla”.²⁰² Neuvostoliittokaan ei arvostanut SI:n ajatusta demokraattisesta sosialismista ”kolmantena voimana” kahden kylmän sodan leirin välillä, kuten neuvostoliittolaisesta ”propagandatyöntekijän käsikirjasta” käy ilmi.²⁰³ Silti tätä ajatusta ei aina vältelty SDP:ssäkään, ja Sorsa esitti esimerkiksi *Suomen Kuvalehden* haastattelussa SI:n Moskovan vierailun yhteydessä perusteena SI:n aseidenriisuntatyöryhmän toiminnalle sen, että ”kommunistit ja porvarit sopivat asioista sosialidemokraattien ja sosialistien päiden yli”. Samassa haastattelussa hän kuitenkin Blombergin ja Joenniemen ajatuksen mukaisesti puhui suomalaisten suhteellisesta puolueettomuudesta itä–länsi-kysymyksissä sekä siitä, miten ”ulkopuoliset” pienet valtiot voivat edistää paikalleen polkemaan jääneitä aseidenriisuntaneuvotteluita antamalla *suurvalloille* uusia ajatuksia.²⁰⁴

Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton suhteiden viiletessä suomalaisen linjan voidaan nähdä menestyneen ruotsalaista paremmin myös laajemmin sosiaalidemokraattien keskuudessa, kun liennytyksen kokonaisuudessaan arvioitiin olleen riippuvainen kahden supervallan välisten suhteiden kehityksestä. 1970-luvun lopussa ja 1980-luvulla SI:n virallinen linja aseidenriisuntakysymyksissä seurasi melko suureksi osaksi SDP:n linjaa, jossa ensisijaista oli saada Yhdysvallat ja Neuvostoliitto neuvottelemaan keskenään. Oli toki myös tosiasia, ettei varsinkaan ydinaseidenriisunnassa voitu ohittaa kahta suurinta ydinasevaltaa. Kuitenkin suomalaiset saivat liian kaksinaapaisesta näkökulmastaan myös kritiikkiä esimerkiksi aseidenriisuntatyöryhmän länsisaksalaiselta jäseneltä Alfons Pawelczykilta, joka otti asian esiin Jaakko Kalelan kanssa työryhmän raportista käymissään keskusteluissa syksyllä 1979. Raportissa olisi Pawelczykkin mielestä pitänyt huomioida, miten tulevana vuosikymmeninä kahden supervallan rinnalle nousisi entistä vahvemmin muita valtakeskittyymiä kuten Eurooppa, Kiina ja Japani. Tosin juuri Pawelczyk itse kieltäytyi samassa keskustelussa ranskalaisten ehdottamasta Euroopan aseidenriisuntakonferenssista.²⁰⁵

Silmiinpistäväänä SDP:n suurvaltapoliittisessa linjassa voidaan kuitenkin pitää myös kielteistä suhtautumista SI:n Kiina-yhteyksiin. Kiinaan oli yhteyksiä SI:n Japanin ja Itävallan puolueilla, joilla

²⁰² ”Näkökohtia SI:n aseidenriisuntatyöryhmän työohjelmasta” 5.6.1978, HFH 4, SDP, TA.

²⁰³ Arto Mansalan Kalevi Sorsalle lähettämä Suomeksi käännetty artikkeli ”Sosialistinen internationaali ja kansainvälisen jännityksen liennytys” vuonna 1978 Neuvostoliitossa ilmestyneestä kirjasta *Spravotshnik propagandista-mezhdunarodnika* (Kansainvälisten asioiden propagandatyöntekijän käsikirja), kirjoittajina V. V. Zagladin ja V. V. Kortunova, HE 1979.11, KSA, TA.

²⁰⁴ *Suomen Kuvalehti* 12.10.1979, ”Puheenjohtaja Kalevi Sorsan maailmankierroksen neljäs näytös: Käynti Kremlissä”.

²⁰⁵ Jaakko Kalelan kirjoittama muistio 13.11.1979: ”Keskustelu Alfons Pawelczykkin kanssa Bonniassa 12.11.1979”, HE 1979.13, KSA, TA.

oli hyvä edustus työryhmässä, ja japanilaiset ehdottivatkin työryhmän ensimmäisessä kokouksessa samantapaisen matkan järjestämistä Kiinaan kuin oli tarkoitus järjestää Moskovaan, Washingtoniin, YK:hon ja sitoutumattomiin maihin, mille löytyi ainakin periaatteellista tukea myös eurooppalaisista puolueista. SDP:n ”varjoryhmän” kokouksessa tämän jälkeen todettiin kuitenkin, että Kiina-asiaa tuli jarruttaa. Mikäli Kiinaan olisi matkustettava, olisi se tehtävä huomattavasti alemmalla tasolla kuin muut ryhmän matkat, ja samalla tulisi myös esittää Kiinalle liittymistä aserajoitussopimukseen, joiden ulkopuolella se oli pysytellyt.²⁰⁶ Vaikka tähän linjaan vaikuttikin ehkä suomalaisten varovaisuus Neuvostoliiton suhteen, sillä Kiinan ja Neuvostoliiton suhteet olivat tällöin erittäin huonot, oli toisaalta Pentti Väänäsen raportin perusteella NKP:n Vitali Shaposhnikov suhtautunut asiaan melko neutraalisti hänen ottaessaan sen esille.²⁰⁷ Kiina ei ollut yhteydenotoista huolimatta kuitenkaan halukas keskustelemaan työryhmän kanssa, minkä vuoksi työryhmän yhteydet siihen jäivätkin lopulta vähäisiksi ennen vuotta 1985, jolloin Kiinan edustaja osallistui SI:n konferenssiin Wienissä ja Väänänenkin vieraili Kiinassa.²⁰⁸

4.2. Tasapaino suurvaltojen suhteen ja aseidenriisunta

Tavoitteeksi otettu tasapaino Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton suhteen ei ollut aina helposti toteutettavissa johtuen niiden hyvin eritasoisesta kiinnostuksesta SI:tä kohtaan. Neuvostoliitto näki SI:ssä ja etenkin Sorsan työryhmässä huomattavia mahdollisuuksia vaikuttaa vaikutusvaltaisiin sosiaalidemokraattisiin johtajiin, mutta jos Yhdysvallat halusi vaikuttaa länsieurooppalaisten liittolaismaidensa poliittisten johtajien turvallisuuspoliittisiin näkemyksiin, oli sillä siihen parempiakin väyliä kuin kohtalaisen vähämerkityksellisenä nähty Sosialistinen internationaali. Vuonna 1977 Carterin avustajat olivat neuvoneet presidenttiä olemaan ottamatta vastaan SI:n puheenjohtajan roolissa hänen puheilleen pyrkinyttä Willy Brandtia, koska tämä oli ”liian marginaalinen” toimija.²⁰⁹ Samaan tapaan Zbigniew Brzezinski totesi marraskuussa 1978 Sorsalle, joka kyseli SI:n työryhmän mahdol-

²⁰⁶ Pentti Väänäsen muistio Sorsan johtaman aseidenriisuntatyöryhmän varjoryhmän kokouksesta 17.8.1978, HE 1978.9, KSA, TA; Pentti Väänäsen muistio SI:n aseidenriisuntatyöryhmän kokouksesta Pariisissa 11.7.1978, HFH 4, SDP, TA.

²⁰⁷ Pentti Väänäsen salainen muistio 1.8.1978 ”Keskusteluni V.S. Shaposhnikovin kanssa 14.7.1978”, HB 1978.7, KSA, TA.

²⁰⁸ Väänänen 2012, 248–249.

²⁰⁹ Hansen, Jan: ”The Turbulent Years: Willy Brandt’s Transatlantic Networks during the Euromissile Crisis”. Teoksessa Rother, Bernd & Larres, Klaus (toim.): *Willy Brandt and International Relations. Europe, the USA, and Latin America, 1974–1992*. Bloomsbury 2019, 137.

lisuuksista tavata presidentti Carteria Washingtonissa, että tapaamisesta olisi voinut muodostua eräänlainen ”ennakkotapaus”, minkä jälkeen monet eri asioita ajavat ryhmät pyrkisivät Yhdysvaltojen presidentin puheille.²¹⁰ Moskovassa sen sijaan tuskin oli tällöin muita merkittävässä asemassa olleita läntisiä poliitikkoja jonoksi asti. Kuten Brandt-tutkija Bernd Rother on todennut, SI:n valtuuskuntia kohdeltiinkin Neuvostoliitossa ikään kuin nämä olisivat maailman tärkeimpien hallitusten edustajia.²¹¹

SDP joutui supervaltojen erisuuruisen kiinnostuksen muodostaman ongelman eteen ensiksi Helsingin aseidenriisuntakonferenssissa. Koska aseidenriisuntakonferenssiin kutsuttiin ensimmäisen kerran SI:n historiassa edustaja Neuvostoliitosta, koettiin tärkeäksi, että SI:n ulkopuoliset suurvaltaedustukset olisivat jokseenkin samantasoiset. Asiaa hankaloitti kuitenkin se, että Neuvostoliitolla oli pyrkimyksenäkin saapua konferenssiin korkeammalla edustuksella kuin Yhdysvallat. Neuvostoliitto oli ilmoittanut päättävänsä edustajansa sen jälkeen, kun amerikkalaisten edustaja oli tiedossa, ja sen selvittyä lähetettiin kokoukseen selvästi suurempi ja korkeampiarvoisempi valtuuskunta.²¹² Yhdysvaltojen edustajaksi saatiin lopulta YK:n Yhdysvaltain edustuston varapäällikkö James F. Leonard, jolla oli kokemusta aseidenriisuntaneuvotteluista. Neuvostoliiton todennäköiseksi edustajaksi taas epäiltiin ensin Georgi Arbatovia, joka ehkä olisikin ollut jokseenkin samantasoinen Yhdysvaltojen edustuksen kanssa, mutta myöhemmin selvisi, että tulossa oli Arbatovin lisäksi selvästi korkeatasoisempi NKP:n politbyroon ehdokasjäsen, keskuskomitean sihteeri ja kansainvälisten asiain osaston päällikkö Boris Ponomarjov, minkä lisäksi vain muutamaa päivää ennen kokouksen alkua saatiin tietää, että viisumi konferenssia varten oli myönnetty yli kahdellekymmenelle henkilölle. Näin suuri valtuuskunta oli ongelma jo käytännön asioiden kuten majoituksen kannalta, mutta vieläkin ongelmallisempaa oli se, että valtava epätasapaino edustajien välillä näyttäisi kiusalliselta. Toisaalta neuvostoliittolaisia ei kehdattu estääkään osallistumasta. Teknisillä järjestelyillä epätasapainoa saatiin hieman peitettyä ja lisäksi Leonardin yksin muodostamaa ”Yhdysvaltain valtuuskuntaa” saatiin vahvistamaan suurlähettiläs Rozanne Ridgway, muttei se kuitenkaan jäänyt huomaamatta osallistujilta.²¹³ Vuonna 1984, kun SIDAC suunnitteli uuden aseidenriisuntakonferenssin järjes-

²¹⁰ Muistio 3.11.1978: ”Sosialistisen internationaalinen aseidenriisuntatyöryhmä; Pääministeri Sorsan ja tri Brzezinskin keskustelu Washingtonissa 2.11.1978”, HE 1978.9, KSA, TA.

²¹¹ Rother 2009, 227.

²¹² Järjestelytyöryhmien kokouspöytäkirja 11.1.1978, HE 1978.9, KSA, TA; Väänänen 2012, 186.

²¹³ Järjestelytyöryhmien kokouspöytäkirja 11.1.1978, HE 1978.9, KSA, TA; Väänänen 2012, 185–186; Aromäki, Juhani: ”Läntiset sosialistijohtajat hämmentyivät kun idästä tuli yllätysveto: Kutsu Moskovaan”. *Suomen Kuvalehti* 5.5.1978.

tämistä Wienissä, oli itävaltalaisilla konferenssin isännillä pelkona samankaltaisen epätasapainon toistuminen kuin Helsingissä.²¹⁴

Työryhmän Washingtoniin ja Moskovaan suunnattujen matkojen suhteen tasapainoa taas hankaloitti jo lähtöasetelma. Aloite SI:n Moskovan-vierailuun tuli nimittäin Neuvostoliitolta, vaikka muodollisesti se tapahtuikin Sorsan yhteydenoton seurauksena ja oli osa aseidenriisuntatyöryhmän laajempaa keskustelukierosta. Boris Ponomarjov esitti SI:lle Brezhnevin valtuuttamana Helsingin aseidenriisuntakonferenssissa erilaisia yhteistyöehdotuksia, joista yksi oli kutsu SI:n ”valtuuskunnalle” saapua Willy Brandtin johdolla Moskovaan. Brandt vastasi hieman myöhemmin Brezhneville, ettei voisi SI:n puheenjohtajan ominaisuudessa vieraila Moskovassa, mutta sen sijaan Dakarissa muodostettava SI:n aseidenriisuntatyöryhmä voisi matkustaa Moskovaan keskustelemaan aseidenriisuntakysymyksistä. Lisäksi sen tuli kuitenkin tasapainon vuoksi järjestämään samantasoinen vierailu Washingtoniin ja olla yhteydessä sitoutumattomien maiden ryhmään.²¹⁵ Washingtonin-matkakin oli täten siis ainakin osin seurausta Brandtin ja varmasti monien muidenkin eurooppalaisten sosiaalidemokraattien kiinnostuksesta selvittää, mistä SI:n Moskovaan kutsunut Brezhnev olisi valmis neuvottelemaan heidän kanssaan, mutta tällaista matkaa ei koettu sopivaksi järjestää ilman samantasoisia yhteyttä Washingtoniin. Washingtonin-matkan merkitystä myös korostettiin järjestämällä se jo ennen Moskovan-matkaa, millä haluttiin lisäksi Paavo Lipposen kirjoittaman raportin perusteella välttää asettamasta amerikkalaisia hankalaan tilanteeseen heidän ottaessaan juuri Moskovassa suuren huomion saattelemana vierailleita SI:n edustajia vastaan.²¹⁶

”Tasapainon” säilyttäminen SI:n parantaessa suhteitaan Neuvostoliittoon ja kommunisteihin ei välttämättä kuitenkaan ollut ainoa peruste Washingtonin-matkalle. Brandtin kaudella SI pyrki siirtämään painopistettään yhä enemmän Euroopan ulkopuolelle, jolloin se joutui entistä suuremmin tekemisiin Yhdysvaltojen kansainvälisen toiminnan kanssa. SI:n julkaisemassa *Socialist Affairs* -lehdessä lisääntyntä yhteydenpitoa Yhdysvaltoihin perusteltiin SI:n kansainvälistymisellä vuoden 1976 Geneven kongressin jälkeen sekä Yhdysvaltojen taloudellisen järjestelmän ja kansallisten intressien keskeisellä roolilla globaalissa järjestelmässä. Jos maailmaa haluttiin muuttaa, oli välttämätöntä käydä keskustelua Yhdysvaltojen kanssa ja ratkaistava itsenäisemmin toimivan demokraattisen sosialismin suhde Yhdysvaltojen ulkopoliittikkaan.²¹⁷

²¹⁴ Pentti Väänänen muistio ”SIDAC:n työohjelmasta -85” 17.12.1984, HE 1985.10, KSA, TA.

²¹⁵ Pentti Väänänen raportti SI:n toimiston kokouksesta Dakarissa 12.–13.5.1978, HFE 25, SDP, TA.

²¹⁶ Paavo Lipposen kirjoittama raportti matkasta Yhdysvaltoihin 5.–12.4.1979, HE 1979.13, KSA, TA.

²¹⁷ *Socialist Affairs* 4/1979, ”Talks in Washington”.

Toisin kuin Moskovon-vierailu tapahtuivat Jimmy Carterin tapaaminen sekä muut Washingtonin keskustelut kuitenkin kokonaan SI:n aloitteesta ja niiden aikaansaaminen vaati aktiivista lobbausta varsinkin suomalaisilta mutta myös ainakin saksalaisilta ja norjalaisilta sosiaalidemokraateilta. Sorsa lähestyi ensin Carteria kirjeellä kuten muitakin, joiden kanssa työryhmä halusi keskustella, ja hänen lisäksi asiaa edistivät suomalaisista ainakin Jaakko Iloniemi ja Paavo Lipponen. Vastauskirjeessään Carter kehotti Sorsaa olemaan yhteydessä aseidenriisunta-asiantuntija Paul Varnkeen, mutta koska Moskovassa oli tarkoitus tavata Brezhnev, ei tämä millään voinut riittää työryhmälle. Asiaa yritettiin edistää eri yhteyksien kautta syksyllä 1978 ja alkuvuodesta 1979, mutta huhtikuussa 1979 Carterilta tuli lopulta kohtelias mutta kieltävä vastaus Sorsalle.²¹⁸ SDP:lle Yhdysvaltain presidentin tapaaminen sinänsä ei vaikuta olleen tärkein asia, mutta internationaalien joillekin puolueille se oli kynnyskysymys sen kannalta, voitaisiinko Brezhneviäkään tavata Moskovassa. Esimerkiksi keskustellessaan Brzezinskin kanssa Sorsa oli todennut, ettei Carterin tapaaminen olisi välttämätöntä ja että pelkän presidentin edustajan tapaaminen voisi riittää,²¹⁹ mutta länsisaksalaisille tämä ei käynyt. Carterin kieltävän vastauksen jälkeen SPD:n kansainvälisten asioiden sihteeri Hans-Eberhard Dingels lähetti sähkeen Väinäselle, jossa hän ilmaisi selvästi puolueensa kannan: oli täysin mahdotonta, että ”numero 1 vastaanottaa Neuvostoliitossa, muttei numero 1 USA:ssa”. Tämä asia oli ilmoitettava hyvin selvästi varapresidentti Walter Mondalelle. Norjan Thorvald Stoltenberg sai lopulta vakuutettua Mondalen järjestämään tapaamisen SI:n työryhmän kanssa.²²⁰

Toisin kuin on joskus esitetty, ei aseidenriisuntatyöryhmä kuunnellut vain Neuvostoliittoa, vaan sen kannat todella edustivat SI:n puolueiden yhteensovitetuista kantoista. Meinanderin arvio siitä, että Sorsan suomalaiset avustajat yrittivät raporttiluonnoksia laatiessaan tasapainoilla eri osapuolten välillä,²²¹ näyttää selvästi oikealta. Epäilyksiä aseidenriisuntatyöryhmän neuvostoyhteyksistä tuli kuitenkin esiin SI:n sisällä jo heti työryhmän alkuvaiheessa. Aseidenriisuntaryhmän perustaneeseen Dakarin kokoukseen Japanin demokraattinen sosialistipuolue, eli Japanin SI-puolueista amerikkalaismyönteisempi, oli laatinut kannanoton, jossa todettiin, ettei SI:n tulisi antaa minkään suurvallan käyttöä aseidenriisuntatyöryhmää propagandatyökalunaan. Ryhmä ei saisi olla yksipuolisesti yhteydessä Moskovaan, vaan sen tulisi vastaavasti käydä keskusteluja myös Washingtonin ja Kiinan

²¹⁸ Väinänen 2012, 193; Paavo Lipposen kirjoittama raportti matkasta Yhdysvaltoihin 5.–12.4.1979, HE 1979.13, KSA, TA.

²¹⁹ Muistio 3.11.1978: ”Sosialistisen internationaalien aseidenriisuntatyöryhmä; Pääministeri Sorsan ja tri Brzezinskin keskustelu Washingtonissa 2.11.1978”, HE 1978.9, KSA, TA.

²²⁰ Pekka Korvenheimon kirje Kalevi Sorsalle ja Hans-Eberhard Dingelsin sähke Pentti Väinäselle, HE 1979.12, KSA, TA; Väinänen 2012, 193–194.

²²¹ Meinander 2022, 237.

kanssa.²²² Matkoista Washingtoniin ja Neuvostoliittoon oli kuitenkin päätetty jo ennen tätä kokousta, eikä Kiina puolestaan suostunut keskustelemaan SI:n kanssa. Japanin demokraattinen sosialistipuolue sai kuitenkin myös oman edustajansa ryhmään²²³.

Halukkaiden SI-puolueiden lähettämien aseidenriisuntakannanottojen pohjalta työryhmässä koottiin suureksi osaksi Sorsan suomalaisten avustajien toimesta raporttiluonnos, joka keväällä 1979 hyväksyttiin työryhmän kokouksessa esiteltäväksi Moskovassa, Washingtonissa, YK:ssa ja sitoutumattomien maiden edustajan kanssa. Tämän kierroksen jälkeen, ja etenkin Naton kaksoispäätöksen jälkeen, varsinkin SPD ja Ranskan PS tekivät vielä omia lisäyksiään ja korjauksiaan, jotka sovittiin työryhmän kokouksissa ja muissa neuvotteluissa raportoitiin. Vaikka näkemyksissä oli epäilemättä eroavaisuuksia, todettiin työryhmän pöytäkirjoissa lokakuussa 1980 hyväksytyn raportin edustaneen koko työryhmän yksimielistä näkemystä.²²⁴ Kaikkien SI:n puolueiden näkemykset eivät toki näkyneet raportissa samalla painolla, mihin vaikutti ainakin se, etteivät kaikki puolueet todennäköisesti olleet erityisen kiinnostuneita asiasta eivätkä välttämättä edes lukeneet eri raporttiluonnoksia.²²⁵ Ongelman muodosti Britannian Labour-puolueen esittämä ehdotus Britannian luopumiseksi kaikista ydinaseistaan, jonka nähtiin uhkaavan tasapainoa suhteessa suurvaltoihin. Pentti Väänänen totesi muistelmissaan, että jos ehdotukseen olisi suostuttu, ”olisimme menettäneet kaiken uskottavuutemme. Washingtonissa meihin ei olisi tuhlattu aikaa ja Moskovassa meille olisi hymyilyt leveästi.”²²⁶ Ratkaisuna Labourin ehdotus esitettiin melko irrallisena mainintana raportin alueellista valvontaa koskevassa osassa ilman, että siihen otettiin varsinaisesti kantaa²²⁷. Työryhmän brittiedustaja, Labourin vasemman laidan Frank Allaun, ei itsekään löytänyt tätä hyvin piilotettua kohtaa valmiista raportista, mistä hän valitti Bernt Carlssonille²²⁸.

Tasapainoisuus Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen suhteen ei SDP:n omien yhteyksien osalta kuitenkaan välttämättä täysin toteutunut, sillä raporttiluonnoksista ja työryhmän työstä keskusteltiin useammin Neuvostoliiton edustajien kuin amerikkalaisten kanssa. Tähän vaikutti suurvaltojen Sorsan työryhmään ja SI:hin ylipäätään kohdistaman kiinnostuksen huomattava epätasapaino, mutta myös

²²² “Statement by the Japan Democratic Socialist Party on the Proposals Made by Boris N. Ponomarev”, Dakar 12.–13.5.1978, HFH 4, SDP, TA.

²²³ *Sosialistisen internationaalien aseidenriisuntatyöryhmän loppuraportti*, 34.

²²⁴ PS ja SPD-puolueiden muutosehdotuksia raporttiluonnokseen, HE 1979.11, KSA, TA; Minutes of the meeting of the SI study group on disarmament, London, December 14, 1979, HE 1979.13, KSA, TA; Minutes of the meeting of the SI study group on disarmament, Paris, October, 1980, HE 1980.12, KSA, TA

²²⁵ Tähän viittaa mm. Riitta Korhosen kommentti Simo Laaksovirran tekemässä Riitta Korhosen haastattelussa 19.5.1999, U 29, KSA, TA.

²²⁶ Väänänen 2012, 197.

²²⁷ *Sosialistisen internationaalien aseidenriisuntatyöryhmän loppuraportti*, 27.

²²⁸ Frank Allaunin kirje Bernt Carlssonille 10.12.1980, HFH 8, SDP, TA.

SDP:n edustajat olivat selvästi mielissään Neuvostoliiton yhteistyöhalusta. Pentti Väänänen painotti raporteissaan SI:tä koskeneista keskusteluista NKP:n edustajien kanssa vuodelta 1979 melko vahvasti myönteisiä vaikutelmia: neuvostoliittolaiset olivat ”hyvin yhteistyöhaluisia” eivätkä halunneet ”luoda mitään ongelmia”. Ongelmia eivät myöskään suomalaiset halunneet luoda, ja Sorsa varoittikin etukäteen neuvostoliittolaisia ”vaikeista kysymyksistä”, joita työryhmän länsieurooppalaiset tulisivat esittämään sekä korosti, että ”dialogin pitää onnistua”. Väänänen myös huomioi, miten neuvostoliittolaisilla vaikutti olevan tarkoituksena järjestää selvästi korkeampi vastaanotto SI:lle kuin Washingtonissa.²²⁹ Korkea vastaanotto olikin, ja SI:n työryhmä pääsi keskustelemaan Brezhnevin lisäksi, NKP:n keskuskomitean sekä asiantuntijapaneelin kanssa. Vastaavasti toki Washingtonissakin oli järjestetty keskustelut Carterin ja Mondalen lisäksi myös asiantuntijoiden, ulkoasianhallinnon virkamiesten sekä molempien pääpuolueiden senaattoreiden kanssa,²³⁰ mutta on melko selvää, että Neuvostoliitossa näille keskusteluille annettiin paljon suurempi painoarvo. Se ei kuitenkaan tarkoittanut, että työryhmän omaksumat näkemykset olisivat olleet kovin vahvasti linjassa Neuvostoliiton kanssa tai kovinkaan kaukana monien länsimaisten hallitusten näkemyksistä.

Erot SI:n ja Neuvostoliiton kannoissa tulivat esiin, kun SDP:n edustajat esittelivät hyväksytyä raporttiluonnosta NKP:n edustajille toukokuussa 1979, hieman ennen työryhmän Washingtonin matkaa, jolloin siitä käytiin perusteellinen neljän tunnin keskustelu. Aluksi NKP:n Shaposhnikov tosin kehui työryhmän raporttia ja etenkin SDP:tä: raportin ”ilmeisesti voittopuolisesti suomalaiset kirjoitusvoimat näyttivät tehneen perusteellista ja hyvää työtä”, ja kannanotot olivat ”yhteneväiset tai hyvin lähellä” NKP:n näkemyksiä. Tämän jälkeen Shaposhnikov aloitti kuitenkin raportin varsinaisen arvostelun ja esitti pitkän listan kohdista, joissa hän näki ongelmia: YK:n erityisistunnon merkitystä ei korostettu tarpeeksi, Neuvostoliiton ehdottamaa Maailman aseidenriisuntakonferenssia ei edes mainittu, Kiinan politiikkaa ei kritisoitu ollenkaan, ydinenergian käyttöä valvoneen IAEA:n merkitystä korostettiin liikaa, kehitysyhteistyöhön vaadittiin käytettäväksi jopa viisi prosenttia varustelumenoista, Salt II -sopimuksesta ei puhuttu tarpeeksi, vaadittiin Neuvostoliiton kannalta ongelmallisesti ydinaseiden vähittäistä poistamista Euroopasta muttei samalla muualta maailmasta, vaadittiin epäselvästi ”erityisen raskaiden ja hyökkäyksellisten tavanomaisten aseiden” rajoittamista ja vaadittiin myös ”rauhanomaisten ydinräjäytysten” kieltoa. Shaposhnikov vaikutti ole-

²²⁹ Salainen muistio 11.5.1979 ”SDP:n ja NKP:n edustajien välinen neuvottelu Kesärannassa 07.05.1979”, HE 1979.13, KSA, TA; Salainen muistio 18.9.1979 ”Neuvottelu SDP:n ja NKP:n edustajien välillä puoluetoimistossa 12.9.1979”, HE 1979.12, KSA, TA.

²³⁰ Pentti Väänänen kirjoittama salainen raportti ”Sosialistisen internationaalien aseidenriisuntatyöryhmän vierailu Washingtonissa 17.–18.5.1979”, HE 1979.11, KSA, TA.

van erityisen tyytymätön liian yleisluontoiseen käsittelyyn sekä myös SDP:n erityisesti tukemaan ”neutraaliin” asenteeseen suhteessa eri valtioiden asevarusteluun. Yksittäisiä valtioita, tarkoittaen etenkin Kiinaa, ei arvosteltu, ja ylipäättään vaatimukset olivat epämääräisiä. Shaposhnikovin mielestä SI olisi voinut esittää selviä yksilöityjä vaatimuksia eri ydinasevalloille, mukaan lukien Neuvostoliitolle, mutta kuten Jaakko Kalela selitti: ”Työryhmä on halunnut välttää keskustelun siitä, minkä valtion politiikka ja asevoimat ovat hyviä tai huonoja, hyökkäyksellisiä tai puolustuksellisia. Kriitikki on kohdistettu vaarallisiin ilmiöihin ja kehityssuuntauksiin siitä riippumatta, missä nämä esiintyvät.”²³¹

Suomalaisten voi nähdä hieman myötälleen tätä kritiikkiä, vaikka he toki puolustivatkin raporttinsa linjauksia. Kalela toi esiin, miten SDP itse oli toki tietyissä asioissa kuten Maailman rauhankonferenssin suhteen Neuvostoliiton linjoilla, mutta muut puolueet eivät välttämättä olleet, joten asiasta ei edes keskusteltu työryhmässä.²³² Näin voitiin kätevästi väistää SDP:henkin kohdistettu arvostelu ilman, että tarvitsi todeta omia erimielisyyksiä neuvostoliittolaisten kanssa. Shaposhnikov kuitenkin näytti uskovan suomalaisten kykyyn muuttaa raporttia Neuvostoliitolle parempaan suuntaan. Saman vuoden syyskuussa käydyissä keskusteluissa, joissa valmisteltiin työryhmän Moskovan-matkaa, hän totesi ymmärtäneensä, että raporttiluonnosta voitaisiin vielä muuttaa ja toivoi suomalaisilta jälleen vahvempaa otetta työryhmässä. Kunhan työryhmä olisi saanut matkansa suoritettua, tulisi Shaposhnikovin mukaan ”varsinkin suomalaisille tarve tarttua kynään”.²³³

Työryhmän Moskovan-vierailulla lokakuun alussa työryhmän työ ja raporttiluonnos saivat jälleen osakseen sekä kiitoksia että kritiikkiä, ja sekä työryhmän länsieurooppalaiset jäsenet että neuvostoliittolaiset puhuivat avoimesti erimielisyyksistään. Työryhmästä kovinta kritiikkiä Neuvostoliiton asevarustelua ja näkemyksiä kohtaan esitti SPD:n Alfons Pawelczyk, ja hänen näkemyksiään SS-20-ohjuksista ja Neuvostoliiton asevarustelun uhkaavuudesta tuki varsinkin hollantilainen Max van der Stoel, kun taas Sorsa kysyi lähinnä yleisiä kysymyksiä neuvostoliittolaisten näkemyksistä ottamatta juuri kantaa asioihin. Neuvostoliittolaiset arvostelivat työryhmän raporttia etenkin siitä, ettei siinä asetettu vastustamaan Naton euro-ohjuspäätöstä eikä se korostanut kunnolla Salt II -sopimuksen merkitystä. Selkeitä erimielisyyksiä osapuolten välillä oli lisäksi suhtautumisessa asevarustelun ”läpinäkyvyyteen” ja asevalvontaan, joita työryhmä piti tärkeinä luottamuksen lisää-

²³¹ Jaakko Kalelan salainen muistio 9.5.1979 ”Suomalais-neuvostoliittolainen mielipiteidenvaihto SI:n aseidenriisuntatyöryhmän raporttiluonnoksesta”, HE 1979.12, KSA, TA, ks. myös

²³² Jaakko Kalelan salainen muistio 9.5.1979 ”Suomalais-neuvostoliittolainen mielipiteidenvaihto SI:n aseidenriisuntatyöryhmän raporttiluonnoksesta”, HE 1979.12, KSA, TA.

²³³ Salainen muistio 18.9.1979 ”Neuvottelu SDP:n ja NKP:n edustajien välillä puolueoimistossa 12.9.1979”, HE 1979.12, KSA, TA.

miseksi, mutta joiden merkitystä neuvostoliittolaiset vähätelivät. Neuvostoliittolaiset eivät myöskään hyväksyneet työryhmän raportin lähtökohtaa, jonka mukaan Neuvostoliittoa pidettiin asevarustelun kiihtymiseen yhtä syyllisenä kuin Yhdysvaltoja, sillä Neuvostoliiton näkemyksen mukaan Neuvostoliitto oli ainoastaan reagoinut Yhdysvaltojen asevarusteluun, joten se ei voinut olla yhtä paljon vastuussa. Sorsa ilmaisi keskuskomitealle varovaisesti muotoillen asian niin, että osapuolia jakoi erityisesti ”kysymys vastuusta”, tosin hän veti tämän keskustelun päätteeksi takaisin todeten, että ”keskustelu vastuusta oli osoittanut, ettei osapuolten välillä vallitse todellista erimielisyyttä”. Boris Ponomarjov ei ylipäätään vaikuttanut raporttiin kovin tyytyväiseltä, sillä aloituspuheenvuorossaan aseidenriisuntatyöryhmälle hän huomautti, miten jopa YK:n yleiskokouksen aseidenriisuntaa käsitelleen erityisistunnon päätösasiakirja meni pidemmälle kuin työryhmän varsin epäkonkreettinen ja varovainen raporttiluonnos. SI sai kuitenkin luonnollisesti myös kiitosta työstään sekä ylipäätään halustaan keskustella neuvostoliittolaisten kanssa, ja Ponomarjovin mukaan kannoissa oli ”paljon yhteistä, mutta myös paljon erilaista”.²³⁴

Työryhmän kantoihin ei vuonna 1979 suhtauduttu Washingtonissa ainakaan yhtään kielteisemmin kuin Moskovassa, vaikka kiinnostus korkeimmalla tasolla olikin vähäisempää. Jimmy Carter piti vain noin kymmenen minuutin pituisen puheenvuoron ja jätti muun kanssakäymisen ja keskustelut ryhmän kanssa Walter Mondalen vastuulle. Myös Washingtonissa painotettiin aseidenriisunnan ja Salt II -sopimuksen tärkeyttä, eikä työryhmän ja sen tapaamien hallinnon edustajien tai asiantuntijoiden välillä ollut kovin suuria erimielisyyksiä. Carterin mukaan Neuvostoliiton kanssa suurin kiista koski sopimusten tehokasta valvontaa, jota Neuvostoliitto vastusti, mutta jota myös SI:n aseidenriisuntaraportti suositteli. Hän totesi puheenvuoronsa lopuksi arvostavansa suuresti työryhmän toimintaa ja kehotti näitä puhumaan Salt II -sopimuksen ratifioinnin tärkeydestä amerikkalaisille senaattoreille. Myös Mondale kehotti työryhmää painostamaan ”kaikkia tahoja” Salt II -sopimuksen ratifiointiin heidän tavatessaan muita henkilöitä Washingtonissa. Amerikkalaiset asiantuntijat ja ulkoasiainhallinnon virkamiehetkin kehuivat raporttiluonnosta ”erinomaiseksi”, ”pragmaattiseksi” ja ”realistiseksi”, mutta kritisoivat neuvostoliittolaisten tapaan ehdotusta siirtää viisi prosenttia asevarustelumenoista kehitysapuun, mitä pidettiin valtavana summana tähän tarkoitukseen.²³⁵

²³⁴ Jaakko Kalelan kirjoittama salainen muistio 12.10.1979 ”Muistiinpano SI:n aseidenriisuntatyöryhmän ja neuvostoliittolaisten asiantuntijoiden tapaamisesta 1.–2.10.1979”, HE 1979.13, KSA, TA; Jaakko Kalelan kirjoittama salainen muistio 14.10.1979 ”Muistiinpano SI:n aseidenriisuntatyöryhmän keskusteluista NKP:n keskuskomiteassa 3.10.1979”, HE 1979.13, KSA, TA.

²³⁵ Pentti Väänänen kirjoittama salainen raportti ”Sosialistisen internationaalien aseidenriisuntatyöryhmän vierailu Washingtonissa 17.–18.5.1979”, HE 1979.11, KSA, TA.

4.2.1. Tasapaino Reaganin kaudella

Tällainen tasapainoisuus oli Reaganin kauden alussa selvästi haasteellisempaa, kun Yhdysvaltojen näkemyksen kehittyivät eri suuntaan suhteessa sosiaalidemokraatteihin ja samalla Neuvostoliitto pyrki kohtelemaan SI:tä aiemman kaltaisella arvostuksella ja ystävällisyydellä, vaikka arvostelu Neuvostoliittoa kohtaan olikin Afganistanin sodan ja Puolan sotatilan myötä voimistunut SI:n sisällä. Tasapainoajatuksen ongelmana olikin, että se käytännössä sitoi SI:n linjan kiinni supervaltioihin, jolloin SI olisi joutunut muuttamaan kantojaan reaganilaiseen suuntaan, jos tasapainosta olisi haluttu pitää kiinni. Käytännössä näin ei ainakaan heti tehty, ja monessa puolueessa eroa Reaganin linjaan pyrittiin pikemminkin korostamaan.

Selkein asia, jossa aseidenriisuntatyöryhmän loppuraportti ja myöhemmin SIDACin kannat olivat lähempänä Neuvostoliiton linjaa kuin Yhdysvaltoja, oli varmaankin uuteen aseteknologiaan ja sen kehitykseen kohdistettu kritiikki. Loppuraportissa arvoitiin, että ”aseteknologian jatkuva laadullinen kehitys – on kaikkien aseidenriisuntapyrkimysten suurin uhka”. Laadullisen asevarustelun nähtiin horjuttavan tasapainoa määrällistä varustelua enemmän, madaltavan ydinsodan kynnystä hämärtämällä ydinaseiden ja tavanomaisten aseiden rajaa sekä tekevän tehokkaan asevalvonnan entistä vaikeammaksi. Erityisesti samalla kritisoitiin ajatusta ”ydinsodan voittamisesta”, jonka raportin mukaan ydinaseiden laadullinen kehitys oli uudestaan herättänyt.²³⁶ Teknologisessa kehityksessä Neuvostoliitto oli Yhdysvalloista selvästi jäljessä, minkä vuoksi nollasummapeli-ajatuksen mukaisesti aseteknologian kehityksen rajoittamisen saatettiin nähdä hyödyttävän yksipuolisesti Neuvostoliittoa. Luonnollisesti myös Reaganin aloittama SDI-ohjelma sai SIDACilta osakseen kovaa arvostelua. Kun juuri laadullinen asevarustelu ja tasapainon muuttaminen sen avulla selvemmin Yhdysvaltojen hyväksi korostuivat Yhdysvaltojen asevarustelupolitiikassa Reaganin kaudella, oli selvää, että myös Yhdysvallat alkoi nähdä SI:n aseidenriisuntapolitiikan entistä enemmän sen etuja vastaan suuntautuneena, vaikkei internationaalinen linja ollut sinänsä merkittävästi muuttunut. Joissakin CIA:n raporteissa arvioitiinkin tällöin SIDACin kantojen olleen lähellä Neuvostoliittoa ja mahdollisesti neuvostovaikuttaisia erityisesti juuri SDI:hin ja ”ulkoavaruuden militarisointiin” kohdistuneen arvostelun vuoksi.²³⁷ Tästä kuitenkin näyttää olleen erimielisyyksiä myös CIA:ssa, sillä toisissa raporteissa arvioitiin SIDACin toimintaa selvästi suopeammin tai ainakin neutraalimmin. Esimerkiksi vuonna 1983 SI:stä laaditussa kattavassa tutkimuspaperissa arvioitiin SI:n edustajien suhtau-

²³⁶ *Sosialistisen internationaalisen aseidenriisuntatyöryhmän loppuraportti*, 23–24.

²³⁷ ”EUROPEAN REVIEW”, 1985, CIA.

tuneen Neuvostoliiton esityksiin sopivalla määrällä skeptisyyttä ja työryhmän raportin usein tulkin-
nanvaraisten kantojen kuvanneen erityisesti SI:n sisäisiä erimielisyyksiä, länsieurooppalaisten halua
saada aikaan edistystä Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välisissä neuvotteluissa sekä SI:n jäsenpuo-
lueiden sisäpoliittisia tarpeita esiintyä aseidenriisunnan puolesta.²³⁸

Sorsan ryhmän toisella vierailulla Washingtoniin marraskuussa 1981 vastaanotto oli kuitenkin rat-
kaisevasti erilainen kuin ensimmäisellä. Tällä kertaa sen enempää hallinto kuin puolueetkaan eivät
suostuneet järjestämään SI:lle ohjelmaa, ja korkeatasoinen hallinnon edustaja, jota SIDAC pääsi
tapaamaan oli apulaisulkoministeri Walter Stoessel. Puolustusministeriön Fred C. Ikle, jonka kanssa
oli sovittu etukäteen tapaaminen, ei saapunutkaan paikalle ja Sorsan ryhmä joutui turhaan odottele-
maan Pentagonin käytävillä, mistä pahastuneena saksalaiset Pawelczyk ja Dingels lähtivät koko-
naan pois Washingtonista. Seuraavana päivänä kuitenkin työryhmä ilman kotiin lähteneitä saksalai-
sia tapasi vielä apulasipuolustusministeri Richard Perlen osana asiantuntijapaneelia.²³⁹ Syynä kohte-
luun oli todennäköisesti ainakin osittain Reaganin hallintoa lähellä olleen konservatiivisen Heritage
Foundation -ajatushautomon tuottama raportti *The New Face of the Socialist International*, jonka
oli laatinut entinen CIA:n ja Yhdysvaltojen puolustusministeriön työntekijä Arnold M. Silver. Lo-
kakuussa 1981 julkaistu raportti oli tilattu ilmeisesti juuri SIDACin vierailua ajatellen, ja siinä esi-
teltiin ensin perusasioita internationaalista ja sen jälkeen arvioitiin järjestön sekä sen jäsenpuoluei-
den suhteita kommunisteihin ja Neuvostoliittoon. Näkökulma oli voimakkaan uskonservatiivinen,
ja SI:tä syytettiin Neuvostoliiton tavoitteiden tukemisesta sekä omien antikommunististen periaat-
teidensa pettämisestä. Merkittävästi huomiota oli annettu myös SI:n aseidenriisuntatoiminnalle,
joka osaltaan myös todisti SI:n toimivan kommunistien hyväksi. Hyväuskoinen Carter oli tapaamal-
la ja rohkaisemalla työryhmää antanut sille painoarvoa, jota se oli jälleen tulossa hakemaan Wa-
shingtonista. Päävastustajana nähtiin kuitenkin Sorsan sijaan Willy Brandt, ja Sorsan väitettiin ol-
leen vain muodollisesti yhteyshenkilönä sen vuoksi, että Brandt oli hiljattaisen Moskovan-
vierailunsa johdosta joutunut Yhdysvalloissa epäsuosioon, mikä tuskin piti paikkansa, sillä aiem-
mallakin kerralla juuri Sorsa oli työryhmän puheenjohtajana ollut yhteydessä niin Washingtoniin

²³⁸ "THE SOCIALIST INTERNATIONAL: ITS ORGANIZATION AND ACTIVITIES", 1983, CIA.

²³⁹ Väänänen 2012, 208–210; Blåfield & Vuoristo 1985, 169–170; Pentti Väänänen kirjoittama luottamuksellinen ra-
portti "Sosialistisen internationaalisen aseidenriisuntaneuvoston keskustelut Washingtonissa 3.–4.11.1981", HE 1981.17,
KSA, TA.

kuin muihinkin ryhmän vierailukohteisiin. Raportin viestinä oli, ettei ryhmän kanssa pitäisi olla missään tekemisissä, vaikkei siinä suoraan tätä sanottukaan.²⁴⁰

Toisin kuin edellisellä Washingtonin-vierailulla, jolloin SI:tä kohdeltiin vielä liittolaisina, amerikkalaiset tällä kertaa korostivat erimielisyyksiään sosiaalidemokraattien kanssa ja esittivät heitä kohtaan erilaisia syytöksiä. Väänäsen mukaan ”eräät puheenvuorot ylittivät jo sopivuuden rajat”. Jyrkimmän puheenvuoron käytti tohtori Edward Luttwak, jonka mukaan oli olemassa vain kaksi johdonmukaista strategiaa: joko mahdollisimman tehokas ja täydellinen aseistautuminen tai vaihtoehtoisesti täydellinen pasifismi. Välimuotojen kannattajat, viitaten selvästi juuri eurooppalaisiin sosiaalidemokraatteihin, olivat kaikkein vaarallisimpia. Amerikkalaisista ystävällisimmän ryhmään suhtautui puolestaan Bonnissa, Moskovassa ja Varsovassa aiemmin suurlähettiläänä toiminut apulaishuoltoministeri Stoessel, joka ilmaisi tyytyväisyytensä siitä, että he olivat erimielisyyksistä huolimatta saapuneet Washingtoniin keskustelemaan. Jonkinlaista yhteistyöhalukkuutta oli myös apulaishuoltoministeri Perlen puheissa. Hänen mukaansa sosiaalidemokraateilla oli Euroopassa tärkeä rooli, ja hän toivoi työryhmän vakuuttavan Neuvostoliittoa Yhdysvaltojen neuvottelualoitteista.²⁴¹

Keskeisenä johtopäätöksenä Washingtonissa käydyistä keskusteluista Väänänen esitti – ilmeisesti työryhmän sisällä käytyjen Väänäsen mukaan hyvin yksimielisten keskusteluiden pohjalta – sekä SI:lle että SDP:n puoluetoimikunnalle laatimissaan raporteissa, että Yhdysvallat pyrki ottamaan entistä vahvempaa johtoasemaa länsiliittoumassa. Isäntien kovien puheiden tarkoitus oli osoittaa, että Reaganin hallinto oli tosissaan. Eurooppalaisten haluttiin asettuvan Yhdysvaltojen linjoille, eikä Väänäsen mukaan Washingtonissa mietitty juurikaan, mitä tämä Yhdysvaltojen kova linja tarkoittaisi Euroopan maiden sisäisen kehityksen kannalta, vaan otettiin riski ja toivottiin kehityksen vievän oikeistolaiseen suuntaan. Yhdysvaltojen politiikka saattaisi vaikuttaa etenkin Nato-maiden sisäiseen kehitykseen sekä Naton yhtenäisyyteen, ja ”jälleen kerran erityisesti Saksan Liittotasavallan ja SPD:n osuus” korostuisi.²⁴²

Tämä hankala vaihe SI:n ja Yhdysvaltojen suhteissa jäi kuitenkin vain väliaikaiseksi, ja internationaalien sekä sen suomalaisten edustajien suhteet Reaganin hallintoon kehittyivät pian paremmiksi.

²⁴⁰ “THE NEW FACE OF THE SOCIALIST INTERNATIONAL”, The Heritage Foundation, 1981. CIA FOIA Reading Room. <<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp83m00914r001900220040-8>> (Haettu 12.11.2022.); Bläfield & Vuoristo 1985, 169.

²⁴¹ Pentti Väänäsen kirjoittama luottamuksellinen raportti ”Sosialistisen internationaalien aseidenriisuntaneuvoston keskustelut Washingtonissa 3.–4.11.1981”, HE 1981.17, KSA, TA.

²⁴² Pentti Väänäsen kirjoittama luottamuksellinen raportti ”Sosialistisen internationaalien aseidenriisuntaneuvoston keskustelut Washingtonissa 3.–4.11.1981” sekä SI:lle laadittu englanninkielinen versio samasta raportista, HE 1981.17, KSA, TA.

Amerikkalaiset mahdollisesti ymmärsivät, ettei SI:n vuoden 1981 Washingtonin-vierailulla valittu strategia saanut sosiaalidemokraatteja suhtautumaan ainakaan myönteisemmin Yhdysvaltojen ulkopolitiikkaan.²⁴³ Kesäkuussa 1982 Richard Perle tapasi Sorsan Helsingissä ja pahoitteli SIDACin huonoa kohtelua Washingtonissa vakuuttaen, että Yhdysvaltojen hallitus halusi keskustella rakentavasti SI:n kanssa. Perle vakuutti Yhdysvaltojen pyrkivän tosissaan ”nollaratkaisuun” keskimatkanohjuksissa ja toivoi SI:n antavan jatkossakin omia julistuksiaan neuvotteluiden edistämiseksi. Hän kutsui myös SIDACin uudelle vierailulle ja ehdotti vielä kaiken lisäksi SI:lle tai SIDACille järjestettäväksi keskustelutilaisuutta, jossa Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen edustajat voisivat keskustella aseidenriisuntakysymyksistä. Sorsa suhtautui hieman varauksellisesti Perlen ehdotukseen, mutta vei ajatuksen kuitenkin Brandtille harkittavaksi.²⁴⁴ Samoihin aikoihin mahdollisesti esitelläkseen toisenlaisia amerikkalaisnäkemyksiä myös Yhdysvaltojen Demokraattien puolue kutsui Sorsan SIDACin puheenjohtajan ominaisuudessa omaan puoluekokoukseensa.²⁴⁵ Washingtonin uuden linjan nähtiin myös tuottaneen tulosta, sillä vuosina 1985 ja 1986 kirjoitetuissa CIA:n arvioissa SIDACin todella arvioitiin muuttaneen aiemmin Neuvostoliittoon kallellaan olleita näkemyksiään selvästi Yhdysvaltojen suuntaan sen jälkeen, kun ryhmä oli vuonna 1985 otettu edellistä kertaa suopeammin vastaan Washingtonissa. SIDAC oli edelleen SDI:tä vastaan, mutta keskimatkanohjuksien ja asevalvonnan suhteen sen arvioitiin olevan pitkälti Yhdysvaltojen linjoilla.²⁴⁶ Mahdollisesti tämän kehityksen seurauksena Yhdysvaltojen SIDACille antama kohtelu muuttuikin yhä myönteisemmäksi, ja kiinnostavasti ryhmän viimeisellä kierroksella vuonna 1987 mukana ollut Allan Rosas huomioi presidentiksi aikoneen varapresidentti Bushin esiintyneen ”silmiinpistävän kyyhkymäisesti puhuen negatiivisessa mielessä maan ’äärioikeistosta’ ja ’oikeistosta’” ja että hänen suhtautumisensa SIDACiin oli ”melkein ylitsevuotavan ystävällistä”.²⁴⁷

²⁴³ Tähän saattoivat vaikuttaa Heritage Foundationin laatimaa esitystä tasapainoisemmat arviot SI:stä, kuten varapresidentti George H. W. Bushin pyynnöstä CIA:n keväällä 1982 laatima muistio, jossa todettiin, ettei SI:tä ollut syytä pitää Neuvostoliiton ohjaamana välineenä – tosin muistion julkaistusta versiosta suuri osa on sensuroitu, joten se saattoi sisältää myös kriittisempiä kohtia. ”EVALUATION OF SOCIALIST INTERNATIONAL”, 16 March, 1982, CIA FOIA Reading Room. <<https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP83M00914R001200120026-2.pdf>> (Haettu 17.11.2022.)

²⁴⁴ Pentti Väänänen salainen raportti 21.6.1982 ”Kalevi Sorsa otti vastaan Richard Perlen”, HB 1982.7, KSA, TA; Kalevi Sorsan kirje Willy Brandtille 23.6.1982, HFE 29, SDP, TA.

²⁴⁵ Lappu, jossa kerrotaan Kalevi Sorsan saamasta kutsusta Yhdysvaltojen Demokraattisen puolueen puoluekokoukseen 25.–27.6.1982, HF 1982.11, KSA, TA.

²⁴⁶ ”SOCIALIST INTERNATIONAL: PROSPECTS FOR JUNE CONGRESS”, May 13, 1986, CIA FOIA Reading Room, <<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp86t01017r000403970001-7>> (Haettu 15.11.2022.); ”NATIONAL INTELLIGENCE DAILY”, October 16, 1985, CIA FOIA Reading Room. <<https://www.cia.gov/readingroom/document/0001367614>> (Haettu 17.11.2022.)

²⁴⁷ Allan Rosasin SDP:tä varten tekemät suomenkieliset lisäykset englanninkieliseen SI-raporttiin SIDACin matkoista Washingtoniin, HE 1987.11, KSA, TA.

Suhteiden paranemista saattoi edistää myös henkilökohtaisten suhteiden kehittyminen Yhdysvaltojen hallinnon edustajien ja eurooppalaisten sosiaalidemokraattien välille. Suomalaisista sosiaalidemokraateista presidentti Koivisto tunnetusti ystäväystyi Bushin kanssa jo heidän ensimmäisen tapaamisensa myötä vuonna 1983 ja tutustui myöhemmin myös moneen kertaan Helsingissä vierailleeseen ulkoministeri Shultziin.²⁴⁸ Myös Sorsa oli tavannut pääministerin asemassa Bushin vuonna 1983.²⁴⁹ Pentti Väänänen taas kertoo muistelmissaan solmineensa samana vuonna noustuaan SI:n pääsihteeriksi hyvät suhteet sekä Yhdysvaltain Lontoon suurlähetystöön että lakisyistä nimeämättömäksi jäävään CIA-yhteyshenkilöön, jonka kautta hänellä oli myös epävirallinen ”suorapuheisempi” yhteydenpitokanava Washingtoniin. Hänen edeltäjänsä Bernt Carlssonin suhteet Yhdysvaltoihin olivat puolestaan toimineet Väänäsen mukaan ”hieman nihkeästi”. Keskusteluissaan CIA-kontaktinsa kanssa hän pyrki pitämään huolen siitä, ”että Washingtonissa tiedettiin todelliset tekomme ja tarkoituksemme” sekä saamaan vastaavasti itse tietoa Yhdysvaltojen hallinnon todellisista päämääristä ilman ”liturgiaa”. Perusteluna sille, miksi Yhdysvaltojen tulisi suhtautua SI:hin rakentavasti, Väänänen painotti kontaktilleen, että tönkeä asenne vain etäännyttäisi merkittäviä poliittisia voimia Yhdysvalloista ja että Moskovassa vastaanotto olisi joka tapauksessa aina hyvä. ”Yhdysvaltain ei pitäisi työntää Länsi-Eurooppaa Neuvostoliiton suuntaan.”²⁵⁰ Tiedot näistä Väänäsen CIA-yhteyksien laadusta ovat täysin hänen muistelmiensa varassa, mutta on mahdollista, että nämäkin yhteydet vaikuttivat jollain tapaa SIDACin parempaan kohteluun myöhemmillä Washingtonin-käynneillä sekä myös yleisemmin eurooppalaisten sosiaalidemokraattien ja Yhdysvaltojen välisten suhteiden paranemiseen Reaganin presidenttikauden hankalien alkuvuosien jälkeen.

On myös huomioitava, että SI:n ja Yhdysvaltojen välisissä suhteissa ainakin Washingtonin näkökulmasta hiersivät eniten todennäköisesti aivan muut asiat kuin aseidenriisuntakysymykset. CIA:n internet-arkistossa sijaitsevasta SI:tä koskettavasta aineistosta ylivoimaisesti suurin osa koskee nimittäin SI:n tukea kolmannen maailman ja etenkin Keski-Amerikan vapautusliikkeille, kuten Nicaraguan sandinisteille, joita vastaan alueellisesta hegemoniastaan tiukasti kiinni pitänyt ja kommunismin leviämistä pelännyt Yhdysvallat epäsuorasti taisteli. Internationaalinen nähtiin olevan asiassa selvästi väärillä jäljillä johtuen etenkin SI:n eurooppalaispuolueita radikaalimmille latinalaisamerikkalaisille jäsenpuolueille annetusta suuresta roolista näiden asioiden käsittelyssä sekä joidenkin

²⁴⁸ Hämäläinen, Unto: ”Presidentit George H.W. Bush ja Mauno Koivisto olivat ystävyksiä yli Atlantin – Vuonna 1990 Bush unohti ilmoittaa tulostaan ja Koivisto kuuli valtiavierailusta radiosta”. *Helsingin Sanomat* 29.1.2017.

<<https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000005064907.html>> (Haettu 17.11.2022.)

²⁴⁹ UM:n muistio ”Yhdysvaltain varapresidentti George Bushin ja pääministeri Kalevi Sorsan väliset keskustelut valtioneuvoston juhlahuoneistossa 2.7.1983”, HC 1983.12, KSA, TA.

²⁵⁰ Väänänen 2012, 232–235.

länsieurooppalaisten, etenkin ruotsalaisten ja hollantilaisten, CIA:n mukaan ”romanttisista” käsityksistä koskien vapautusliikkeitä. Latinalaisessa Amerikassa erityisen aktiivisten Brandtin ja Felipe Gonzalesin sekä useimpien muidenkin eurooppalaispuolueiden nähtiin kuitenkin jo pian sandinistien valtaannousun jälkeen omaksuneen hieman varovaisemman näkökulman.²⁵¹ SDP:llä ei ollut kovin merkittävää valtaa tai roolia SI:n kolmannen maailman toiminnassa, joten suomalaisten toimintaa CIA:n SI:tä käsittelevät raportit eivät juurikaan arvioi. Vaikka muutamassa raportissa käsitellään myös SI:n toimintaa aseidenriisuntakysymyksissä, ei SI:tä pidetty Washingtonissa yleensä erityisen merkittävänä toimijana näissä kysymyksissä tai vakavasti otettavana uhkana Yhdysvaltojen pyrkimyksille ja sen näkemysten itä-länsi-kysymyksissä nähtiin pitkälti heijastavan länsieurooppalaisia mielipiteitä.²⁵² Kriittisimmät arviot SIDACin toiminnasta suunnattiin sihteerin Walter Hackeriin, jota pidettiin ainakin kahdessa raportissa erityisen antiamerikkalaisena. Sorsalla ja Väänäsellä todettiin olevan kyllä keskeinen asema ryhmässä, mutta ainoastaan Hackerin ”vaistonvarainen antiamerikkalaisuus” sai erityismaininnan.²⁵³

SDP:llä ei ylipäätään näytä olleen juurikaan vaikutusta SI:n ja Yhdysvaltojen suhteiden heikentymiseen ja sitä seuranneeseen internationaalinen ”tasapainon” horjumiseen 1980-luvun alussa. Reaganin kaudella monet SI:ssä hyökkäsivät voimakkaasti Yhdysvaltojen politiikkaa vastaan ja halusivat lopettaa yhteydenpidon Washingtoniin. Sorsakin toki tunnetusti esitti *Svenska Dagbladetin* lehtihaastattelussa vuonna 1982, ettei suurvaltojen välinen liennyty onnistuisi Reaganin toimiessa presidenttinä, sillä Neuvostoliitto ei painostuksesta muuttaisi ydinohjuskantaansa, mikä sai aikaan suomalaisissa oikeistolehdistä kovaa kritiikkiä. Hän itse esitti tämän olleen vain Reaganin omiin julkisuudessa esitettyihin lausuntoihin perustuva arvio eikä Yhdysvaltojen arvostelua.²⁵⁴ Oli tämä lausunto tulkittavissa arvosteluksi tai ei, pysyi Sorsa verrattuna moniin muihin SI:n vaikuttajiin hyvin varovaisella linjalla. Erityisesti huhtikuun 1981 puoluejohtajakokouksessa, joka pidettiin Amsterdamissa sopivasti ennen Hollannin vaaleja, Reaganin linja joutui kovan kritiikin kohteeksi muun muassa Ruotsin Pierre Schorin ja isäntäpuolueen Joop den Uylin puheissa. Sen sijaan kokouksen pääpuhujista Väänäsen raportin mukaan varsinkin Sorsa ja Brandt välttivät kärjistyksiä ja korostivat sitä,

²⁵¹ ”THE SOCIALIST INTERNATIONAL”, 16 March 1982, CIA FOIA Reading Room, <<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp83m00914r001200120027-1>> (Haettu 15.11.2022.); ”INTELLIGENCE STUDY OF THE INTERNATIONALS”, March 6, 1984, CIA FOIA Reading Room, <<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp89b00423r000100030046-2>> (Haettu 15.11.2022.) Vastaavaa aineistoa löytyy kyseisestä arkistosta runsaasti lisää hakusanoilla ”socialist international”.

²⁵² CIA:n paras katsaus SI:n aseidenriisuntatoimintaan: ”THE SOCIALIST INTERNATIONAL: ITS ORGANIZATION AND ACTIVITIES”, 1983, CIA.

²⁵³ ”EUROPEAN REVIEW”, 1985, CIA; ”SOCIALIST INTERNATIONAL: PROSPECTS FOR JUNE CONGRESS”, 1986, CIA.

²⁵⁴ Meinander 2022, 273–274, Väänänen 2012, 45.

että luottamus suurvaltojen välillä oli palautettava ja keskusteluyhteyttä molempiin ylläpidettävä.²⁵⁵ Samoin SIDACin pohtiessa aiemmin samassa kuussa Helsingissä pidetyssä kokouksessaan, kuinka jatkaa ryhmän toimintaa, totesi sihteeri Walter Hacker tilanteen näyttävän siltä, ettei yhteyksiä Yhdysvaltoihin voitaisi enää hoitaa Reaganin hallinnon aikana, mutta yhteyksiä Neuvostoliittoon tuli yhä ylläpitää. Sorsa sen sijaan korosti, että SI:n ulkoisten yhteyksien suhteen tuli edelleen pyrkiä tasapainoon, myös työn tehokkuutta ajatellen.²⁵⁶ Myös edellä selostetulla vuoden 1981 epäonnistuneella Washingtonin-matkalla Sorsa tyypilliseen tapansa vältti kritisoimasta ketään, kun muista SIDACin edustajista useimmat, varsinkin Walter Hacker, Bernt Carlsson, Maarten van Traa ja Frank Allaun, esittivät joko selkeää tai vähäisesti verhottua kritiikkiä Yhdysvaltojen asevarustelupolitiikkaa ja liioiteltua kommunisminpelkoa kohtaan. SPD:n Pawelczyk tosin totesi olevansa samaa mieltä joistakin Yhdysvaltojen linjauksista, mutta kaipasi amerikkalaisilta ”enemmän rationaalista toimintaa ja vähemmän emotionaalista argumentointia”.²⁵⁷ Tavatessaan myöhemmin Richard Perlen Sorsa oli vielä kertonut tälle, että osa ryhmän jäsenistä oli halunnut antaa julkisuudessa Yhdysvaltoja arvostelevia lausuntoja viileän vastaanoton johdosta, mutta hän oli puheenjohtajana kieltäytynyt tästä, koska ”SI:lle on erittäin tärkeää pitää yllä rakentavia keskusteluyhteyksiä sekä Washingtoniin että Moskovaan”.²⁵⁸

4.3. SI, Neuvostoliitto ja kommunistit

Usein kiinnostavimpana asiana Willy Brandtin kauden SI:ssä on pidetty juuri sen korkeatasoisia ja ”historiallisia” yhteyksiä Neuvostoliittoon ja kommunisteihin, aivan erityisesti asiassa aktiivisena pidetyn SDP:n toiminnan osalta. SDP oli ollut yksi internationaalinen ”haukkamaisimmista antikommunistisista ja neuvostovastaisista” puolueista, kuten neuvostoliittolainen professori Nikolai Sibilev kuvaili tannerilaista SDP:tä SI:n puolueita käsittelevässä kirjassaan, mutta kääntyi 1960-luvun kuluessa kannattamaan ensimmäisten SI-puolueiden joukossa yhteistyötä kommunistien kanssa ja suhteiden muodostamista NKP:hen. SI purki heikosti toimeenpannun kieltonsa kommunistien kanssa tehtävälle yhteistyölle vuonna 1971, mitä useimmat muutkin kuin suomalaiset, mukaan lukien

²⁵⁵ Pentti Väänänen raportti SI:n puoluejohtajakokouksesta Amsterdamissa 29.4.1981, HE 1981.17, KSA, TA.

²⁵⁶ Pentti Väänänen kirjoittama luottamuksellinen raportti ”Sosialistisen internationaalinen neuvoo-antavan aseidenriisuntatyöryhmän kokous Helsingissä 6.4.1981”, HE 1981.17, KSA, TA.

²⁵⁷ Pentti Väänänen kirjoittama luottamuksellinen raportti ”Sosialistisen internationaalinen aseidenriisuntaneuvoston keskustelut Washingtonissa 3.–4.11.1981”, HE 1981.17, KSA, TA.

²⁵⁸ Pentti Väänänen salainen raportti 21.6.1982 ”Kalevi Sorsa otti vastaan Richard Perlen”, HB 1982.7, KSA, TA.

tuleva puheenjohtaja Willy Brandt, tällöin tukivat.²⁵⁹ SDP:llä voi nähdä olleen useammanlaisiakin syitä tällaisen yhteistyön tai yhteyksien kannattamiselle, joskin eri syiden, tai ainakin esitettyjen perusteiden, painoarvo näyttää muuttuneen vuosien kuluessa. On erityisesti huomioitava, että Moskovan suhde sosiaalidemokratiaan yleisellä tasolla heijastui usein myös sen ja SDP:n välisiin suhteisiin, minkä vuoksi asia oli sisäpoliittisestikin tärkeä. Vuonna 1973 Kalevi Sorsa pohti Jyväskylässä sosialistisen liikkeen tulevaisuutta ”demokraattisen sosialismin ja sen liittolaisten” vaikutusvallan kasvun nojalla: ”*Nyt on lupa jo realistisesti harkita tilannetta, jossa itä-Eurooppaa johtavat kommunistit ja länsi-Eurooppaa sosialistit. Viimeistään silloin on pakko ottaa Marxin perillisten keskinäiset suhteet uudelleen puntaroitaviksi.*” Sorsa jatkoi yhteistyömahdollisuuksien arviointia kotimaisen kommunistiliikkeen osalta, ja totesi, ettei Ranskan ja Italian kaltainen yhteistyö, jota hän ei pitänyt kovin onnistuneena, olisi helposti toteutettavissa Suomessa, mutta ”lyhyen tähtäyksen yhteistyölle selvissä konkreettisissa asioissa” tuli antaa mahdollisuus.²⁶⁰ Vaikka puheessa voi kyy-nisesti nähdä pyrkimystä parantaa omia neuvostosuhteita, ei Sorsalla tai useimmilla muillakaan SDP:ssä varmasti tällöin ollut mitään sitä vastaan, että itäblokin kommunistit parantaisivat suhteitaan muihinkin lännen johtaviin sosialistipuolueisiin, ohi lännen kommunistipuolueiden. Tämä ei tarkoittanut antautumista kommunismille, sillä Sorsa samalla korosti sosiaalidemokratian eroavaisuutta kommunismista ja sitä, että omista periaatteista tuli pitää tiukasti kiinni.

Toinen syy, jonka Sorsa ilmaisi samassa puheessa, oli ideologisempi ajatus sosialismin menestyksestä kapitalismin ja sosialismin välisessä taistelussa: ”*Jos sosialidemokraatit kylmän sodan aikana asettuivatkin demokratian puolelle totalitarismia vastaan -- -- ei ole oletettavissa, että he taloudellisessa sodankäynnissä asettuisivat kapitalismin puolelle sosialismia, olkoon vaikka toisentyypistä, vastaan.*”²⁶¹ Tämä kuvaa hyvin kaksinapaisen ideologisen konfliktin ongelmallisuutta sosiaalidemokraattien näkökulmasta ja sitä, miten ajatus historian kulusta kohti sosialismin voittoa saattoi vaikuttaa sosiaalidemokraattien kuvaan kansainvälisistä suhteista. Vaikka olisi ehkä houkuttelevaa nähdä Sorsan ja SDP:n pyrkimyksenä laajan yleiseurooppalaisen vasemmistorintaman luominen sosialismin voiton takaamiseksi ja vasemmistososiaalidemokraattisesta näkökulmasta tämä olisi voinut käydä järkeenkin, on kuitenkin huomioitava, että juuri 1970-luvun loppupuolella, minne puolueen SI-toiminnan huippukausi sijoittuu, SDP siirtyi Sorsan johdolla perinteisestä työväenluokkaan nojaavasta sosialistisesta ajattelusta laajapohjaisen kansallisen konsensuspolitiikan kannalle. Sen symbolina on usein nähty pääministeri Sorsan vuonna 1977 kokoon kutsuma Korpilampi-

²⁵⁹ Sibilev, Nikolai: *The Socialist International*. Progress Publishers, Moscow 1984, 228–231, 241–241.

²⁶⁰ Sorsa 1974, 88–90.

²⁶¹ Sorsa 1974, 89.

seminaari, jonka sisällöstä olennaisimmin vastuussa olivat SDP:n talouspoliitikot sekä Max Jakobsonin puheenjohtama Elinkeinoelämän valtuuskunta (EVA).²⁶² Kehityssuunta oli kansainvälinen, vaikka se tapahtuikin hieman eri aikoihin eri puolueissa, viimeisimpänä eteläeurooppalaisissa sosialistipuolueissa. Länsi-Saksan SPD, toinen idänsuhteiden kehittämistä ajanut puolue, oli siirtynyt tähän suuntaan jo vuoden 1959 Bad Godesbergin ohjelmallaan, jossa vanhasta puolueohjelmasta pitkälti riisuttiin sen marxilainen sisältö.²⁶³ Vaikka sosialismi-sanasta pidettiin kiinni, alkoi sille annettu merkitys laimentua: 1980-luvun alussa Sorsa puhui sosialismista esimerkiksi ”yhteisöllisyytenä” sekä yhteiskunnan osallistumisena ”uuden yritteliäisyyden suuntaamiseen” ja otti etäisyyttä varsinaiseen sosialisointiin.²⁶⁴

Samalla kuitenkin juuri 1970-luvun loppupuolella ja 1980-luvullakin SI-puolueiden yhteydet itäblokin kommunisteihin lisääntyivät.²⁶⁵ Muilla kuin SDP:llä näihin yhteyksiin tuskin myöskään liittyi kovin ratkaisevia sisäpoliittisia hyötyjä. Todennäköisemmän syyn voi nähdä löytyvän Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen välisten suhteiden kiristymisestä ja yleisestä kokemuksesta, että eurooppalaisten halu jatkaa liennyttä tuli sivuutetuksi, kun supervalttojen valtataistelu kolmannessa maailmassa kiihtyi. Kuten Odd Arne Westad on todennut, etsittiin uusia tapoja pitää ”eurooppalaista liennyttä” elossa, kun ”Moskovan ja Washingtonin väliset suhteet vaikuttivat olevan vapaapudotuksessa”.²⁶⁶ Aiemmasta kannastaan poiketen myös SI alkoi kannustaa tähän. Wienin puoluejohtajakokouksessa helmikuussa 1980 annettu Neuvostoliittoa muuten jyrkästi kritisoinut julkilausuma korosti puolueiden niin kahden- kuin monenvälistenkin yhteyksien ylläpidon tarpeellisuutta liennytyksen edistämiseksi.²⁶⁷ Lisäksi sekä itää että länttä koskevien globaalien kysymysten ratkaiseminen vaati yhteistyötä. Aseidenriisuntakonferenssin jälkeen Brandt puhuikin Väänäselä aseidenriisunnan lisäksi optimistiseen sävyyn myös erityisesti Neuvostoliiton halusta käydä ensimmäistä kertaa vakavia keskusteluja kehitysmaakysymyksistä.²⁶⁸

Asiaan voidaan myös liittää Egon Bahrin ajatus ”muutoksesta lähentymisen kautta”. Sosiaalidemokraatit eivät nähneet itseään ainoana osapuolena, joka joutui yhteyksissä kommunisteihin joutamaan periaatteistaan, vaan kuten Brandtkin totesi aseidenriisuntakonferenssissa, koettiin kommunist-

²⁶² Meinander 2022, 211–213.

²⁶³ Sassoon 1996, 249–251.

²⁶⁴ *Suomen Sosialidemokraatti* 31.3.1982, ”Kapitalismi muuttuu joka päivä” (Kalevi Sorsan haastattelu).

²⁶⁵ Sibilev 1984, 243–251.

²⁶⁶ Westad 2017, 504.

²⁶⁷ ”Statement by the Socialist International Party Leaders Conference, Vienna, February 5–6, 1980”, Socialist International Press Release No. 2/80, HE 1980.12, KSA, TA; Blåfield & Vuoristo 1985, 56.

²⁶⁸ Pentti Väänänen kirjoittama muistio 15.5.1978, HE 1978.9, KSA, TA; Pentti Väänänen kirjoittama muistio 29.5.1978 ”Sosialistisen internationaalinen aseidenriisuntatyöryhmän työohjelma”, HFH 4, SDP, TA.

tien myös vastaavasti luopuneen ”eräistä tunnetuista aatteellisista lähtökohdistaan suhteessa sosialidemokraatteihin”.²⁶⁹ Ajatuksen tästä muutoksesta voidaan kuitenkin arvioida 1970-luvun loppupuolella ja 1980-luvulla vähitellen etäännyneen 1970-luvun alkupuolella yleisestä ja Sorsan vielä SI:n Geneven kongressissa esittämästä ajatuksesta, jonka mukaan liennytyksen myötä demokratian ja *sosialismin* ajatukset olisivat voittamassa ehkä jo lähitulevaisuudessa, kun SI:n puolueet liikkuvat yhä kauemmas sellaisesta sosialismista, mitä ”lähentymisen” voisi kuvitella edistävän. Bahrille, ja yhä vähemmän myös suomalaisille sosiaalidemokraateille, ”muutos lähentymisen kautta” ei tarkoittanutkaan lännen muutosta, eikä siihen juuri liitetty muutakaan erityisen sosialistista sisältöä. Bahr päinvastoin korosti varsinkin 1980-luvulla, miten idän ja lännen väliset suhteet tulisi ”deideologisoida”.²⁷⁰

Kysymyksessä SI:n yhteyksistä Neuvostoliittoon ja muihin itäblokin maihin voidaan kuitenkin ylipäätään nähdä karkeasti jaettuna olleen kyse kahdesta eri asiasta: 1) epäideologisista yhteyksistä näiden maiden hallitseviin tahoihin, joiden kanssa oli reaalipolitiikan tai käytännöllisten tavoitteiden näkökulmasta tarpeellista keskustella samalla tavalla kuin muidenkin valtioiden kanssa, sekä 2) yhteyksistä tai *yhteistyöstä* kahden työväenliikkeen päähaaran, sosiaalidemokraattien ja kommunistien, välillä, mihin liittyi työväenluokkanäkökulman lisäksi usein myös ajatus ideologioiden ja yhteiskunnallisten tavoitteiden suhteellisesta läheisyydestä. Jälkimmäisen kaltaisiin yhteyksiin liitettiin usein myös erityisesti ajatus *järjestöllisestä* tai *monenkeskisestä* yhteistyöstä sosiaalidemokraattien ja kommunistien välillä, kun taas ensimmäisen kaltaisissa yhteyksissä oli kyse sellaisesta yhteydenpidosta, mitä porvarillisetkin puolueet olisivat voineet yhtä hyvin harjoittaa kommunististen tai sosialististen puolueiden kanssa. Brandt ja todennäköisesti myös SI:n enemmistö korostivat yleensä näistä ensimmäistä ja suurimmaksi osaksi torjuivat jälkimmäisen, minkä vuoksi Yhdysvaltoihin ja muihin toimijoihin järjestetyillä samantasoisilla yhteyksillä pyrittiin osoittamaan, ettei yhteyksissä Neuvostoliittoon ollut kyse SI:n ja kommunistien lähentymisestä. Vasemmistososiaalidemokraatit useimmissa maissa, SI:n radikaalimmat puolueet, kuten eräissä vaiheissa ranskalaiset ja aiemmin italialaiset, sekä eurokommunistit saattoivat sen sijaan puhua korostetustikin jälkimmäisen kaltaisesta yhteistyöstä. Neuvostoliittolaiset taas retoriikan tasolla näkivät aina ideologisen puolen SI:n ja Neuvostoliiton edustajien välisissä kontakteissa ja pyrkivät toisinaan myös jonkinlaisiin monenkeskisiin suhteisiin sosiaalidemokraattien kanssa, mutta samalla – ennen Gorbatšovia – he kielsivät tiukasti ajatuksen siitä, että kommunistit tai reaaliosialistiset maat voisivat millään tavalla

²⁶⁹ *Sosialistisen Internationaalien aseidenriisuntakonferenssi 24.–26.4.1978*, 105.

²⁷⁰ Garton Ash 1994, 317–318; ks. myös Niedhart 2016, 16.

lähentyä demokraattista sosialismia. Ajatus siitä, että liennytyksessä mahdollistaisi sosialistimaiden järjestelmien ”pehmentymisen” tai liikkeen kohti demokraattista sosialismia, oli neuvostonäkökulmasta tuomittava ja harhainen.²⁷¹ Mahdollinen kehitys saattoi tapahtua vain toiseen suuntaan, ja vaikka sosiaalidemokraatit tunnustettiin osaksi työväenliikettä, ei sen strategioilla päästäisi sosialismiin.²⁷² Enemmän kuin sosialismin luomisesta yhdessä sosiaalidemokraattien kanssa oli yhteistyössä neuvostoliittolaisille kyse siitä, että sosiaalidemokraatit olivat usein amerikkalaisten linjaa seuraavaa läntistä oikeistoa ”maltillisempia” liennytyksessä ja aseidenriisuntakysymyksissä. Esimerkiksi Shaposhnikov totesi vuonna 1979 SDP:n edustajille toivovansa yhteistyötä sosiaalidemokraattien kanssa myös ”oikeiston nousun torjumiseksi”, sillä ”mikäli oikeiston nousu jatkuu loputtomasti, Naton toiminnan tuloksena ’kauniista Länsi-Euroopasta tulee taistelutanner’”.²⁷³

Ajoittaisesta ”Marxin perilliset” -retoriikasta huolimatta on selvää, että myös SDP:n johto näki tämän tutkielman käsittelemänä ajanjaksona SI:n ja sosiaalidemokraattien yhteydet Neuvostoliittoon ja kommunisteihin *ensisijaisesti* reaalipoliittisesta näkökulmasta, vaikka samalla ideologisemman näkökulman suhteen oltiin Suomessa olennaisesti sallivampia kuin joidenkin Länsi-Euroopan maiden puolueissa. On toki huomioitava, että jo sisäpoliittisista syistä Neuvostoliiton toivottiin suhtautuvan mahdollisimman myönteisesti SDP:hen, eikä sen vuoksi kovin herkästi esitetty vastalauseita neuvostoliittolaisten yhteistyöpuheisiin, vaikka ne olisivatkin menneet liian pitkälle. SDP oli esimerkiksi suostunut ottamaan tavaksi toveri-sanankäytön kahdenvälisissä yhteyksissään NKP:n kanssa, ja ainakin neuvostoliittolaiset halusivat käyttää sitä myös yhteyksissä SI:hin, kuten aseidenriisuntatyöryhmän ensimmäisellä Moskovan-matkalla vuonna 1979 tehtiinkin. Tätä oli kuitenkin vaikea hyväksyä niiden länsieurooppalaisten sosiaalidemokraattien, jotka pysyivät erityisen tarkoina siitä, että yhteyksissä ei ollut kyse yhteistyöstä työväenliikkeen kahden päähaaran välillä vaan reaalipoliittisesti järkevästä yhteydenpidosta, ja ehkä poikkeuksellisenkin vahvasti tällä kannalla ollut Helmut Schmidt kommentoi asiaa voimakkaan kriittisesti keskustellessaan suomalaisten sosiaalidemokraattien kanssa matkan jälkeen SPD:n puoluekokouksessa.²⁷⁴

²⁷¹ Arto Mansalan Kalevi Sorsalle lähettämä Suomeksi käännetty artikkeli ”Sosialistinen internationaali ja kansainvälisen jännityksen liennytyksessä” vuonna 1978 Neuvostoliitossa ilmestyneestä kirjasta *Spravotshnik propagandista-mezhduarodnika* (Kansainvälisten asioiden propagandatyöntekijän käsikirja), kirjoittajina V. V. Zagladin ja V. V. Kortunova, HE 1979.11, KSA, TA.

²⁷² Esim. Sibilev 1984, 264–265.

²⁷³ Salainen muistio 18.9.1979 ”Neuvottelu SDP:n ja NKP:n edustajien välillä puolueoimistossa 12.9.1979”, HE 1979.12, KSA, TA.

²⁷⁴ Ulf Sundqvistin kirjoittama salainen muistio 3.12.1979 ”Keskustelu liittokansleri Schmidtin, valtioministeri Hans-Jürgen Wischnewskin, Ulf Sundqvistin, Arvo Rytkösen ja Matti Ahteen kesken”, HB 1979.9, KSA, TA; ks. myös Meinander 2022, 238.

SDP:n edustajat olivat esittäneet myös SI:n piirissä sellaisia lausuntoja yhteyksistä kommunisteihin, joissa saattoi nähdä vivahteita ideologisemmasta näkökulmasta, mutta varsinkin Sorsa pyrki 1970-luvun alkupuolellakin pitämässään puheissa korostamaan yhteyksien poliittista tarkoituksenmukaisuutta sosiaalidemokraattien omia lähtökohtia ajatellen sekä ottamaan etäisyyttä ajatukseen järjestöllisestä yhteistyöstä. Kansallisen tason hallitusyhteistyö kommunististen kanssa saattoi olla hyödyllistä, jotta ”työväestön mielipide saisi täydellä painollaan vaikuttaa tämän yhteiskunnan kehittämiseen”, mutta sen tuli perustua ”selvästi sovittuihin konkreettisiin tavoitteisiin” ja osapuolten oli ”säilytettävä poliittinen ja järjestöllinen itsenäisyytensä”. Sosiaalidemokraattien ja kommunistien käsitykset kansanvallasta olivat Sorsan mukaan sen verran erilaisia keskenään, ettei ideologinen lähentyminen ollut mahdollista.²⁷⁵ Tämä saattoi tarkoittaa läheisempää yhteistyötä toivoneiden suomalaisten enemmistökommunistien ja vasemmistososiaalidemokraattien hillitsemisen lisäksi rajanvetoa myös ranskalaisiin sosialisteihin, joiden yhteistyökuvioihin etenkin SPD suhtautui epäilevästi. Sorsan näkemys sosiaalidemokraattien ja kommunistien yhteistyöstä vaikuttaa pysyneen melko vakaana sekä koskeneen niin kansallista kuin kansainvälistäkin toimintaa, ja esimerkiksi ke- säkuussa 1980 tavatessaan Puolan puoluejohtaja Edward Gierekin, joka ehdotti monenkeskistä yhteistyötä kommunistien ja sosiaalidemokraattien välillä, Sorsa totesi SI:n muiden puolueiden kielteisten kantojen lisäksi suoraan olevansa itsekin tällaista yhteistyötä vastaan.²⁷⁶

Voidaan toki perustellusti argumentoida, etteivät sosiaalidemokraattien yhteydet kommunisteihin juuri ideologisen perimän vuoksi olleet koskaan täysin samanlaisia kuin porvareiden. Tony Judt on esimerkiksi esittänyt sosiaalidemokraattienkin olleen tietyllä tapaa riippuvaisia neuvostososialismin menestyksestä ja heidän jakamansa narratiivin historiallisesta edistyksestä hajonneen kommunismin kaatumisen myötä, mikä johti ideologisiin vaikeuksiin ja uudelleenasetoitumisiin antikommunistisempienkin sosiaalidemokraattien keskuudessa.²⁷⁷ Siitä huolimatta, että neuvostososialismi nähtiin vääristymänä, asetettiin sen selviämiseksi ja kehittymiseksi tiettyjä toiveita sen sijaan, että olisi odotettu koko sosialismin romahdusta. Pauli Kettunen on toisaalta esittänyt tämän työväenliikkeen itseymmärrykseen olennaisesti kuuluneen käsityksen historiallisesta liikkeestä ja sen suunnasta kohti sosialismia hajonneen jo 1970-luvun päätyttyä, selvästi ennen neuvostososialismin romahdusta.²⁷⁸ Ajatus historiallisesta ”liikkeestä” tosin säilyi vahvana 1980-luvun alussa varsinkin SDP:n puheen-

²⁷⁵ Brandt & Kreisky & Palme 1975, 11–13 (Kalevi Sorsan esipuhe).

²⁷⁶ Jaakko Kalelan kirjoittama erittäin salainen muistio 2.6.1980 ”Tapaaminen Puolan yhtyneen työväenpuolueen 1. sihteerin Gierekin kanssa”, HE 1980.13, KSA, TA.

²⁷⁷ Judt, Tony: *Ill Fares the Land*. Penguin Press, New York 2010, luku 4 ”1989 and the End of the Left”.

²⁷⁸ Kettunen, Pauli: *Historia petollisena liittolaisena. Näkökulmia työväen, työelämän ja hyvinvointivaltion historiaan*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Vantaa 2015, 37–38.

johtajan puheissa, mutta käsitys sen suunnasta muuttui avoimemmaksi ja itsessäänkin liikkuvaksi: ”Yhteiskunnat eivät koskaan pysähdy kehityksessään, ne muuttuvat, liikkuvat. Joka tuota kehitystä mieltä ohjata, senkin on oltava liikkeessä, sisäisesti ja suhteessa yhteiskuntaan. Uudistajan on uudistuttava.”²⁷⁹ Toisaalta juuri ideologiseen näkökulmaan voi nähdä perustuneen varsinkin Gorbatsšov in uudistusten myötä esitetyn ajatuksen siitä, että nimenomaan sosiaalidemokraateilla oli yhteisten aatteellisten juurien vuoksi paremmat mahdollisuudet käydä keskusteluja kommunistien kanssa ja mahdollisesti vaikuttaa kommunistien linjaan kuin porvareilla,²⁸⁰ mutta tässäkin ei enää näkynyt erityisemmin ajatusta historian suunnasta kohti demokraattista sosialismia.

Joka tapauksessa SI:n avatessa yhteyksiään kommunisteihin 1970-luvun lopulla korostettiin lähes yksinomaan reaalipoliittista näkökulmaa ja torjuttiin ideologisempi näkemys yhteistyöstä. Tämän linjan SI joutui määrittelemään selkeästi Helsingin aseidenriisuntakonferenssin seurauksena vuonna 1978, kun sen lisäksi, että Neuvostoliiton edustaja – ja tässä tapauksessa vielä varsin suuri ja korkea-arvoinen valtuuskunta – osallistui ensimmäistä kertaa SI:n kokoukseen, Boris Ponomarjov esitti puheessaan seitsemän kommunistien ja sosiaalidemokraattien yhteistyötä aseidenriisunta-asioissa koskenutta ehdotusta, joista huomattavimmat olivat kaksi ensimmäistä eli kutsu SI:n valtuuskunnalle, johtajanaan Willy Brandt, saapua Moskovaan keskustelemaan korkeimmalla tasolla aseidenriisunnasta sekä ehdotus sosiaalidemokraattisten ja kommunististen puolueiden välisten keskusteluiden käynnistämiseksi ”pysyvällä perustalla tapahtuvien kontaktien kehittämiseksi ja ylläpitämiseksi” ja ”yhteisten toimien koordinoimiseksi aseidenriisuntakysymyksissä”.²⁸¹

Uusi avaus Neuvostoliiton suunnalta tuli monille konferenssissa jonkintasoisena yllätyksenä, ja joillekin länsieurooppalaisille se oli myös sisäpoliittisesti hankala.²⁸² Varovaisen julkisen vastauksen Ponomarjovin esittämiin ehdotuksiin antoi Brandt konferenssissa pitämässään loppuyhteenvetossa: SI oli kiinnostunut ”yksityiskohtaisista tiedoista ja mielipiteiden vaihdosta kaikkien niiden kanssa, jotka kantavat poliittista vastuuta” ja internationaali aikoi edetä ”realistisella pohjalla” eikä

²⁷⁹ *Suomen Sosialidemokraatti* 31.3.1982, ”Kapitalismi muuttuu joka päivä” (Kalevi Sorsan haastattelu).

²⁸⁰ Esim. Westad 2017, 552.

²⁸¹ Muut näistä olivat: 3) kehoitus saada ”mahdollisimman laajat kansalaispiirit” tukemaan YK:n aseidenriisuntaa käsittelevän erityisistunnon menestystä, 4) ehdotus sosiaalidemokraattien ja kommunistien yhteisiin ponnistuksiin Yleismaailmallisen aseidenriisuntakonferenssin järjestämiseksi, 5) joukkotiedotusvälineiden voimaan viitaten ehdotus kommunististen ja sosiaalidemokraattisten lehdistön edustajien tapaamisesta ”mielipiteiden ja informaation vaihtamiseksi” aseidenriisuntakysymyksissä, 6) ehdotus arvovaltaisen asiantuntijakonferenssin järjestämisestä Moskovassa tai muualla sosiaalidemokraattien, kommunistien ja ”muiden poliittisten voimien” osanotolla sekä aseidenriisuntaa käsittelevän yhteisen tutkimusryhmän perustamisesta ja 7) ehdotus vapun kaltaisen kansainvälisen ”solidaaristen toimien” päivän tai viikon käyttöönotosta taistelussa kilpavarustelua vastaan. *Sosialistisen Internationaalin aseidenriisuntakonferenssi* 24.–26.4.1978, 48–50.

²⁸² Aromäki 1978.

olla ”yksipuolisen toiminnan käytettävissä”. Puheessaan hän myös perusteli erikseen lyhyesti poikkeuksellista Neuvostoliiton edustajan kutsumista: ”*Se on tulos konkreettisesta kehityksestä eikä ole millään tavoin ristiriidassa Sosialistisen Internationaalien muuttumattomien periaatteiden ja sen kokemuksen kanssa, että on puhuttava Moskovan vastuullisten poliitikkojen kanssa, jos aiotaan puhua aseriisunnasta Neuvostoliiton kanssa, ja ilman Neuvostoliittoa ei voida odottaa kantavia tuloksia.*”²⁸³ Tarkemmin Brandt vastasi aseidenriisuntakonferenssissa esitettyihin ehdotuksiin Brezhnevin vieraillessa Bonnissa saman vuoden toukokuussa, jolloin hän määritteli myös selvemmin SI:n ja Neuvostoliiton välisten yhteyksien tason ja sen rajat.²⁸⁴ Väänäselle Brandt kertoi korostaneensa Brezhneville sitä, että Helsingissä tarkoituksena oli yhteistyön sijaan vain kuulla kahden johtavan suurvallan näkemyksiä aiheesta. SI:n ja Neuvostoliiton välisessä yhteydenpidossa oli pyrkimyksenä ainoastaan tiedon saanti ja ajatusten vaihto, ei missään nimessä järjestöllinen yhteistyö. He olivat kuitenkin todenneet, että ”yhdensuuntaista” toimintaa voitaisiin harjoittaa joustavasti ilman järjestöllistä yhteyttä, ja tätä tulisi hoitamaan uusi aseidenriisuntatyöryhmä. Työryhmänkään ei tullut kuitenkaan tehdä ”yhteistyötä” vaan olla ”yhteydessä”, kuten Väänänen linjasi SDP:lle laaditussa muistiossa. Tätä yhteyttä Brandt piti selvästi hyödyllisenä ja uskoi myös Neuvostoliiton ottaneen aikaisempaa joustavamman asenteen kansainvälisissä kysymyksissä.²⁸⁵

Yhteyksien muodoista oli oikeastaan SDP:n ja SPD:n välillä keskusteltu jo ennen aseidenriisuntakonferenssia, kun Pentti Väänänen oli huhtikuun 1978 alkupuolella käynyt Brandtin avustajien kanssa aiheesta keskustelua Bonnissa. Väänänen pani kirjoittamassaan muistiossa erityisesti merkille länsisaksalaisten kiinnostuksen koskien NKP:n halua keskustella aseidenriisuntakysymyksistä SI:n kanssa. Osoituksena Neuvostoliiton tarjouksen aitoudesta he olivat pitäneet korkeatasoisen edustajan Boris Ponomarjovin oletettua saapumista konferenssiin. Keskusteluissa todettiin kuitenkin yksimielisesti, ettei järjestöllinen yhteistyö olisi mahdollista, mutta yhteyksille voitaisiin löytää ”sopivia ja tarkoituksenmukaisia” muotoja. Lisäksi Väänänen toivoi Brandtin saapuvan Helsinkiin jo suunniteltua aiemmin, jotta ehdittäisiin käymään tarpeellisia keskusteluja erityisesti Ponomarjovin kanssa, minkä tarpeesta saksalaiset olivat samaa mieltä.²⁸⁶ Vaikka Väänänen viittaa raporteissaan yksimielisyyteen, eivät ne mitenkään varmasti kerro, mikä oli Väänäsen oma näkemys näistä yhteyksistä ennen keskusteluja länsisaksalaisten kanssa. Joka tapauksessa viimeistään Brandtin an-

²⁸³ *Sosialistisen Internationaalien aseidenriisuntakonferenssi 24.–26.4.1978*, 104–105.

²⁸⁴ Pentti Väänäsen raportti SI:n toimiston kokouksesta Dakarissa 12.–13.5.1978, HFE 25, SDP, TA.

²⁸⁵ Pentti Väänäsen kirjoittama muistio 15.5.1978, HE 1978.9, KSA, TA; Pentti Väänäsen kirjoittama muistio 29.5.1978 ”Sosialistisen internationaalien aseidenriisuntatyöryhmän työohjelma”, HFH 4, SDP, TA.

²⁸⁶ Pentti Väänäsen muistio 17.4.1978, HFH 4, SDP, TA.

tamien linjausten jälkeen suomalaiset näyttävät pääosin omaksuneen saman linjan. Neuvostoliittolaiset sen sijaan kyllä jatkoivat ”yhteistyöstä” puhumista.

SDP:lle NKP:n merkittävä kiinnostus SI:tä kohtaan oli toki pelkästään ilahduttava asia, sillä SI:n neuvostoyhteyksiin Suomessa ei liittynyt mitään merkittäviä sisäpoliittisia haittoja ja niistä saatu julkisuus oli lähinnä myönteistä. Aseidenriisuntakonferenssista kirjoittaessaan *Suomen Kuvalehden* toimittaja Juhani Aromäki korosti, miten Helsinki oli juuri tämän vuoksi luonteva paikka NKP:n historialliselle avaukselle sosialistien suuntaan. Aromäki piti konferenssia erittäin tarpeellisena ja katsoi sen olleen suuri voitto erityisesti SDP:lle ja Kalevi Sorsalle sekä Suomen sisäpolitiikan että heidän kansainvälisen asemansa kannalta.²⁸⁷ Sisäpoliittisesta näkökulmasta erityisen hyödyllisiä SDP:lle olivat myös SI:n aseidenriisuntatyöryhmän Moskovan-matkat, varsinkin kun vastaavan tasoisia vierailuja Kremliin olivat aiemmin tehneet suomalaisista lähinnä Kekkonen ja Ahti Karjalainen. Kritiikitöntä näiden matkojen osakseen saama kotimainenkaan huomio ei silti ollut ja monissa varsinkin porvarillisissa lehdissä matkat nähtiin usein osana Sorsan henkilökohtaista imagonkohotusta ja SDP:n presidenttipeliä sekä vähäteltiin SI:n aseidenriisuntatyöryhmän merkitystä. Esimerkiksi kesällä 1981 *Iltalehden* juttua varten nimettäviä lausuntoja antaneet ”ulkopolitiikan ja kansainvälisen politiikan asiantuntijat” arvioivat Sorsan ja SDP:n roolin SI:ssä olevan ”suurta hämäystä, bluffia” sekä että kuka tahansa olisi päässyt SI:n työryhmän puheenjohtajana vastaavalle vierailulle Moskovaan.²⁸⁸ Kritiikki SI:n aseidenriisuntaryhmän neuvostoyhteyksiä kohtaan lännessä joskus esiintyneestä näkökulmasta, jonka mukaan ei olisi pitänyt tehdä Neuvostoliiton kanssa yhteistyötä tai legitimoida näillä vierailuilla sen politiikkaa, oli kuitenkin Suomessa harvinaista – myös vuonna 1982, jolloin Moskovan-matka aiheutti SI:n sisällä huomattavaa kohua. Esimerkiksi Jaakko Kalelan kaksoisroolia SIDACin Moskovan-matkalla *Uudessa Suomessa* kritisoinut Martti Häikiö korosti kritiikkinsä olevan ”puhtaasti kotimaista”, vaikka viittasikin lyhyesti kirjoituksessaan myös matkan kiistanalaisuuteen SI:n sisällä.²⁸⁹

Kiinnostusta SI:n aseidenriisuntatoimintaan oli myös muilla itäblokin kommunistipuolueilla kuin NKP:lla, mutta niitä ei kutsuttu aseidenriisuntakonferenssiin eikä niihin suoritettu vastaavia matkoja kuin Neuvostoliittoon. Useampien kommunistipuolueiden kutsuminenhan olisi tietysti näyttänyt siltä, että yhteyksissä olisi ollut kyse nimenomaan sosiaalidemokraattien ja kommunistien lähentymisestä. Erityisesti SI:stä oli kiinnostunut Itä-Saksan Sosialistinen yhtenäisyyspuolue (SED), jonka

²⁸⁷ Aromäki 1978.

²⁸⁸ *Iltalehti* 4.7.1981, ”Kalevi Sorsa on yhä outo lintu”.

²⁸⁹ *Uusi Suomi* 4.2.1982, ”Kenen ulkopoliittikkaa Jaakko Kalela edustaa?” (Martti Häikiö).

edustaja oli tiedustellut SDP:ltä mahdollisesta mukaanpääsystä aseidenriisuntakonferenssiin ”tarkkailijana”. Väänänen informoi tästä länsisaksalaisia, mutta totesi raporttinsa mukaan yhdessä heidän kanssaan, ettei itäsaksalaisten konferenssiin osallistuminen ”tietenkään ole mahdollista”. Kysymys DDR-yhteyksistä tuli esiin myös ainakin SIDACin kokouksessa Helsingissä vuonna 1981, jolloin Sorsa kertoi DDR:n Helsingin suurlähettilään toivoneen keskusteluita työryhmän kanssa. Tällöin ajatukseen suhtauduttiin jo aiempaa myönteisemmin, ja SDP valtuutettiin käymään näitä keskusteluita sen ”kansainvälisten yhteyksien” puitteissa. Ehkä huomionarvoisena voidaan pitää, ettei SPD:n edustajaa ollut kyseisessä kokouksessa paikalla, mutta SPD kyllä varmasti tiesi SDP:n DDR-yhteyksistä ja muodosti itsekin jo seuraavana vuonna puoluetason yhteyksiä SED:hen jouduttuaan oppositioon.²⁹⁰ Pentti Väänänen suoritti kokouksessa tehdyn päätöksen johdosta Allan Rosasin kanssa matkan Berliiniin keskustelemaan SED:n keskuskomitean sihteerin Hermann Axenin kanssa aseidenriisunnasta. Mitään merkittävää roolia SI:n kannalta ei näillä yhteyksillä vaikuta kuitenkaan olleen ja ne pidettiin tietoisesti alemmalla tasolla kuin muut yhteydet.²⁹¹

Puolalaisiin pidettävissä yhteyksissä oltiin kuitenkin valmiita menemään hieman pidemmälle, ja kesäkuussa 1980 Sorsa teki aseidenriisuntatyöryhmän puheenjohtajan ominaisuudessa vierailun Puolaan, missä hän keskusteli Puolan yhtyneen työväenpuolueen ensimmäisen sihteerin Edward Gierekin kanssa myös kommunistien ja sosiaalidemokraattien välisestä yhteistyöstä. Vaikka Sorsa olikin näissä keskusteluissa selvästi todennut tällaisen yhteistyön mahdottomuuden, oli esiin nousut ajatus, että jokin instituutio Puolassa kutsuisi SI:n kaikista eurooppalaisista jäsenpuolueista edustajat, jotka eivät olisi kuitenkaan puheenjohtajia ja toimisivat yksityishenkilöinä, keskustelemaan liennytyspolitiikasta ja mahdollisesti muistakin kansainvälisistä kysymyksistä puolalaisten ja puolalaisten itse kutsumien muiden vieraiden kanssa. Tämä suunnitelma sopi myös Willy Brandtille ja Bernt Carlssonille, kun Sorsa sen pian tapaamisen jälkeen heille esitti.²⁹² Puolan tilanteen kehityttyä pian toiseen suuntaan, ei tilaisuuden järjestäminen näytä kuitenkaan onnistuneen.

SI:n Neuvostoliittoon – ja myös toki Yhdysvaltoihin – pitämässä yhteyksissä SDP:llä oli selvästi olennainen rooli, sillä tämä prosessi oli varsinaisesti käynnistynyt SDP:n ajaman aseidenriisuntakonferenssin seurauksena. Kuitenkin nämä viralliset SI-tason yhteydet käsittivät vain muutamia

²⁹⁰ Pentti Väänänen muistio 17.4.1978, HFH 4, SDP, TA; Pentti Väänänen kirjoittama luottamuksellinen raportti ”Sosiaalisten internationaalien neuvoa-antavan aseidenriisuntatyöryhmän kokous Helsingissä 6.4.1981”, HE 1981.17, KSA, TA; Garton Ash 1993, 322.

²⁹¹ Väänänen 2012, 216.

²⁹² Jaakko Kalelan kirjoittama erittäin salainen muistio 2.6.1980 ”Tapaaminen Puolan yhtyneen työväenpuolueen 1. sihteerin Gierekin kanssa”, HE 1980.13, KSA, TA; Pentti Väänänen kirjoittama lyhyt englanninkielinen muistio Willy Brandtin, Bernt Carlssonin ja Kalevi Sorsan välisestä tapaamisesta Oslossa 12.6.1980, HE 1981.18, KSA, TA.

keskusteluita. Läntisten sosiaalidemokraattien lisääntyneet yhteydet itäblokin kommunisteihin eivät koskeneet suurimmaksi osaksi SI:tä, joka kieltäytyi monenkeskisistä yhteyksistä, vaan kyse oli enemmän kahdenvälisestä virallisesta ja epävirallisesta yhteydenpidosta kuten SDP:lläkin. Tässä suhteessa monien puolueiden voidaan nähdä jossain määrin ”seuranneen” SDP:tä, vaikka näiden yhteyksien merkitys niille olikin ehkä pienempi ja länsieurooppalaiset puolueet suureksi osaksi myös jatkoivat Neuvostoliiton avointa arvostelua. SDP:llä tuskin kuitenkaan todellisuudessa oli tällaisten yhteyksien muodostamiseen kovin suurta vaikutusta, sillä muut puolueet vaikuttavat muodostaneen näitä yhteyksiä pitkälti riippumatta SDP:stä. Kyse oli liennytyksestä ja erityisesti suurissa länsieurooppalaisissa puolueissa tapahtuneista muutoksista. Neuvostoliittolainen professori Nikolai Sibilev näki SI:tä käsitelleessä kirjassaan SDP:n lähinnä yhtenä puolueena muiden – erityisesti Belgian, Japanin, Ranskan ja Britannian puolueiden – joukossa, mitä tuli yhteyksiin NKP:n kanssa.²⁹³ Moskovassa ilmestyneessä arvovaltaisessa *Kansainvälisten asioiden propagandatyöntekijän käsikirjassa*, jossa sosiaalidemokraattien ja SI:n toimintaa analysoitiin neuvostonäkökulmasta kommunistisia tiedotusvälineitä rehellisemmin, nähtiin puolestaan olennaisena sosiaalidemokraattien käännöksen kannalta etenkin Ranskan sosialistien, Länsi-Saksan SPD:n ja Britannian Labourin tuki liennytyksipolitiikalle. SDP:n ja NKP:n välisten puoluesuhteiden lisäksi siinä huomioitiin myös erityisesti Ranskan puolueen kanssa solmitut sopimukset, ja henkilöistä myönteiseen sävyyn mainittiin Brandt, Schmidt, Mitterrand ja Sorsa. Näkemyksiltään lähimpänä NKP:ta arvioitiin kuitenkin olevan Suomen ja Belgian puolueet.²⁹⁴ Myöskään yhdysvaltalaisissa arvioissa ei katsottu SDP:n olleen mitenkään erityisesti tai ainakaan yksin vastuussa sosiaalidemokraattien ja Neuvostoliiton välisten yhteyksien lisääntymisestä. Reaganin kaudella laaditut SI:tä käsitelleet CIA:n raportit ja tutkimukset, joista joissakin arvosteltiin sosiaalidemokraattien yhteyksiä itäblokin kommunisteihin, keskittyivät ensisijaisesti Brandtin ja länsieurooppalaisten sosiaalidemokraattien arvosteluun. Reaganilaisen Heritage Foundationin raportissa tosin huomioitiin SDP:nkin kommunistiyhteydet muiden ohella ja todettiin ohimennen aseidenriisuntatyöryhmän puheenjohtaja Sorsan jo pitkään tukeneen kommunistien ja sosiaalidemokraattien yhteistyötä SI:ssä, mutta toisaalta belgialaisten sosialistien arvioitiin menneen suomalaisiakin pidemmälle NKP-suhteissaan.²⁹⁵ Kuten STT:n toimittajat huomasivat vuonna 2022, oli yhdessä CIA:n muistiossa vuodelta 1982 viitattu Paavo Lipposen yhteyk-

²⁹³ Sibilev 1984, 250.

²⁹⁴ Arto Mansalan Kalevi Sorsalle lähettämä Suomeksi käännetty artikkeli ”Sosialistinen internationaali ja kansainvälisen jännityksen liennytys” vuonna 1978 Neuvostoliitossa ilmestyneestä kirjasta *Spravotshnik propagandista-mezhdunarodnika* (Kansainvälisten asioiden propagandatyöntekijän käsikirja), kirjoittajina V. V. Zagladin ja V. V. Kortunova, HE 1979.11, KSA, TA.

²⁹⁵ ”THE NEW FACE OF THE SOCIALIST INTERNATIONAL”, The Heritage Foundation, 1981, CIA.

siin Neuvostoliiton suurlähetystöön, jotka raportin mukaan vastasivat Walter Hackerin vastaavia yhteyksiä, mutta kontekstin huomioon ottaen näyttää Lipponen saaneen tämän erityismaininnan lähinnä siksi, että sattui olemaan muistion käsittelemässä kokouksessa paikalla ja tukemaan Brandtin linjaa, jonka arvosteluun muistio enemmän keskittyikin.²⁹⁶ SI-puolueiden kantojen laajemmassa muutoksessa ja kahdenvälisen idänsuhteiden lisääntymisessä oli kuitenkin epäilemättä kyse suuremmista tekijöistä kuin SDP:n vaikutuksesta.

Sen sijaan muiden SI-puolueiden itäyhteyksien lisääntymisellä saattoi olla jonkinlainen vaikutussuhde SDP:n omiin yhteyksiin. SDP:n merkitys SI:n ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa korostui tietysti silloin, kun SI:ssä oli jonkinasteista halukkuutta yhteydenpitoon, mutta muilla puolueilla ei yhtä hyviä kontakteja kuin suomalaisilla. Vaikka toisaalta Neuvostoliiton ja lännen sosiaalidemokraattien paremmat suhteet heijastuivat myönteisesti myös SDP:n idänsuhteisiin, saattoi toisaalta muiden puolueiden siirtyminen samalle tontille myös vähentää juuri SDP:n kiinnostavuutta NKP:n kannalta. Ehkä kannustaakseen suomalaisia aktiivisuuteen Neuvostoliittolaiset kertoivat usein SDP:lle tapaamisistaan muiden SI-puolueiden edustajien kanssa korostaen, miten he olivat samoilla jalanjäljillä. Syyskuussa 1979 Shaposhnikov kertoi SDP:n edustajille, miten NKP:lla oli suhteita jo lähes kaikkiin SI:n puolueisiin. He olivat tavanneet hiljattain Tanskan ja Norjan puolueiden valtuuskunnat, joista etenkin norjalaisten kanssa oli käyty kiinnostavia keskusteluita, ja SPD:n Alfons Pawelczyk sekä Karsten Voigt olivat äskettäin käyneet Moskovassa. Brysselissä hän oli puolestaan tavannut belgialaisen sosialistin Karel van Miertin, joka oli Shaposhnikovin toiveiden mukaisesti puhunut Willy Brandtille Brysselin liikkeestä.²⁹⁷ Valentin Kossov taas pohti kesällä 1980 keskustelussaan Pentti Väänäsen kanssa, ”[o]livatko itävaltalaiset mustasukkaisia? Haluavatko he syrjäyttää SDP:n?”²⁹⁸ 1980-luvun alkuvuosien hieman viileämmän kauden jälkeen kirjoitti Väänänen itse marraskuussa 1984 Moskovassa olevan taas jo ”tungosta demareista”, kun Ranskan sosialistien kovaa asevarustelulinjaa kannattanut Jacques Huntzinger oli kertonut hänelle salaisuutena menevänsä Moskovaan keskuskomitean kutsusta.²⁹⁹

²⁹⁶ ”EVALUATION OF COMMUNIST PARTIES AND ACTIVITY”, 8 March 1982, CIA FOIA Reading Room. <<https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP83M00914R001900220038-1.pdf>> (Haettu 17.11.2022.); *Helsingin Sanomat* 11.12.2022, ”CIA:n muistio vuodelta 1982: Paavo Lipposella läheiset siteet Neuvostoliittoon”. <<https://www.hs.fi/politiikka/art-2000009258958.html>> (Haettu 12.12.2022.)

²⁹⁷ Salainen muistio 18.9.1979 ”Neuvottelu SDP:n ja NKP:n edustajien välillä puolueoimistossa 12.9.1979”, HE 1979.12, KSA, TA.

²⁹⁸ Pentti Väänäsen kirje Kalevi Sorsalle 16.6.1980 (keskusteluista Valentin Kossovin kanssa), HB 1980.11, KSA, TA.

²⁹⁹ Pentti Väänäsen kirje Kalevi Sorsalle 29.11.1984, HE 1984.11, KSA, TA.

Neuvostoliitossa suomalaisilla kuitenkin selvästi uskottiin olevan jonkinlainen erityisen myönteinen rooli, sillä SDP:n toivottiin jatkuvasti pitävän yllä vahvaa asemaansa SI:ssä. Palmen komissiollekin Neuvostoliitto suostui antamaan tukensa vain, jos se ei häiritsisi Sorsan puheenjohtaman aseidenriisuntatyöryhmän toimintaa.³⁰⁰ Mitään kovin erikoista tässäkään ei välttämättä sinänsä ole, sillä jo pelkästään tukemalla voimakkaasti Brandtin liennytysoinjaa SDP ajoi SI:ssä Neuvostoliitolle myönteisempää politiikkaa kuin monet muut puolueet, mikä ei kuitenkaan tarkoita, että SDP olisi toiminut näin yksinomaan Neuvostoliiton tahdosta. Lisäksi voidaan arvioida suomalaisilla olleen niin sanotun ”kotiryssä”-käytännön myötä tiiviimmät ja ”luottamuksellisemmat” yhteydet neuvostoliittolaisiin kuin SI:n jäsenpuolueilla yleensä, mikä ei myöskään tarkoita, että olisi toimittu välttämättä juuri NKP:n tahdon mukaisesti, vaan hyöty NKP:lle saattoi olla myös siinä, että SDP:n kautta oli yksinkertaisesti mahdollista saada tietoa SI:stä, sen vaikutusvaltaisista länsieurooppalaisista jäsenpuolueista ja Nato-maiden päätöksenteosta sekä pitää yhteyttä länsieurooppalaisiin puoluejohtajiin, joiden tukea toivottiin omille aloitteille.

Kuitenkin on selvää, että SDP:hen, kuten muihinkin SI:n puolueisiin, pyrittiin myös suoraan vaikuttamaan, jotta puolue ajaisi tiettyjä asioita SI:ssä. CIA:n tutkimusraportti vuodelta 1983 esittää melko hyvän kuvauksen tästä vaikuttamisesta sekä siitä, missä sen rajat realistisesti kulkivat. Neuvostoliittolaiset pyrkivät raportin mukaan yksityisissä tapaamisissaan vakuuttamaan SI:n edustajia omista aloitteistaan ja lieventämään niiden kritiikkiä Neuvostoliiton politiikkaa kohtaan sekä tekemään SI:stä vähemmän tehokkaan sen pyrkimyksissä ohjata kolmannen maailman radikaaleja vapautusliikkeitä pois neuvostomieliseltä polulta. Tehokkain tapa vaikuttaa oli luoda mielikuvaa siitä, että Neuvostoliitto aidosti kannattaa rauhaa, mikä usein vetosi rauhantahtoiisiin sosiaalidemokraatteihin. SI:n konsensusperiaate teki kuitenkin merkittävämmästä vaikuttamisesta hankalaa, ja käytännössä Neuvostoliiton olisi pitänyt saada rekrytoitua vähintään yksi tai todennäköisesti useampikin SI:n korkeimmista johtohenkilöistä, jotta se olisi voinut tehokkaasti ohjata SI:n kannanottojen sisältöä. Lisäksi raportissa arvioitiin, että varsinainen rekrytointi olisi suuri haaste, sillä kukaan SI:n johtavista hahmoista ei Yhdysvaltojen kritisoinnista huolimatta vaikuttanut sympatisoivan Neuvostoliittoa tai halunnut ottaa riskiä uransa pilaamisesta. Kaikki SI:n puolueet vaikuttivat pitävän kommunistista järjestelmää vastenmielisenä, vaikka pyrkimys ylläpitää ”rakentavia suhteita” estikin usein tuomitsemasta sitä.³⁰¹ SDP:n osalta voidaan tehdä myös erityinen huomio, että vaikka puolue oli useimpia muita kiinnostuneempi ylläpitämään hyviä neuvostosuhteita, olivat sen edustajat kuitenkin SI:ssä

³⁰⁰ Pentti Väänänen kirje Kalevi Sorsalle 16.6.1980 (keskusteluista Valentin Kossovin kanssa), HB 1980.11, KSA, TA.

³⁰¹ ”THE SOCIALIST INTERNATIONAL: ITS ORGANIZATION AND ACTIVITIES”, 1983, CIA.

toimiessaan hyvässä asemassa torjumaan NKP:n ehdotuksia, sillä internationaalien puitteissa voitiin aina vedota siihen, että muut SI:ssä olivat eri mieltä, minkä vuoksi ehdotusta ei voitaisi käsitellä internationaalissa. Voitiin myös yksinkertaisesti todeta, että asiaa ”voitaisiin selvittää” tai että siitä keskusteltaisiin Brandtin kanssa.³⁰² Jos ehdotus oli sopimaton SI:lle, tulisi se joka tapauksessa tällöin torjutuksi ilman, että SDP:n tarvitsisi itse varsinaisesti kieltäytyä siitä.

Neuvostoliittolaiset eivät tosin itsekään näytä ainakaan aina pyrkineen varsinaisesti ohjaamaan SI:tä, ja tavoitteena saattoi usein olla myös aito pyrkimys liennytykseen. Neuvostoliiton vetoaminen länsieurooppalaisiin ja erityisesti sosiaalidemokraatteihin korostui erityisesti 1980-luvun vaihteessa, jolloin toivottiin edes jonkun lännessä suostuvan liennytyksen jatkamiseen. Stefan Smirnov painotti alkuvuodesta 1980 Afganistanin miehityksen jälkeen SDP:n edustajille sosiaalidemokraattien olevan ”hyvin keskeisessä asemassa liennytyshetimituksen vahvistamisessa” ja ettei länsieurooppalaisten tarvitsisi valita ”Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välillä eikä ruveta tuomariksi niiden suhteissa. Valittavana ei siis ole Neuvostoliitto tai Yhdysvallat vaan valittavana ovat kylmä sota ja liennytys”. Väänänen arvioikin laatimassaan raportissa, että Neuvostoliiton linjoille asettumisen sijaan se odotti sosiaalidemokraateilta vain sitä, että he amerikkalaisista poiketen ”jatkavat yhteyksiään ja korostavat liennytysprosessin tärkeyttä”. Pidemmälle Neuvostoliiton näkemyksiä vastaan ei heidän tällöin edes odotettu menevän.³⁰³ Myös eräässä CIA:n raportissa vuodelta 1982 Neuvostoliiton arvioitiin olevan oikeastaan ”pakotettu” lähentymiseen sosiaalidemokraattien kanssa juuri eurooppalaisen liennytyksen ylläpitämisen vuoksi. Asiaan nähtiin kyllä Neuvostoliitossakin liittyneen merkittäviä riskejä, ja siksi tämä linja oli myös jokseenkin kiistelty NKP:n sisällä. Ideologista lähentymistä myös NKP halusi välttää.³⁰⁴ Eurokommunismista ja yleisemminkin kansainvälisen kommunismin hajaannuksesta johtuen Neuvostoliitolla oli aiempaakin vähemmän kriittittömästi sen aloitteisiin suhtautuneita liittolaisia demokraattisissa länsimaissa. Samalla nähtiin SI:n puheenjohtajan Ostpolitik-linja vähintäänkin uuskonservatismiin kallistuvaa oikeistoa parempana vaihtoehtona. Neuvostoliiton ristiriitaista suhtautumista sosiaalidemokraatteihin tänä aikana on kuvattu hyvin myös loppuvuodesta 1978 ilmestyneessä *Kansainvälisten asioiden propagandatyöntekijän käsikirjassa*. Samalla, kun joidenkin sosiaalidemokraattisten puolueiden nähtiin olevan kiinnostuneita liennytyksestä ja yhteistyöstä sekä suhtautuvan muita läntisiä voimia myönteisemmin Neuvostoliiton ulkopolitiik-

³⁰² Esim. Salainen muistio 14.5.1979 ”SDP:n ja NKP:n edustajien tapaaminen 11.5.1979”, HB 1979.9, KSA, TA; Salainen muistio 18.9.1979 ”Neuvottelu SDP:n ja NKP:n edustajien välillä puoluetöimistössä 12.9.1979”, HE 1979.12, KSA, TA.

³⁰³ Pentti Väänänen kirjoittama salainen raportti ”Nkp:n näkemys kansainvälisestä tilanteesta”, HB 1980.11, KSA, TA.

³⁰⁴ ”THE SOVIET UNION AND NONRULING COMMUNIST PARTIES”, August 1, 1982, CIA FOIA Reading Room, <<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp83t00853r000100070003-6>> (Haettu 17.11.2022).

kaan, nähtiin osan sosiaalidemokraattien toiminnasta edelleen suuntautuvan ensisijaisesti kommunismia ja Neuvostoliittoa vastaan.³⁰⁵

Koska Neuvostoliitossa myös SDP nähtiin aina sekä hyvässä että pahassa osana kansainvälistä sosiaalidemokratiaa, voidaan olettaa tämän pohjimmaisen epäilyksen reformistista vasemmistoa kohtaan ulottuneen myös SDP:hen, ja kaikista puolueelle ja Sorsalle annetuista arvostuksen osoituksista huolimatta kielteisenä nähty kehitys muissa SI:n puolueissa näyttää ainakin jollain tasolla vaikuttaneen myös NKP:n suhtautumiseen SDP:tä kohtaan. Mauno Koiviston presidenttikauden alun varovaisuutta suhteessa Neuvostoliittoon tulisikin ehkä tulkita suhteessa hieman aikaisemmin Ranskan presidentiksi valittuun Mitterrandiin, joka oli aiemmin pitänyt yllä hyviä suhteita Neuvostoliittoon ja kommunisteihin, mutta noustuaan kommunistien tuella presidentiksi vuonna 1981 omaksui edellisiä porvarillisia presidenttejäkin neuvostovastaisemman linjan, vaikka ottikin kuihtuvan kommunistipuolueen mukaan ensimmäiseen hallitukseensa. Suojelupoliisin Seppo Nevala kertoi Sorsalle kirjeessään tammikuun alussa 1982, että Neuvostoliiton tiedustelumiehet olivat Keskustan johtaville poliitikoille kertoneet ”puolueettomuudestaan” huolimatta pitävänsä luontevimpana, ”että porvarillisen maan presidenttinä olisi porvari”, mikäli vastakkain olisivat Mauno Koivisto ja Kokoomuksen Harri Holkeri, sillä ”[p]äinvastaisesta ratkaisusta on huonoja kokemuksia Ranskasta”.³⁰⁶

4.3.1. Brysselin liike

Vaikkei Neuvostoliitolla ollut pyrkimyksenä ideologinen lähentyminen tai SI:n sulauttaminen osaksi maailmankommunismia, oli jonkinlainen monenkeskinen yhteistyö sosiaalidemokraattien kanssa ainakin joidenkin NKP:n piirien näkökulmasta houkutteleva ajatus. Todennäköisesti neuvostoliittolaiset ajattelivat, että näin he pystyisivät enemmän ohjaamaan yhteistyön laatua ja saamaan SI:ltä liennytyksen lisäksi myös selvempää tukea omille aloitteilleen. Hyvänä esimerkkinä siitä, miten Neuvostoliitto koitti saada SI:n kautta legitimizeettii sen kansainvälisiä tavoitteita tukevalle toiminnalle, on pyrkimys saada SI:n aseidenriisuntatyöryhmän edustaja sekä sosiaalidemokraatteja laajemmin mukaan niin kutsutun Brysselin liikkeen eli Kansainvälisen Euroopan turvallisuus- ja yh-

³⁰⁵ Arto Mansalan Kalevi Sorsalle lähettämä Suomeksi käännetty artikkeli ”Sosialistinen internationaali ja kansainvälisen jännityksen liennytys” vuonna 1978 Neuvostoliitossa ilmestyneestä kirjasta *Spravotshnik propagandista-mezhdunarodnika* (Kansainvälisten asioiden propagandatyöntekijän käsikirja), kirjoittajina V. V. Zagladin ja V. V. Kortunova, HE 1979.11, KSA, TA.

³⁰⁶ Seppo Nevalan kirje Kalevi Sorsalle 5.1.1982, FA 1982.2, KSA, TA.

teistyökomitean³⁰⁷ toimintaan. Brysselin liike oli belgialaisten, etenkin 1940-luvulla ministerinäkin toimineen Albert de Smaelen, alullepanema kansallisten Ety-komiteoiden yhteiselin, johon Suomesta osallistui aktiivisesti Etyk-prosessia tukemaan perustettu kansalaisjärjestö STETE. Tätä kautta sen toiminnassa oli mukana suomalaisia jotakuinkin kaikista puolueista. Länsi-Euroopassa Belgiaa lukuun ottamatta tai muissa Pohjoismaissa kuin Suomessa Brysselin liike ei ollut kuitenkaan saavuttanut juuri menestystä, ja sen toimintaan osallistui suomalaisia lukuun ottamatta suureksi osaksi vain vasemmistolaisia järjestöjä. Brysselin liikkeen toimintaan osallistuneen sosiaalidemokraatti Ralf Fribergin arvion mukaan liike oli ”kallellaan itään”, mutta eri maiden Ety-komiteat olivat usein erimielisiä ja suomalaiset ainakin pyrkivät tasapainoon idän ja lännen välillä.³⁰⁸ Toisissa arvioissa Brysselin liikettä on pidetty Maailman rauhanneuvoston ”tytäryhtiönä” ja Neuvostoliiton peitejärjestönä,³⁰⁹ mutta vaikka tässäkin tulkinnassa saattaa olla jotain perää, eivät kaikki sen toimintaan osallistuneet toimineet Neuvostoliiton talutusnuorassa tai jakaneet samoja näkemyksiä. Joka tapauksessa sillä oli huono maine lännessä ja myös useimmissa SI:n puolueissa.

Neuvostoliittolaiset toivoivat toki sosiaalidemokraattien osallistuvan myös yleisemmin neuvostomielisenä tunnetun Maailman rauhanneuvoston toimintaan, mutta se ei ollut täysin onnistunut edes Suomessa, sillä SDP ei ollut liittynyt sen suomalaisen osaston eli Suomen Rauhanpuolustajien jäsenjärjestöksi. Rauhanpuolustajat oli kehittynyt lähinnä neuvostomielisten kommunistien järjestöstä 1970-luvulla virallisen Suomen yleisesti hyväksymäksi ja tukemaksi järjestöksi, jonka toimintaan osallistui toimijoita poliittisen kentän eri puolilta, ja esimerkiksi SKDL, Keskustapuolue sekä vuonna 1984 jopa SMP liittyivät siihen kokonaisina puolueina, kun taas SDP ja Kokoomus pitivät järjestöllisellä tasolla tiettyä etäisyyttä, vaikka molempien nuoriso- tai opiskelijajärjestöjä ehtikin olla jäsenenä.³¹⁰ Vuonna 1981 Sorsa esitti Rauhanpuolustajien omalle lehdelle SDP:n kannan niin, että puolue voi liittyä jäseneksi vain sellaisiin järjestöihin, joita sosiaalidemokraatit ovat itse olleet perustamassa, ja ettei liittyminen Rauhanpuolustajiin ollut suunnitelmassa.³¹¹ Joka tapauksessa esimerkiksi vuonna 1976 NKP:n kansainvälisen komitean apulaisosastopäällikkö Vitali Shaposhnikov oli keskustelussaan puoluesihteerin Ulf Sundqvistin kanssa ottanut esille SDP:ssä ilmenneen kieltei-

³⁰⁷ Englanniksi International Committee for European Security and Cooperation, ICESC.

³⁰⁸ Vattulainen, Tuuli: *Suomen toimikunta Euroopan turvallisuuden edistämiseksi (STETE) turvallisuuspoliittisena kansalaisjärjestönä*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta, Yleisen valtio-opin laitos, 2004, 49–50.

³⁰⁹ Rose, Clive: *Campaigns Against Western Defence. NATO's Adversaries and Critics*. Macmillan Press 1986, 63.

³¹⁰ Kodama, Katsuya: “A Comparative Study on Peace Movements in Japan, Denmark, and Finland”. Teoksessa Kodama, Katsuya & Vesa, Unto (toim.): *Towards a Comparative Analysis of Peace Movements*. Dartmouth 1990, 207, 212; *Helsingin Sanomat* 1.4.1990, ”Smp jättää Suomen rauhanpuolustajat”.

³¹¹ *Rauhan Puolesta* 6/1981, ”Euroopassa vallitsee suhteellinen tasapaino”.

syyden ”rauhanliikettä” kohtaan ja yrittänyt saada SDP:tä kannustamaan muitakin sosiaalidemokraattisia puolueita mukaan Moskovian rauhanvoimien kokouksiin, joihin SDP:n edustaja oli osallistunut. Sundqvist oli selittänyt SDP:n haluttomuutta liittyä Rauhanpuolustajiin sillä, että sen organisaatiopohja oli liian kapea viitaten epäsuorasti järjestön taistolaispainotteisuuteen, ja vastannut melko epämääräisesti ajatukseen sosiaalidemokraattisten puolueiden laajemmasta osallistumisesta rauhanvoimien kokouksiin arvioimalla niiden olevan ”valmiita keskustelemaan hankkeesta” sekä toteamalla perään suomalaisten olevan kyllä valmiita osallistumaan kokoukseen.³¹²

Kun sosiaalidemokraattien mukaan saaminen rauhanneuvostoon ei onnistunut, saattoi belgialaisten vetämä Brysselin liike näyttäytyä vähemmän leimautuneena vaihtoehtona. Liikkeeseen jo valmiiksi osallistuneita suomalaisia kannustettiin tuomaan laajemminkin sosiaalidemokraatteja mukaan, missä avuksi toivottiin uutta suomalaisjohtoista SI:n aseidenriisuntatyöryhmää, jonka arvovaltaisen puheenjohtajan osallistuminen olisi saattanut tehdä liikkeestä yleisemminkin hyväksytyn. Samaa asiaa ajoivat myös liikkeen belgialaiset aktiivit, mutta innokkaimmin suomalaisia kannusti kuitenkin NKP:n Shaposhnikov, joka otti asian esiin Jaakko Kalelan kanssa toukokuussa 1978 pari viikkoa Helsingin aseidenriisuntakonferenssin jälkeen. Shaposhnikovin mukaan aseidenriisuntakonferenssi oli merkinnyt ”jäiden lähtöä” internationaalien ja NKP:n välisissä suhteissa, ja hän esitti Brysselin liikettä sopivaksi foorumiksi yhteydenpidon jatkamiselle työväenliikkeen eri haarojen välillä Euroopan turvallisuuskysymyksissä. Osallistujiksi hän toivoi mahdollisimman korkeatasoisia länsieurooppalaisia poliitikkoja, sillä hiljattain kuolleiden kolmen belgialaispoliitikon tilalle ei tahtonut löytyä ketään riittävän korkeaa edustajaa. Kalela suhtautui ehdotukseen kiinnostuneen oloisesti, vaikkei suoraan ottanut siihen kantaa, ja informoi Shaposhnikovia SI:n aseidenriisuntatyöryhmän perustamisesta sekä Kalevi Sorsan puheenjohtajuudesta.³¹³ Keskustelu jatkui heinäkuussa 1978, kun Shaposhnikov tapasi Pentti Väänäsen tämän edustaessa Ulf Sundqvistia aiemmin mainitun kaltaisessa rauhankokouksessa Moskovassa. Shaposhnikov ehdotti Väänäselle, että ”SI voisi tehdä muutakin kuin papereita” ja totesi samalla Brysselin liikkeen olevan vaikeuksissa, vaikka belgialaiset olivatkin edelleen suhtautuneet asiaan myönteisesti. Väänänen uskoi Shaposhnikovin yrittävän saada aikaan ”vakavia keskusteluja sosiaalidemokraattien ja muiden aatesuuntien edustajien kanssa”, ja keskustelun perusteella hän arvioi, että Neuvostoliitto oli valmis joustamaan paljonkin toiminnan

³¹² Muistio keskustelusta NKP:n keskuskomitean kansainvälisen osaston varaosastopäällikön V. S. Shaposhnikovin kanssa Moskovassa 19.3.1976, HB 1976.6, KSA, TA.

³¹³ Jaakko Kalelan Tasavallan Presidentin kanslialle laatima luottamuksellinen PM 23.5.1978 ”Keskustelu apulaisosastopäällikkö Shaposhnikovin kanssa”, HC 1978.15, KSA, TA.

muodoissa, jotta edes jotain saataisiin aikaan.³¹⁴ Kovin kielteinen ei siis ollut SDP:n tai ainakaan Väänäsen ja Kalelan asenne tätä toimintaa kohtaan, vaikka usko veljespuolueiden mukaan saamiseksi ei välttämättä ollutkaan korkea.

Hieman myöhemmin liikkeen toimintaan osallistunut Belgian sosialistipuolueen edustaja Joris van Eynde kutsui SI:n aseidenriisuntatyöryhmän edustajan pitämään alustuksen Brysselin liikkeen kokoukseen ja Ralf Friberg keskusteli asiasta Sorsan kanssa. Sorsa ei kuitenkaan ryhmän puheenjohtajana myöntynyt, vaan tarjosi roolia SPD:n Alfons Pawelczykille. Tämä sopi myös Bernt Carlssonille, mutta hieman ennen kokousta Willy Brandt päätti torjua osallistumisen kokonaan. SPD, joka ei ollut osallistunut Brysselin liikkeeseen, ei todennäköisesti halunnut lähettää omaa edustajaansa liikkeen maineen vuoksi, vaikka olisi tällöin voinut myös itse määritellä alustuksen sisällön. Neuvostoliiton valtuuskunnan vedottua suomalaisiin asiaa esitteli pienemmässä mittakaavassa Sorsan ja Kalelan luvalla ja ohjeistamana lopulta Friberg itse osana muitakin asioita käsitellyttä puheenvuoroaan. Fribergin kirjoittamasta muistiosta päätellen asian käsittelyssä pyrittiin erityiseen varovaisuuteen, ja hän korostikin puheenvuorossaan puhuvansa henkilökohtaisesti, suomalaisena sosiaalidemokraattina, eikä SI:n puolesta. SI-asian esiin ottaminen herätti huomiota myös muissa osanottajissa: erityisesti Friberg huomioi, että Brysselin liikkeen kokouksessa ”tarkkailijana” ensi kertaa mukana ollut Ruotsin sosiaalidemokraattien edustaja Ingemar Engman suhtautui siihen myönteisesti kuten myös Puolan edustaja, kun taas neuvostoliittolaiset reagoivat vaisusti ymmärtäen kuitenkin syyn puheenvuoron matalaan profiiliin. Kokouksen muissa puheenvuoroissa kritisoitiin erityisesti Naton ydinasedoktriinia ja Kiinan politiikkaa, mutta Friberg itse vältti menemästä liikaa sosialistimaiden linjoille, kun taas toisen suomalaisen edustajan Ritva Grönickin puheenvuoron hän tuomitsi olleen Suomen oloja vääristelevä ja ”sos.maiden pahimpia klisheitä jäljittelevä”.³¹⁵ Tämä oli toki vain Fribergin oma tulkinta.

Neuvostoliittolaiset vaikuttavat tämänkin jälkeen pyrkineen vahvasti SI:n arvovallan saamiseen Brysselin liikkeen tueksi. Vuoden 1979 aikana siitä keskusteltiin useissa SDP:n ja NKP:n edustajien välisissä tapaamisissa. Suomalaisia kehoitettiin selkeästi toimimaan asian puolesta, mutta kovin suurta intoa tähän ei SDP:ssä näytä olleen. Toukokuussa käydyssä aseidenriisuntatyöryhmän matkaa valmistelevalle keskustelulle, jossa Shaposhnikov toivoi, että SDP voisi ”käyttää vaikutusvaltaansa” sosiaalidemokraattien saamiseksi mukaan Brysselin liikkeeseen, Sorsa totesi, että Brysselin

³¹⁴ Pentti Väänäsen salainen muistio 1.8.1978 ”Keskusteluni V.S. Shaposhnikovin kanssa 14.7.1978”, HB 1978.7, KSA, TA.

³¹⁵ Ralf Fribergin luottamuksellinen muistio 22.1.1979 ”Brysselin liikkeen kansainvälisen komitean kokous 19–21.01.1979”, HE 1979.12, KSA, TA; Bernt Carlssonin sähke Pentti Väänäselle, HE 1979.12, KSA, TA.

liike oli Kiinan ohella toinen niistä asioista, joista todennäköisimmin syntyi ongelmia neuvostoliitolaisten ja työryhmän välisissä keskusteluissa. Toisessa keskustelussa syyskuussa Sorsa totesi, ettei Brysselin liike ole ongelma SDP:lle, mutta ”SI:tä on kuitenkin katsottava kokonaisuutena”. Hän ei suoraan kieltäytynyt Shaposhnikovin ehdotuksista, vaan pikemminkin väisti ne toteamalla, että SI:ssä ”voitaisiin selvittää” osallistumista ja että ”Brandtin tulee harkita asiaa”.³¹⁶ Brandt oli kuitenkin ilmeisesti jo harkinnut ja kieltäytynyt siitä.

Pisimmälle, mitä SI:n suhteissa Brysselin liikkeeseen voitiin mennä, oli Pentti Väänäsen osallistuminen ”Kalevi Sorsan henkilökohtaisena edustajana” Belgian De Haanissa lokakuussa 1979 pidettyyn Brysselin liikkeen kokoukseen. Hän piti tällöin hyvin yleisluontoisen puheen SI:n aseidenriisuntatyöryhmän toiminnasta ja tavoitteista korostaen hyviä vaikutelmia työryhmän matkoilla ja kaikkien osapuolten ymmärrystä aseidenriisunnan tärkeydestä. Puhe oli Väänäsen mukaan ilmeisesti Neuvostoliiton valtuuskunnan toivomuksesta sijoitettu kokouksen avaukseen, ja se sai merkittävää huomiota osakseen. Väänänen pohti raportissaan saamansa huomion perusteella, kuinka suuren huomion kohteeksi Sorsa, jolle järjestäjien kutsu oli osoitettu, olisi mahtanut päästä, jos olisi itse osallistunut. Useat sosialistimaiden tiedotusvälineet olivat pyytäneet häneltä lausuntoja ja haastatteluja, joita hän ei kuitenkaan kokenut voivansa antaa.³¹⁷ Myöhemminkin Väänänen osallistui Sorsan ”henkilökohtaisena edustajana” joihinkin Brysselin liikkeen kokouksiin ja informoi näistä kokouksista myös koko aseidenriisuntatyöryhmää. Lokakuussa 1980 Sorsa kuitenkin tapasi myös itse yhdessä Väänäsen ja Jaakko Kalelan kanssa Brysselin liikkeestä keskustellakseen Pariisissa belgialaiset Joris van Eynden ja Albert de Smaelen, jotka olivat ”enchanté” tapaamisen järjestymisestä.³¹⁸

Brysselin liike sai 1980-luvun alussa jonkinlaista jatkoa ”Euroopan turvallisuusvyöhyke” -liikkeestä, jonka tarkoituksena oli ydinaseettomista Etyk-valtioista muodostetun ”turvallisuusvyöhykkeen” perustaminen ja jonka takana olivat suureksi osaksi samat aktiivit kuin Brysselin liikkeessä, etenkin Albert de Smaele. Mukana liikkeen tapaamisessa Firenzessä tammikuussa 1981 oli belgialaisten lisäksi italialaisia (euro)kommunisteja, sosialisteja ja kristillisdemokraatteja, Hollannin työväenpuolueen edustaja, SDP:n Kari Möttölä ja itäblokkista puolalaisia. Tästä uudesta liikkeestä

³¹⁶ Salainen muistio 14.5.1979 ”SDP:n ja NKP:n edustajien tapaaminen 11.5.1979”, HB 1979.9, KSA, TA; Salainen muistio 18.9.1979 ”Neuvottelu SDP:n ja NKP:n edustajien välillä puoluetoimistossa 12.9.1979”, HE 1979.12, KSA, TA.

³¹⁷ Pentti Väänäsen salainen muistio 8.11.1979 ”Keskustelu Vitali Shaposhnikovin kanssa 27.10.1979” sekä Väänäsen puhe 26.10.1979 Brysselin liikkeen kokouksessa, HE 1979.12, KSA, TA.

³¹⁸ Minutes of the Meeting of the SI Study Group on Disarmament, Paris, October 20, 1980, HE 1982.12, KSA, TA; Riitta Korhosen Sorsalle kirjoittama lappu ”Tapaaminen Pariisissa 19.10. Brysselin liikkeen edustajien kanssa”, HE 1980.12, KSA, TA.

ilmeisesti myös de Smaele ja van Eynde olivat halunneet keskustella suomalaisten kanssa Pariisissa. Liike haluttiin Möttöjän raportin mukaan pitää selvästi erillään lännessä leimautuneista Brysselin liikkeestä ja Maailman rauhanneuvostosta, vaikka ensimmäisen toimijoita olikin paljon mukana. Möttölä totesi liikkeen suunnitelman olleen vahvasti Eurooppa-keskeinen, ja siihen kuului myös kahden supervallan vetäytyminen Euroopasta. Neuvostoliitto ei ainakaan näkyvästi ollut tässä mukana, mutta sen sijaan liikkeellä näytti olevan kytkös Bertrand Russellin rauhansäätiön käynnistämään END-liikkeeseen. Möttölä ei vaikuta kuitenkaan suhtautuneen hankkeeseen varauksettomasti, vaan esitti, että SDP:n tulisi tiedustella SPD:n, Moskovan ja Washingtoninkin – jossa Reagan oli juuri noussut presidentiksi – kantoja asiasta ennen kuin puolue ottaisi aktiivisempaa roolia liikkeessä ja lisäksi pyrkiä vaikuttamaan myös aktiivisesti sen sisältökysymyksiin. Kovinkaan korkeatasoista tämä toiminta ei vaikuta olleen, sillä Pariisissa tavattu Sorsa oli kansainvälisesti merkittävin poliitikko, johon hankkeella oli yhteys ja tämäkin yhteys tarkoitti vain yhtä tapaamista, jossa de Smaele ”sai mielestään positiivista vastakaikua”. De Smaele oli toivonut Sorsan ja SDP:n erityisesti olevan asiasta yhteydessä pohjoismaisiin puolueisiin sekä Brandtiin ja SPD:hen. Sorsa kysyikin Brandtilta kirjeen välityksellä hänen näkemystään tästä liikkeestä ja kertoi omana tyypilliseen tapaan varovaisena mielipiteenään Euroopan turvallisuusvyöhyke -ajatuksen tarvitsevan ”huolellista pohdintaa”.³¹⁹

5. SDP, SI ja liennytyksen kriisit

5.1. Liennytyksen edistäminen ja ihmisoikeudet

Euroopan sodanjälkeiset rajat sinetöineeseen Helsingin Etyk-päätösasiakirjaan sisällytettiin etenkin länsieurooppalaisten ja Kanadan vaatimuksesta niin sanottuja ”kolmannen korin” asioita, joihin sisältyi ihmisoikeuksien ja perusvapauksien kunnioitus sekä ihmisten välisten kontaktien helpottaminen valtioiden välillä. Alkuun päätösasiakirja joutui lännessä ankaran kritiikin kohteeksi, sillä sen nähtiin toistaiseksi hyödyttäneen lähinnä Neuvostoliittoa, mutta pian itäblokin oppositioliikkeet alkoivat vaatia hallituksiltaan Helsingin päätösasiakirjan nojalla ihmisoikeuksien kunnioittamista, ja

³¹⁹ Kari Möttöjän P.M. 15.1.1981 ”Euroopan turvallisuusvyöhyke’-liike: tavoitteet ja tilanne”, HE 1981.19, KSA, TA; Kalevi Sorsan kirje Willy Brandtille 16.3.1981, HE 1981.18, KSA, TA.

myös lännessä alettiin pitää ääntä asiasta.³²⁰ Demokraattiset sosialistit näkivät usein olevansa erityisessä asemassa ihmisoikeuksien ajamisen suhteen, sillä he pyrkivät omasta mielestään aidoimmin kaikenlaisien ihmisoikeuksien toteuttamiseen niin idässä kuin lännessäkin kuten myös kolmannessa maailmassa. Ihmisoikeuksien nousu kansainvälisen politiikan keskiöön tapahtui samanaikaisesti Geneven kongressia seuranneen SI:n uuden tulemisen kanssa, ja taistelu ihmisoikeuksien puolesta oli myös yksi kolmesta Brandtin Genevessä julistamasta ”offensiivista”.³²¹ CIA:n länsieurooppalaisten ihmisoikeuspolitiikkaa käsitelleessä tutkimusraportissa vuodelta 1983 internationaali mainittiinkin – hieman yliarvioiden sen merkitystä – Amnesty Internationalin ohella tärkeimpänä länsieurooppalaisena ihmisoikeusjärjestönä. Raportin mukaan tosin SI:n ihmisoikeuspolitiikka keskittyi enemmän sotilasdiktatuureihin kuin itäblokin sosialistimaiden kritisointiin, joka oli monille hankalampaa joko ”reaalipoliittisista” syistä tai sen vuoksi, ettei haluttu ”käyttää ihmisoikeuksia liennytystä vastaan”.³²² Toisaalta esimerkiksi hollantilaiset sekä SI:n piirissä että Etyk-neuvotteluissa ajoivat tiukkaa ihmisoikeuslinjaa, joka ärsytti myös useita liittolaismaita³²³.

Liennytyks ja ihmisoikeudet olivat molemmat yleisesti ottaen tärkeitä SI:n jäsenpuolueille ja niiden välillä nähtiin olevan jonkinlainen kytkös, mutta tämä kytkös saatettiin muodostaa kahdella vastakkaisella tavalla: 1) liennytyksen edistymisen nähtiin itsessään mahdollistavan ihmisoikeustilanteen paranemisen tai 2) edistys itäblokin ihmisoikeustilanteen paraneminen asetettiin edellytykseksi liennytyksen muiden osa-alueiden etenemiselle. Ensimmäistä näistä voitiin kutsua ”maltilliseksi” tai ”rakentavaksi” linjaksi ja toista taas ”jyrkäksi”. SDP:n linja itäblokin ihmisoikeuksien suhteen oli Suomen ulkopoliittisen linjan mukaisesti ”maltillinen”. Kalevi Sorsa, joka otti asiaan näkyvästi kantaa SI:n kokouksissa, vaikuttaa olleen pitkälti samoilla linjoilla kuin presidentti Kekkonen, joka vuosina 1976–1977 läntisiä valtiojohtajia tavatessaan korosti usein sitä, ettei Etyk-seurantakokouksia tulisi muuttaa ”tribunaaleiksi” ja että prosessissa tuli olla kärsivällinen, vaikka kolmannen korin asiat eivät merkittävästi edistyisikään.³²⁴

Sorsa sivusi asiaa näkyvästi jo Geneven kongressissa, jossa hänen tehtävänä oli pitää Euroopan tilannetta koskeva alustus. Hän myönsi puheenvuorossaan, ettei Etyk-prosessi ollut toistaiseksi

³²⁰ Esim. Morgan, Michael Cotey: *The Final Act. The Helsinki Accords and the Transformation of the Cold War*. Princeton University Press 2018, 178–189, 212–213, 219–230.

³²¹ *Socialist Affairs* 1/1977, ”Future tasks of the International” (Willy Brandtin puhe Geneven kongressissa).

³²² ”WESTERN EUROPE: HUMAN RIGHTS POLICIES”, June 1983,

<<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp84s00555r000200100001-0>> (Haettu 15.11.2022.)

³²³ Snyder, Sarah B.: *Human Rights Activism and the End of Cold War. A Transnational History of the Helsinki Network*. Cambridge University Press 2011, 26.

³²⁴ Suomi 2000, 169–172.

edistynyt tyydyttävällä nopeudella, mutta muistutti samalla päätösasiakirjan olevan kokonaisuus ja varoitti käyttämästä yksittäisten korien asioita mittarina koko prosessin onnistumisessa. Prosessissa voitiin tarvittaessa edetä hitainkin askelin, ja tärkeää oli, ettei sitä vaarannettaisi muuttamalla seurantakokouksia ”tuomioistuimiksi”. Sen sijaan seurantakokouksissa tulisi pyrkiä keskusteluun sekä ”positiivisiin toimenpiteisiin” tavoitteiden saavuttamiseksi.³²⁵ Seuraavan vuoden keväällä Amsterdamin puoluejohtajakokouksessa, jossa ihmisoikeudet nousivat tulevan Belgradin Etykseurantakokouksen johdosta keskeiseksi puheenaiheeksi, Sorsa tarkensi puheessaan käsityksiään ihmisoikeuksista ja niiden suhteesta liennytykseen. Tällöin hän painotti myös vahvemmin aatteellista näkökulmaa: liennytyks mahdollistaisi ”sosialidemokratian poliittisen, sosiaalisen ja taloudellisen tasa-arvon” periaatteiden toteutumisen koko Euroopassa. Ihmisoikeudet hän jaotteli vapausoikeuksiin ja turvallisuusoikeuksiin, joiden kumpienkin mahdollisimman täydellinen toteutuminen oli demokraattisille sosialisteille ensiarvoisen tärkeää. Koska järjestelmien muuttaminen oli hidaskäyttöprosessi, ihmisoikeuksia edistettäisiin parhaiten ”neuvottelujen, pysyvän vuorovaikutuksen” avulla, kun taas huonompi tapa oli ”moraalisen varustautumisen ristiretkeläisten” käymä ”häikäilemätön propagandakampanja”, joka saattoi toimia, jos ”tavoitellaan halpoja voittoja kotirintamalla ja otetaan riski liennytyksen pysähtymisestä ja taantumisesta”, mikä oli ilmeisesti tarkoitettu kritiikkinä kokouksessa jyrkempiä puheenvuoroja käyttäneille.³²⁶

Sorsa tai mahdollisesti joku hänen avustajistaan kopioi suuren osan Amsterdamissa pidetystä puheesta pitkälti sellaisenaan artikkeliin seuraavan vuoden heinäkuussa ilmestyneessä *Europäische Hefte* -julkaisussa, jota Heikki Brotherus siitä kuukauden päästä lainasi kriittiseen sävyyn *Helsingin Sanomille* kirjoittamassaan kolumnissa. Tätä kautta puheen idän ja lännen eroja ihmisoikeuksien toteutumisessa käsitellyt osa päättyi myös Timo Vihavaisen *Kansakunta rähmällään* -teokseen esimerkkinä ”reaalisosialistisista fraaseista”, joita Vihavaisen mukaan suomalaispoliitikot viljelivät idän lisäksi myös lännessä.³²⁷ Tässä osassa Sorsa etsi historiasta syitä eroihin ihmisoikeuksien toteutumisessa idän ja lännen välillä: Ranskan vallankumouksen levittämät vapausoikeudet juurtuivat vain läntiseen Eurooppaan, kun taas myöhemmin syntyneet ”kansalaisille turvaa ja tasa-arvoa sosiaalisella, sivistyksellisellä ja taloudellisella alalla” tuovat turvallisuusoikeudet tulivat toteutetuksi vasta sosialististen aatteiden menestyksen myötä. Puheen kiistanalaisin kohta oli Sorsan väite, jonka

³²⁵ Sorsan puhe Geneven kongressissa 27.11.1976, HE 1976.8, KSA, TA.

³²⁶ Sorsan puhe SI:n puheenjohtajakokouksessa Amsterdamissa 17.4.1977, HE 1977.9, KSA, TA.

³²⁷ Vihavainen, Timo: *Kansakunta rähmällään. Suomettumisen lyhyt historia*. Otava, Helsinki 1991, 227–228; *Helsingin Sanomat* 29.8.1978, ”Vapaus ja turvallisuus” (Heikki Brotherus). Huom. Vihavaisen kirjassa on virheellisesti kerrottu Brotheruksen kolumnin ilmestyneen kaksi vuotta liian aikaisin *Helsingin Sanomien* numerossa 29.8.1976.

mukaan turvallisuusoikeydet ”toteutuvat täydemmin maissa, joissa sosialisteilla tai kommunisteilla on vahva asema valtionjohdossa”.³²⁸

Kritiikki osuu oikeaan siinä, että Sorsa selvästi vältteli Neuvostoliiton reaaliosialismin kritisoimista ja myös sen suoraan toteamista, että itäblokin järjestelmissä ihmisoikeudet kokonaisuudessaankin toteutuivat Länsi-Eurooppaa huonommin, ja kaiken kaikkiaan puheessa näkyi, että se oli valmisteltu tietoisena Neuvostoliiton suuresta kiinnostuksesta SI:n kokouksia kohtaan. Toisaalta siinä kyllä todettiin epäsuorasti vapausoikeuksien heikko tilanne idässä ja myös turvallisuusoikeyksien toteutumista koskeva väite sisälsi ”sosialistien” johtamat maat, joilla kontekstin huomioon ottaen selvästi tarkoitettiin SI:n puolueiden johtamia länsieurooppalaisia demokratioita. Tämän lauseen jälkeen Sorsa vielä korosti, että ”kun sosialistit puhuvat ihmisoikeuksista, he eivät koskaan saa unohtaa turvallisuusoikeyksia”. Jonkinasteisesta ”suomettuneisuudesta” huolimatta puheen aatteellisena ydinsisältönä oli demokraattisen sosialismin esittäminen kummankintyyppisten ihmisoikeuksien mahdollisimman täydellisen toteuttamisen muotona, vaihtoehtona sekä kommunismille että kapitalismille, mikä oli kaukana neuvostoliittolaisten käsityksistä tai ”reaaliosialistisista fraaseista” ja melko linjassa niiden ajatusten kanssa, joita muutkin läntiset sosiaalidemokraatit tällöin esittivät. Etykin ja itäblokin ihmisoikeuksien suhteen se edusti Sorsan muidenkin ihmisoikeuspuheiden tapaan lähinnä samaa linjaa kuin Kekkonen ja länsisaksalaiset.

SDP:n kanssa erilaisinta linjaa asiassa edusti odotetusti Hollannin työväenpuolue, johon kuulunut ulkoministeri Max van der Stoel oli jo Etyk-neuvotteluissa esittänyt kovia vaatimuksia koskien Neuvostoliiton vastustamia ”kolmannen korin” asioita.³²⁹ Vaikkei tätä taustaa vasten voi pitää kovinkaan yllättävänä, että puolue ajoi samaa linjaa myös SI:ssä, kirjoitti Pentti Väänänen raportissaan samasta Amsterdamin puoluejohtajakokouksesta, että Hollannin pääministerin Joop den Uylin alustus ”yllätti sekavuudellaan ja jyrkkyydellään”. Väänäsen mukaan siinä ”keskityttiin lähes yksinomaaisesti ihmisoikeuksien käsittelyyn ja syytettiin sosialistisia maita Helsingin päätösasiakirjan laiminlyömisestä”. Väänänen ajatteli puheen olevan tarkoitettu sisäpoliittiseen käyttöön, sillä Hollannissa oli vaalit edessä, mikä vastasi myös länsieurooppalaisten ihmisoikeusnäkemystä seuranneen CIA:n arviota.³³⁰ Silti arvio myös kuvastaa sitä, miten jyrkkää linjaa itäblokin ihmisoikeus-

³²⁸ Sorsan puhe SI:n puheenjohtajakokouksessa Amsterdammassa 17.4.1977, HE 1977.9, KSA, TA.

³²⁹ Morgan 2018, 186.

³³⁰ Pentti Väänäsen raportti SI:n puheenjohtajakokouksesta Amsterdammassa 16.–17.4.1977, HE 1977.9, KSA, TA; ”NATIONAL INTELLIGENCE BULLETIN”, April 20, 1977, CIA FOIA Reading Room, <<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp79t00975a030000010034-0>> (Haettu 12.11.2022.)

loukkauksien suhteen pitäneet nähtiin SDP:ssä yleensä pelkän sisäpoliittisen edun tavoittelijoina huomioimatta sitä, että myös omassa suhtautumisessa saattoi olla kyse osittain sisäpolitiikasta.

Muista puoluejohtajakokouksen puheista Väänänen kirjoitti, että ”mitä ’tärkeämmästä’ politiikosta oli kyse, sitä maltillisemmin ja rakentavammin puhe oli laadittu”, poikkeuksena Ruotsin Sven Andersson, joka ”hämmästykseksemme oli jossain määrin lähellä den Uylia”. ”Maltillisia”, ”rakentavia” ja ”asiallisia” puhujia olivat ainakin Länsi-Saksan Willy Brandt ja Helmut Schmidt, pohjoismaiset Anker Jørgensen ja Odvar Nordlin sekä Iso-Britannian ja Itävallan James Callaghan ja Bruno Kreisky.³³¹ Väänänen arviossa oli ehkä mukana jonkin verran subjektiivista tulkintaa, sillä esimerkiksi *Helsingin Sanomien* mukaan Ruotsin Andersson olisi pitänyt liennytyistä korostavan puheenvuoron, kun taas Britannian Callaghan olisi pitänyt jyrkän ihmisoikeuspuheenvuoron. Aivan erityisesti suomalaisten mieleen oli liittokansleri Schmidtin puhe, jonka myös Sorsa mainitsi erikseen omassa puheessaan. Samaa liennytyksen saavutuksia esitellyttä puheenvuoroa kiiteltiin myös itäblokin medioissa, joissa Amsterdamin puoluejohtajakokouksesta annettiin varsin erilainen kuva kuin jyrkkiä ihmisoikeuspuheenvuoroja korostaneissa länsimedioissa. SDP:n harmiksi myös ainut kokouksesta kirjoittanut suomalaismedia *Helsingin Sanomat* totesi, että kokouksessa ”jyrkkä linja vei voiton”, sillä sen julkilausumassa todettiin, että ”ihmisoikeusrikkomuksiin on vastattava riittäväillä toimenpiteillä riippumatta siitä, missä niitä esiintyy”. Julkilausuman lehti tulkitsi tappioksi niille, jotka pyrkivät näkemään ihmisoikeuskysymykset osana Etyk-prosessia ja niiden liiallisen korostamisen haitallisena liennytykselle. Lisäksi sen ennustettiin ennakoivan linjaa, jonka monet sosiaalidemokraattien hallitsemat Euroopan valtiot tulisivat ottamaan Belgradin Etyk-seurantokokouksessa. Väänänen raportin perusteella tämä ei selvästikään ollut se kuva, jota SDP:ssä toivottiin kotimaisen lehdistön SI:stä välittävän.³³² Kokouksen suhteen olisi toki voitu myös korostaa sitä, miten heti julkilausuman alussa todettiin, että ”liennytykselle ei ole mitään realistista vaihtoehtoa”.³³³

Amsterdamin puoluejohtajakokouksen ohella SI haki muutenkin tänä aikana linjaansa ihmisoikeuskysymyksissä johtuen erityisesti tulevasta Belgradin kokouksesta. Väänänen mukaan ”poliittisesti vaikeimmaksi ja mielenkiintoisimmaksi kysymykseksi” nousi keväällä 1977 toimiston kokouksissa suunnitelma ”kolmen internationaalien ihmisoikeuskonferenssista”, joka oli tarkoitus järjestää Wie-

³³¹ Pentti Väänänen raportti SI:n puheenjohtajakokouksesta Amsterdamissa 16.–17.4.1977, HE 1977.9, KSA, TA.

³³² Pentti Väänänen raportti SI:n puheenjohtajakokouksesta Amsterdamissa 16.–17.4.1977, HE 1977.9, KSA, TA; *Helsingin Sanomat* 18.4.1977, ”Ihmisoikeuskysymys jakoi demarit kahtia” (Heikki Aarnio).

³³³ SI:n puoluejohtajakokous, Amsterdam 16.–17.4.1977, ”Yhteenveto kokouksen johtopäätöksistä”, HE 1977.9, KSA, TA.

nissä syyskuussa 1977. SI oli ollut kutsuttuna jo Roomassa 1976 pidettyyn konservatiivien kansainvälisen järjestön ihmisoikeusseminaariin, mutta ilmeisesti kutsu oli tullut myöhään eikä Paavo Lipposen raportin mukaan haluttu ”veljeillä päävastustajan kanssa”. Brandt oli kuitenkin Geneven kongressissa esittänyt mahdollisuuden yhteistyöstä liberaalien ja kristillisdemokraattien kanssa ihmisoikeuskysymyksessä, ja Genevessä samaan aikaan pidetyssä toimiston kokouksessa oli päätetty lähettää joulukuussa New Yorkissa järjestettävään liberaalien, kristillisdemokraattien ja Yhdysvaltojen kahden pääpuolueen yhteiseen ihmisoikeuskonferenssiin SI:n tarkkailija, mitä ainakin suomalaiset olivat vastustaneet.³³⁴

Seuraavaan Lontoossa pidettyyn toimiston kokoukseen mennessä asia oli kuitenkin jo viety pidemmälle, mikä Väänäsen mukaan asetti SI:n kiusalliseen tilanteeseen. SI:n tarkkailijaksi New Yorkin ihmisoikeuskonferenssiin määrätyn USA:n jäsenpuolueen lisäksi New Yorkiin oli ilmestynyt paikalle internationaalinen entinen pääsihteeri Hans Janitschek Itävallasta, joka oli tehnyt ”verrattain pitkälle meneviä suunnitelmia” kolmen internationaalisen ihmisoikeuskonferenssin järjestämisestä, minä lisäksi Brandt oli käynyt amerikkalaisten kanssa lisäkeskusteluja asiasta vieraillessaan Yhdysvalloissa. YK:ssa sillä hetkellä työskennellyt Sorsan entinen poliittinen sihteeri Kari Tapiola oli kirjoittanut aiheesta Sorsalle ja Väänäselle alkuvuodesta 1977 ja lähettänyt heille myös Janitschekin kokouksesta laatiman raportin. Tapiola piti asiaa ”melkoisen pimeänä” ja epäili Janitschekin hoitaneen asiaa ilman SI:n valtuuksia. Lisäksi Tapiola kertoi ”itäeurooppalaisten melkoisesta huolestuneisuudesta tämänkaltaisista hommista ennen Belgradin ETYK-II:sta”, mikä epäilemättä olikin yksi syy ihmisoikeuskonferenssin ongelmallisuuteen.³³⁵

Väänäsen raportin perusteella kukaan Lontoon kokouksessa ei ollut asiasta erityisen ilahtunut, mutta jäsenpuolueiden näkökulmissa asiaan oli silti joitakin eroavaisuuksia. SPD:n kanta oli, ettei ihmisoikeusasiaa pidä jättää vain oikeistolle ja ettei kieltäytyminen konferenssista näyttäisi sisäpoliittisesti hyvältä, joten tulisi järjestää pienimuotoinen konferenssi. Puolue ei kuitenkaan halunnut SI:n toimivan millään tavalla liennytyistä vastaan. Myös ainakin Ranskan, Iso-Britannian ja Sveitsin jäsenpuolueet korostivat puheenvuoroissaan liennytyksen merkitystä. Lisäksi monet, kuten Ranskan, Ruotsin, Kanadan ja Iso-Britannian jäsenpuolueet, näkivät ideologisen ongelman yhteistyössä porvarien kanssa, sillä sosialistien ihmisoikeuskäsitys poikkesi porvarillisesta ihmisoikeuskäsityksestä.

³³⁴ *Socialist Affairs* 1/1977, ”Future tasks of the International” (Willy Brandtin puhe Geneven kongressissa); Pentti Väänäsen raportti SI:n toimiston kokouksesta 30.3.1977, HE 1977.9, KSA, TA; Paavo Lipposen raportti SI:n toimiston kokouksesta Pariisissa 28.3.1976, HE 1976.8, KSA, TA.

³³⁵ Kari Tapiolan kirje Kalevi Sorsalle 7.2.1977, HFE 24, SDP, TA; Pentti Väänäsen raportti SI:n toimiston kokouksesta 30.3.1977, HE 1977.9, KSA, TA.

Suomalaisten kokouksessa esittämä vastalause taas koski SI:n luonnetta järjestönä: sen ei haluttu tekevän itsenäistä politiikkaa, joka sitoisi jäsenpuolueita. Muistelmakirjassaan Väänänen kuitenkin perustelee kielteistä kantaansa ihmisoikeuskonferenssiin liennytyksen turvaamisella. Hänen mukaansa tilaisuudessa ”kristillidemokraatit, liberaalit ja sosialidemokraatit kuorossa olisivat kylmän sodan hengessä haukkuneet kommunistit”, mikä olisi ollut haitaksi liennytykselle. Ihmisoikeuskustelu tuli ”saattaa tarkoituksenmukaiselle tasolle”. Asia päätettiin jättää pääsihteeri Carlssonin tutkittavaksi seuraavaa toimiston kokousta varten, ja lisäksi perustettiin Ranskan Mitterrandin johdolla ihmisoikeustyöryhmä, jolla ”osoitetaan omaa aktiivisuutta ja vedetään ideologista rajaa”.³³⁶

Väänäsen raportin mukaan paras päätös olisi SDP:n kannalta ollut, että SI olisi päättänyt tehdä voitavansa hankkeen kaatamiseksi, mutta sen esittämistä suoraan hän ei pitänyt sopivana. Carlsson oli asiassa kuitenkin Väänäsen mielestä ”järkevällä kannalla”, joten päätös oli olosuhteisiin nähden tyydyttävä. Väänänen keskusteli asiasta vielä toukokuussa Ruotsin Pierre Schorin sekä SPD:n Hans-Eberhard Dingelsin kanssa tarkoituksenaan yhteisen kannan muodostaminen asiaan. Kuten tavallista, yhteinen linja löytyi länsisaksalaisten kanssa, ja Brandtin pyynnöstä Väänänen laati kokoukseen SPD:n ja SDP:n yhteisen ehdotuksen, joka esitettiin muodollisesti SDP:n ehdotuksena. Ehdotuksen mukaan SI ei järjestönä osallistuisi konferenssiin, mutta paikallisella tasolla voitaisiin muodostaa konferenssista vastaava toimikunta, jota SI:n sihteeristö tarkasti seuraisi, ja lisäksi kukin jäsenpuolue voisi halutessaan osallistua. Kiinnostavasti Brandt totesi ennen ehdotuksen esittämistä, että ”mikäli SI on valmis yhteistyöhön muiden [porvarillisten -JR] järjestöjen kanssa, ei tule myöskään sulkea pois yhteistyötä kommunistien kanssa”. Ehdotus ei käynyt kuitenkaan tällöin vielä hyvin vasemmistolaista linjaa vetäneelle Ranskan Francois Mitterrandille, joka ei halunnut minkäänlaista yhteistyötä porvarillisten järjestöjen kanssa. Presidentiksi pyrkinyt Mitterrand ei Väänäsen mukaan halunnut vaarantaa suhteitaan Ranskan kommunistiseen puolueeseen. Asiasta käydyt keskustelut eivät lopulta johtaneet mihinkään päätökseen eikä ”kolmen internationaalinen ihmisoikeuskonferenssi” koskaan toteutunut, mutta ihmisoikeuskysymystä käsittelemään perustettiin kuitenkin Mitterrandin johtama työryhmä.³³⁷

Vaikka Mitterrand torjui yhteistyön porvarillisten järjestöjen kanssa, pitivät usein juuri ranskalaiset sosialistit erityisesti esillä Neuvostoliiton ihmisoikeustilannetta ja yrittivät SI:ssä saada aikaan tätä arvostelevia kannanottoja. Asia liittyi ilmeisesti osin Ranskan sisäpolitiikkaan, etenkin sosialistien

³³⁶ Pentti Väänäsen raportti SI:n toimiston kokouksesta 30.3.1977, HE 1977.9, KSA, TA; Väänänen 2012, 56–57.

³³⁷ Pentti Väänäsen raportti SI:n toimiston kokouksesta 2.–3.6.1977 sekä Väänäsen muistio ”Kolmen internationaalinen ihmisoikeuskonferenssi Wienissä” 24.5.1977, HE 1977.9, KSA, TA.

ja kommunistien monimutkaiseen suhteeseen. Syyskuussa 1978 Pariisissa pidetyssä SI:n toimiston kokouksessa asialistalla oli jopa neljä sosialistisia maita ja ”erityisesti Neuvostoliittoa vastaan” suunnattua kohtaa, jotka Ranskan sosialistit olivat halunneet käsiteltäviksi: Tšekkoslovakian tilanne ”pakolaispuolueen ja toisinajattelevien näkökulmasta” – puhujina oli sosiaalidemokraattisen pakolaispuolueen edustaja Vilém Bernard sekä karkotettu Prahán kevään veteraani ja Charter 77 -allekirjoittaja Zdeněk Mlynář – Neuvostoliiton juutalaisten ihmisoikeudet, ammattiyhdistysliikkeen asema Neuvostoliitossa sekä Stalinin puhdistuksissa teloitettun bolševikki Nikolai Buharinin rehabilitointi. Ranskalaisten aloitteet saivat jonkin verran tukea muissakin puolueissa, mutta suomalaisten ja länsisaksalaisten suhtautuminen niihin oli selvästi kielteinen. Raporttinsa mukaan Väänänen kysyi asiasta Brandtin sihteeriltä, jonka mukaan he olivat saaneet kokouksen sisällöstä tiedon liian myöhään. Brandt oli ollut sihteerin mukaan ranskalaisten toiminnasta vihainen ja pyrki varmistamaan, ettei sama toistu. Erityisesti Väänänen ihmetteli ranskalaisten intoa Buharinin rehabilitoinnin suhteen: miksi SI:n pitäisi ylipäätään ottaa kantaa siihen, ”ketkä neuvostoliittolaiset kommunistit olivat oikeaoppisia ja ketkä eivät”. Taustalla vaikuttivat ilmeisesti Bertrand Russellin rauhansäätiö sekä Buharinin poika.³³⁸

Huolimatta länsisaksalaisten ja suomalaisten vastahakoisuudesta näyttää tänä aikana SI:ssä ainakin julistusten tasolla ”jyrkkä linja” voittaneen. Vancouverin kongressissa vuonna 1978 hyväksytyssä ihmisoikeuksia koskevassa päätöslauselmassa liennytyksen ja ihmisoikeuksien välinen suhde määriteltiin niin, että ”rauha ja todellinen kehitys voidaan taata ainoastaan silloin, kun kaikki kansat voivat nauttia ihmisille kuuluvista täydellisistä oikeuksista” eikä päinvastoin eli niin, että liennytyks olisi esitetty ihmisoikeuksien toteutumisen edellytyksenä.³³⁹ Raimo Väyrynen kommentoi asiaa Väänäselle lähettämässään kirjeessä: ”*Tämä on kovin individualistinen näkökulma kollektivistisessä liikkeessä*”, ja totesi pitävänsä viisaampana päinvastaista muotoilua, jossa ”rauha ja kehitys ovat edellytyksiä ihmisoikeuksien – – toteuttamiseksi” lisäten kuitenkin olennaisen täsmennyksen perään: ” – – *tai molemminsuuntaisesti*.”³⁴⁰

Vaikka ihmisoikeusasia ainakaan itäblokin osalta ei ollut missään vaiheessa SDP:n SI-toiminnan keskeisiä osa-alueita ja puolue piti mieluummin esillä aseidenriisuntaa ja liennytyksiä, ei voida kuitenkaan väittää, ettei asiaa kohtaan olisi puolueessa osoitettu mitään kiinnostusta tai varsinkaan ettei ihmisoikeuksia olisi pidetty ollenkaan tärkeinä. Ihmisoikeusnäkökulma otettiin myös mukaan Sor-

³³⁸ Väänäsen raportti SI:n toimiston kokouksesta Pariisissa 28.–29.9.1978, HE 1978.9, KSA, TA.

³³⁹ Päätöslauselma Sosialistisen internationaalisen kongressista, Vancouver, 3–5 marraskuuta 1978, HE 1978.9, KSA, TA.

³⁴⁰ Raimo Väyrysen kirje Pentti Väänäselle 16.10.1978, HFE 25, SDP, TA.

san johtaman aseidenriisuntatyöryhmän loppuraporttiin lauseella ”Ihmisoikeuksien tehokas toteuttaminen on pysyvän rauhan keskeinen osatekijä”,³⁴¹ joskin tämä saattoi olla myös jonkun muun puolueen kuin SDP:n vaatimus. SI:n parissa toimineista suomalaisistakin ihmisoikeuskysymyksiin oli kuitenkin selvästi perehtynyt oikeustieteen tohtori Allan Rosas, joka myös toivoi niitä pidettävän esillä ja internationaalien kehittävän ihmisoikeuksien eteen tekemäänsä työtä. Kesäkuussa 1980 hän lähetti Sorsalle kirjeen, johon oli liittännyt kirjoittamansa luonnoksen ihmisoikeuksia käsitteleväksi puheeksi. Kirjeessä hän kritisoi SI:n ihmisoikeustyöryhmän raporttia ”varsin surkeaksi” ja totesi, että ”ihmisoikeuskysymystä juuri nyt tulisi pikemminkin korostaa kuin negligoida”, viitaten siihen, että laajempi ihmisoikeuskeskustelu, joka vielä pari vuotta sitten oli ollut hyvin vilkasta, oli jokseenkin tyrehtynyt kansainvälisen tilanteen kiristyessä, kun perinteisemmät turvallisuuspoliittiset kysymykset veivät siltä tilaa. Rosaskin oli silti jokseenkin ”maltillisella” linjalla ja painotti ihmisoikeuksien eteen tehtävän työn pitkäjänteistä luonnetta sekä myös liennytyksen merkitystä ihmisoikeuksien toteutumisen edellytyksenä.³⁴²

5.2. Liennytyksen Afganistanin miehityksen varjossa

Joulukuussa 1979 Neuvostoliitto miehitti naapurimaansa Afganistanin, minkä on usein nähty ”lopettaneen liennytyksen”. Ainakin se oli merkittävä takaisku niin Etyk-prosessin kuin suurvaltasuhteiden ja aseidenriisuntaneuvotteluidenkin kannalta. Miehityksen taustalla olivat Afganistanin monimutkainen ja epävakaa sisäinen tilanne, jota Neuvostoliiton tukeman kommunistipuolueen stalinistisen Khalq-siiven toteuttamat rajut uudistukset olivat kärjistäneet. Pakistanin sotilashallinnon tukemien islamistikapinallisten nähtiin uhkaavan epäsuosittua hallitusta, ja professori Amin Saikalin mukaan Neuvostoliitossa pelättiin erityisesti, että alueella kovassa nousussa ollut islamismi leviäisi myös Neuvostoliiton muslimiväestön keskuuteen, jos kommunistihallitus kaatuisi. Suurvaltojen häikäilemätön kamppailu alueella oli tehnyt islamismille tilaa nousta. Neuvostoliitto asetti miehityksen yhteydessä valtaan kommunistipuolueen maltillisen Parcham-siiven, joka kannatti tiukan marxismi-leninismien sijaan varovaista uudistuspolitiikkaa, mutta kuten arvata saattaa ei miehitys yhtään hillinnyt vaan pikemminkin innosti kapinallisia, jotka saivat Pakistanin ja muiden alueellisten valtojen lisäksi voimakasta tukea nyt myös Yhdysvalloista. Odd Arne Westadin mukaan pelko

³⁴¹ *Sosialistisen internationaalien aseidenriisuntatyöryhmän loppuraportti*, 23.

³⁴² Allan Rosasin kirje ja puheluonnos Kalevi Sorsalle 4.6.1980, HFH 8, SDP, TA.

Neuvostoliiton valtapiirin laajenemisesta Afganistanin lähialueille sai aikaan poikkeuksellisen voimakkaan, jopa liioitellun, reaktion Yhdysvalloissa. Hyökkäys myös näytti monille lännessä todistavan sen, että Neuvostoliitto olikin liennytyspuheistaan huolimatta pohjimmiltaan laajentumishaluisen ja vaarallinen.³⁴³

Joka tapauksessa kyse oli luottamusta murentavasta ja kansainvälisen oikeuden vastaisesta hyökkäyksestä toiseen valtioon – vielä Tšekkoslovakiasta poiketen Varsovan liiton ulkopuoliseen valtioon – ja Neuvostoliitto syyllistyi samalla myös rajuihin sotarikoksiin, minkä vuoksi Afganistanin miehitys sai osakseen ankaran tuomion myös useimmilta länsieurooppalaisilta sosiaalidemokraateilta. Sen oletettuja geopoliittisia vaikutuksia ei kuitenkaan nähty Euroopassa välttämättä yhtä hälyttävänä kuin Yhdysvalloissa, ja monet ajattelivat amerikkalaisten selvästi ylireagoineen. Juuri äskettäin tehtyä Naton kaksoispäätöstä tukeneet länsisaksalaiset sosiaalidemokraatit, kuten Helmut Schmidt, kokivat poliittisen arvovaltansa riippuvan keskimatkanohjuksia koskeneiden neuvotteluiden onnistumisesta ennen kuin uusia ohjuksia tuotaisiin Länsi-Saksaan, eikä liennytystä tai aseidenriisunta-neuvotteluita missään nimessä haluttu keskeyttää Afganistanin takia.³⁴⁴ Myös SI oli selvästi jossain määrin jakautunut sen suhteen, kuinka voimakkaasti hyökkäykseen tuli reagoida ja mitä se tarkoittaisi liennytyksen jatkoon kannalta. Willy Brandt oli melko haluton ottamaan kovin vahvasti kantaa tilanteeseen, mutta erityisesti italialaisten sosialistien painostuksesta johtuen hän päätti, että jonkinlainen julkilausuma oli saatava aikaan.³⁴⁵

Suomen virallinen reaktio Afganistanin miehitykseen oli ollut tunnetusti hyvin maltillinen. Ulkoministeriö oli Keijo Korhosen myötävaikutuksella laatinut neuvostonäkökulmaa mukailevan lausunnon, jonka mukaan miehitys perustui Afganistanin ja Neuvostoliiton väliseen sopimukseen ja neuvostojoukot olivat saapuneet afgaanien pyytäminä. Lisäksi Suomi oli YK:ssa äänestänyt tyhjää Neuvostoliiton hyökkäyksen tuomitsevasta päätöslauselmasta ja selityksenä esittänyt Afganistanin miehityksessä olevan kyse sellaisesta suurvaltojen välisestä selkkauksesta, jollaisten ulkopuolelle Suomen tuli puolueettomuuden velvoittamana jättäytyä, todeten kuitenkin että alueellista koskemattomuutta oli kunnioitettava.³⁴⁶ YK-edustuston Jaakko Blomberg, joka oli mukana YK:n yleiskokouksessa perustelemassa Suomen pidättäytymispäätöstä, on myöhemmin kertonut kauhistelleensa

³⁴³ Saikal, Amin: “Islamism, the Iranian revolution, and the Soviet invasion of Afghanistan”. Teoksessa Leffler, Melvyn P. & Westad, Odd Arne (toim.): *The Cambridge History of the Cold War. Volume III: Endings*. Cambridge University Press 2010, 112, 127–129; Westad 2017, 494–496.

³⁴⁴ Westad 2017, 506.

³⁴⁵ Riitta Korhosen kirje Kalevi Sorsalle, jossa mukana Jaakko Kalelan laatima luonnos SI:n julkilausumasta, HE 1980.13, KSA, TA.

³⁴⁶ Tarkka 2012, 417–419; Soikkanen 2008, 455–456.

Suomen linjaa Afganistanin suhteen,³⁴⁷ eivätkä todennäköisesti muutkaan kansainvälisissä piireissä toimineet sosiaalidemokraatit tai muutkaan suomalaiset olleet siitä innoissaan. SDP:n johdossa tuettiin kuitenkin Korhosen pidättäytyvää linjaa. Japanilaisen *Asahi Shimbun* -lehden haastattelussa Sorsa painotti inhorealistiseen sävyyn kansallisten intressien, Suomen kohdalla etenkin idänkaupan, merkitystä siinä, miten Neuvostoliiton hyökkäykseen kannatti suhtautua ja totesi, että ”jokainen valtio ajattelee ensimmäisenä omaa etuaan”. Samalla hän kuitenkin harmitteli kansainvälisen ilma-
piirin heikkenemistä ja ”sotilaallisia asioita” politiikkaa tärkeämpänä pitävien voimistunutta vaikutusvaltaa molemmissa supervalloissa, mutta vältti tuomitsemasta ketään.³⁴⁸ Saman linjan mukaisesti Jaakko Kalela laati Brandtin pyytämän SDP:n ehdotuksen SI:n julkilausumaksi, jossa korostettiin liennytyksen turvaamisen välttämättömyyttä ja valitettiin puuttumista Afganistanin sisäisiin asioihin ja alueelliseen koskemattomuuteen kuitenkin selvästi tuomitsematta kumpaakaan supervaltaa.³⁴⁹

Tällainen laimea kannanotto ei kuitenkaan ymmärrettävästi tyydyttänyt puolueita, jotka asiaa koskevaa julkilausumaa eniten vaativat, ja puoluejohtajakokous vuoden 1980 helmikuussa Wienissä tarjosi hyvän tilaisuuden vahvemman kannanoton antamiseen. Puoluejohtajakokouksissa oli tapana pitää jyrkkiä ja huomiota herättäviä puheenvuoroja, mutta niillä ei ollut muodollista asemaa SI:n päätöksenteossa eikä niistä ollut tapana julkaista yhteisiä kannanottoja. Puoluejohtajien esittämät näkemykset kokouksessa edustivat ainoastaan heidän omaa puoluettaan. Tällä kertaa kuitenkin Willy Brandtin keskusteluista pitämän yhteenvedon lisäksi julkaistiin kokoukseen osallistuneiden puoluejohtajien enemmistön tahdosta myös erillinen julkilausuma, joka oli poikkeuksellisen jyrkkä. Kaiken lisäksi Bruno Kreisky väitti kokouksen lehdistötilaisuudessa, että kaikki puoluejohtajat olivat hyväksyneet sen yksimielisesti.³⁵⁰ Julkilausuma tuomitsi selvästi Neuvostoliiton hyökkäyksen kansainvälisen oikeuden sekä Afganistanin kansallisen itsemääräämisoikeuden vastaisena ja vaati Neuvostoliittoa ensi tilassa vetämään joukkonsa Afganistanista.³⁵¹ Tilanne varmasti harmitti aseidenriisunnan ja liennytyksen tarpeellisuudesta kokouksessa puhunutta Sorsaa, jonka johtaman työryhmän laatimaa raporttia puoluejohtajakokouksessa oli ollut tarkoitus käsitellä pääaiheena.³⁵²

³⁴⁷ ”Sosialidemokraattista kv- ja ulkopoliittikkaa 1972–1981”, nauhoitettu ja litteroitu keskustelutilaisuus 12.4.1999, osa 1, U 10, KSA, TA.

³⁴⁸ Käännös Sorsan haastattelusta *Asahi Shimbun* -lehdessä 19.1.1980, HE 1980.13, KSA, TA.

³⁴⁹ Riitta Korhosen kirje Kalevi Sorsalle, jossa mukana Jaakko Kalelan laatima luonnos SI:n julkilausumasta, HE 1980.13, KSA, TA.

³⁵⁰ *Helsingin Sanomat* 7.2.1980, ”Terävä tuomio Moskovalle”.

³⁵¹ ”Statement by the Socialist International Party Leaders Conference, Vienna, February 5–6, 1980”, Socialist International Press Release No. 2/80, HE 1980.12, KSA, TA.

³⁵² Raportti SI:n puoluejohtajakokouksessa 5–6.2.1980 käydyistä keskusteluista, HE 1980.12, KSA, TA.

Pentti Väänänen teki kokouksesta kirjoittamassaan raportissa valaisevan jaottelun SI:n eri painotuksista Afganistanin tilanteen suhteen. Hän jakoi kokouksen puhujat neljään ryhmään, joista ensimmäistä, liennytyksen ensisijaisuutta korostavaa linjaa, edustivat Sorsan lisäksi Brandt, Kreisky, Tanskan Anker Jørgensen sekä amerikkalainen Michael Harrington, jotka ”puhuivat vähän tai analyttisesti” Afganistanista ja korostivat liennytyksen välttämättömyyttä. Toista, ”tasapainotettua linjaa”, edustivat esimerkiksi Palme, den Uyl ja James Callaghan, jotka tuomitsivat jyrkästi Neuvostoliiton, mutta painottivat myös liennytyksen välttämättömyyttä tai, kuten Palme, tuomitsivat myös Yhdysvaltojen ja länsimaiden toimet kolmannessa maailmassa. Kolmannen ryhmän muodostivat ”puhdaslinjaiset moralistit”, ja siihen kuuluivat Norjan, Israelin, Senegalin, Japanin, Italian ja Mauritiuksen puolueiden edustajat, kun taas neljäs ryhmä koostui lähinnä Väli-Amerikan radikaaleista ”anti-imperialistisista” puolueista, joiden mukaan hyökkäys Afganistaniin tulisi ”voimistamaan kansainvälisiä ja kansallisia oikeistovoimia”. Kaiken kaikkiaan tilanne nähtiin kuitenkin liennytyksen kannalta heikkona ja puheet suuntautuivat tavallista enemmän Neuvostoliittoa vastaan. Väänänen raportin mukaan julkaistun kannanoton luonnoksessa hyökättiin myös ihmisoikeusasialla yksipuolisesti Neuvostoliittoa vastaan, mutta Palmen aloitteesta siihen otettiin mukaan myös muualla tapahtuneet ihmisoikeusloukkaukset.³⁵³

Puoluejohtajakokouksen puheenvuoroissa kuten myös julkaistussa kannanotossa kyllä korostettiin vahvasti myös liennytyksen tärkeyttä ja pidettiin kylmän sodan paluuta vaarallisena sekä kaikin mahdollisin tavoin vältettävänä asiana, eikä Sorsan puhe sikäli ollut täysin linjasta poikkeava. SI:n itsenäistä ja aktiivista toimintaa liennytyksen edistämiseksi pidettiin myös yleisesti tärkeänä.³⁵⁴ Sorsan puheen Afganistania koskeva osuus oli kuitenkin hyvä esimerkki siitä, mitä ”tasapaino suurvaltojen suhteen” toisinaan käytännössä tarkoitti suomalaisille. Afganistanin miehitystä koskeva kritiikki ilmaistiin niin että, sen voitiin tulkita kohdistuvan yhtäläisesti molempiin supervaltoihin, joiden toivottiin osoittavan malttia ja vähentävän sotilaallista jännitystä alueella. ”Vieraat joukot” tuli vetää pois maasta täsmenämättä, ketkä varsinaisesti olivat hyökänneet. Sorsa ei myöskään nimittänyt tapahtumaa hyökkäykseksi tai miehitykseksi vaan ”sotilaallisiksi toimenpiteiksi”. Hän käsitteli puheessaan Afganistanin tilannetta seuraavasti:

”Viimeaikainen kehitys osoittaa, että on tehty virhearviointeja, joiden seurausten korjaaminen tulee olemaan vaikeaa ja aikaavievää. – – Alueellisen koskemattomuuden, rajojen loukkaamattomuuden ja kansallisen itsenäisyyden periaatteet ovat uhattuina. Nämä ongelmat ovat erityisen vakavia Keski-Aasiassa,

³⁵³ Raportti SI:n puoluejohtajakokouksessa 5–6.2.1980 käydyistä keskusteluista, HE 1980.12, KSA, TA; Ulkoministeriön raportti Sosialistisen internationaalisen puoluejohtajakokouksesta Wienissä 5.–6.2.1980, HFE 27, SDP, TA.

³⁵⁴ Raportti SI:n puoluejohtajakokouksessa 5–6.2.1980 käydyistä keskusteluista, HE 1980.12, KSA, TA.

*jossa on tapahtunut sotilaallisia toimenpiteitä. Normaalien olojen palauttaminen Afganistaniin niin pian kuin mahdollista ja vieraiden joukkojen pois vetäminen on edellytys tämän alueen rauhanomaiselle kehitykselle. On myös tärkeää, että kaikki osapuolet – erityisesti suurvallat – osoittavat malttia ja pyrkivät omalta osaltaan vähentämään tällä alueella sotilaallista jännitystä.”*³⁵⁵

Sorsan kanssa kolme päivää ennen SI:n puoluejohtajakokousta ennen asiasta keskusteli NKP:n kansainvälisen osaston Stefan Smirnov, joka syytti Yhdysvaltoja, etenkin Jimmy Carteria, ja Kiinaa tilanteesta ja vakuutti Neuvostoliiton vetäytyvän, kun ulkoiset uhat poistuisivat. Hän myös esitti Sorsalle ”näkökohtia” harkittavaksi SI:n kokousta varten. Kuten Henrik Meinander on huomionnut, Sorsa liitti mukaan jälkikäteen lapun, jossa hän kertoi jo viimeistelleensä puheen ennen tätä keskustelua. Tätä ei toki voida pitää kovin luotettavana, mutta toisaalta myös Pentti Väänänen kirjoitti keskustelusta laatimansa raportin loppuun yhtenä johtopäätöksenä, ettei SDP:n esiintyminen tai ilmeisesti jo valmisteltu Sorsan puhe Wienissä vaarantaisi SDP:n ja NKP:n suhteita, sillä Smirnovkin toivoi ennen kaikkea, että SI ja eurooppalaiset sosiaalidemokraatit jatkaisivat toimintaansa liennytyksen puolesta.³⁵⁶ Liennytyksen korostamisen osalta Sorsan puhe toki vastasi ajatukseltaan Smirnovin ”näkökohtia”, mutta ei kovin merkittävästi muilta osin, ja on lisäksi hyvin todennäköistä, että Sorsa olisi joka tapauksessa pitänyt liennytyksen merkitystä korostavan puheen. Myöskään suhteutettuna Suomen ulkoasiainhallinnon esittämiin kantoihin Afganistanista ei Sorsan SI-kokouksessa esittämä puhe ollut millään tavalla poikkeuksellinen.

Länsieurooppalaisissa se saattoi kuitenkin herättää suomettumispuheita – etenkin kun Sorsa pyrki vaikuttamaan myös kokouksen julkilausumaan niin, ettei se suoraan *tuomitsisi* Neuvostoliittoa. Sorsa käytti julkilausumaa laadittaessa puheenvuoron, jossa ilmoitti puolueensa tukevan Suomen hallituksen YK:n yleiskokouksen Afganistania koskeneessa äänestyksessä ilmaisemaa pidättyvää kantaa. SDP:n kanta kuitenkin tuli ohitetuksi.³⁵⁷

Tämä oli selvä pettymys Sorsalle, minkä hän ilmaisi asian johdosta kirjoittamassaan kirjeessä Brandtille. Sorsan tyytymättömyys koski erityisesti kokouksen menettelytapoja, joissa puoluejohtajakokousten perinteistä ja hyödyllistä roolia epämuodollisena ajatustenvaihtofoorumina oli muutettu toisenlaiseen suuntaan ilman asiasta tehtyä varsinaista päätöstä sekä joissa suomalaiset eivät päässeet vaikuttamaan lopullisen kannanoton sanamuotoon.³⁵⁸ Suurin ongelma tuskin oli siinä, että muut

³⁵⁵ Epävirallinen suomennettu lyhennelmä Kalevi Sorsan puheesta SI:n puoluejohtajakokouksessa Wienissä 5.2.1980, HE 1980.12, KSA, TA.

³⁵⁶ Pentti Väänänen kirjoittama salainen raportti ”Nkp:n näkemys kansainvälisestä tilanteesta”, HB 1980.11, KSA, TA; Meinander 2022, 239–240.

³⁵⁷ Kalevi Sorsan luonnos kirjeestä Willy Brandtille 3.3.1980, HE 1980.12, KSA, TA.

³⁵⁸ Kalevi Sorsan luonnos kirjeestä Willy Brandtille 3.3.1980, HE 1980.12, KSA, TA; Meinander 2022, 240.

SI:n jäsenpuolueet puheenjohtajineen tuomitsivat miehityksen tiukasti – Smirnovkaan ei pitänyt Väänäsen raportin perusteella realistisena sen välttämistä³⁵⁹ – vaan siinä, että asiasta oli ylipäättään julkaistu yhteinen kannanotto, ja nyt SDP:kin oli sidottuna tähän Suomen ulkopoliittisen linjan vastaiseen kannanottoon. Suomessa *Helsingin Sanomat* uutisoi kokouksesta otsikolla ”Terävä tuomio Moskovalle” ja kertoi muun muassa James Callaghanin nimittäneen Neuvostoliiton toimintaa kokouksessa ”armottomaksi hirviömäisyydeksi”. Sorsa joutui myös heti kokouksen jälkeisessä lehdistötilaisuudessa puolustelemaan kannanottoa Yleisradion haastattelussa, jossa hän vetosi siihen, että lausunto oli ”yleissävyltään rakentava ja rauhantahtoinen, vaikka se tietyiltä osin pitäytyykin viimeaikaisiin maailman tapahtumiin”, sekä siihen, että lausunnossa esitettiin myös toimia liennytykskehityksen palauttamiseksi.³⁶⁰ Hän ei kuitenkaan lähtenyt arvostelemaan kannanottoa sen enempää, vaan seisoi sen takana. Huomio ei Suomessakaan ollut nimittäin välttämättä pelkästään kielteistä: kannanotto sai Sorsan myöhemmin kertoman mukaan kokoomuksen ”takarivin” kansanedustajat nousemaan eduskunnassa seisomaan kunnianosoituksena hänen palattuansa Wienistä.³⁶¹

Suomettamisteorian näkökulmasta – tarkoittaen siis ajatusta, jonka mukaan SDP ”suometti” länsimaista sosiaalidemokratiaa SI:n kautta – SDP:n ohittanut kannanotto myös näytti sen, ettei internationaalinen suomettaminen pelkästään SDP:n avulla onnistunut kovin helposti eikä puolue voinut yksin vaikuttaa vastakkaiseen suuntaan kuin muut, kun myös Brandt pyrkiessään pitämään SI:n yhtenäisenä taipui omasta maltillisesta linjastaan huolimatta aina enemmistön kannalle. Väänänen esitti myöhemmin samana vuonna kirjeessään Sorsalle arvion, jonka mukaan Moskovan ”odotukset sosialidemokraattien aktiivisuuden ja itsenäisyyden suhteen olivat pienentyneet” ja ”Nato-puolueiden” nähtiin seuraavan Yhdysvaltoja,³⁶² mikä saattoi tosin liittyä muihinkin asioihin kuin Afganistaniin. Samalla myös kokousta käsitellessä neuvostomediassa arvioitiin, että ”terveiden ja realististen käsitysten” rinnalla Wienissä ääneen pääsi myös niitä, jotka olivat ”joutuneet USA:n ja Kiinan vangiksi näiden käynnistettyä propagandansa Afganistanin tapahtumista” ja ”esittivät valheellisia hyökkäyksiä Neuvostoliiton politiikkaa ja sen apua vastaan Afganistanille”. Brandtin liennytyksen tärkeyttä korostanutta puhetta selostettiin kuitenkin myönteiseen sävyyn.³⁶³

SI:n Afganistan-keskustelussa huomattavaa oli, että SDP joutui yksin vastustaessaan ”terävää tuomiota Moskovalle”, mutta toisaalta on huomioitava myös, ettei suomalaisten ”liennytykselle ei ole

³⁵⁹ Pentti Väänäsen kirjoittama salainen raportti ”Nkp:n näkemys kansainvälisestä tilanteesta”, HB 1980.11, KSA, TA.

³⁶⁰ *Helsingin Sanomat* 6.2.1980, ”Afganistanista painetta”; *Helsingin Sanomat* 7.2.1980, ”Terävä tuomio Moskovalle”. Lainausta otettu HS:n artikkelista (7.2.1980), joka referoi Sorsan Yleisradiolle antamaa haastattelua.

³⁶¹ Sorsa, Kalevi: ”Ajokoira hakoteillä”. *Turun Sanomat* 1.8.1993.

³⁶² Pentti Väänäsen kirje Kalevi Sorsalle 16.5.1980, HFE 27, SDP, TA.

³⁶³ Suomennettu TASSin uutinen SI:n Wienin puoluejohtajakokouksesta 7.2., HFE 27, SDP, TA.

realistista vaihtoehtoa” -linja tästä suorien tuomioiden välttelystä huolimatta ollut muuten ainutlaatuinen SI:ssä, ja näkemys siitä, ettei Neuvostoliiton hyökkäyksen vuoksi ollut syytä keskeyttää liennytyistä kokonaan oli melko yleisesti jaettu Euroopassa. Kokouksessa oli kuitenkin useiden merkittävimpien eurooppalaisten sosiaalidemokraattien äänellä todettu puolueiden kannatus liennytysspolitiikan jatkamiselle, ja julkilausumassakin oli esitetty monipuolisesti toimia liennytyksen turvaamiseksi.³⁶⁴ Erityisen mielissään SDP:ssä oltiin julkilausuman kohdasta, jonka mukaan jäsenpuolueiden tuli käyttää hyväkseen kaikkia kahden- ja monenvälisiä yhteyksiään liennytyksen turvaamiseksi, mikä luonnistui kattavat suhteet sosialististen maiden hallitseviin puolueisiin muodostaen neilta suomalaisilta. Tähän SI:n Wienin puheenjohtajakokouksessa hyväksymään julkilausumaan Sorsa myös viittasi matkustaessaan Puolaan saman vuoden kesäkuussa.³⁶⁵

5.3. Puolan tilanne jakaa internationaalia

SI:n vankkumaton tuki liennytykselle ja samalla internationaalinen yhtenäisyys joutui todelliseen koe-tukseen sen jälkeen, kun joulukuussa 1981 Puolan samana vuonna valittu johtaja Wojciech Jaruzelski julisti sotatilan, kielsi itsenäisen ammattiyhdistysliike Solidaarisuuden toiminnan ja pidätti tuhansia kansalaisia. Edellisenä vuonna laillistettu Solidaarisuus oli syntynyt reaktiona maan taloudellisiin vaikeuksiin ja hinnankorotuksiin, ja Puolan yhtyneen työväenpuolueen aiempi ensimmäinen sihteeri Edward Gierek sekä hänen seuraajansa Stanisław Kania olivat johtuen maan kasvaneesta länsiriippuvuudesta, etenkin huomattavasta velkaantumisesta länsimaisille pankeille, sekä suuresta tarpeesta saada talous pyörimään pyrkineet neuvotteluilla pääsemään yhteisymmärrykseen vapaan ammattiyhdistysliikkeen kanssa sen kukistamisen sijaan. Kun muiden Varsovan liiton maiden kritiikki Puolan vapaamielistä linjaa kohtaan voimistui ja samalla myös Solidaarisuuden vaatimukset kovenivat maan talousvaikeuksien jatkuessa, päätti johtoon nostettu kenraali Jaruzelski yrittää sotilasvoimin paluuta ”normaaliin”.³⁶⁶ Vaikka kaikki SI:ssä olivatkin varmasti sinänsä sotatilaa, ay-liikkeen kukistamista ja ihmisoikeusloukkauksia vastaan, nousivat tällöin entistä voimakkaammin esiin SI:n sisäiset linjaerot sen suhteen, miten itäblokin ihmisoikeusloukkauksiin ja myös oppositio-liikkeisiin oli järkevää suhtautua. Vahvinta tukea Solidaarisuudelle ja kritiikkiä sotatilaa kohtaan

³⁶⁴ “Statement by the Socialist International Party Leaders Conference, Vienna, February 5–6, 1980”, Socialist International Press Release No. 2/80, HE 1980.12, KSA, TA.

³⁶⁵ Suomen Varsovan-suurlähetystön tiedote 3.6.1980, ”Aseriisunta ja Sosialistinen Internationaali; K. Sorsan ja E. Gierekin tapaaminen Varsovassa 2.6.1980”, HFE 27, SDP, TA.

³⁶⁶ Esim. Westad 2017, 511–512.

tuli Ranskan, Italian ja Ruotsin puolueilta, kun taas SDP edusti jälleen varovaisinta linjaa yhdessä länsisaksalaisten sosiaalidemokraattien kanssa.

Puolan kysymykseen liittyi monia keskenään ristiriidassa olleita seikkoja, jotka vaikuttivat siihen, miten asiaan tuli SI:n puolueiden mielestä suhtautua. Koska kyse oli *työväenliikkeestä*, kokivat ”idealisisemmat” puolueet sen julkisen tukemisen välttämättömäksi mahdollisista ongelmista huolimatta. On huomioitava, että SI:n piirissä Solidaarisuuden nähtiin tällöin usein haastavan Puolan järjestelmää pikemminkin vasemmalta kuin oikealta. Esimerkiksi keskusteltaessa Puolan tilanteesta Moskovassa Kalevi Sorsa totesi Solidaarisuuden liikkuneen kohti anarkosyndikalismia, kun taas itävaltalainen Walter Hacker viittasi liikkeessä vaikuttaneisiin trotskilaisiin.³⁶⁷ Ehkä tämän vuoksi usein juuri vasemmistolaisemmat läntiset sosialistit olivat innokkaimpia tukemaan Puolan ammattiyhdistysliikettä. Marxilainen ammattiyhdistysaktiivi Walter Kendall oli vaatinut jo marraskuussa 1980 brittiläisessä *Tribune*-vasemmistolehdeissä SI:ltä voimakasta tukea Solidaarisuudelle. Hän viittasi jutussaan siihen, miten Karl Marx ja ensimmäinen internationaali olivat 1860-luvulla voimakkaasti tukeneet Puolan kapinallisia Venäjän keisarikuntaa vastaan. Kendall lähetti artikkelin myös melko vasemmistolaisena tunnetulle pääsihteerille Bernt Carlssonille, joka vaikuttaa olleen samaa mieltä ja jakoi sen muille SI:n jäsenpuolueille.³⁶⁸

Suhteessa liennytpolitiikkaan ja myös sosiaalidemokraattien tukemaan muutokseen tähdänneeseen liennytpolitiikkaan tilanne oli kuitenkin vaikea, sillä kuten Timothy Garton Ash on todennut etenkin länsisaksalaisen Ostpolitikin osalta, tuli Solidaarisuus-liikkeen ajama muutos ”vääraltä suunnalta” sekä liian nopeasti ja hallitsemattomasti, vaikka sen ajamat tavoitteet olivatkin pääosin toivottuja. Parempana mallina reaaliosialististen maiden muutokselle nähtiin Janos Kadarin Unkari, jossa uudistukset tapahtuivat hallitusti uudistusmielisen kommunistipuolueen johdolla. Toki eurooppalaisella liennytyksellä ja Ostpolitikilla erityisesti voidaan todeta myös olleen osuutensa Solidaarisuuden syntymisessä, sillä ne olivat lisänneet puolalaisten matkustusta länteen ja informaation kulkua lännen ja Puolan välillä, mikä lisäsi puolalaisten tyytymättömyyttä omaan järjestelmäänsä, ja Puolalle annetut lainat olivat vaikuttaneet suoraan niihin talousongelmiin ja länsiriippuvuuteen, joiden seurauksena maahan oli voinut syntyä itsenäinen ammattiyhdistysliike, joskaan tämä ei ollut varsinaisesti tarkoituksena. Lisäksi tietysti Ostpolitik oli tarkoituksensa mukaisesti pitkälti poistanut akuutin Saksan uhan toisessa maailmansodassa pahoin kärsineiden puolalaisten mielistä. Etenkin

³⁶⁷ Report, SI Advisory Council on Disarmament: “Discussion in Moscow on the Polish situation” 2.2.1982, HE 1982.8, KSA, TA.

³⁶⁸ *Tribune* 14.11.1980, “Poland: Why the Socialist International must urgently speak out”. (Lähetetty Bernt Carlssonille ja hänen kauttaan myös SDP:lle, HFE 27, SDP, TA).

länsisaksalaisten sosiaalidemokraattien suhtautuminen Solidaarisuuteen oli kuitenkin erittäin varovainen jopa liikkeen toimiessa laillisesti, johtuen Garton Ashin mukaan etenkin siitä, että Saksan kansallisten intressien eli Itä-Saksan kanssa lähentymisen jatkaminen vaati Puolan ja itäblokin vakautta.³⁶⁹ Lisäksi toki myös Puolalle lainanneet pankit halusivat saatavansa takaisin, mikä tuskin onnistui ainakaan ilman ”paluuta normaaliin”.

Internationaalien sisäiset ristiriidat tulivat selvästi esiin joulukuun 1981 lopussa, kun Puolan tilanteen johdosta SI:n puhemiehistö kutsuttiin Pariisiin Ranskan ja Italian sosialistipuolueiden aloitteesta. Sorsa ei päässyt tulemaan kokoukseen, mutta Willy Brandtin erityistoiveesta paikalle saapui Paavo Lipponen edustamaan SDP:tä. Lipposen raportin mukaan Brandt, joka ei itse myöskään päässyt paikalle, tiesi suomalaisten edustavan maltillista linjaa ja piti siksi SDP:n osallistumista tärkeänä. Brandt oli puolitoista viikkoa aiemmin antanut internationaalien nimissä julkilausuman, jota varsinkin Ranskan, Ruotsin ja Italian jäsenpuolueet olivat kritisoineet. Julkilausumassa todettiin Puolan tilanteen olevan maan sisäinen asia, joka sen tulisi pyrkiä ratkaisemaan ilman ulkopuolisten puuttumista tai verenvuodatusta, ja etteivät voimakkaat julistukset auta Puolan kansaa sekä kerrottiin SI:n huomioineen Puolan johdon pyrkimyksen jatkaa uudistustyötä ja odottavan kaikkien pidätettyjen vapauttamista sekä ammattiyhdistysten oikeuksien palauttamista. Lisäksi esitettiin kehoitus jäsenpuolueille toimia Puolan taloudellisen tukemisen puolesta. Kokonaisuutena sen saatettiin nähdä enemmänkin tukeneen Puolan hallitusta maan vaikeuksien selvittämisessä kuin Solidaarisuuden demokraattisia pyrkimyksiä, vaikka siinä toki vaadittiinkin oikeuksien palauttamista.³⁷⁰

Pariisissa haluttiin sopia uudesta julkilausumasta. Sen lisäksi, että Brandtin alkuperäistä versiota oli itsessään kritisoitu laimeudesta, nähtiin tilanteen muuttuneen sen jälkeen vielä pahemmaksi, minkä vuoksi uuden lausunnon nähtiin olevan tarpeen. Tarjolla oli kaksi SI:n toimiston laatimaa ehdotusta, jyrkempi ja laimeampi, sekä lisäksi ranskalaisten ehdotus, joka oli kaikista jyrkin. Suurin konflikti kokouksessa oli länsisaksalaisten ja ranskalaisten välillä, ja Lipposen mukaan laadittu julkilausuma oli ”hieman väkinäinen kompromissi” näiden välillä. Selvästi saksalaisia sympatisoineen Lipposen mukaan Brandtia ja saksalaisia arvosteltiin avoimesti ja lehdistössä kokous tulkittiin jonkinlaisena epäluottamuslauseena Brandtille, mutta ”siitä huolimatta” saksalaiset pysyivät maltillisina ja olivat valmiita tulemaan huomattavasti ranskalaisia vastaan, joskin he arvostelivat ”käytävä- ja lounas-

³⁶⁹ Garton Ash 1993, 284–294; Westad 2017, 509–510.

³⁷⁰ Paavo Lipposen luottamuksellinen raportti ”Sosialistisen internationaalien puhemiehistön kokous”, Pariisi 29.12.1981, HE 1981.17, KSA, TA; ”Socialist International statement on Poland”, SI press release no. 31/81, 17.12.1981, HE 1981.17, KSA, TA.

kusteluissa erittäin jyrkästi ranskalaisia, italialaisia ja ruotsalaisia”.³⁷¹ Uusi julkilausuma olikin selvästi tiukempi kuin Brandtin alkuperäinen: siinä internationaali tuomitsi tiukasti sotatilan julistuksen ja sitä seuranneen kansalaisyhteisöiden ”brutaalin tukahduttamisen”³⁷², vaati vangittujen välitöntä vapauttamista, sotatilan lakkauttamista ja Solidaarisuuden toimintavapauden palauttamista. Julkilausumassa myös todettiin, että ”demokratia ja sosialismi eivät koskaan voi perustua yläpuolelta annettuihin diktatorisiin määräyksiin”, vaan niiden tuli lähteä itsenäisistä kansanliikkeistä. Lisäksi vaadittiin aiemman version tapaan ulkopuolisia olemaan puuttumatta maan sisäiseen kehitykseen ja kehoitettiin internationaalien jäsenpuolueita antamaan taloudellista apua Puolalle. Tasapainottavana elementtinä ilmaistiin huolestuneisuus liennytyksen jatkumisesta ja vedottiin sen puolesta, ettei Puolan tilannetta käytettäisi liennytystä tai aserajoitusneuvotteluita vastaan.³⁷³

Julkilausuma hyväksyttiin muodollisesti yksimielisesti, mutta SDP jätti siihen ainoana puolueena varauksen, jonka mukaan se olisi kannattanut alkuperäisessä julkilausumassa pysymistä. Lipposen mielestä oli myönteistä, että SI:n lausunto oleelliselta sisällöltään poikkesi ”selvästi Reaganin politiikasta”, mutta siinä oli ”tarpeettoman jyrkkää sanahelinää”, minkä vuoksi oli ”välttämätöntä snellmanilaisen linjan vuoksi tuoda esille varauksellinen kanta”. Selvästi vastaan asettuminen olisi voinut ”johtaa SDP:n eristymiseen SI:ssä ja vaikeuttaa mm. aseriisuntaneuvoston työtä”. SDP:n puoluetoimisto selvensi lausuman johdosta asiaa selittämällä, että tärkeintä oli toivomus tilanteen selvittämisestä ilman verenvuodatusta. Suomen jättämä varauma herätti jonkin verran huomiota kansainvälisessä mediassa, mutta internationaalien piirissä siihen suhtauduttiin jokseenkin ymmärtäväisesti. Puhetta kokouksessa johtanut Joop den Uyl väitti *Uuden Suomen* mukaan lehdistötilaisuudessa ”osanottavaisesti hymyillen” SDP:n kannan johtuneen ”puolueen ja maan erikoisolosuhteista”. Lipponen ei tästä suomettumiseen viitannesta kommentista kuitenkaan vaikuta pitäneen, sillä kirjoittamassaan raportissa hän totesi sen ”edellyttävän myös jälkikeskusteluja”.³⁷⁴

”Snellmanilainen linja” olikin melko osuva tapa kuvata suomalaisten suhtautumista asiaan riippumatta siitä, millaisen yhteyden Lipponen itse näki tilanteessa 1860-luvun Puolan kapinaan, jolloin senaattori J. V. Snellman, päinvastoin kuin silloinen internationaali, asettui Venäjän keisarikunnan puolelle puolalaisia kapinoitsijoita vastaan. Hänellä, kuten ehkä myös Lipposella, oli toki mieles-

³⁷¹ Paavo Lipposen luottamuksellinen raportti ”Sosialistisen internationaalien puhemieskokous”, Pariisi 29.12.1981, HE 1981.17, KSA, TA.

³⁷² Alk. ”brutal repression”, käännettiin Suomen lehdistössä myös muotoon ”raakalaismainen sorto”.

³⁷³ ”Socialist International statement on Poland”, SI press release no. 34/81, Pariisi 29.12.1981, HE 1981.17, KSA, TA.

³⁷⁴ *Helsingin Sanomat* 31.12.1981, ”Sdp hyväksyi varauksin SI:n kannan”; Paavo Lipposen luottamuksellinen raportti ”Sosialistisen internationaalien puhemieskokous”, Pariisi 29.12.1981, HE 1981.17, KSA, TA; *Uusi Suomi* 31.12.1981, ”Suomen demarit varovaisia”.

sään Puolan tilanteen heijastuminen Suomeen, jolla oli ollut jossain määrin samankaltainen asema suhteessa keisarikuntaan, mutta joka sai kuuliaisesta käyttäytymisestään palkinnoksi edistyksellisiä uudistuksia ja säilyttää autonomiansa, kun taas kapinoivilta puolalaisilta se vietiin. Lipponen asetti tällöin tavallaan menestyksekkään fennomaanisen realismin vastakkain Puolan epäonnistumaan tuomitun ja ainoastaan heille itselleenkin haitallisen kiihkoilun kanssa – kuitenkin huomioimatta sitä, että Suomi oli myös 1860-luvulla suoraan hyötynyt puolalaisten taistelusta, sillä juuri sen seurauksena eikä pelkästä armollisuudesta keisari Aleksanteri II oli päätenyt liberaalimpaan strategiaan Suomessa.³⁷⁵

Lipposen kokouksessa pitämä puheenvuoro Puolan tilanteesta oli tässä mielessä epäilemättä snellmanilainen ja lähti liikkeelle historiallisesta vertauksesta: Puolan historia toisti itseään, mutta tällä kertaa ongelma ei johtunut maan suhteista sen itänaapuriin – Lipposen mukaan Puola oli nimittäin satojen vuosien jälkeen vihdoin sovittanut itsensä ”eurooppalaiseen voimatasapainoon” – vaan sen perusta oli hankaluuksissa saada taloutta pyörimään ja ”saavuttaa tasapaino eri yhteiskunnallisten voimien välillä”. Hän totesi, että maan hallitus oli tehnyt suuria virheitä talouspolitiikassaan, mikä oli johtanut kehitykseen, jossa itsenäinen ammattiyhdistysliike pyrki ottamaan ohjat käsiinsä. Tämä epäilemättä pitikin paikkansa. Solidaarisuuden keskeisenä virheenä Lipponen taas näki myöskin melko snellmanilaisessa hengessä sen, ettei se pysynyt ammattiyhdistysliikkeen tontilla, vaan pyrki haastamaan valtion itsessään, mikä oli ”tuomittu epäonnistumaan”. Kriisin jälkeen saattaisi kuitenkin ilmaantua ”kypsempi Puola”, ja Jaruzelskin hallitus oli ”ainut vaihtoehto joka puolalaisilla on”. Näiden Puolaa koskeneiden melko ylenkatsovien toteamusten lisäksi hän vihjasi SI:n sisäisten näkemuserojen johtuneen siitä, että jotkut ajattelivat vain kotimaista julkisuutta, kun taas toisilla – tarkoittaen itseään ja länsisaksalaisia – oli ”laajempia huolia”.³⁷⁶ Snellmanilaisuutta ei saanut siis käsittää Neuvostoliiton mielistelyksi, vaan ainoaksi järkeväksi linjaksi, kun taas toista linjaa edustaneiden Lipponen näki moralisoinnillaan saavuttelevan vain sisäpoliittisia voittoja.

Kun asiaa käsiteltiin uudestaan toukokuussa 1982 SI:n valtuuston kokouksessa Helsingissä, kirjoitti Pentti Väänänen kokousraporttiinsa jokseenkin samankaltaisen tulkinnan SI:n sisäisistä mielipideeroista. Ei jäänyt epäselväksi kumman näkökulman, saksalaisen ”normaalin asiantilan” palauttami-

³⁷⁵ Snellman, Johan Vilhelm: ”Sota vai rauha Suomelle?” Kootut teokset (Alk. *Krig eller fred för Finland*. Litteraturbladet 5/1863). <<http://snellman.kootutteokset.fi/fi/dokumentit/litteraturblad-nro-5-toukokuu-1863-sota-vai-rauha-suomelle>> (Haettu 24.10.2022.); Puolan tilanteen vaikutuksesta Suomeen esim. Meinander, Henrik: *Suomen historia*. WSOY, Porvoo 2006, 121–122.

³⁷⁶ Statement of Paavo Lipponen at the meeting of the Presidium of the Socialist International, Pariisi 29.12.1981, HE 1981.17, KSA, TA.

seen tähtäävän pragmaattisuuden vai ranskalaisen sisäpoliittisesti motivoituneen eettisen periaatteellisuuden, suomalaiset kokivat omakseen:

”Ranskalaiset sosialistit suhtautuvat asiaan hyvin periaatteellisesti ja ”eettisesti”. Heidän asenteensa liittyy paljolti maan sisäpolitiikkaan ja suhteeseen Ranskan kommunistiseen puolueeseen. He haluavat tuomita voimakkaasti sotatilan julistamisen ja Neuvostoliiton todellisena syyllisenä. SPD näkee asian pragmaattisemmin. Saksalaiset pyrkivät ottamaan huomioon myös reaktioiden poliittiset seuraukset. Keskeisenä tavoitteena on normaalin asiantilan palauttaminen. Tästä ranskalaiset eivät tunnu kantavan huolta. SPD haluaa enemmän rakentavia toimia ja vähemmän demagogiaa.”³⁷⁷

Sitä ei kysytty, halusivatko puolalaiset itse ”normaalin asiantilan” palauttamista. Toki ranskalaisten sisäpolitiikkaa koskevat väitteet olivat myös varmasti osin totta, ja on huomioitava, ettei varovainen linja tarkoittanut sen enempää suomalaisille kuin saksalaisillekaan sosiaalidemokraateille demokration ja ihmisoikeuksien etenemisen vastustamista. Lipposenkin puheessa toivottiin myös – todennäköisesti täysin vilpittömästi – Puolan demokratisaation jatkumista, joidenkin maassa tehtyjen uudistusten pysyvyyttä sekä että puolalaiset onnistuisivat itse ratkaisemaan ongelmansa. Muutoksen ei kuitenkaan uskottu tulevan alhaaltapäin, vaan lähtevän hallitsevasta puolueesta, ja valtiota – samoin kuin ”eurooppalaista voimatasapainoa” – vastaan toimiminen oli näin vain haitaksi.

On myös painotettava, etteivät nämä olleet millään tavalla poikkeuksellisia näkemyksiä suomalaisilta poliitikoilta. Puolan itsenäiselle ammattiyhdistysliikkeelle ei osoitettu Suomessa juuri tukea minkään suuren puolueen suunnalta, eikä se toki välttämättä olisi ollut niille järkevääkään. Kuten historioitsija Jussi Jalonen on aihetta käsitelleessä blogitekstissään huomauttanut, vaikutti vaikeneamiseen asiasta samaan aikaan käynnissä ollut vallanvaihdos. Kekkonen väistyminen oli suuri epävarmuustekijä Suomen ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa, ja vaati varovaisuutta etenkin SDP:ssä, jonka ehdokas oli tulevien presidentinvaalien ennakkosuosikki. Kuitenkin myös keskustassa ja oikeistossa asiaa katsottiin lähinnä reaaliolollisesta näkökulmasta ja ymmärrystä osoitettiin enemmän Jaruzelskille kuin Solidaarisuudelle. Täysin avoimesti Solidaarisuutta tuettiin lähinnä SKDL:n sosialistien, vihreän liikkeen sekä muiden poliittisesti vähämerkityksellisempien ryhmien parissa, joiden skaala kulki maolaisista ja anarkisteista Perustuslailliseen oikeistopuolueeseen.³⁷⁸

³⁷⁷ Pentti Väänänen kirjoittama luottamuksellinen raportti ”Sosialistisen internationaalien valtuuston kokous Helsingissä 26.–27.5.1982”, HFE 28, SDP, TA.

³⁷⁸ Jalonen, Jussi: ”Solidarity and Finlandization”. *History and Futility* -blogi, 16.12.2010. <<https://historyandfutility.wordpress.com/2010/12/16/solidarity-finlandization/>> (Haettu 3.8.2022.)

SI:n jyrkkä julkilausuma odotetusti herätti huomiota myös Suomessa, ja Lipposen toimintaa kritisoitiin useammastakin suunnasta. SKP:n vähemmistön *Tiedonantaja*-lehti koitti lyödä asialla myös SDP:n presidenttiehdokasta ja kirjoitti asiasta jutun otsikolla ”Puolassa ’raakaa sortoa’ – SDP:n edustaja yhtyi SI:n syytöksiin”, jossa se nosti esiin, miten Mauno Koiviston läheisin avustaja oli tukenut SI:n neuvostovastaista kannanottoa, kun taas *Uusi Suomi* painotti Lipposen julkilausumaan esittämää varausta ja kertoi SDP:n saaneen ”pään silytystä Ranskan kommunisteilta” varovaisen esiintymisensä johdosta.³⁷⁹ Näistä suurempi ongelma SDP:lle oli varmasti leimaaminen neuvostovastaiseksi, kun vallanvaihdon yhteydessä ei haluttu antaa mitään signaalia, joka viittaisi siihen, että Suomen ulkopoliittinen linja olisi muuttumassa Koiviston presidenttikaudella.

Suomen sisäpolitiikan ja ”snellmanilaisuuden” lisäksi SDP:n ja etenkin Lipposen toimintaan asiassa näyttävät vaikuttaneen myös ennen kaikkea länsisaksalaisten tärkeät intressit, joita haluttiin tukea. Mitään pakkoahan SDP:llä ei ollut osallistua tähän ylimääräiseen kokoukseen, mutta asian tiedettiin olleen länsisaksalaisille erityisen kriittinen, ja Sorsan ollessa estynyt oli Willy Brandt erityisesti pyytänyt, että puolueen edustaja saapuisi kokoukseen. Paavo Lipposen veli ulkoasiainsihtööri Osmo Lipponen oli kirjoittanut muutamaa päivää ennen sotatilan julistusta ulkoministeriön poliittiselle osastolle salaisen muistion Puolan tilanteesta, jossa todettiin taloudellisten vaikutusten olevan etenkin Länsi-Saksassa suuret, jos Puola ei voisi vastata sen länsisaksalaisilta liikepankeilta saamistaan luotoista. Itävallalla taas olisi talousvaikutusten lisäksi käsissään entistä pahempi pakolaisongelma, jos tilanne vielä kärjistyisi.³⁸⁰ Paavo Lipponen kokouksesta kirjoittamassaan raportissa huomautti vielä lisäksi, että ”työväenliikettä lähellä” ollut Bank für Gemeinwirtschaft oli puolalaisten suurin länsisaksalainen velkoja, minkä vuoksi asia oli SPD:lle erityisen herkkä. Tästä näkökulmasta myös hänen puheessaan esittämiensä toivomusten siitä, että Puola saisi taloutensa käyntiin eikä maalle annettuja ulkomaisia avustuksia katkaistaisi, voisikin ehkä tulkita tukeneen myös länsisaksalaisten taloudellisia etuja. Länsisaksalaisten toisenkin tavoitteen, Saksojen lähentymisen, Lipponen huomioi raportissaan toteamalla, että ”ainoana lohtuna tilanteessa näyttää olevan se, että Puolan kysymyksen logiikan mukaisesti Saksojen intressit monella tavalla yhtyvät”.³⁸¹ Tämä selittää osin myös tällöin jo enemmän puolueensa oikeistoon kuin vasemmistoon sijoittuneen Lipposen tuohtumusta den

³⁷⁹ *Tiedonantaja* 5.1.1982, ”Puolassa ’raakaa sortoa’ – SDP:n edustaja yhtyi SI:n syytöksiin”; *Uusi Suomi* 31.12.1982, ”Suomen demarit varovaisia”.

³⁸⁰ UM:n poliittisen osaston salainen muistio ”Puolan tilanne” 8.12.1981 (Osmo Lipponen), HE 1981.17, KSA, TA.

³⁸¹ Paavo Lipposen luottamuksellinen raportti Sosialistisen internationaalisen puhemiehistön kokouksesta, Pariisi 29.12.1981, HE 1981.17, KSA, TA; Statement of Paavo Lipponen at the meeting of the Presidium of the Socialist International, Pariisi 29.12.1981, HE 1981.17, KSA, TA.

Uylin ”erikoisolosuhteet”-kommentista, jos tarkoitus olikin itänaapurin sijaan ensisijaisesti miellyttää Länsi-Saksaa.

Yksi näkökohta koskien reaktioita Puolan sotatilaan on myös kysymys Neuvostoliiton mahdollisesta miehityksestä, sillä Jaruzelskin toiminnan oikeutuksena nähtiin monella suunnalla juuri Neuvostoliiton miehityksen välttäminen. Nykyään tiedetään, että Neuvostoliitto oli sulkenut pois miehitysvaihtoehdon ja painosti sen sijaan Jaruzelskia juuri sotatilan julistukseen. Kysymys on ollut etenkin Puolassa hyvin kiistelty, ja Jaruzelskin on myöhemmin jopa väitetty vaatineen itse Neuvostoliittoa apuun, mitä ei toki aikanaan tiedetty, vaikka se pitäisikin paikkansa.³⁸² Lännessä Puolan sotatilasta syytettiin heti suureksi osaksi juuri Neuvostoliittoa ja paljon vähemmän Jaruzelskia, mutta Suomessa eivät poliitikot luonnollisesti olleet yhtä valmiita tuomitsemaan Neuvostoliittoakaan. SI:n kokouksessa pitämässä puheessaanhan Paavo Lipponen totesi vastoin tätä teoriaa, etteivät ongelmat johtuneet tällä kertaa ”Puolan suhteesta sen itäiseen naapuriin”³⁸³. Miehitysvaarateoriaa ovat kuitenkin myöhemmin tukeneet suomalaisista sosiaalidemokraateista ainakin Pentti Väänänen ja Mauno Koivisto.³⁸⁴ Oliko siis kyse varovaisuudesta Neuvostoliiton kritisoinnin suhteen vai siitä, ettei Neuvostoliiton miehitystä oikeasti pidetty todennäköisenä? Osmo Lipposen ennen sotatilaa kirjoitettu muistio näyttää olleen ajan tasalla kertoessaan, että Neuvostoliitto ja muut Varsovan liiton maat vaikuttivat luopuneen miehityssuunnitelmastaan ja sen sijaan kannustivat Puolaa ratkaisemaan asian itse tarvittaessa armeijan avulla, silti korostaen Varsovan liiton ”velvollisuutta puolustaa sosialismin saavutuksia ja sosialististen maiden yhtenäisyyttä”.³⁸⁵ Paavo Lipponen taas kirjoitti miehityksen jälkeen kokousraportissaan etenkin saksalaisten olleen ”syvästi huolissaan tilanteesta peläten jopa aseellista konfliktia, mikäli Neuvostoliitto suorittaisi intervention, neuvostoliittolaisten ja puolalaisten joukkojen välillä”, mutta totesi seuraavassa lauseessa sen olevan ”sinänsä teoreettiselta tuntuva tilanne”.³⁸⁶ Ristiriitaisista lausunnoista huolimatta vaikuttaa siltä, että suomalaisilla oli melko totuudenmukainen käsitys tilanteesta. Suoraan miehityshkaan ei uskottu, mutta Neuvostoliiton painostuksella nähtiin olevan osuutta sotatilaan, joskaan tätä ei yleensä sanottu ääneen. Suorimmin, mutta silti varovaisesti, asian ilmaisi neuvostoliittolaisille keskustelukumppaneilleen Moskovassa

³⁸² Westad 2017, 512–513; *Radio Free Europe/Radio Liberty* 8.12.2009, ”Memo: Poland's Jaruzelski Wanted Soviet Invasion”. <https://www.rferl.org/a/Memo_Polands_Jaruzelski_Wanted_Soviet_Invasion/1898751.html> (Haettu 24.10.2022.)

³⁸³ Statement of Paavo Lipponen at the meeting of the Presidium of the Socialist International, Pariisi 29.12.1981, HE 1981.17, KSA, TA.

³⁸⁴ Väänänen 2012, 206; Jalonen 2010.

³⁸⁵ UM:n poliittisen osaston salainen muistio ”Puolan tilanne” 8.12.1981 (Osmo Lipponen), HE 1981.17, KSA, TA.

³⁸⁶ Paavo Lipposen luottamuksellinen raportti Sosialistisen internationaalien puhemiehistön kokouksesta, Pariisi 29.12.1981, HE 1981.17, KSA, TA.

Kalevi Sorsa, jonka mukaan ei ollut todisteita Neuvostoliiton suorasta osallisuudesta sotatilan julistukseen, mutta se oli saattanut ”näyttämällä muskeleitaan” vaikuttaa asiaan.³⁸⁷

Puolan tilanteen puiminen jatkui SI:ssä vielä vuoden 1982 alkupuolella ja etenkin se nousi suureksi kysymykseksi, kun SIDACin oli tarkoitus matkustaa Moskovaan, mitä osa puolueista vastusti juuri Puolan sotatilan johdosta. Myönnytyksenä matkan vastustajille sovittiin erillisen Puola-aiheisen keskustelun järjestämisestä Moskovassa, mutta lopulta mukaan matkalle lähtivät ainoastaan Sorsa suomalaisine avustajineen, ryhmän itävaltalainen sihteeri Walter Hacker sekä Japanin antikommunistisemman SI-puolueen eli demokraattisen sosialistipuolueen edustaja Sachiko Taguchi. Myös Willy Brandt antoi tukensa matkalle, vaikka SPD:n edustajaa ei sisäpoliittisista huolista johtuen lähetettykään mukaan. Sorsan selvityksen mukaan puoluejohtajista, joilta hän tiedusteli asiasta, oikeastaan ainoastaan Hollannin Joop den Uyl ja Ranskan Lionel Jospin vastustivat matkaa, mutta Bernt Carlssonin mukaan myös ainakin Israelin Shimon Peres, Belgian Irène Pétry, Portugalin Mario Soares, Italian Bettino Craxi ja Venezuelan Gonzalo Barrios, joilta Sorsa ei ollut kysynyt mielihetimitä. Myös Carlsson itse tuki Puola-asiassa ranskalaisia, mikä vaikuttaa heikentäneen hänen väljään niin SDP:hen kuin Willy Brandtiin, ja hän ilmeisesti väitti suomalaisille myös Brandtin olleen matkaa vastaan, mikä ei pitänyt paikkansa. SI:ssä oli kuitenkin tapana tehdä päätökset konsensusella, minkä vuoksi usean puolueen vastustus oli ongelma. Jos kaikki Carlssonin nimeämät henkilöt todella vastustivat matkaa, ei matkaa kannattavien puolueiden enemmistö ehkä ollutkaan ihan niin vahva kuin Sorsa ja Väänänen antoivat selvityksissään ymmärtää. SDP ei voinut lykkäystä kuitenkaan millään hyväksyä, mikä johtui ainakin osaksi sisäpoliittisista syistä. Sisäpolitiikan vaikutuksen myönsi myös Väänänen muistelmissaan todeten, että ”jos Kalevi Sorsan johtama SIDAC olisi kompastellut erityisesti idänpolitiikassaan, olisivat sisäpoliittiset kilpailijamme käyttäneet sitä hyväkseen”.³⁸⁸ Ottaen huomioon matkan ajoituksen juuri presidentinvaalien jälkeen ja varovaisen ulkopoliitiikan Koiviston kauden alussa, on syytä uskoa hyvien idänsuhteiden ylläpitämisen olleen melko painava peruste SDP:lle järjestää matka sovitussa aikataulussa vastustuksesta riippumatta.

Sisäpolitiikka ei silti tietenkään ollut se peruste, joka esitettiin SI:n sisällä. Brandtille lähettämässään kirjeessä Sorsa perusteli asiaa liennytyksen jatkamisen tärkeydellä sekä sillä, että SIDAC oli matkustanut juuri Washingtoniin, vaikka osa puolueista vastusti voimakkaasti myös Yhdysvaltojen

³⁸⁷ Report, SI Advisory Council on Disarmament: “Discussion in Moscow on the Polish situation” 2.2.1982, HE 1982.8, KSA, TA.

³⁸⁸ Secret report “Internal problems of the Socialist International in connection with the Moscow journey of the disarmament council”, HE 1982.2, KSA, TA; Bernt Carlssonin kirje “To the praesidium of the Socialist International” 2.2.1982, HE 1980.8, KSA, TA. Väänänen 2012, 214–215.

politiikkaa Keski-Amerikassa ja oli ehdottanut matkan perumista sen vuoksi. SI:n ei tullut 1950-luvun tapaan taas marssia Yhdysvaltojen ulkopolitiikan takana.³⁸⁹ Myöhemmin hän laati jälkiselvittelyjä varten muistion ”Muodolliset perusteet ja tehdyt päätökset”, jossa matkan järjestämistä perusteltiin SI:n tekemillä päätöksillä ja julkilausumilla. Matkasta oli päätetty yksimielisesti edeltävän Washingtonin-matkan yhteydessä järjestetyssä SIDAC-kokouksessa ja esimerkiksi aiemmin selostetussa Pariisin julkilausumassa oli todettu, ettei Puolan tilannetta saanut käyttää perusteluna liennyty- tai asevalvontapyrkimysten hidastamiseksi. Lisäksi muistiossa esitettiin poliittisena perusteena, että SI:n oli jatkettava yhteyksiään, mikäli se halusi säilyttää asemansa. Yhteyksiä tuli käyttää hyväksi, kuten Moskovassakin oli tehty SI:n edustajien ilmaistessa kantansa Puolan tilanteesta.³⁹⁰

Asiasta syntyi vielä melko suuri kiista, kun Ranskan sosialisteja lähellä olleessa *Le Matin* -lehdessä väitettiin matkan peruuntuneen ja että Sorsa ja Walter Hacker olivat matkustamassa Moskovaan ainoastaan ilmoittaakseen, ettei SI voinut vallitsevassa tilanteessa käydä keskusteluja neuvostoliittolaisten kanssa. Samalla lehdessä epäiltiin, osaisivatko Hacker ja Sorsa antaa tämän viestin tarpeeksi vakuuttavasti vai puolustaisivatko he internationaalina sijaan ”omien puolueidensa ja maidensa etuja”. SDP:n ja SPÖ:n vihjattiin myös olevan SI:n Moskova-myönteisimpiä puolueita. Sorsa ja Hacker luonnollisesti suuttuivat tästä, ja olivat yhteydessä Lionel Jospiniin vaatien oikaisua artikkeliin ja anteeksipyyntöä. Hacker huomautti, että SPÖ oli ainut puolue SI:ssä, joka varta vasten kielsi kahdenväliset yhteydet kommunistipuolueisiin.³⁹¹ Tämä ei kuitenkaan auttanut, vaan *Le Matin* meni seuraavaksi vielä pidemmälle pitämällä kiinni aiemmasta väitteestään sekä syyttämällä Sorsaa, Hackeria ja japanilaista Taguchia vallankaappauksesta, kun nämä eivät tehneet Moskovassa sitä, mihin heidät oli ranskalaisten mukaan valtuutettu, vaan olivat jopa antaneet yhteisen julkilausuman, jossa ei sanallakaan mainittu Puolaa eikä monien jäsenpuolueiden jäämistä pois matkalta.³⁹²

Väänäsen muistelmien mukaan PS:n Jacques Huntzinger oli esittänyt näitä valheellisia väitteitä *Le Matinille* ja kyseessä oli siis ranskalaisten aiheuttama riita eikä esimerkiksi tiedonkulun ongelmista tai väärinymmärryksistä johtunut sekaannus.³⁹³ Ei ole kuitenkaan mahdotonta, etteivätkö kiistan molemmat osapuolet olisi voineet vilpittömästi tulkita Brandtin tasapainottelevia puheita omille pyrkimyksilleen suotuisasti. Brandtin Sorsalle lähettämä kirje, jossa hän antoi tukensa matkalle, ei

³⁸⁹ Kalevi Sorsan kirje Willy Brandtille 1.2.1982, HE 1982.9, KSA, TA.

³⁹⁰ Muistio 29.3.1982 ”Muodolliset perusteet ja tehdyt päätökset”, HE 1982.9, KSA, TA.

³⁹¹ Walter Hackerin kirje Kalevi Sorsalle 8.2.1982, jossa liitteenä kirje Lionel Jospinille samana päivänä sekä kopio *Le Matin* -lehden jutusta, HE 1982.8, KSA, TA, Ulkoisainministeriön lehdistökatsaus Pariisista 3.2.1982, HE 1982.8, KSA, TA.

³⁹² Ulkoisainministeriön lehdistökatsaus Pariisista 12.2.1982, HE 1982.8, KSA, TA.

³⁹³ Väänänen 2012, 220.

viittaa siihen, etteikö Brandt olisi voinut ranskalaisille todeta jotain sellaista, minkä perusteella nämä olisivat saattaneet ymmärtää asian juuri siten kuin *Le Matinin* jutuissa kuvattiin. Brandt ensin näkin pahoitteli kirjeessään epäselviä ja ristiriitaisilta vaikuttaneita kantojaan ja esitti ongelman johtuneen koordinaatio- ja konsultaatiomekanismien heikosta toiminnasta. Vaikka hän kertoi, että oli ollut itse matkan kannalla, totesi hän myös, että yritti pitää internationaalia yhtenäisenä ja oli suositellut kompromissia, jotta Sorsa ja Hacker olisivat voineet matkustaa.³⁹⁴ Toki ranskalaiset halusivat myös sisäpoliittisista syistä tiukasti irtisanoutua matkasta. Pariisin suurlähetystön asiaa koskeneessa sähkössä painotettiin suhtautumisen Neuvostoliittoon olleen Ranskassa ”merkittävä sisäpoliittinen kysymys”, joka heijastui ”kaikkiin kysymyksiin suhteessa sosialistiblokkiin”.³⁹⁵

Blåfieldin ja Vuoriston Sorsa-kirjassa väitetään syystä tai toisesta, etteivät suomalaiset osallistuneet Moskovassa järjestettyyn Puola-keskusteluun, mutta paikalla olleen Pentti Väänänen kirjan sekä Sorsan arkistosta löytyneen keskustelusta kirjoitetun salaisen raportin perusteella suomalaiset kuitenkin osallistuivat siihen ja Sorsa käytti aiheesta myös puheenvuoron. SI:n edustajista keskustelun avasi Hacker. Hän selväsanaisesti tuomitsi sotatilan, joka oli hänen mukaansa sekä rikkomus demokraattisia ihmisoikeuksia ja Puolan kansalaisia vastaan että kova isku liennytykselle ja aseidenriisunnalle, ja kertoi itävaltalaisien sosiaalidemokraattien tuntevan suurta sympatiaa Solidaarisuutta kohtaan kuitenkin samalla huomauttaen, etteivät he olleet samaa mieltä ”amerikkalaisen propagandan” kanssa. Sosiaalidemokraatit olivat Hackerin mukaan aina työläisten puolella. Sorsan puheenvuoro oli lyhyempi ja jonkin verran laimeampi, mutta pääosin tuki Hackerin esittämiä näkemyksiä. Hän kehotti vapauttamaan vangitut ammattiyhdistysaktiivit ja julisti, etteivät ”sosiaalidemokraatit voi hyväksyä sotilashallituksia missään”, mutta totesi myös tilanteen Puolassa riistäytyneen käsis-tä.³⁹⁶ Neuvostoliittolaiset kiittivät Sorsaa ja Hackeria siitä, että heidän suhtautumisensa oli ”vastuullisempi kuin monet muut länsimaiset kannat”, mutta kritisoivat Solidaarisuutta ja länsimaiden reaktioita tilanteeseen. Gorbatšovin läheisenä avustajana myöhemmin tunnettu G. K. Shakhnazarov kielsi neuvostoliittolaisten roolin Puolan tilanteessa todeten, että jos Neuvostoliitto olisi todella puuttunut Puolan asioihin, ei Puola olisi koskaan joutunutkaan tällaiseen tilanteeseen. He olivat

³⁹⁴ Willy Brandtin kirje Kalevi Sorsalle 10.2.1982, HE 1982.9, KSA, TA.

³⁹⁵ Ulkoasiainministeriön sanoma Pariisista 4.2.1982, HE 1982.8, KSA, TA.

³⁹⁶ Report, SI Advisory Council on Disarmament: “Discussion in Moscow on the Polish situation” 2.2.1982, HE 1982.8, KSA, TA; Väänänen 2012, 222–223.

nimittäin jo kauan sitten varoittaneet puolalaisia siitä, että maa oli ajautumassa liiaksi länteen. Liennytyksen edellytyksenä oli, ettei ”Euroopan status quota” vaarannettaisi.³⁹⁷

5.4. SDP, SI ja Naton euro-ohjuspäätös

Samaan aikaan muiden liennytyksen kriisien kanssa kärjistyi myös niin sanottu euro-ohjuskriisi, jonka saivat aikaan Neuvostoliiton uudet SS-20-keskimatkanohjukset ja Naton vastareaktio niihin. SS-20-ohjusten kantama kattoi koko Euroopan, ja vaikka supervaltojen välillä vallitsi mannertenvälisissä ohjuksissa pariteetti, ei lännellä ollut tällöin Euroopassa vastaavia Neuvostoliittoon asti ulottuvia ohjuksia. Tämä yhdistettynä Neuvostoliiton aktiivisuuteen kolmannessa maailmassa, Varsovan liiton ylivoimaan tavanomaisessa aseistuksessa Euroopassa sekä Yhdysvaltojen epävarmalta vaikuttaneeseen ulkopoliittiseen linjaan herätti pelkoja Neuvostoliiton laajentumishaluista sekä kysymyksen siitä, olisiko Yhdysvallat todellisuudessa valmis puolustamaan Länsi-Eurooppaa. SS-20-ohjusten käyttöönotossa oli kyse teknisesti perustellusta vanhentuneen teknologian modernisoinnista, sillä Neuvostoliiton vanhat ohjukset olivat heikkolaatuisia ja vanhentuneita eikä mikään kansainvälinen sopimus kieltänyt niiden uusimista. Liennytyksipolitiikan kannalta se osoittautui kuitenkin virheeksi, sillä länsieurooppalaiset tulkitsivat sen uhkailuna. Helmut Schmidt ilmaisi tunnetusti vuonna 1977 huolensa Neuvostoliiton keskimatkanohjusten aikaansaamasta epätasapainosta Euroopan tasolla, mutta toisin kuin on joskus esitetty, ei Schmidt tällöin toivonut ydinohjuksia Länsi-Eurooppaan, vaan että Yhdysvallat ja Neuvostoliitto neuvottelisivat myös SS-20-ohjuksista Salt II -neuvotteluissa. Hän piti kuitenkin sotilaallisen tasapainon saavuttamista tärkeänä, jotta liennytystä voitaisiin jatkaa. Nato-maiden neuvotteluissa muotoutui lopulta kompromissiratkaisu eli niin sanottu kaksoispäätös, jossa päätettiin Pershing II -ohjusten sijoittamisesta Eurooppaan, mutta tehtiin samalla keskimatkanohjuksia koskenut neuvottelutarjous, jossa tarkoitus oli sekä välttää uusien ohjusten sijoittaminen että päästä eroon SS-20-ohjuksista. Schmidt uskoi, että kaksoispäätöksen jälkeen sopimukseen todella päästäisiin, ja laittoi kaikkensa peliin, jotta ratkaisu saataisiin aikaan ennen päätöksessä esitettyä takarajaa eli vuoden 1983 loppua. Neuvottelut kuitenkin epäonnistuivat

³⁹⁷ Report, SI Advisory Council on Disarmament: “Discussion in Moscow on the Polish situation” 2.2.1982, HE 1982.8, KSA, TA.

johtuen etenkin Afganistanin miehityksen aiheuttamasta iskusta idän ja lännen välisiin suhteisiin. Ratkaisua vaikeuttivat myös erimielisyydet Ranskan ja Iso-Britannian omista ydinaseista.³⁹⁸

Suomessa päätöksestä ei oltu kovinkaan innoissaan, ja hallitus ilmaisi pikaisesti Naton kaksoispäätöksen jälkeen ”huolestuneen” kantansa, jonka Paavo Väyrysen johtama ulkoministeriö oli jo ennakkoon laatinut. Puolueista varsinaisen tuomion sille antoivat heti SKDL ja Keskusta.³⁹⁹ SDP oli jo aiemmin monien muiden puolueettomien maiden SI-puolueiden tapaan kehottanut välttämään toimia, jotka saattaisivat vaikeuttaa liennytyä ja neuvotteluja.⁴⁰⁰ Euro-ohjuskysymykseen liittyi suomalaisesta näkökulmasta myös pelko siitä, että Neuvostoliitto vaatisi niiden johdosta YYA-sopimuksen mukaisia konsultaatioita puolustusyhteistyöstä, minkä suuntaisia näkemyksiä esitti Suomessa neuvostoliittolainen nimimerkki Juri Komissarov. Tästä huolimatta suomalaiset pyrkivät olemaan ärsyttämättä länsisaksalaisia tai norjalaisia, ja Suomen kannanotot euro-ohjususasiasta pysyivätkin melko varovaisina esimerkiksi Ruotsiin verrattuna – lukuun ottamatta Kekkonen PYY-puhetta vuonna 1978.⁴⁰¹

Nato-maiden SI-puolueista sen sijaan osa kannatti Schmidtin tapaan kaksoispäätöstä ja osa toivoi päätöstä lykättäväksi ainakin puolella vuodella, jonka aikana voitaisiin vielä yrittää neuvotella. Yleisesti ottaen SS-20-ohjusten poistamiseksi haluttiin vaikuttaa jollain tapaa, mutta yleinen mielihope tuntui olevan vastaan myös uusia Naton ohjuksia. Jakolinjoja oli myös puolueiden sisällä, ja kansainvälispoliittisesti ehkä merkittävin kamppailu käytiin SPD:ssä. Kun liittokansleri Schmidt painotti kansainvälisen politiikan realistisen koulukunnan mukaisesti sotilaallisen tasapainon merkitystä, näki puoluejohtaja Brandt likimääräisen tasapainon riittävänä ja uskoi pyrkimyksen tarkempaan tasapainoon vain kiihdyttävän asevarustelua. Tärkeämpää oli hänelle luottamuksen rakentaminen ja keskustelun ylläpitäminen.⁴⁰² Neuvostoliitto näkikin Brandtin SPD:n ja SI:n puheenjohtajana olevan ratkaisevassa asemassa, ja euro-ohjuskysymys olikin ehkä tärkein asia, jossa SI:hin haluttiin vaikuttaa. Juuri Brandtiin johtama SI-valtuuskunta oli alun perin haluttu keskustelemaan Moskovaan, ja erityisesti hänelle aseidenriisuntatyöryhmän toivottiin välittävän neuvostoliittolaisten nä-

³⁹⁸ Westad 2017, 506–507; Schmidtin näkemyksistä ja Naton sisäisestä keskustelusta koskien kaksoispäätöstä Nuti, Leopoldo: ”The origins of the 1979 dual track decision – a survey”. Teoksessa Nuti, Leopold (toim.): *The Crisis of Détente in Europe. From Helsinki to Gorbachev, 1975–1985*. Routledge 2009, 62–63, 66–68.

³⁹⁹ Helsingin Sanomat 14.12.1979, ”Suomen hallitus huolestui euro-ohjuksista” ja ”Ulkoministeriö ennakoiki ratkaisun”.

⁴⁰⁰ Ulkoasiainministeriön lehdistökatsaus ”Pravda sosialidemokraattien suhtautumisesta Euroopan turvallisuuskysymyksiin” 12.12.1979, HC 1979.20, KSA, TA.

⁴⁰¹ Wahlbäck, Krister: ”Mauno Koivisto presidenttinä – ulkomainen näkemys”. Teoksessa *Pitkä linja. Mauno Koivisto: valtiomies ja vaikuttaja*. Kirjayhtymä, Rauma 1993, 328–329; Kallenautio 2005, 405–406.

⁴⁰² Haeussler, Mathias: ”Two Very Different Atlanticists? Willy Brandt and Helmut Schmidt, 1945–1992”. Teoksessa Rother, Bernd & Larres, Klaus (toim.): *Willy Brandt and International Relations. Europe, the USA, and Latin America, 1974–1992*. Bloomsbury 2019, 58–59; Rother 2012, 240–243.

kemyksiä. Moskovassa Ponomarjov totesi työryhmälle, että SPD:n vastustus Naton suunnitelmille ”olisi erittäin tärkeä” ja että ”jos SI sanoo ei, sitä tervehditään Neuvostoliitossa tyytyväisyydellä”, viitaten Brandtin puheenjohtajuuteen molemmissa. Vaikka SPD:n kannatuspohjan mielipiteen kehitystä Schmidtiä enemmän haistellut Brandt oli ehkä taipuvaisempi antamaan neuvotteluille lisääaikaa ja myöhemmin SPD:n pudottua oppositioon kääntyi selvästi ohjuksia vastaan, tuki hän kuitenkin Schmidin linjaa tämän toimiessa liittokanslerina eikä SI:kään asettunut ohjuksia vastaan.⁴⁰³

Sorsa vaikuttaa nähneen asian enemmän Brandtin tapaan ja totesi esimerkiksi vuonna 1981 antamassaan haastattelussa ajattelevansa henkilökohtaisesti, että ”karkea tasapaino Euroopassa on olemassa”, mutta huomioi samalla SS-20-ohjusten tuoneen Neuvostoliitolle ”tiettyjä strategisia etuja”. Hän kuitenkin asetteli tyypilliseen tapaansa sanansa varovaisesti ja myönsi, että nämä olivat henkilökohtaisia näkemyksiä sekä että SI:n aseidenriisuntaneuvostossa ”saattaa olla muita mielipiteitä”.⁴⁰⁴ Kovin selvästi hän ei aseidenriisuntatyöryhmän puheenjohtajana voinut asettua millekään kannalle. Asetelman kannalta huomionarvoista on, että Alfons Pawelczyk, SPD:n edustaja aseidenriisuntatyöryhmässä, oli aina vahvasti Schmidin linjoilla.

SI:n huomattavin toimi asian suhteen ennen Naton päätöksen tekemistä oli toimiston kokouksessa Lissabonissa lokakuussa 1979 laatima julkilausuma, jossa todettiin, ettei aseistautumisella voisi parantaa Euroopan turvallisuutta ja vedottiin SI:n jäsenpuolueisiin, jotta ne tukisivat neuvotteluiden aloittamista ja välttäisivät tekemästä mitään kansainvälisiä jännitteitä kiristäviä toimia. Julkilausuman saattoi tulkita euro-ohjuspäätöksen vastaiseksi, vaikkei siihen suoraan otettu kantaa, ja toisaalta sen saattoi nähdä myös kohdistuvan Neuvostoliiton SS-20-ohjuksia vastaan, vaikkei tätäkään sanottu suoraan. Eniten painotettiin neuvotteluiden aloittamisen tärkeyttä. Rasmus Mariager on esittänyt tämän jokseenkin tulkinnanvaraisen julkilausuman sekä kokouksessa käytyjen keskusteluiden vaikuttaneen osaltaan siihen, että osa Nato-maiden sosiaalidemokraattisista puolueista omaksui loppuvuodesta 1979 kielteisen linjan ohjuspäätökseen ja vaati sitä lykättäväksi puolella vuodella. Erityisesti Mariager tarkoittaa Tanskan puolueen hieman SI-kokouksen jälkeen kielteiseksi käännettyä euro-ohjuskantaa, mutta lisäksi myös Hollannin ja Belgian puolueet äänestivät ohjuspäätöstä vastaan, vaikkakin Belgian sosialistipuolueeseen kuulunut ulkoministeri Jacques Simonet tuki päätöstä.⁴⁰⁵ Kokouksen julkilausuma sai monien muiden SI:n liennytyistä tukeneiden julkilausumien ta-

⁴⁰³Jaakko Kalelan kirjoittama salainen muistio 14.10.1979 ”Muistiinpano SI:n aseidenriisuntatyöryhmän keskusteluista NKP:n keskuskomiteassa 3.10.1979”, HE 1979.13, KSA, TA.

⁴⁰⁴*Rauhan Puolesta* 6/1981, ”Euroopassa vallitsee suhteellinen tasapaino”.

⁴⁰⁵Minutes of the meeting of the bureau of the Socialist International, Lissabon 30.–31.10.1979, HE 1979.11, KSA, TA; Mariager 2017, 140–142; Dujardin, Vincent: “From Helsinki to the missiles question: A minor role for small coun-

paan myös myönteistä huomiota *Pravdassa*, jossa sitä kiiteltiin realistisesta suhtautumisesta samalla, kun Pentagonin ja Naton syytettiin kiirehtivän ”hyökkäyksellisiä valmistelujaan” ja kaavailevan ”Länsi-Euroopan muuttamista USA:n ydinohjusvarikoksi”.⁴⁰⁶

Kysymys SDP:n roolista tämän julkilausuman tuottamisessa on epäilemättä kiinnostava. SI:n sihteeristön esittämä luonnos julkilausumaksi oli kirjoitettu Suomessa, ja Pentti Väänänen kokouksesta laatiman raportin perusteella SDP:llä oli myös keskeinen asema tämän julkilausuman muotoilusta kokouksen yhteydessä käydyissä neuvotteluissa. SDP:n lisäksi oman kilpailevan ehdotuksensa julkilausumasta esitti Hollannin työväenpuolue, jonka ehdotusta belgialaiset tukivat. Tässä versiossa mainittiin erikseen Neuvostoliiton SS-20-ohjukset, joista jännityksen ja varustelukierteen todettiin johtuvan, mutta samalla siinä vaadittiin suoraan Nato-maita kieltäytymään tuomasta Eurooppaan uusia ydinohjuksia. SDP:n sijaan siis euro-ohjuksista kielteistä päätöstä vaativat tehtäväksi Hollannin ja Belgian Nato-puolueet, jotka asettuivat samanaikaisesti vastustamaan sekä Naton että Neuvostoliiton euro-ohjuksia. Kalevi Sorsan johdolla SDP:n, SPD:n sekä Belgian ja Hollannin puolueiden edustajien välisissä neuvotteluissa saatiin lopulta aikaan kompromissi, joka ”asiallisesti” vastasi Väänänen mukaan länsisaksalaisten kantaa.⁴⁰⁷ SDP:n johdolla aikaansaatu epämääräisempi kannanotto oli siis todellisuudessa sekä Naton päätöstä kannattaneiden puolueiden että Neuvostoliiton arvostelua yleensä varoneiden suomalaisten kannalta parempi kuin hollantilaisten ja belgialaisten voimakkaasti ajama vaihtoehtoinen esitys.

Siitä, pyrkivätkö suomalaiset sosiaalidemokraatit muuten vaikuttamaan veljespuolueidensa kantoihin ennen Naton ohjuspäätöstä ei löydy kovin selviä merkkejä, vaikka neuvostoliittolaiset selvästi olivatkin heihin yhteydessä asian suhteen. Väänänen kertoi kirjeessään Sorsalle marraskuun lopulla 1979, että Valentin Kossov oli käynyt hänen luonaan asianaan juuri tanskalaisten sosiaalidemokraattien kanta euro-ohjuskysymykseen. Kossov oli kysynyt Väänäselältä, olivatko tanskalaiset olleet yhteydessä veljespuolueisiin asian suhteen, ja toivonut SDP:n harkitsevan jonkinlaisen lausunnon antamista asiasta. Väänänen oli todennut, etteivät tanskalaiset olleet ottaneet yhteyttä ja että asiaa harkittaisiin, mutta siitä, tehtiinkö asian suhteen mitään, ei löydy tarkempaa tietoa. Tapaamisen aikaan tanskalaiset olivat tosin jo paria päivää aiemmin ilmoittaneet kannattavansa ohjuspäätöksen

tries? The case of Belgium (1973–1985)”. Teoksessa Nuti, Leopold (toim.): *The Crisis of Détente in Europe. From Helsinki to Gorbachev, 1975–1985*. Routledge, 2009, 75.

⁴⁰⁶ Ulkoasiainministeriön lehdistökatsaus ”Sosialistinen internationaali; Pravda Lissabonin kokouksesta”, HE 1979.11, KSA, TA.

⁴⁰⁷ Pentti Väänänen kirjoittama raportti ”Sosialistisen internationaalin toimiston kokous Portugalissa Estorilissa 30.–31. lokakuuta 1979”, HE 1979.11, KSA, TA; Minutes of the meeting of the bureau of the Socialist International, Lisbon October 30–31, 1979, HE 1979.11, KSA, TA.

lykkäystä, eli kanta oli kääntynyt jo ennen Kossovin yhteydenottoa.⁴⁰⁸ Myöskään Belgian ja Hollannin puolueisiin, jotka olivat jo Lissabonissa olleet ohjuspäätöstä vastaan, ei suomalaisilla todennäköisesti ollut merkittävää vaikutusta. Hollannin työväenpuolue oli muutenkin oppositiossa, ja Belgian sosialistinen ulkoministeri kannatti kaksoispäätöstä oman puolueensa kannan vastaisesti.

Vaikka SI:n kokouksessa käydyillä keskusteluilla saattoi olla jotain vaikutusta tiettyjen puolueiden kantoihin euro-ohjuskysymyksessä, ei vaikuta siltä, että juuri suomalaiset olisivat ainakaan kovin voimakkaasti koittaneet saada SI:tä toimimaan ohjuspäätöstä vastaan. Kaikki tällaiset vaikutusyri-tykset eivät toki välttämättä näkyisi arkistoissa, vaikka niitä olisikin, mutta saatavilla oleva aineisto kuitenkin osoittaa, että Sorsan ja SDP:n omaksuma rooli oli pikemminkin tasapainotella eri näkemysten välillä ja löytää kompromissiratkaisuja eikä aktiivisesti pyrkiä muuttamaan muiden tiukassa pysyviä kantoja – varsinkaan kun kyseessä olivat SDP:n ehkä tärkeimmät yhteistyökumppanit internationaalissa. SPD:n kanta oli niin suomalaisten kuin Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojenkin tiedossa. Väänänen ja muitakin suomalaisia oli ollut paikalla joulukuun alussa pidetyssä SPD:n puoluekokouksessa, jossa euro-ohjusasiasta tehtiin päätös.⁴⁰⁹ Vaikuttaa myös siltä, että suomalaiset ajattelivat kaksoispäätöksen olevan lopulta Moskovankin hyväksyttävissä, jos sen jälkeen onnistuttaisiin käymään vakavia neuvotteluja ja perumaan ohjusten sijoittaminen, mistä viitteitä nähtiin joissakin neuvostoliittolaisten kontaktien kanssa käydyissä keskusteluissa. Esimerkiksi Väänänen kirjoitti Brysselin liikkeen kokouksessa lokakuussa 1979 käymänsä keskustelun perusteella, että Shaposhnikov vaikutti pitäneen belgialaisen sosialistin puheeksi ottamaa kaksoispäätöstä ”ei täysin huonona” ratkaisuna, vaikka Vadim Zagladin olikin sen samassa kokouksessa tuominut.⁴¹⁰ Joidenkin länsisaksalaisten sosiaalidemokraattien tiukkaa linjaa pidettiin SDP:ssä jokseenkin huolestuttavana, mutta puoluejohdon uskottiin aidosti pyrkivän siihen, ettei uusia ohjuksia tarvittaisi. Väänäsen mukaan SPD:n puoluekokouksessa joidenkin ”usko siihen, että Neuvostoliittoa voitaisiin painostaa, tuntui jopa pelottavalta”, mutta puolueen johto suhtautui asiaan erittäin vakavasti ja muotoilisi neuvottelutarjouksen niin, että Neuvostoliitto voisi sen hyväksyä ”vaarantamatta arvovaltaansa”.⁴¹¹

Länsisaksalaiset vaikuttavat omaksuneen loppuvuodesta 1979 tiukemman linjan suhteessa myös SI:n aseidenriisuntatoimintaan. Tähän todennäköisesti vaikutti juuri joissakin Nato-maiden puolu-

⁴⁰⁸ Pentti Väänäsen kirje Kalevi Sorsalle 27.11.1979, HE 1979.12, KSA, TA; Mariager 2017, 142.

⁴⁰⁹ Pentti Väänäsen kirjoittama raportti ”Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen puoluekokous Länsi-Berliinissä 3.-7.12.1979, HB 1979.9, KSA, TA.

⁴¹⁰ Pentti Väänäsen kirjoittama salainen muistio 8.11.1979 ”Keskustelu Vitali Shaposhnikovin kanssa 27.10.1979”, HE 1979.12, KSA, TA.

⁴¹¹ Pentti Väänäsen raportti ”Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen puoluekokous Länsi-Berliinissä 3.-7.12.1979, HB 1979.9, KSA, TA.

eissa nähty kääntymisen ohjuspäätöstä vastaan sekä oman puolueen piirissä ilmennyt arvostelu Schmidtiä kohtaan. Lisäksi asenteisiin vaikutti mahdollisesti samanaikaisesti muita reittejä pitkin tapahtunut Neuvostoliiton painostus, joka saattoi asettaa myös suomalaisten ylläpitämät neuvostoyhteydet epäilyksen alaisiksi. SPD:n puoluekokouksen yhteydessä käytiin keskustelu SDP:n edustajien ja Schmidtin välillä, jossa liittokansleri valitti erityisesti Neuvostoliiton puoluekokousedustajiin kohdistamaa kovaa painostusta sekä SPD:n vasemmistosiiven ja nuorison pyrkimyksiä asettaa euro-ohjuspäätös uudelleen keskusteluun.⁴¹² Vaikka Sorsan työryhmä ei ollut ainoa tai myöskään innokkain väline, jolla Neuvostoliitto saattoi pyrkiä vaikuttamaan länsieurooppalaisten kantoihin ohjuskysymyksessä, vaikuttaa Schmidt olleen ymmärrettävästi varuillaan sen suhteen, että SI vaikuttaisi asiassa eri suuntaan kuin hänen hallituksensa.

Tiukempi asenne heijastui myös työryhmän loppuraportista käytyihin keskusteluihin. Erityisen kiireäksi työryhmän ilmapiiri kehittyi Bonnissa marraskuussa Alfons Pawelczykin, Bernt Carlssonin ja SDP:tä edustaneen Jaakko Kalelan käymissä aseidenriisuntaraportin korjauksia koskeneissa keskusteluissa. Schmidtin linjaa edustanut Pawelczyk vaati huomattavia muutoksia myös raporttiluonnoksen jo keväällä hyväksytyihin osiin, sillä ne eivät kaikilta osin sopineet yhteen puolueen sen hetkisten turvallisuuspoliittisten kantojen kanssa ja häiritsivät euro-ohjusneuvotteluita – tosin hän ei ilmeisesti ollut aiemmin edes ollut lukenut raportista muuta kuin suositusosan, koska ei ollut saanut siitä saksankielistä käännöstä. SPD:n lisäksi laajoja muutosehdotuksia tekivät myös ranskalaiset, joiden ehdotuksiin juuri Pawelczyk kuitenkin suhtautui jyrkän kielteisesti. Kalela raportoi Pawelczykin olleen ”lähes raivoissaan raportin negatiivisia turvallisuustakeita koskevasta kappaleesta, koska se liittyy ajankohtaiseen keskusteluun euro-ohjuksista ja ’on identtinen sen propagandan kanssa, jota Brezhnev meille tarjoaa’”. Kalela huomautti sen olevan oikeastaan identtinen keväällä hyväksytyyn kappaleen kanssa, minkä lisäksi kaikki ydinasevallat mukaan lukien Yhdysvallat olivat tällöin antaneet vastaavanlaiset julistukset asiasta. Hän sai tukea Carlssonilta, joka huomautti, että asiaa tulisi katsoa muutenkin kuin vain Länsi-Euroopan kannalta, mihin Pawelczyk puolestaan vastasi, ettei se ollut hänen asiansa. Koko raportti oli Pawelczykin mukaan liian pitkä ja aseidenriisuntakeskeinen, ja sen olisi pitänyt käsitellä myös yleisemmin turvallisuuspoliittisia ongelmia. Keskustelussa saatiin kuitenkin jonkinlainen kompromissi aikaan kaikkien ongelmakohtien osalta.⁴¹³ Myös

⁴¹² Ulf Sundqvistin kirjoittama salainen muistio 3.12.1979 ”Keskustelu liittokansleri Schmidtin, valtioministeri Hans-Jürgen Wischnewskin, Ulf Sundqvistin, Arvo Rytkösen ja Matti Ahteen kesken”, HB 1979.9, KSA, TA; Meinander 2022, 238.

⁴¹³ Jaakko Kalelan kirjoittama muistio 13.11.1979 ”Keskustelu Alfons Pawelczykin kanssa Bonnissa 12.11.1979”, HE 1979.13, KSA, TA.

Schmidt esitti SPD:n puoluekokouksen aikaan suomalaisille samansuuntaisia näkemyksiä aseidenriisuntatyöryhmän raporttiluonnoksesta. Siinä missä Neuvostoliittolaiset keskustelukumppanit olivat kehottaneet SDP:n ja SI:n aseidenriisuntatyöryhmän edustajia kehittämään raporttia yksityiskohtaisempaan suuntaan, tuli sen Schmidtin mukaan olla mahdollisimman yleisluontoinen. Yksityiskohtaisempi raportti olisi hänen mukaansa vain vaikeuttanut ”meidän asemaamme ja todennäköisesti teidän asemaanne”.⁴¹⁴ Tämä asenne näkyi selvästi myös lopullisessa raportissa, jossa euro-ohjuskysymykseen ei otettu suoraan kantaa.

Euro-ohjusasiaa koskeneissa keskusteluissa neuvostoliittolaisten kanssa Naton kaksoispäätöstä edeltävänä aikana voi toisaalta huomata myös sen, ettei suomalaisten sosiaalidemokraattien mahdollinen vaikutus kulkenut vain yhteen suuntaan, vaan myös neuvostoliittolaisia pyrittiin vakuuttamaan lännen tai ainakin SPD:n vilpittömyydestä. Kun marraskuun lopulla vuonna 1979 Sorsa ja Kalela keskustelivat jälleen NKP:n edustajien kanssa kansainvälisestä tilanteesta, keskittyen lähinnä euro-ohjuksiin, vaikuttivat suomalaiset aiempaa rohkeammin puhuvan Neuvostoliiton näkemyksiä vastaan ja puolustavan Länsi-Saksan kantaa. Neuvostoliittolaiset eivät uskoneet, että päätöksen jälkeisillä neuvotteluilla voitaisiin enää perua sijoittamista: jos päätös ohjusten sijoittamisesta tehtäisiin ja niiden valmistaminen aloitettaisiin Yhdysvalloissa, tarkoittaisi se sitä, että ohjukset tulisivat Eurooppaan. Sorsa ja Kalela taas pyrkivät vakuuttamaan, että tämän jälkeenkin oli aikaa neuvotella ja että länsisaksalaiset pyrkivät aidosti ratkaisuun, jossa ohjusten sijoittaminen peruttaisiin.⁴¹⁵ Länsisaksalaiset ehkä myös patistivat suomalaisia tällaisiin keskusteluihin, ja Pawelczyk oli käynyt aiemmin marraskuussa läpi samoja asioita ainakin suurlähettiläs Arvo Rytkösen kanssa, mistä tieto oli ulkoministeriön kautta kulkenut myös Sorsalle. Pawelczyk oli korostanut ohjuspäätöksen kanssa samaan aikaan tehtävää neuvottelutarjousta ja sitä, kuinka tärkeää oli saada Neuvostoliitto ”vakuuttuneeksi siitä, että neuvottelutarjous on todellinen eikä mitään taktiikkaa”.⁴¹⁶ Vaikuttaa siltä, että luottamukselliset suhteet Moskovaan muodostaneiden suomalaisten toivottiin olevan avuksi.

Euro-ohjusasia pysyi keskeisenä kysymyksenä SI:ssä 1980-luvun alkupuolella. Vaikka päätös ohjusten sijoittamisesta oli tehty, ei niitä voitu sijoittaa, jos Länsi-Euroopan hallitukset eivät itse haluaisikaan ottaa niitä vastaan. Seuraava merkittävä vaihe SI:n euro-ohjuksia koskevassa toiminnassa koitti vuonna 1983, jolloin neuvotteluille annettu aika oli kulumassa loppuun. Tällöin SI-puolueiden

⁴¹⁴ Ulf Sundqvistin kirjoittama salainen muistio 3.12.1979 ”Keskustelu liittokansleri Schmidtin, valtioministeri Hans-Jürgen Wischniewskin, Ulf Sundqvistin, Arvo Rytkösen ja Matti Ahteen kesken”, HB 1979.9, KSA, TA.

⁴¹⁵ Salainen raportti ”SDP:n ja NKP:n edustajien tapaaminen 29.11.1979”, HB 1979.9, KSA, TA; ks. myös Meinander 2022, 238.

⁴¹⁶ Ulkoasiainministeriöön saapunut salainen sanoma Bonnista 8.11.1979, HE 1979.13, KSA, TA.

näkemykset euro-ohjuskysymyksessä olivat jakautuneet pitkälti pohjois–etelä-suunnassa ranskalais-ten, italialaisten, espanjalaisten ja portugalilaisten tukiessa Naton päätöstä ja niin sanotun SPD–Scandilux-blokin vastustaessa ohjuksia. SDP:n etuna saattoi tällöin olla, ettei se kuulunut kumpaankaan, vaikka sen linja olikin selvästi lähempänä SPD–Scandilux-puolueita. Se oli toki siksikin tavallaan ulkopuolinen euro-ohjuskysymyksessä, ettei Suomi ollut Nato-maa eikä maahan ollut suunniteltu sijoitettavaksi ohjuksia. On kuitenkin selvää, kumpi linja oli suomalaisjohtoisessa SIDACissa vahvempi, ja suurimpien aseidenriisuntaneuvoston sisäisten kiistojen toisena osapuolena olivatkin aina omaa linjaansa voimakkaasti puolustaneet ranskalaiset. Kun alkuvuodesta 1983 SIDACin tuli laatia aseidenriisuntaa koskeva julkilausuma SI:n tulevaa kongressia varten, olivat ranskalaiset laatineet oman luonnoksensa julkilausumaksi jo ennen SIDACin kokousta ja jättäneet sen SI:n julkilausumatoimikunnalle. Tässä luonnoksessa ”liennytyksen” ympärillä oli lainausmerkit, ja siinä syytettiin suoraan Neuvostoliittoa ydinase-epätasapainon synnyttämisestä Eurooppaan ”tavanomaisen aseistuksen epätasapainon lisäksi”. SIDACin tammikuussa 1983 Pariisissa pidettyyn kokoukseen osallistui Mitterrandin aseidenriisuntanäkemyksiä selvittääkseen myös Ranskan ulkoministeri Claude Cheysson, joka ensinnäkin otti etäisyyttä Reaganin politiikkaan ja totesi ranskalaisten olevan oikeastaan hyvin lähellä SPD:n aikaisempaa linjaa. Hän teki kuitenkin selväksi, että Naton uudet ohjukset tulisi sijoittaa suunniteltuihin paikkoihin, mikäli sopimukseen Neuvostoliiton ohjusten poistamisesta ei päästäisi ja että Ranska ei neuvottelisi omasta ydinasepuolustuksestaan, joka ei hänen mukaansa oikeastaan liittynyt mitenkään euroasekiistaan. Sitä tarvittiin, koska se pystyi aiheuttamaan viholliselle riittävästi enemmän tuhoa kuin mitä Ranskan merkitys sille olisi. SDP:n edustajat, ilmeisesti Pentti Väänänen ja Jaakko Kalela, laativat kokouksen pohjalta myös oman luonnoksensa, jossa puolestaan vaadittiin, että jos vuoden loppuun mennessä ei saataisi tuloksia neuvotteluissa, tulisi pyrkiä väliaikaiseen sopimukseen ja pitkällä tähtäimellä kaikkien Eurooppaan sijoitettujen ydinaseiden poistamiseen.⁴¹⁷

Sorsan tutustuttua näihin selvästi erilaisiin papereihin, hän totesi, että koska ranskalaiset saattaisivat ”ryhtyä taisteluun omansa puolesta”, oli julkilausuman luonnos laadittava sellaiseksi, että ”jokaisen tekstirivimme takana on kongressin enemmistön silmissä pitävät argumentit” ja ”että luonnoksemme edistää tällaisen enemmistön syntymistä”. SIDACin suomalaistekoinen ehdotus ei kiinnittänyt Sorsan mielestä tarpeeksi huomiota tasapainoon tai todentamisen välttämättömyyteen, jotka sen lisäksi, että ne olivat ranskalaisten keskeisiä argumentteja, olivat hänen mukaansa myös ”realiteet-

⁴¹⁷ Kaksi versiota julkilausumasta liitteenä Sorsan kirjeessä Jaakko Kalelalle ja Pentti Väänänselle 26.2.1983, HE 1983.8, KSA, TA; Pentti Väänänen kirjoittama salainen raportti 28.1.1983, ”Ranskan ulkoministeri Claude Cheysson SIDACin kokouksessa Pariisissa 24.1.1983”, HE 1983.8, KSA, TA.

teina” otettava huomioon. Sorsa totesi myös joidenkin luonnokseen sisällytettyjen ”omaperäisten” Ranskan omista eduista kumpuavien ehdotusten – tarkoittaen todennäköisesti ainakin ranskalaisten ehdottamaa eurooppalaista aseidenriisuntakonferenssia – olevan harkitsemisen arvoisia, mutta sen sijaan yksipuolinen hyökkäys Neuvostoliittoa vastaan oli hänen mielestään ongelmallinen.⁴¹⁸

Lopullinen vuoden 1983 kongressissa annettu julkilausuma oli melko tarkalleen juuri Sorsan esittämien kompromissiehdotusten mukainen. Se ei sisältänyt sen enempää Neuvostoliiton kuin Yhdysvaltojen tai Natonkaan yksipuolista arvostelua, vaan vetosi supervaltoihin, jotta ne neuvottelisivat keskenään ja palauttaisivat edellytykset liennytykselle. Huomattavin linjaveto euro-ohjuskysymyksen kannalta oli kehoitus supervalloille solmia tasapainoisia molemminpuolisia sitoumuksia sekä tasapainoa horjuttavista toimista pidättäytymisen sisältävä väliaikainen sopimus, mikäli INF-neuvotteluissa ei päästäisi tulokseen ennen määrääjän umpeutumista.⁴¹⁹ Vaikka tällä tarkoitettiin selvästi mahdollisuutta peruuttaa Naton uusien ohjusten sijoittaminen, sidottiin asia supervaltojen neuvotteluihin eikä länsieurooppalaisia hallituksia kehoitettu yksipuolisella päätöksellä estämään ohjusten sijoittamista. Pitämässään puheessa Sorsa taas totesi, että ”tietysti olisi mitä toivottavinta, että välttyttäisiin kaikilta uusilta [ohjusten -JR] sijoittamisilta, mutta jollei se ole mahdollista, olisi estettävä ainakin ne sijoitustoimet, jotka kaikkein eniten vaarantavat tasapainoa”.⁴²⁰ Sitä Sorsa ei selventänyt, mitä ohjuksia näillä sijoitustoimilla tarkoitettiin, joten tämän saattoi tulkita tarkoittavan myös Neuvostoliiton vastauksena Naton ohjuksiin mahdollisesti sijoittamia ohjuksia. Huolimatta sekä euro-ohjusvastaisuuden kasvusta SI-puolueiden keskuudessa että SDP:n omasta linjasta päädyttiin siis jälleen Sorsan tuella enemmänkin kompromissiratkaisuun kuin selvästi Naton ohjuksia vastustavaan kannanottoon.

SDP:n ja Sorsan pyrkimys tasapainoilla SIDACin julkilausumissa eteläeurooppalaisen ja pohjoiseurooppalaisen linjan välillä siitä huolimatta, että jälkimmäisellä oli takanaan enemmistön tuki, vaikuttaa jossain määrin ärsyttäneen myös pääsihteerinä aloittanutta Pentti Väänästä. Ennen SI:n neuvoston marraskuussa pidettyä Brysselin kokousta hän kirjoitti kirjeessään Sorsalle: *”Ranskalaiset ovat omalla linjallaan, muista eteläeurooppalaisista en tiedä, mutta suurin osa tuntuu kallistuvan SPD–Scandilux-linjalle. Se vastaa hyvin meidänkin näkemyksiämme. Miksi siis SIDAC ja suomalaiset yrittäisivät kammata SI:n kantaa huonommalle linjalle? Onko konsensus sen arvoinen? Mahtai-*

⁴¹⁸ Kalevi Sorsan kirje Jaakko Kalelalle ja Pentti Väänäselle 26.2.1983, HE 1983.8, KSA, TA.

⁴¹⁹ Turvallisuutta ja aseidenriisuntaa koskeva julkilausuma, Sosialistisen Internationaalinen kongressi Albufeirassa 7.–10.4.1983, HFE 30, SDP, TA.

⁴²⁰ Kalevi Sorsan puhe ”Turvallisuus, rauha ja aseidenriisunta”; Sosialistisen Internationaalinen kongressi 7.–10.4.1983, Albufeira (Portugali), HFE 30, SDP, TA.

sikohan sellainen kampeaminen edes onnistua?” Erimielisyydet ranskalaisten kanssa tuli Väänäsen mielestä hoitaa sivistyneesti, mutta niitä ei tullut pyrkiä peittämään, kuten tapana oli ollut. Ranskalaiset olivat muutenkin joutumassa kokouksessa kiusalliseen tilanteeseen, koska Australian puolue aikoi nostaa esille kysymyksen Ranskan ydinkokeista lähellä Australian aluevesiä ja mahdollisesti joku saattaisi ihmetellä myös Ranskan toimia Libanonissa.⁴²¹

Kaksi päivää ennen Brysselin kokousta Länsi-Saksan parlamentti hyväksyi vastoin SPD:n kantaa päätöksen uusien ohjusten sijoittamisesta, ja seuraavana päivänä Neuvostoliitto reagoi tähän uhkaustensa mukaisesti marssimalla ulos Geneven neuvotteluista, mikä tarkoitti uusien ohjusten sijoittamisen aloittamista niin lännessä kuin idässäkin. *Helsingin Sanomat* arvioi tällöin pääkirjoituksessaan, että Nato oli epäonnistunut kaksoispäätökselle vuonna 1979 asettamassa tavoitteessaan päästä uhkailemalla sopimukseen Neuvostoliiton euroaseista ja sen oli uskottavuutensa säilyttämiseksi pakko aloittaa ohjusten sijoittaminen. Nato pysyi kuitenkin yhtenäisenä päätöksen takana, vaikka hallitukset olivat vaihtuneet ja entiset hallituspuolueet, kuten SPD ja Britannian Labour, asettuneet ohjuksia vastaan.⁴²²

Tilanteeseen haluttiin ottaa voimakkaasti kantaa etenkin oppositioissa olleiden Nato-maiden puolueiden taholta. Varsinaisessa julkilausumassa päädyttiin jälleen väkinäiseen kompromissiratkaisuun, mutta sen lisäksi merkittiin pöytäkirjaan Hollannin työväenpuolueen aloitteesta tehty 19 puolueen allekirjoittama lisäys, jossa mukana oli myös SDP. Varsinaisessa julkilausumassa harmiteltiin keskimatkanohjuksia koskeneiden neuvotteluiden epäonnistumista ja kehoitettiin tyypilliseen tapaan supervaltoja palaamaan neuvotteluiden pariin niin pian kuin mahdollista, mutta ei otettu kantaa ohjusten sijoittamiseen tai niiden poisvetämiseen. Hollantilaisten lisäyksessä puolestaan vaadittiin Yhdysvaltoja keskeyttämään risteily- ja Pershing II -ohjusten sijoittaminen ja Neuvostoliittoa sekä olemaan sijoittamatta uusia ohjuksia että eliminoimaan merkittävä osa Länsi-Eurooppaan suunnatuista SS-20-ohjuksistaan. Allekirjoittajina olivat hollantilaisten lisäksi kaikkien Pohjoismaiden, Länsi-Saksan, Itävallan, Belgian, Iso-Britannian ja Maltan puolueet sekä joukko Euroopan ulkopuolisia puolueita. Lisäys oli myös linjassa Willy Brandtin saman vuoden syyskuussa yksityishenkilönä – ei siis SI:n nimissä – Yhdysvaltojen kongressille esittelemän aseidenriisuntasuunnitelman kanssa, jota monet edellä mainituista SPD–Scandilux-linjan puolueista olivat asettuneet tukemaan.⁴²³

⁴²¹ Pentti Väänäsen kirje Kalevi Sorsalle 11.10.1983, HE 1983.8, KSA, TA.

⁴²² *Helsingin Sanomat* 24.11.1983, ”Ohjuskierre hylkii katkaisuhoidon”.

⁴²³ Julkilausuma / Aseidenriisunta, Sosialistisen Internationaalisen valtuusto, Bryssel 24.–25.11.1983, HFE 30, SDP, TA; Luonnos julkilausumasta ”Before it is too late” – The Brandt Plan, HFE 30, SDP, TA; Bange, Oliver: ”Conceptualizing

Lisäys oli siis jotakuinkin samansisältöinen kuin syksyllä 1979 hollantilaisten ja belgialaisten kannattama julkilausuma euro-ohjuksista, mutta nyt sen tukena oli laajempi joukko muita puolueita, mukaan lukien SDP ja SPD, jotka olivat tällöin kannattaneet omista syistään epämääräisempää kannanottoa. Vaikka näin yksittäisistä havainnoista ei ehkä voi tehdä päätelmiä yleisemmästä kehityksestä, voi saksalais-pohjoiseurooppalaisten SI-puolueiden linjoissa ainakin euro-ohjuskysymyksen suhteen nähdä tapahtuneen 1980-luvun alkuvuosina yhdentymistä ja liukumaa tiettyyn suuntaan. Siitä huolimatta, että SDP:llä oli vahva rooli internationaalissa, ei SDP:n vaikutus tai myöskään Neuvostoliiton toivoma vaikutus SDP:n kautta muiden puolueiden linjoihin vaikuta kuitenkaan olleen kovin merkittävää tämän kehityksen kannalta. Paine SI:n asettumiselle uusia ohjuksia vastaan tuli selvästi vahvemmin länsieurooppalaisilta oppositioon jääneiltä puolueilta, jotka eivät varoneet myöskään Neuvostoliiton arvostelua, kuin suomalaisilta, ja tämäkin vuonna 1983 SI:n julkilausumaan tehty lisäys vastasi sisällöltään enemmän Hollannin työväenpuolueen kuin SDP:n linjaa. Samalla tätä linjaa kuinenkin vakaasti vastustivat SI:n eteläeurooppalaiset puolueet.

On selvää, että sisäpolitiikka vaikutti olennaisesti monien puolueiden linjoihin euro-ohjuskysymyksessä. 1980-luvun alussa uusi eurooppalainen rauhanliike kasvoi kiristyneistä suurvaltasuhteista ja eurooppalaisen ydinsodan pelosta johtuen paljon aiempia Länsi-Euroopan rauhanliikkeitä suuremmaksi ja vaikutusvaltaisemmaksi. Tällöin tehtyjen kyselytutkimusten mukaan useimmissa Länsi-Euroopan maissa vähintään puolet kansalaisista sympatisoi ydinaseiden vastaisia mielenosoituksia ja Suomessa, Italiassa ja Hollannissa jopa noin 80 prosenttia.⁴²⁴ Tätä monet SI:n puolueet eivät voineet jättää huomiotta. Willy Brandt nimesikin SI:n marraskuussa 1980 Madridin kongressissa ”kansainväliseksi rauhan puolueeksi”,⁴²⁵ ja myös monet muut SI:ssä pyrkivät saamaan uuden rauhanliikkeen kannatusta taakseen. Pohjoisen Euroopan maissa, joihin aseita oli suunniteltu sijoitettavaksi, rauhanliikettä tukeneet SI:n puolueet olivat tänä aikana kuitenkin suureksi osaksi oppositiossa, kun taas Ranskan ja Etelä-Euroopan hallitusvastuussa olleet sosialistipuolueet Naton linjaa. Kyynisen tulkinnan mukaan rauhanliikkeillä olikin merkitystä SI:ssä erityisesti oppositio-puolueille, joilla ei ollut todellista päätösvaltaa asiassa ja joille oli siksi helppoa tukemaan kansan mielipidettä, sekä Suomen ja Ruotsin kaltaisten puolueettomien maiden hallituspuolueille, joilla ei myöskään ollut valtaa Naton päätöksiin. Suureksi kasvanut rauhanliike ja opposition tuki sille vai-

“Common Security”: Willy Brandt’s Vision of Trans-bloc Security and Its International Perception, 1981–1990”. Teoksessa Rother, Bernd & Larres, Klaus (toim.): *Willy Brandt and International Relations. Europe, the USA, and Latin America, 1974–1992*. Bloomsbury, 148–149.

⁴²⁴ Wittner, Lawrence: *Confronting the Bomb: A Short History of the World Nuclear Disarmament Movement*. Stanford University Press 2009, 152.

⁴²⁵ *Socialist Affairs* 1/1981, “Testing times ahead” (Willy Brandtin puhe Madridin kongressissa 1980).

kuttivat silti ainakin Belgiassa siihen, että päätöstä ohjusten sijoittamisesta viivyteltiin jopa viiden vuoden ajan⁴²⁶.

Ei ole siis yllättävää, että myös rauhanliikkeestä syntyi SI:ssä kiistaa. Kysymys oli siksikin hankala, että rauhanliikkeen järjestöt edustivat usein melko erilaista politiikkaa kuin SI:n puolueet. Rauhan-
tutkija Katsuya Kodaman mukaan kylmän sodan aikaiset läntiset rauhanliikkeet jakautuivat yleensä ”anti-imperialistisiin” eli käytännössä kommunistisesti suuntautuneisiin liikkeisiin sekä ”radikaali-
pasifistisiin” liikkeisiin, jotka vastustivat kaikkea militarismia ja pyrkivät olemaan puolueettomia
kylmän sodan suhteen.⁴²⁷ Toisaalta 1980-luvun alussa ydinaseita vastustaviin mielenosoituksiin
liittyi ihmisiä, jotka eivät olleet sen enempää kommunisteja kuin radikaalipasifistejakaan. SI:n puo-
lueetkin pyrkivät euro-ohjuskannastaan riippumatta yleensä ottamaan etäisyyttä tasavertaisesti
kumpaankin näistä suuntauksista. Esimerkiksi SIDACin keskustellessa Washingtonissa vuonna
1981 rauhanliikkeestä myönteisesti puhunut hollantilainen Maarten van Traa totesi, että ”ainakaan
demokraattiset sosialistit eivät ole pasifisteja eivätkä neutralisteja vaan ovat lojaaleja omille liitto-
laissuhteilleen ja rakentavat myös maan puolustusta”, ja Bernt Carlsson korosti uuden eurooppalai-
sen rauhanliikkeen kannattavan pasifismin sijaan vain ydinasekontrollia, sillä ”Euroopassa emme
usko ’voitettavissa olevaan’ ydinsotaan”. Suomalaisilla tuskin oli samanlaista tarvetta ”neutralis-
min” kiistämiseen, mutta sen sijaan Sorsa torjui näissä keskusteluissa erityisesti kommunistien ja
myös sosiaalidemokraattien ohjauksen, vaikka totesikin kommunistien olevan ”yhtä aktiivisia kuin
ennenkin”. Hän korosti liikkeen taustalla olevan tavallisia ihmisiä, joiden huolestuneisuus puoluei-
den oli otettava huomioon.⁴²⁸

Myös SDP:lle rauhanliikkeen tuen hakeminen oli selvästi tärkeää, mikä näkyi selvästi SI:n valtuus-
ton kokouksessa Helsingissä toukokuussa 1982. Kokous oli SDP:lle poikkeuksellisen tärkeä sisäpo-
liittisesti, koska se sai suomalaisessa mediassa paljon ulkomailla pidettyjä kokouksia enemmän
huomiota, ja todennäköisesti siksi SI:n haluttiin tässä kokouksessa antavan tukensa rauhanliikkeel-
le. Sorsa piti kokouksen isäntänä avauspuheen, jossa hän julisti, että vaikka rauhanliikkeet eivät
aina kuuluneet samaan poliittiseen perheeseen SI:n puolueiden kanssa eivätkä niiden ehdotukset tai
keinot välttämättä olleet samoja kuin SI:llä, niiden huolet ja tavoitteet olivat lähempänä SI:tä kuin
mitään muuta merkittävää kansainvälistä poliittista liikettä.⁴²⁹ Lisäksi SDP:n luonnostelemassa jul-

⁴²⁶ Dujardin 2009, 83.

⁴²⁷ Kodama 1990, 203.

⁴²⁸ Pentti Väänänen kirjoittama luottamuksellinen raportti ”Sosialistisen internationaalin aseidenriisuntaneuvoston kes-
kustelut Washingtonissa 3.–4.11.1981”, HE 1981.17, KSA, TA.

⁴²⁹ Kalevi Sorsa at the Socialist International Bureau Meeting Helsinki, May 26 and 27, 1982, HFE 28, SDP, TA.

kilausumassakin oli painotettu tukea rauhanliikkeille. Monille muillekin SI:n puolueille se olisi epäilemättä sopinut, mutta ranskalaisten vaatimuksesta ”rauhanliike” muutettiin lopulta epämääräisempään muotoon ”kasvava yleinen vaatimus” ja rauhanliikettä tukeneen osan merkitystä julkilausumassa pienennettiin siirtämällä se julkilausuman alusta sen kolmanteen kappaleeseen. Ranskan sosialistien näkemyksiin asiassa vaikutti puolueen ydinasekantojen lisäksi Ranskan rauhanliikkeen kommunistipainotteisuus, ja puolueelle oli sisäpoliittisesti erityisen tärkeää erottautua kaikesta pasifismiin viittaavasta. Lionel Jospin oli juuri ennen Helsingin kokousta todennut, että ”pasifismi ei takaa rauhaa sen enempää kuin puhe aseidenriisunnasta turvallisuuttamme”. Ranskalaisten varauksellisuutta rauhanliikkeen suhteen käsiteltiin vain lyhyellä maininnalla *Suomen Sosialidemokraatissa*, joka oli jo edellisenä päivänä ehtinyt Sorsan puheen perusteella kirjoittaa jutun otsikolla ”Uusille rauhanliikkeille sosialidemokraattien tuki”, kun taas SDP:n kilpailijoiden lehdet, *Suomenmaa* ja *Kansan Uutiset*, kirjoittivat siitä näkyvämmiin.⁴³⁰ Myös Ranskassa sanomalehdet uutisoivat varsin näkyvästi Helsingin SI-kokouksesta ja siellä ilmenneistä näkemyseroista. Etenkin sosialistipuoluetta lähellä oleva *Le Monde* oli korostanut SI:n sisäisiä näkemyseroja suhteessa pasifismiin ja rauhanliikkeisiin, ja sen mukaan eniten toisistaan erosivat juuri Jospinin ja Sorsan linjat. Julkilausuman lopullista muotoilua rauhanliikkeen suhteen lehti oli pitänyt ranskalaisten ”työvoittona”.⁴³¹

Sorsa otti puheessa myös esiin lukemansa tiedot tiettyjen konservatiivipuolueiden Luxemburgiin perustamasta rauhanliikettä vastaan suuntautuneesta tutkimuslaitoksesta.⁴³² Tämä vaikuttaa olleen suunnattu näihin aikoihin SI:n kaltaisia läntisiä yhteyksiä kehittänyttä Kokoomusta vastaan, sillä samoihin aikoihin Helsingissä kokoontui myös konservatiivien kansainvälinen järjestö EDU. *Helsingin Sanomien* mukaan Kokoomuksen puoluesihteerin Jussi Isotalo kiisti kuitenkin tiukasti yhteydet tällaiseen tutkimuslaitokseen sekä totesi, että EDU:ssa kaikki päätökset tehtäisiin täyden yksimielisyyden vallitessa ja että ”Kansallinen kokoomus ei ole myötävaikuttamassa mihinkään rauhan vastaiseen hankkeeseen”.⁴³³ Sorsan pyrkimykset liittää rauhanliike sosialidemokraatteihin eivät vakuuttaneet myöskään *Seura*-lehteä, jonka SI-kokousta käsitelleessä artikkelissa todettiin Sorsan

⁴³⁰ Pentti Väänänen kirjoittama luottamuksellinen raportti ”Sosialistisen internationaalien valtuuston kokous Helsingissä 26.–27.5.1982”, HFE 28, SDP, TA; *Suomen Sosialidemokraatti* 27.5.1982, ”Uusille rauhanliikkeille sosialidemokraattien tuki”; *Suomen Sosialidemokraatti* 28.5.1982, ”SI kiirehti supervaltojen johtajien huippukokousta”; *Kansan Uutiset* 28.5.1982, ”Demarikokous ”korvasi” rauhanliikkeen”; *Suomenmaa* 28.5.1982, ”Sosialistinen internationaali: Idän ja lännen vuoropuhelua jatkettava” (alaotsikko ”Rauhanliikkeestä ristiriitaa”).

⁴³¹ Suomen Pariisin suurlähetystön raportti 24.6.1982 ”Jälkikäikuja Pariisissa Sosialistisen internationaalien valtuuston Helsingin kokouksesta 26–27.5.1982”, HE 1982.8, KSA, TA.

⁴³² Kalevi Sorsa at the Socialist International Bureau Meeting Helsinki, May 26 and 27, 1982, HFE 28, SDP, TA.

⁴³³ *Helsingin Sanomat* 27.5.1982, ”Sosialistit sovittelevat yhteistä kantaa Falklandista”.

näkökannan olleen ”auttamattomasti poliitikon näkökanta”, sillä lehden mukaan ”rauhanliike tuskin peräänkuuluttaa minkään politiikan puolesta, vaan eloon jäämisen puolesta”.⁴³⁴

Kaikesta huolimatta tunnettiin uudessa rauhanliikkeessä ainakin jonkinlaista kiinnostusta Sorsaa ja SI:tä kohtaan. Uuden rauhanliikkeen keskeisiin toimijoihin kuuluneen Bertrand Russellin rauhan-säätiön käynnistämään European Nuclear Disarmament (END) -liikkeen toiminnanjohtaja Ken Coates otti Sorsaan yhteyttä vuonna 1980 SI:n Madridin kongressin jälkeen, koska oli nähnyt Sorsan puheen edustaneen samaa henkeä kuin END-liike, ja pyysi lupaa puheen käyttöön Russellin säätiön julkaisussa. Sen Sorsa antoi, ja säätiö laatikin pian kirjasen, jossa oli mukana Sorsan puheen lisäksi toisen tunnetun sosiaalidemokraattisen aseidenriisujan Alva Myrdalin teksti. END-liikkeen suuressa kokouksessa Roomassa marraskuussa 1981 tämä kirjanen toimi keskeisenä ”poliittisena perusaineistona”. Paikalla ollut sosiaalidemokraattinen rauhanaktivisti Folke Sundman raportoi SDP:lle kokouksesta ja huomautti Sorsalle ja SDP:lle annetusta suuresta arvostuksesta yleiseurooppalaisessa rauhanliikkeessä, minkä vuoksi hän toivoikin SDP:ltä vahvemman roolin ottamista END-hankkeessa.⁴³⁵ Näin ei kuitenkaan tehty, mihin suurin syy oli todennäköisesti SI:n länsieurooppalaisten puoluejohtajien pyrkimys välttää leimautumista amerikkalaisten paheksuman neutralismin kannattajiksi. SIDACin puheenjohtajan osallistuminen END-liikkeen molempia sotilasblokkeja vastaan suunnattuun toimintaan olisi varmasti koettu epäsovivaksi riittävän monessa SI:n jäsenpuolueessa, ettei siihen kannattanut ryhtyä, eikä END-liike muutenkaan vastannut oikein sitä varovaista suurvaltojen väliseen ”yhteisymmärrykseen” perustunutta linjaa, jota SDP pyrki SI:ssä tukemaan. Neuvostoliitollekaan se ei ollut yhtään niin mieluisa kuin aiemmat läntiset rauhanliikkeet, sillä sen erityispiirteenä oli ensinnäkin vaatimus koko Euroopan ydinaseettomuudesta, mikä toki oli myös SI:n aseidenriisuntatyöryhmän loppuraportissa mainittu tavoite, mutta lisäksi tähän liitettiin vielä ongelmallisempi pyrkimys luoda kytköksiä itäblokin oppositioliikkeisiin ja liittää ihmisoikeusaktivismi yhteen aseidenriisuntavaatimusten kanssa. Liikkeen toimintaan osallistui näkyvästi esimerkiksi Rudolf Bahron kaltaisia DDR:stä länteen siirtyneitä toisinajattelijoita.⁴³⁶

Internationaalinen jakautuminen ja puolueiden kantojen muutokset euro-ohjuskysymyksessä sekä hankala suhde rauhanliikkeisiin saattoivat viedä siltä sekä uskottavuutta ja kykyä toimia todellisena voimana aseidenriisuntakysymyksissä että heikentää sen rauhanaktiivisuuden sisäpoliittista tehoa. On-

⁴³⁴ *Seura* 4.6.1982, ”Falkland, Lähi-Itä, Latinalainen Amerikka, Kypros, Turkki... ’Pystymme edes keskustelemaan’”.

⁴³⁵ Ken Coatesin kirje Kalevi Sorsalle 14.9.1981, HE 1981.18, KSA, TA; Folke Sundmanin SDP:lle kirjoittama PM 19.11.1981 ”Euroopan ydinaseeriisuntaa koskevat konsultaatiot Roomassa 11.–12.11.1981, HE 1981.19, KSA, TA.

⁴³⁶ Evangelista, Matthew: ”Transnational organizations and the Cold War”. Teoksessa Leffler, Melvyn P. & Westad, Odd Arne (toim.): *The Cambridge History of the Cold War. Volume III: Endings*. Cambridge University Press 2010, 414–416; *Sosialistisen internationaalisen aseidenriisuntatyöryhmän loppuraportti*, 10.

gelmat huomattiin myös Suomessa. Syyskuussa 1983 Markku Salomaa kirjoitti SIDACin kokouksen alla *Ilta-Sanomiin* jutun ”Internationaali unohtaa omat varustelijansa”, jossa hän toi esiin, miten Ranskan sosialistihallitus oli SI:n hienoista julistuksista huolimatta edeltäviä oikeistohallituksiakin ihastuneempi ydinaseisiin. SI:n toiminta oli Salomaan mukaan hampaatonta eikä se ollut saanut mitään konkreettista aikaan, toisin kuin esimerkiksi tiedemiesten Pugwash-liike. Samalla hän toi esiin, miten ”*Saksan sosiaalidemokraattisessa puolueessa näkyy se myös Englannin työväenpuolueelle ominainen piirre, että hallitusvastuussa ollessaan se hiljaisesti siunaa ydinaseet, mutta oppositioon joutuessaan tuomitsee ne.*”⁴³⁷ Myöskään Sorsa ei vakuuttanut täysin ainakaan suomalaista rauhanliikettä. Risto Kolasen, Niilo Jääskisen ja Juhana Vartiainen vuonna 1984 *Sosialistinen politiikka* -lehteen kirjoittaman artikkelin mukaan ”Sota-Sorsa”, kuten häntä olivat jotkut ”sos. dem. juttutupien” pöytäkeskusteluissa kohtuuttomasti nimittäneet, oli pitänyt joulukuussa 1982 maanpuolustuskurssin päättäjäsissä ”pääesikunnan sotilaallista ajattelua edustavan puheen”, jossa hän oli todennut, ettei pienten valtioiden tullut riisua itseään aseista, vaan aseidenriisunnan oli lähdeittävä suurvalloista. Samoihin aikoihin Sorsan kolmas hallitus päättäväisesti korotti puolustusmäärärahoja, vaikka se johti hallituskriisiin ja SKDL:n lähtemiseen hallituksesta. Artikkelissa väitettiin myös, että kansainvälisestäikin aseidenriisuja-Sorsan asema tukeutui aivan muihin asioihin kuin suosioon rauhanliikkeen piirissä: ”*Sorsalla itsellään ei ehkä ole aseistariisunnan asiantuntijoiden eikä varmasti uuden rauhanliikkeen tavoitteet jakavien arvostusta. Mutta hänellä on NKPN ja saksalaisen sosiaalidemokratian arvostus. Niille hän on mies paikallaan.*”⁴³⁸

6. Johtopäätökset

Tässä tutkielmassa olen tarkastellut suomalaisten sosiaalidemokraattien pääasiassa liennytyks- ja aseidenriisuntapolitiikkaan keskittyntä toimintaa Sosialistisessa internationaalissa Willy Brandtin puheenjohtajakauden alusta vuoteen 1983. Tutkimuskohteena on siis ollut Suomen sisä- ja ulkopoliitiikan, kansainvälisen sosiaalidemokratian sekä kylmän sodan tai erityisesti eurooppalaisen liennytyksen risteyskohta. Olen pyrkinyt selvittämään aineistojeni perusteella käsittelemieni toimijoiden motiiveja, suhteita muihin toimijoihin sekä heidän toimintansa muotoa, kehitystä ja vaikutuksia.

⁴³⁷ *Ilta-Sanomat* 27.9.1983, ”Internationaali unohtaa omat varustelijansa” (Markku Salomaa).

⁴³⁸ Jääskinen & Kolanen & Vartiainen 1984, 11–12, 25–27.

Käsitellessä SI:n kaltaista aatteellista järjestöä nousevat helposti esiin etenkin aatteelliset näkökohdat. Sosiaalidemokraatit liittivät liennytykseen usein ideologisen ja melko optimistisen ajatuksen demokratian ja sosialismin voitosta kylmän sodan blokkien välisen rauhanomaisen yhteistyön myötä tai Egon Bahrin tapaan ajattelivat kommunististen puolueiden löysäävän otettaan, kun niitä ei uhattaisi ulkopuolelta. Tutkielmassani on toisaalta käynyt ilmi, että vaikka näillä näkökulmilla oli todennäköisesti osuutta siihen, miksi sosiaalidemokraatit olivat monissa maissa oikeistoa vahvemmin liennytyksen kannalla, ei käsittelemänäni ajanjaksona SDP:n ensisijainen syy tukea liennytystä tai myöskään sen toiminta SI:n aseidenriisuntatyön johdossa kuitenkaan liittynyt välttämättä sosiaalidemokraattiseen ideologiaan vaan pääasiassa kansallisiin reaalipoliittisiin näkökohtiin – sekä siihen, minkä ajateltiin olevan Suomelle hyväksi, että siihen, minkä ajateltiin olevan SDP:lle sisäpoliittisesti hyväksi. Toisaalta vaikuttaa myös siltä, että monet SDP:n edustajat kuitenkin aidosti ajattelivat Ostpolitik-linjaa lähellä olleen ”maltillisen” ja ”rakentavan” linjansa olevan toisten SI-puolueiden jyrkempiä linjoja parempi tapa edistää niin rauhaa kuin demokratiaa ja ihmisoikeuksia. Sisäpoliittisten motiivien suhteen puolue ei sinänsä poikennut veljespuolueistaan, sillä SI:n julkiseen toimintaan heijastuivat selvästi muidenkin jäsenpuolueiden sisäpolitiikan vaatimukset, jotka toisinaan olivat ristiriidassa keskenään. Tältä osin havaintoni vastaavat jossain määrin esimerkiksi Talbot Imlayn havaintoja, joiden mukaan varsinainen sosialistinen internationalismi hiipui 1960-luvulta lähtien sosialististen puolueiden muuttuessa yhä enemmän kansallisiksi.⁴³⁹ Internationaalien kokousten puheet, päätökset ja julkilausumat tai ”Sorsan ryhmän” käymät keskustelut eivät sitoneet puolueita mihinkään kansallisella tasolla, mutta ne saivat usein mediahuomiota ja niitä voitiin pyrkiä käyttämään sisäpolitiikassa apuna, esimerkiksi SDP:n tapauksessa erityisesti näyttämään äänestäjille ja poliittisille kilpailijoille, että puolue tekee aktiivisesti merkittävää kansainvälistä työtä rauhan ja aseidenriisunnan puolesta.

Kysymyksen SDP:n ja Suomen virallisen linjan välisestä suhteesta puolueen SI-toiminnassa voidaan todeta olleen kiinnostavalla tavalla ristiriitainen sen osakseen saaman suomalaisen ja kansainvälisen huomion osalta. Suomessa kysyttiin, edustivatko ulkoasiainhallinnossa nousseet sosiaalidemokraatit Suomen vai SI:n linjaa, kun taas muualla SDP:n linjaa saatettiin epäillä juuri siksi, että se edusti Neuvostoliiton vaikutuspiiriin luetun Suomen virallista ulkopoliittikkaa. Kansainvälistä suomettumisenäkökulmaa korosti se, että SI:n puheenjohtajana toimi länsisaksalaisten suomettumissyysteiden yleisin kohde. SDP:n aktivoituessa SI:ssä 1970-luvun Etyk-huumassa ei Suomen ulkopoliittista linjaa kuitenkaan vielä nähty rasitteena vaan pikemminkin etuna, mutta 1980-luvun vaihteessa

⁴³⁹ Imlay 2018, 465–466.

tuli ajoittain tarpeeseen myös perustella SI:n sisällä omia kantoja Suomen historiallisilla ja geopoliittisilla ”erityisolosuhteilla”. Tästä Suomen ja SDP:n jossain määrin poikkeuksellisesta asemasta sekä siihen helposti kohdistetuista epäilyistä johtuen puolue ei myöskään oikein voinut ajaa Suomen poliittisia aloitteita kuten Pohjolan ydinaseetonta vyöhykettä tai muitakaan omaperäisempiä aloitteita SI:ssä, vaan pyrki yleensä enemmänkin toimimaan jonkinlaisessa ”puolueettomassa” välitystehtävässä.

Tutkimukseni tukee selvästi aiemmassakin kirjallisuudessa esitettyä väitettä, jonka mukaan SDP:llä oli erityisen läheiset suhteet Länsi-Saksan SPD:hen ja aivan erityisesti Willy Brandtiin. SDP:n edustajat kysyivät usein Brandtin näkemyksiä asioista ja pyrkivät yhteisiin kantoihin hänen kanssaan. On oikeastaan hankala löytää yhtäkään asiaa, jossa suomalaiset olisivat toimineet selvästi vastoin Brandtin toiveita tai jossa Brandtin ja suomalaisten välille olisi syntynyt merkittävää kitkaa. Vastineeksi uskollisesta tuesta Brandt tuki SDP:n asemaa SI:ssä, mikä olikin todennäköisesti merkittävin syy siihen, että Sorsa valittiin aseidenriisuntatyöryhmän puheenjohtajaksi ja Pentti Väänänen myöhemmin SI:n pääsihteeriksi. Vaikka varsinkin 1980-luvulla ranskalaisten kanssa oli usein vaikeuksia löytää yhteisiä kantoja, ei kuitenkaan vaikuta siltä, että varsinkaan Kalevi Sorsan suhteet muihin kuin länsisaksalaisiin, edes ranskalaisiin, olisivat olleet aidosti huonot. Erojen nähtiin johtuvan etenkin sisäpoliittisista tekijöistä. SDP ja varsinkin Sorsa pyrkivät yleensä – joskaan eivät täysin poikkeuksetta – tasapainottelemaan eri osapuolten välillä ja ottamaan myös ranskalaisten näkökulman huomioon silloinkin, kun se oli vähemmistössä SI:n sisällä. Tämä oli toki myös välttämätöntä puolueen oman aseman kannalta, sillä SI:ssä pyrittiin konsensukseen.

Aiemmassa suomalaisessa tutkimuksessa on usein nähty SDP:n toiminta SI:ssä etenkin puolueen idänsuhteiden vahvistamisen ja presidenttipelin näkökulmasta, ja toisaalta varsinkin toimintaan osallistuneet sosiaalidemokraatit ovat painottaneen sen merkitystä puolueen muita suomalaisia puolueita laajempien länsisuhteiden kannalta. Tässä tutkielmassa olen selvittänyt, että kumpikin pitää paikkansa, sillä SI-toiminnan hyödyllisyys puolueelle oli epäilemättä juuri siinä, että sillä saatettiin samaan aikaan kehittää suhteita sekä läntisiin veljespuolueisiin että Neuvostoliittoon. Neuvostoliiton välttämättömistä tarpeista johtuen myönteisemmäksi muuttunut asenne läntistä sosiaalidemokratiaa kohtaan sekä länsieurooppalaisten sosiaalidemokraattien kääntyminen liennytyksen kannalle heijastui myönteisellä tavalla myös SDP:n ja NKP:n kahdenvälisiin suhteisiin ja teki SDP:stä muita suomalaispuolueita selvästi kiinnostavamman keskustelukumppanin Neuvostoliitolle. Tämä tosin

vastaa aikaisemmankin tutkimuksen tuloksia.⁴⁴⁰ Vaikka SDP:n idänsuhteiden parantaminen lähti 1960-luvulla käyntiin kansallisista syistä, on niiden kehitystä 1970-luvulta lähtien siis arvioitava myös erityisesti kansainvälisessä kontekstissa. Puolueen idänsuhteiden parantuminen ei johtunut muita suomalaispuolueita huomattavammasta taipumisesta Neuvostoliiton vaatimuksiin tai ideologisesta neuvostomielisyydestä vaan puolueen idänsuhteiden kannalta suotuisasta kansainvälisestä kehityksestä sekä tietysti siitä, että SDP:stä oli tullut tärkein ”valtionhoitajapuolue” Suomessa. Ideologista lähentymistä kommunistien kanssa nämä suhteet eivät koskaan tarkoittaneet, ja samaan aikaan puolueen suhteet länsieurooppalaisiin vahvistuivat. Ei ole kuitenkaan välttämättä täysin oikein todeta, että länsisuhteet ”tasapainottivat” idänsuhteita, sillä tässä kontekstissa ne eivät olleet ristiriidassa keskenään vaan myös tukivat toisiaan. Edes Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välisen liennytyksen kariutuminen Afganistanin miehityksen myötä ei ajoittaisista vaikeuksista huolimatta pilannut tätä SDP:n kansainvälistä asemaa, sillä myös varsinkin saksalaiset ja yleisemmin pohjois-eurooppalaiset sosiaalidemokraatit näkivät omista syistään eurooppalaisen liennytyksen jatkamisen ainakin melkein yhtä tärkeänä kuin suomalaiset. Tässä SDP:n toiminta saattoi jollakin tavalla – tuskin ratkaisevalla – myötävaikuttaa siihen laajempaan ja monisyisempään kokonaisuuteen, jonka seurauksena kylmä sota päättyi Euroopassa rauhanomaisesti.

SI:n suhteet Yhdysvaltoihin heikkenivät joksikin aikaa Ronald Reaganin valtaannousun myötä, minkä vuoksi SI näytti olevan joissakin asioissa lähempänä Neuvostoliittoa kuin Yhdysvaltoja. Monet varsinkin oppositioon jääneet SI:n puolueet myös vastustivat Naton päätöstä sijoittaa keskimatkan ydinohjuksia Eurooppaan. Tätä Yhdysvalloissa ”neutralismiksi” syytettyä linjaa voidaan toki väittää Neuvostoliiton vaikutusoperaatioiden tulokseksi tai länsieurooppalaisen sosiaalidemokratian itsesuomettumiseksi, mutta on tärkeää pitää mielessä, ettei Yhdysvaltojen ja länsieurooppalaisten sosiaalidemokraattien etäännyminen johtui suureksi osaksi myös siitä, ettei liennytyksen konkreettisia hyötyjä haluttu menettää Euroopassa ja varsinkin Reaganin kauden alussa Reaganin ja hänen hallintonsa usein ensisijaisesti kotiyleisölle suunnatut jyrkät puheet myös osaltaan vaikuttivat Euroopan etäännymiseen Yhdysvalloista. Tietysti reaganilaisten uskonservatiivien ja eurooppalaisten sosiaalidemokraattien välillä oli muutenkin huomattava ideologinen kuilu. Tutkielmassani olen selvittänyt, ettei SDP:llä ollut todennäköisesti merkittävää vaikutusta asiaan, vaikka puolue olikin pyrkinyt kehittämään erityisesti juuri itäblokin ja länsieurooppalaisen sosiaalidemokratian välisiä suhteita. Varsinkin Kalevi Sorsa näyttää tukeneen monia muita SI:n edustajia selvemmin yhteyksien ylläpitämistä myös Reaganin hallintoon ja vältelleen Suomen ”virallisen ulkopolitiikan” mukaisesti

⁴⁴⁰ Meinander 2022, 129.

myös Yhdysvaltojen kovempaa arvostelua, joka useimmille länsieurooppalaisille sosialisteille tai sosiaalidemokraateille ei tuottanut juuri vaikeuksia. Vaikuttaa myös siltä, että SI:n ja Yhdysvaltojen välisten suhteiden heikkeneminen johtui oikeastaan eniten SI:n toiminnasta Keski-Amerikassa, jossa SDP:llä ei ollut merkittävää roolia. Mitä tulee taas Naton euro-ohjuspoliitiikan vastustamiseen, tuli paine tähän erityisesti Nato-maiden oppositiopuolueista kuten Hollannin työväenpuolueesta eikä niinkään SDP:stä, joka pitkään pysytteli asian suhteen lähinnä neutraalina. Vaikka esimerkiksi Rasmus Mariager saattaa toki olla oikeassa sen suhteen, että keskustelut SI:ssä vaikuttivat tanskalaisen linjaan euro-ohjuskysymyksessä,⁴⁴¹ oli kyseessä ehkä todennäköisemmin keskustelut hollantilaisten tai belgialaisten kuin suomalaisten kanssa.

SDP:n konkreettinen vaikutus SI:n linjauksiin näyttää useimmissa tapauksissa olleen lopulta vähäinen, joskaan ei olematon. Kuten olen todennut, SI:n linjaksi aseidenriisuntapolitiikassa muodostui enemmän Suomen ja SDP:n ulkopoliittisen linjan mukainen supervaltoja tasapuolisesti kannustava neuvotteluiden tukeminen kuin Ruotsin mallin mukainen supervaltakriittisyys, mutta tämä saattoi myös johtua yksinkertaisesti siitä, että suurimpien ydinasevaltojen panos ydinaseriisunnassa oli välttämätöntä ja toiseksi supervaltojen välisten suhteiden heikkeneminen heijastui myös konkreettisesti eurooppalaisen liennytyksen edellytyksiin. Tilanne itsessään siis edisti SDP:n varovaisen linjan menestystä. Osittain muissakin liennytykseen liittyneissä kysymyksissä näkyi sama linja, tosin SI:n lausunnot olivat myös siksi usein varovaisia ja epämääräisiä, että ne pyrittiin tekemään konsuksella ja puolueet olivat keskenään erimielisiä. Toisaalta silloin, kun useammalla jäsenpuolueella oli suurempi tarve ottaa voimakkaasti kantaa kuohuttaviin asioihin, kuten Afganistanin miehitykseen tai Puolan sotatilaan, ei suomalaisilla ollut yksin tai edes Brandtin tuella kykyä estää SI:tä laatimasta Neuvostoliiton toiminnan tuomitsevia julkilausumia.

SDP:n merkittävin rooli SI:ssä ja kansainvälisesti olikin epäilemättä tukea Willy Brandtin linjaa, joka monilta osin oli käytännössä lähellä Suomen ulkopoliittista linjaa. Brandtin liittokansleriaikansa jälkeen muun muassa SI:n kautta jatkamaa Ostpolitikia ja myös suomalaisten vankkumatonta tukea sille voidaan toki perustellusti kritisoida monestakin asiasta, erityisesti vähäisestä tuesta Puolan Solidaarisuudelle ja yleisemminkin itäblokin oppositioliikkeille tai anakronistisesti nykynäkökulmasta myös esimerkiksi sen myötävaikutuksesta Euroopan energiariippuvuuteen Venäjältä. Näiden asioiden tai toisaalta myöskään kylmän sodan rauhanomaisen päättymisen kannalta SI:n hyvin rajallista roolia ei kuitenkaan pidä yliarvioida. Suurimmat vaikutukset toiminnalla oli epäile-

⁴⁴¹ Mariager 2017, 140–142.

mättä siihen osallistuneille SDP:n edustajille itselleen, mutta ei niinkään pitkälti kansansuosion perusteella ratkenneen presidenttipelin kannalta, vaan siksi, että he pääsivät SI:n kautta mukaan länsieurooppalaisiin ja kansainvälisiin verkostoihin. Verkostoituminen länsieurooppalaisten aatetovereiden kanssa jo kylmän sodan aikana saattoi pehmentää myös Suomen siirtymistä EU-aikaan. Toisaalta voidaan kysyä, johtivatko SI:ssä tänä aikana luodut läheiset suhteet juuri länsisaksalaisten sosiaalidemokraattien kanssa ja myös molempien osapuolten tällöin tukemat ajatusmallit siihen, ettei esimerkiksi vuosina 1995–2003 Suomen pääministerinä toiminut Paavo Lipponen ilmeisesti milloinkaan kyseenalaistanut Saksan sosiaalidemokraattikansleri Gerhard Schröderin Venäjä-linjaa, jonka Schröder näki jatkeena Brandtin Ostpolitikille?⁴⁴² Myös populaarien itään päin ”rähmäläänoloa” korostavien suomettumiskäsitysten kannalta kysymys on kiinnostava. Oliko suomettuminen varsinkin SDP:n tapauksessa tällöin myös samalla eräänlaista länsieurooppalaistumista tai ”saksoittumista”? On joka tapauksessa todettava, että jokaisen aikakauden poliittisten toimijoiden on itse selvitettävä, ovatko toisessa ajassa luodut vanhat ratkaisut ja linjaukset yhä päteviä, eikä vieritettävä niistä vastuuta edellisille sukupolville. Niin Brandtin kuin Sorsankin toimintaa kylmän sodan aikana on arvioitava heidän oman aikansa näkökulmasta, eikä heitä voida syyttää 2000-luvun eurooppalaisen politiikan virheistä.

Alkuperäislähteet

Arkistolähteet

Työväen Arkisto (TA), Helsinki:

Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen (SDP) arkisto

HFE Sosialistinen Internationaali SI, 1976–1983

HFH Sosialistinen Internationaali SI – Aseistariisuntakomitea SIDAC, 1978–1983

Kalevi Sorsan arkisto (KSA)

FA Kirjeenvaihto, 1982

HB SDP, 1976–1983

HC Ulkopolitiikka, 1978–1983

HE Sosialistinen internationaali, 1976–1987

⁴⁴² Esim. *Helsingin Sanomat* 9.10.2022, ”Putkimiehet”. <<https://www.hs.fi/sunnuntai/art-2000009043726.html>> (Haettu 9.12.2022).

HF Hallitustoiminta, 1982
U Käsikirjoitukset ja painotuotteet

Julkaistut lähteet

Digitaaliset:

*CIA Freedom of Information Act (FOIA) Reading Room*⁴⁴³

”EUROPEAN REVIEW”, April 24, 1985, CIA FOIA Reading Room.

<<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp85t01184r000301150002-5>> (Haettu 15.11.2022.)

”EVALUATION OF COMMUNIST PARTIES AND ACTIVITY”, 8 March 1982, CIA FOIA Reading Room. <<https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP83M00914R001900220038-1.pdf>> (Haettu 17.11.2022.)

”EVALUATION OF SOCIALIST INTERNATIONAL”, 16 March, 1982, CIA FOIA Reading Room. <<https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP83M00914R001200120026-2.pdf>> (Haettu 17.11.2022.)

”INTELLIGENCE STUDY OF THE INTERNATIONALS”, March 6, 1984, CIA FOIA Reading Room. <<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp89b00423r000100030046-2>> (Haettu 15.11.2022.)

”JPRS ID: 10430 WEST EUROPE REPORT”, 1 April 1982. CIA FOIA Reading Room. <<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp82-00850r000500050006-5>> (Haettu 15.11.2022.)

”NATIONAL INTELLIGENCE BULLETIN”, April 20, 1977, CIA FOIA Reading Room. <<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp79t00975a030000010034-0>> (Haettu 12.11.2022.)

”NATIONAL INTELLIGENCE DAILY”, October 16, 1985, CIA FOIA Reading Room. <<https://www.cia.gov/readingroom/document/0001367614>> (Haettu 17.11.2022.)

”SOCIALIST INTERNATIONAL: PROSPECTS FOR JUNE CONGRESS”, May 13, 1986, CIA FOIA Reading Room. <<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp86t01017r000403970001-7>> (Haettu 15.11.2022.)

”THE NEW FACE OF THE SOCIALIST INTERNATIONAL”, The Heritage Foundation, 1981. CIA FOIA Reading Room. <<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp83m00914r001900220040-8>> (Haettu 12.11.2022.)

⁴⁴³ Osaa näistä käytetty myös sekundäärlähteinä, mutta sijoitettu tähän kohtaan, koska näiden aineistojen päätarkoitus tutkielmassa on toimia primäärlähteenä.

“THE SOCIALIST INTERNATIONAL: ITS ORGANIZATION AND ACTIVITIES”, March 1, 1983. CIA FOIA Reading Room. <<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp84s00555r000100160001-5>> (Haettu 12.11.2022.)

”THE SOCIALIST INTERNATIONAL”, 16 March 1982, CIA FOIA Reading Room. <<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp83m00914r001200120027-1>> (Haettu 15.11.2022.)

”WESTERN EUROPE: HUMAN RIGHTS POLICIES”, June 1983, CIA FOIA Reading Room. <<https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp84s00555r000200100001-0>> (Haettu 15.11.2022.)

Muut

Sosialidemokraattisen puolueen ulkopoliittinen asiakirja, Puoluekokous 1975 418-539, liitteet, CD, TA. <<http://yksa.fi/100202/136993634105100>> (Haettu 12.12.2022.)

“*The World Today: The Socialist Perspective*” Declaration of the Socialist International endorsed at the Council Conference held in Oslo on 2–4 June, 1962. <<https://www.socialistinternational.org/councils/oslo-1962/>> (Haettu 7.7.2022.)

Painetut:

Brandt, Willy & Kreisky, Bruno & Palme, Olof: *Demokraattinen sosialismi. Kirjeitä ja keskusteluja 1972–1975*. Tammi, Helsinki 1976.

Sorsa, Kalevi: *Kansanvallan kysymyksiä*. Tammi, Helsinki 1974.

Sosialistisen Internationaalien aseidenriisuntakonferenssi 24.–26.4.1978. Jaarli, Turenki 1978.

Sosialistisen internationaalien aseidenriisuntatyöryhmän loppuraportti. Jaarli, Turenki 1982 (alkuperäinen julkaistu 1980).

Sanoma- ja aikakauslehdet:

Helsingin Sanomat, 1977–1983

Iltalehti, 1981

Iltta-Sanomat, 1983

Kansan Uutiset, 1982

Rauhan Puolesta, 1981

Seura, 1982

Socialist Affairs, 1977–1983

Sosialistinen Aikakauskirja, 1977

Suomen Kuvalehti, 1979

Suomenmaa, 1982

Suomen Sosialidemokraatti, 1978, 1982

Tiedonantaja, 1982

Tribune, 1980

Ulkopolitiikka, 1979

Uusi Suomi, 1981–1982

Muut lähteet

Kirjallisuus

Apunen, Osmo: *Ulkopolitiikkamme kiinnekohtia – artikkeleita ja arvioita*. Poliitiikan tutkimuksen laitos, Tampereen yliopisto 1978.

Apunen, Osmo: *Linjamiehet. Paasikivi-seuran historia*. Tammi, Keuruu 2005.

Apunen, Osmo: *Silmän politiikkaa. Ulkopoliittinen instituutti 1961–2006*. Otava, Keuruu 2012.

Aromäki, Juhani: ”Läntiset sosialistijohtajat hämmentyivät kun idästä tuli yllätysveto: Kutsu Moskovaan”. *Suomen Kuvalehti* 5.5.1978.

Bange, Oliver & Villaume, Poul: “Introduction”. Teoksessa Bange, Oliver & Villaume, Poul (toim.): *The Long Detente. Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe, 1950s–1980s*. Central European University Press, Budapest 2017.

Bange, Oliver: “Conceptualizing “Common Security”: Willy Brandt’s Vision of Trans-bloc Security and Its International Perception, 1981–1990”. Teoksessa Rother, Bernd & Larres, Klaus (toim.): *Willy Brandt and International Relations. Europe, the USA, and Latin America, 1974–1992*. Bloomsbury 2019.

Blomberg, Jaakko: ”Puolueettomuus vastaan luottamus”. *Kanava* 4–5/2008.

Blåfield, Antti & Vuoristo, Pekka: *Kalevi Sorsan suuri rooli*. Kirjayhtymä, Helsinki 1985.

Bozo, Frédéric: “France, “Gaullism,” and the Cold War”. Teoksessa Leffler, Melvyn P. & Westad, Odd Arne (toim.): *The Cambridge History of the Cold War. Volume II: Crises and Détente*. Cambridge University Press 2010.

Brandt, Willy: *My Life in Politics*. Viking/Penguin Books 1992.

Common Security. A Blueprint for Survival. The Independent Commission on Disarmament and Security Issues. Simon and Schuster, New York, 1982.

Devin, Guillaume: *L’Internationale Socialiste. Histoire et sociologie du socialisme international (1945–1990)*. Presses de la fondation nationale des sciences politiques 1993.

Di Donato, Michele: “The Cold War and Socialist Identity: The Socialist International and the Italian ‘Communist Question’ in the 1970s”. *Contemporary European History* 24 2:2015.

Dujardin, Vincent: “From Helsinki to the missiles question: A minor role for small countries? The case of Belgium (1973–1985)”. Teoksessa Nuti, Leopold (toim.): *The Crisis of Détente in Europe. From Helsinki to Gorbachev, 1975–1985*. Routledge, 2009.

Ekengren, Ann-Marie & Mariager, Rasmus: “The Socialist International, Common Security, and the Palme Commission”. Teoksessa Villaume, Poul & Ekengren, Ann-Marie & Mariager, Rasmus

- (toim.): Northern Europe in the Cold War, 1965–1990. *East-West Interactions of Trade, Culture and Security*. Aleksanteri Cold War Series 3/2016, Turku 2016.
- Evangelista, Matthew: ”Transnational organizations and the Cold War”. Teoksessa Leffler, Melvyn P. & Westad, Odd Arne (toim.): *The Cambridge History of the Cold War. Volume III: Endings*. Cambridge University Press 2010.
- Garton Ash, Timothy: *In Europe’s Name. Germany and the Divided Continent*. Vintage, London 1994.
- Gordijevski, Oleg & Rogatchi, Inna: *Sokea peili. Ihmisiä vallan ja vakoilun puristuksessa*. WSOY, Juva 1997.
- Haeussler, Mathias: ”Two Very Different Atlanticists? Willy Brandt and Helmut Schmidt, 1945–1992”. Teoksessa Rother, Bernd & Larres, Klaus (toim.): *Willy Brandt and International Relations. Europe, the USA, and Latin America, 1974–1992*. Bloomsbury 2019.
- Hanhimäki, Jussi M.: ”Ironies and Turning Points. Détente in perspective”. Teoksessa Westad, Odd Arne (toim.): *Reviewing the Cold War. Approaches, Interpretations, Theory*. Routledge 2000.
- Hansen, Jan: ”The Turbulent Years: Willy Brandt’s Transatlantic Networks during the Euromissile Crisis”. Teoksessa Rother, Bernd & Larres, Klaus (toim.): *Willy Brandt and International Relations. Europe, the USA, and Latin America, 1974–1992*. Bloomsbury 2019.
- Helsingin Sanomat* 24.4.1976, ”Internationaalien isojen edustajat tulivat”.
- Helsingin Sanomat* 1.4.1990, ”Smp jättää Suomen rauhanpuolustajat”.
- Hentilä, Seppo: *Kaksi Saksaa ja Suomi. Saksan-kysymys Suomen puolueettomuuspolitiikan haasteena*. SKS, Helsinki 2003.
- Hentilä, Seppo: *Harppi-Saksan haarukassa. DDR:n poliittinen vaikutus Suomessa*. SKS, Hämeenlinna 2004.
- Imlay, Talbot: *The Practice of Socialist Internationalism. European Socialists and International Politics 1914–1960*. Oxford University Press 2018.
- Jackson, Ian: ”The Cold War: The Western European Perspective”. Teoksessa Larres, Klaus (toim.): *A Companion to Europe since 1945*. Wiley-Blackwell 2009.
- Joenniemi, Pertti: ”Asevoimien supistamisneuvottelut ja asevalvonta Euroopassa”. Teoksessa Ruhaala, Kalevi (toim.): *Aseidenriisunta kansainvälisessä politiikassa*. Ulkopoliittinen instituutti, Helsinki 1987.
- Juntunen, Tapio: ”Kaavoihin kangistumista vai käytännöllistä viisautta? Suomen alueellinen ydinasevalvontapolitiikka kylmän sodan aikana”. *Kosmopolis* 46 1/2016.
- Judt, Tony: *Postwar. A History of Europe Since 1945*. The Penguin Press 2005.
- Judt, Tony: *Ill Fares the Land*. The Penguin Press, New York 2010.
- Jääskinen, Niilo & Kolanen, Risto & Vartiainen, Juhana: ”Toveri puheenjohtajan pitkä varjo”. *Sosialistinen politiikka* 1/1984.
- Kalela, Jorma: *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Tampere 2002.

- Kallenautio, Jorma: *Suomi kylmän rauhan maailmassa. Suomen ulkopolitiikka Porkkalan palautuksesta 1955 Euroopan unionin jäsenyyteen 1995*. SKS, Helsinki 2005.
- Kettunen, Pauli: *Historia petollisena liittolaisena. Näkökulmia työväen, työelämän ja hyvinvointivaltion historiaan*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Vantaa 2015.
- Kodama, Katsuya: "A Comparative Study on Peace Movements in Japan, Denmark, and Finland". Teoksessa Kodama, Katsuya & Vesa, Unto (toim.): *Towards a Comparative Analysis of Peace Movements*. Dartmouth 1990.
- Korvenheimo, Pekka J.: "Kalevi Sorsa muistelee". *Kanava* 1996:9.
- Kujala, Antti: *Neukkujen taskussa? Kekkonen, suomalaiset puolueet ja Neuvostoliitto 1956–1971*. Tammi, Helsinki 2013.
- Kähönen, Aappo: "Ulkoinen ja sisäinen liikkumatila". Teoksessa Bäckman, Johan (toim.): *Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia*. WSOY, Juva 2001.
- Majander, Mikko: "Onnistuiko Ostpolitik? Kolme näkökulmaa kylmän sodan päättymiseen". Teoksessa Soikkanen, Timo (toim.): *Lähihistoria. Teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*. Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia 1, Turku 1995.
- Majander, Mikko: "Die Ostpolitik der Sozialdemokratischen Partei Finnlands und die deutsche Frage". Teoksessa Hösch, Edgar & Kalela, Jorma & Beyer-Thoma, Hermann (toim.): *Deutschland und Finnland im 20. Jahrhundert*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1999.
- Majander, Mikko: *Pohjoismaa vai kansandemokratia? Sosiaalidemokraatit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–51*. SKS, Helsinki 2004.
- Majander, Mikko: *Demokratiaa dollareilla. SDP ja puoluerahoitus pulataloudessa 1945–1954*. Otava 2007.
- Majander, Mikko: *Paasikivi, Kekkonen ja avaruuskoira*. Siltala, Helsinki 2010.
- Mariager, Rasmus: "'Ostpolitikens anden fase'. Socialdemokratiet og sikkerhedspolitikken 1975–88". *Historisk Tidsskrift* 115 1/2015.
- Mariager, Rasmus: "New Security Concepts and Transnational Party Networks, 1976–1983". Teoksessa Bange, Oliver & Villaume, Poul (toim.): *The Long Detente. Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe, 1950s–1980s*. Central European University Press, Budapest 2017.
- Meinander, Henrik: *Suomen historia*. WSOY, Porvoo 2006.
- Meinander, Henrik: *Tasavallan tiellä: Suomi kansalaisodasta 2010-luvulle*. Schildts & Söderströms 2012.
- Meinander, Henrik: *Kansakunnan kakkonen. Kalevi Sorsan poliittinen toiminta 1969–1993*. Otava, Keuruu 2022.
- Morgan, Michael Cotey: *The Final Act. The Helsinki Accords and the Transformation of the Cold War*. Princeton University Press 2018.

- Müller, Jan-Werner: "The Cold War and the intellectual history of the late twentieth century". Teoksessa Leffler, Melvyn P. & Westad, Odd Arne (toim.): *The Cambridge History of the Cold War. Volume III: Endings*. Cambridge University Press 2010.
- Niedhart, Gottfried: "Ostpolitik: Transformation through Communication and the Quest for Peaceful Change". *Journal of Cold War Studies* Vol. 18, No. 3, 2016.
- Nuti, Leopoldo: "The origins of the 1979 dual track decision – a survey". Teoksessa Nuti, Leopold (toim.): *The Crisis of Détente in Europe. From Helsinki to Gorbachev, 1975–1985*. Routledge 2009.
- Pastinen, Ilkka: *Uusi maailmanjärjestys. Kylmästä sodasta globalisaatioon*. Otava, Keuruu 2007.
- Ervasti, Pekka: "Moskovan arkistot paljastavat: Sorsa oli Nkp:n mieleen ja Sdp kerjäksi kutsua Moskovaan". *Ilta-Sanomat* 10.7.1993.
- Rainio-Niemi, Johanna: *The Ideological Cold War. The Politics of Neutrality in Austria and Finland*. Routledge 2014.
- Rentola, Kimmo: *Vallankumouksen aave. Vasemmisto, Beljakov ja Kekkonen 1970*. Otava, Keuruu 2005.
- Rentola, Kimmo: "Suojelupoliisi kylmässä sodassa 1949–1991". Teoksessa Simola, Matti (toim.): *Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949–2009*. WSOY, Hämeenlinna 2009.
- Rose, Clive: *Campaigns Against Western Defence. NATO's Adversaries and Critics*. Macmillan Press 1986.
- Rother, Bernd: "Between East and West – social democracy as an alternative to communism and capitalism: Willy Brandt's strategy as president of the Socialist International". Teoksessa Nuti, Leopold (toim.): *The Crisis of Détente in Europe. From Helsinki to Gorbachev, 1975–1985*. Routledge 2009.
- Rother, Bernd: "Common Security as a Way to Overcome the (Second) Cold War? Willy Brandt's Strategy for Peace in the 1980s". Teoksessa Bozo, Frédéric & Rey, Marie-Pierre & Rother, Bernd & Ludlow, N. Piers (toim.): *Visions of the end of the Cold War*. Berghahn Books 2012.
- Rusi, Alpo: *Vasemmalta ohi. Kamppailu Suomen ulkopoliittisesta johtajuudesta rautaesiripun varjossa 1945–1990*. Gummerus, Jyväskylä 2007.
- Rusi, Alpo: *Kremlin kortti. KGB:n poliittinen sota Suomessa 1982–1991*. E-kirja, Docendo 2022.
- Saikal, Amin: "Islamism, the Iranian revolution, and the Soviet invasion of Afghanistan". Teoksessa Leffler, Melvyn P. & Westad, Odd Arne (toim.): *The Cambridge History of the Cold War. Volume III: Endings*. Cambridge University Press 2010.
- Santonen, Arvo: *Kansainvälinen. Työväenliike hyvinvointiyhteiskunnassa*. Weilin + Göös, Espoo 1989.
- Sassoon, Donald: *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century*. I.B. Tauris 1996.
- Schoenborn, Benedikt: "Pelkkää romantiikkaa? Willy Brandtin vaihtoehtoinen näkemys Natosta ja Euroopan turvallisuudesta". *Historiallinen aikakauskirja* 108 4/2010.

- Seppinen, Jukka: *Kalevi Sorsa. SDP:n vallan vakauttaja*. Edita, Helsinki 2008.
- Sibilev, Nikolai: *The Socialist International*. Progress Publishers, Moscow 1984.
- Snyder, Sarah B.: *Human Rights Activism and the End of Cold War. A Transnational History of the Helsinki Network*. Cambridge University Press 2011.
- Soikkanen, Timo: *Presidentin ministeriö. Ulkoasiainhallinto ja ulkopoliitiikan hoito Kekkosen kaudella II. Uudistumisen, ristiriitojen ja menestyksen vuodet 1970–1981*. Otava, Keuruu 2008.
- Sorsa, Kalevi: ”Ajokoira hakoteillä”. *Turun Sanomat* 1.8.1993.
- Sorsa, Kalevi: *Muistikuvia, mielikuvia*. Otava, Keuruu 1995.
- Sorsa, Kalevi: *Kansankoti ja punamulta*. Otava, Keuruu 2003.
- Suomi, Juhani: *Umpeutuva latu. Urho Kekkonen 1976–1981*. Otava, Keuruu 2000.
- Suomi, Juhani: *Pysähtyneisyyden vuodet. Mauno Koiviston aika 1981–1984*. Otava, Keuruu 2005.
- Urho Kekkosen päiväkirjat 4. 1975–1981*. Toim. Suomi, Juhani. Otava, Keuruu 2004.
- Vattulainen, Tuuli: *Suomen toimikunta Euroopan turvallisuuden edistämiseksi (STETE) turvallisuuspoliittisena kansalaisjärjestönä*. Pro gradu -tutkielma. Sijainti: Helsingin yliopiston kirjasto. Helsingin yliopisto, Yleisen valtio-opin laitos 2004.
- Vesa, Unto: ”Suomen aseidenriisuntapolitiikka”. Teoksessa Ruhala, Kalevi (toim.): *Aseidenriisunta kansainvälisessä politiikassa*. Ulkopoliittinen instituutti, Helsinki 1987.
- Vihavainen, Timo: *Kansakunta rähmällään. Suomettumisen lyhyt historia*. Otava, Helsinki 1991.
- Villaume, Poul: ”Confronting the ‘Small State Syndrome’: Danish Post-Cold War Foreign Policy and the Use of Cold War History”. Teoksessa Aunesluoma, Juhana & Kettunen, Pauli (toim.): *The Cold War and the Politics of History*. Edita, Helsinki 2008.
- Väänänen, Pentti: ”Tämä on Sosialistinen Internationaali”. *Sosialistinen Aikakauskirja* 1/1977.
- Väänänen, Pentti: *Purppuraruusu ja samettinyrkki*. Kellastupa, Porvoo 2012.
- Wahlbäck, Krister: ”Mauno Koivisto presidenttinä – ulkomainen näkemys”. Teoksessa *Pitkä linja. Mauno Koivisto: valtiomies ja vaikuttaja*. Kirjayhtymä, Rauma 1993.
- Wenkel, Christian: ”Overcoming the Crisis of Détente, 1979–1983. Coordinating Eastern Policies between Paris, Bonn, and London”. Teoksessa Bange, Oliver & Villaume, Poul (toim.): *The Long Detente. Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe, 1950s–1980s*. Central European University Press, Budapest 2017.
- Westad, Odd Arne: *The Cold War. A World History*. Penguin Books 2017.
- Wittner, Lawrence: *Confronting the Bomb: A Short History of the World Nuclear Disarmament Movement*. Stanford University Press 2009.
- Östberg, Kjell: *Olof Palme 1927–1986. Valtiomies ja humanisti*. Minerva Kustannus 2009.

Verkkojulkaisut

Helsingin Sanomat 9.10.2022, ”Putkimiehet”. <<https://www.hs.fi/sunnuntai/art-2000009043726.html>> (Haettu 9.12.2022).

Helsingin Sanomat 11.12.2022, ”CIA:n muistio vuodelta 1982: Paavo Lipposella läheiset siteet Neuvostoliittoon”. <<https://www.hs.fi/politiikka/art-2000009258958.html>> (Haettu 12.12.2022.)

Henrik Meinanderin yksityiskohtaiset muistiinpanot Sorsan arkistosta. HK:DIGI, KSA, TA. <<http://yksa.fi/100202/166496143348600>> (Haettu 10.12.2022.)

Hämäläinen, Unto: ”Presidentit George H.W. Bush ja Mauno Koivisto olivat ystävyksiä yli Atlantin – Vuonna 1990 Bush unohti ilmoittaa tulostaan ja Koivisto kuuli valtiovierailusta radiosta”. *Helsingin Sanomat* 29.1.2017. <<https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000005064907.html>> (Haettu 17.11.2022.)

Jalonen, Jussi: ”Solidarity and Finlandization”. *History and Futility* -blogi, 16.12.2010. <<https://historyandfutility.wordpress.com/2010/12/16/solidarity-finlandization/>> (Haettu 3.8.2022.)

Kettunen, Pauli: ”Kylmä sota ja Suomi historiapoliittisina konstruktioina”. Suomen Historiallinen Seura (blogisarja), 21.3.2022. <<http://www.histseura.fi/blogisarja-kylma-sota-ja-suomi-historiapoliittisina-konstruktioina-pauli-kettunen/>> (Haettu 27.10.2022.)

Leppänen, Veli-Pekka: ”Oikeistodemari Pekka J. Korvenheimo ei ole koskaan kursaillut lausua näkemyksiään Suomen poliittisesta historiasta”. *Helsingin Sanomat* 15.1.2021. <<https://www.hs.fi/politiikka/art-2000007740116.html>> (Haettu 30.11.2022.)

Merriam-Websterin määritelmät détentelle. <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/d%C3%A9tente>> (Haettu 9.12.2022.)

Radio Free Europe/Radio Liberty 8.12.2009, ”Memo: Poland's Jaruzelski Wanted Soviet Invasion”. <https://www.rferl.org/a/Memo_Polands_Jaruzelski_Wanted_Soviet_Invasion/1898751.html> (Haettu 24.10.2022.)

Rusi, Alpo: ”Torpattiinko suomettumiskeskustelu tammikuussa 1993 - miksi mediat vaikenivat Kalevi Sorsan KGB-yhteydestä?”. *Iltalehti* 29.10.2018. <<https://www.iltalehti.fi/politiikka/a/e12b00c7-754a-4a77-bed9-d3d4153ad7fa>> (Haettu 14.6.2022.)

Snellman, Johan Vilhelm: ”Sota vai rauha Suomelle?”. *Kootut teokset* (Alk. ”Krig eller fred för Finland”. *Litteraturbladet* 5/1863). <<http://snellman.kootutteokset.fi/fi/dokumentit/litteraturblad-nro-5-toukokuu-1863-sota-vai-rauha-suomelle>> (Haettu 24.10.2022.)

Time 18.4.1983, ”Socialists: Never at a Loss for Words”. <<https://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,953794,00.html>> (Haettu 31.10.2022.)

Julkaisemattomat muut lähteet

Litteroitu Simo Laaksovirran tekemä Riitta Korhosen haastattelu 19.5.1999, U 29, KSA, TA.

”Sosialidemokraattista kv- ja ulkopoliittikkaa 1972–1981”, nauhoitettu ja litteroitu keskustelutilaisuus 12.4.1999, osa 1, U 10, KSA, TA.

”Sosialidemokraattista kv- ja ulkopoliittikkaa 1972–1981”, nauhoitettu ja litteroitu keskustelutilaisuus 12.4.1999, osa 2, U 26, KSA, TA.